

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาเมืองแจ่มหนึ่งร้อยปี

ชุดโครงการ

“ การมีส่วนร่วมในการศึกษาประวัติศาสตร์แม่แจ่ม 100 ปี จากเมืองแจ่มสู่แม่แจ่ม “

นายอุไร ประสงค์ดี

และคณะ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

พฤษภาคม 2549

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาเมืองแฉ่งหนึ่งร้อยปี

คณะผู้วิจัย

นายอุไร	ประสงค์ดี	หัวหน้าโครงการ
นายบุญช่วย	ริยะนา	นักวิจัย
นายเมืองใจ	กรณา	นักวิจัย
นางนวรรตน์	ริยะนา	นักวิจัย
นายศรีวรรณ	เจริญผล	นักวิจัย
นายศรีลย์	พิทาคำ	นักวิจัย
นายจันทร์	หมอกใหม่	นักวิจัย
นายตาคำ	วงษ์เชื้อ	นักวิจัย
นายอินคำ	ชนันชัย	นักวิจัย
นายจรัส	อินทร	นักวิจัย
นายสุจารี	ร่มโพธิ์	นักวิจัย
นายดวงจันทร์	ดียิ่ง	นักวิจัย
นายอินทอง	เจริญโรจน์	นักวิจัย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	
สารบัญภาพ	ก
 บทที่ 1 บทนำ	
แนวคิด/ความสำคัญ	2
คำถามวิจัย	2
วัตถุประสงค์	2
พื้นที่/กลุ่มเป้าหมายในการศึกษาวิจัย	3
วิธีการวิจัย	4
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	5
 บทที่ 2 กระบวนการวิจัยประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาเมืองแฉ่มร้อยปี	
1.เกริ่นนำ	6
2.ถ้าแ่งะ ถ้าแ่งน	7
3.วิจัยยัง ทุกซังโลเก	12
4.เก็งกำง ฮางมะ	16
5.ถงหญ่ยลงดอย กอยถ้ำวันใหม่	20
 บทที่ 3 ประวัติพระศาสนาเมืองแฉ่มหนึ่งร้อยปี	
ยุคที่ 1 แม่แฉ่มดั้งเดิม (จากอดีตถึงช่วงกลางศตวรรษ 2440)	
ตำนานเมืองแฉ่ม	23
วัดร้าง วัดห่างและการสร้างวัดในแม่แฉ่ม	29
สาเหตุวัดร้างวัดห่าง	32
พระสงฆ์ : ที่พึ่งของชาวบ้าน	38
การปกครองแบบหัวหมวดอุโบสถ	44
การศึกษาแบบล้านนา	45
อยู่ตามศีลกินตามธรรม	50
ความเชื่อของคนแม่แฉ่ม	53
ประเพณีรวมคนสร้างวัด-สร้างเมือง	58

ยุคที่ 2 สยามเข้า (พ.ศ.2447-พ.ศ.2483)	
อำนาจ พ.ร.บ.เข้ามาในล้านนา	68
บุคคลที่เป็นตัวแทนของพระสงฆ์สยาม	71
พระสงฆ์ที่เข้ามามีบทบาทในเมืองแจ่ม	74
การบรรพชา-อุปสมบท	82
ลักษณะวัดวาอาราม	85
ยุคที่ 3 พ.ร.บ. 2484 (พ.ศ.2484-พ.ศ.2509)	
อำนาจ พ.ร.บ.สงฆ์ ใน พ.ศ. 2484 และ พ.ศ. 2505	87
การเปลี่ยนแปลงด้านศาสนวัตถุ	88
การสัมปทานป่าไม้ในแม่แจ่ม	89
การเข้ามาของคณะจาริก	92
สงครามโลกครั้งที่ 2	94
ประเพณี	95
ยุคที่ 4 สงฆ์พัฒนา (พ.ศ.2510-พ.ศ.2548)	
พระนักพัฒนา	97
การปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์	109
คณะศรัทธาวัด	111
พุทธพิธีกับการเกษตร	114
การยกเลิกการกินสลากแบบลำดับวัด	115
ประเพณีเจ็ดเป็ง	116
การศึกษาของพระสงฆ์	117
การสร้างถาวรวัตถุ	118
บทที่ 4 สรุปประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาเมืองแจ่มหนึ่งร้อยปี	
บทสรุป	120
ภาคผนวก	
ภาคผนวก ก	122
บรรณานุกรม	

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 3.1 รูปปั้นที่วัดพระธาตุดอยสะเกาน	23
ภาพที่ 3.2 พระธาตุสี่มุมเมือง	24
ภาพที่ 3.3 วัดพุทธเอ็น หรือเรียกว่า วัดพุทธเอ็น	25
ภาพที่ 3.4 แผนที่วัดร้าง วัดห่าง	30
ภาพที่ 3.5 รูปหัวหมวดอุโบสถในอดีต	44
ภาพที่ 3.6 รูปแผนร่ายจารธรรม	45
ภาพที่ 3.7 รูปหอธรรมที่คุบาเตจะได้สร้าง	45
ภาพที่ 3.8 รูปเผาหลัวพระเจ้า	61
ภาพที่ 3.9 รูปพระพุทธรูปบ้านคูเมือง	64
ภาพที่ 3.10 รูปประเพณีทำบุญสลากภัต	64
ภาพที่ 3.11 รูปพระครูหมางค	74
ภาพที่ 3.12 รูปพระวิหารสามจั่ว	85
ภาพที่ 3.13 รูปพระวิหารสองจั่ว	85
ภาพที่ 3.14 รูปพระวิหารหนึ่งจั่ว	85
ภาพที่ 3.15 รูปสัตว์กัณฑ์ที่ใช้ก่อนโตะหมู่บูชาจะเข้ามา	89

บทที่ 1

บทนำ

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาเมืองแฉ่งหนึ่งร้อยปี

แนวความคิด/ความสำคัญ

พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญในการกำหนดทัศนะ อย่างมีเหตุผลต่อการแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้ตรงจุดแล้วสามารถแก้ไขอย่างถาวร คำสอนทุกถ้อยคำสามารถพิสูจน์ได้ แม้แต่หลักธรรมชาติของมนุษย์ จักรวาลสอดคล้องกับการค้นพบทางวิทยาศาสตร์

วิถีชีวิตของคนแม่แจ่มในอดีต ได้ใช้พระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งส่วนหนึ่งของชีวิต ดังเราจะเห็นได้จากวัดร้าง วัดห่างในแม่แจ่ม และบทบาทของพระสงฆ์ในอดีตเป็นที่พึ่ง วัด คือ โรงพยาบาล วัด คือ มหาวิทยาลัย วัด คือ ตุลาการ วัดมีบทบาทมากมาย ตั้งแต่เกิดจนถึงตาย พอตายพระก็จุ่งเข้าป่าช้า

แต่สภาพปัจจุบันอำเภอแม่แจ่ม เป็นเมืองเปิดถึงแม่จะอยู่ในหุบเขา ล้อมรอบเหมือนแอ่งกะทะ อยู่ในถิ่นทุรกันดาร ห่างไกลจากตัวเมือง 115 กิโลเมตร ความเป็นอยู่ของประชาชน สังคมการเรียนรู้ วิถีชีวิตได้เปลี่ยนแปลงไป จากวิถีชีวิตที่ยึดหลักจารีตประเพณีควบคู่ไปกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ใช้ชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย

การไปทำบุญตามประเพณี ประชาชนมีความศรัทธาไปร่วมกันเป็นจำนวนมาก ถึงแม้ในอดีตการเดินทางยังไม่สะดวก ตรงกันข้ามกับปัจจุบันการเดินทางสะดวกสบายแต่ความศรัทธาของประชาชนลดน้อยลง ดังนั้นทีมวิจัยจึงศึกษาทำวิจัย เพื่อให้ทราบสาเหตุที่แท้จริงของปัญหา

- แม้แต่การปฏิบัติตัวของคฤหัสถ์ และบรรพชิต เช่น ขนบธรรมเนียม ประเพณี การปกครอง บ้านเมือง ในอดีตว่ามีแนวทางเป็นอย่างไร

- ถ้าหากไม่มีการทำวิจัยเราก็จะไม่ทราบปัญหาหลักฐานดั้งเดิมว่าเป็นอย่างไร

ตลอดถึงการหาแนวทางที่จะพัฒนา ให้พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันที่เป็นที่พึ่งหลักของสังคม เหมือนอดีตหรือดีกว่าเดิมได้อย่างไร

โจทย์คำถามวิจัย

- 1.พระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับคนแม่แจ่มในอดีตเป็นอย่างไร
- 2.ปัจจัยเงื่อนไขใดที่ทำให้พระพุทธศาสนาในแม่แจ่มเปลี่ยนแปลง และมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร
- 3.สามารถกำหนดอนาคตพระพุทธศาสนาในแม่แจ่มได้อย่างไร

วัตถุประสงค์

- 1.เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอดีต ของแม่แจ่ม
- 2.เพื่อศึกษาเงื่อนไขที่ทำให้พระพุทธศาสนาเปลี่ยนแปลง
- 3.เพื่อค้นหาแนวทาง วิธีการกำหนดอนาคตของพระพุทธศาสนาของแม่แจ่ม

พื้นที่กลุ่มเป้าหมายในการทำวิจัย

-บ้านแม่นาจร	-บ้านเจียง	-บ้านพร้าวหนุ่ม	-เทศบาล
-บ้านทองฝาย	-บ้านทัพ	-บ้านไร่	-บ้านยางหลวง
-บ้านป่าแดด	-บ้านกองแขก	-บ้านอมเม็ง	-บ้านพุทธเอ็น
-บ้านกองกาน			

ประเด็นการศึกษา

กำหนดกรอบตามช่วงยุคของเวลาดังนี้

ยุคที่ 1 แม่แจ่มดั้งเดิม (ก่อน พ.ศ.2445-พ.ศ.2446)

- 1.ตำนานชนเผ่าในหุบเขาแม่แจ่ม
- 2.วัดร้าง วัดห่างและการสร้างวัดในแม่แจ่ม
- 3.สาเหตุวัดร้างวัดห่าง
- 4.พระสงฆ์ : ที่พึ่งของชาวบ้าน
- 5.การปกครองแบบหัวมวดอุโบสถ
- 6.การศึกษาแบบล้านนา
- 7.อยู่ตามศีลกินตามธรรม
- 8.ความเชื่อของคนแม่แจ่ม
- 9.ประเพณีรวมคนสร้างวัด-สร้างเมือง

ยุคที่ 2 สยามเข้า (พ.ศ.2447-พ.ศ.2483)

- 1.อำนาจ พ.ร.บ.เข้ามาในล้านนา
- 2.บุคคลที่เป็นตัวแทนของพระสงฆ์สยาม
- 3.ประวัติพระครูหมามงคล
- 4.ประวัติพระฝั้้น(ครูบาเต๊ะจ๊ะ)
- 5.การส่งสามเณรไปศึกษา
- 6.การศึกษาระดับชั้นประถมศึกษาของสามเณร
- 7.การส่งสะก้านครูบาเต๊ะจ๊ะ
- 8.การบรรพชา-อุปสมบท
- 9.การเรียนนักธรรม
- 10.ลักษณะวัดวาอาราม

ยุคที่ 3 พ.ร.บ. 2484 (พ.ศ.2484-พ.ศ.2509)

- 1.อำนาจ พ.ร.บ. สงฆ์ ใน พ.ศ. 2484 และ พ.ศ.2505
- 2.การเข้ามาของธรรมาสันและโต๊ะหมู่บูชา
- 3.การสัมปทานป่าไม้ในแม่แจ่ม
- 4.ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของคณะจาริก
- 5.สงครามโลกครั้งที่ 2
- 6.ประเพณี

ยุคที่ 4 สงฆ์พัฒนา (พ.ศ.2510-พ.ศ.2548)

- 1.ประวัติพระนักพัฒนา
- 2.ประวัติความเป็นมาของพระธรรมจาริก
- 3.การปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์
- 4.พุทธพิธีกับการเกษตร
- 5.การยกเลิกการกินสลากแบบลำดับวัด
- 6.ประเพณีเจ็ดเป็ง
- 7.การศึกษาของพระสงฆ์
- 8.การสร้างถาวรวัตถุ

วิธีการศึกษาวิจัย

- 1.จัดเวทีเสวนากับกลุ่มเป้าหมาย เพื่อชี้แจงทำความเข้าใจ ในการทำโครงการวิจัยและความร่วมมือ ในการขับเคลื่อนงาน พร้อมทั้งวางแผนการทำงานร่วมกัน
- 2.จัดเวทีเสวนาทำความเข้าใจ ในแต่ละกลุ่มเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ 100 ปี ของแม่แจ่ม ประวัติศาสตร์พื้นที่แม่แจ่ม
- 3.จัดประชุมทีมวิจัยหลักร่วมกับทีมวิจัยชุมชน เพื่อเตรียมความพร้อมก่อนเก็บข้อมูล
- 4.ทีมวิจัยหลักร่วมกันสร้างแบบสอบถาม
- 5.ออกเก็บข้อมูล
- 6.ประชุมทีมวิจัยหลักร่วมกับทีมวิจัยชุมชน เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกัน
- 7.ทีมวิจัยหลักประมวลผลข้อมูลเป็นระยะๆ
- 8.ประชุมเครือข่ายร่วมกับทีมวิจัยที่จะสร้างประวัติศาสตร์ 100 ปี แม่แจ่ม ของแม่แจ่ม เดือนละ 1 ครั้ง

- 9.ประชุมทีมวิจัยหลักร่วมกันกับ ทีมกลไกฯ เดือนละ 1 ครั้ง เพื่อหาแนวคิดร่วมกัน
- 10.จัดทำรูปเล่ม

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

- 1.เกิดการศึกษาประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาแม่แจ่ม 100 ปี
- 2.เกิดการศึกษาวิจัย-เงื่อนไขที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและคงอยู่
- 3.เกิดแนวทางในการศึกษาหรือหาวิธีการแก้ไข

โครงการประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาแม่แจ่ม 100 ปี ในชุดโครงการ “การมีส่วนร่วมในการศึกษาประวัติศาสตร์แม่แจ่ม 100 ปี” จากพระพุทธรูปคดียังเดิม เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการมีส่วนร่วม ระหว่างนักวิจัยหลัก นักวิจัยชุมชน ชาวบ้าน และที่ขาดไม่ได้ คือ **พระสงฆ์**

พื้นที่ของแม่แจ่มมีประวัติความเป็นมาของชนเผ่าดั้งเดิม การสร้างวัด การล่มสลายของวัด ตลอดจนบทบาทประเพณีพิธีกรรม คำสอน เนื้อหาในบทจะเป็นตัวบอกเล่า ให้เห็นถึงกระบวนการหรือวิธีการวิจัยประวัติศาสตร์ ของโครงการพระพุทธศาสนา กับชุดโครงการร่วมที่ได้ใช้เวลาพอสมควร ตั้งแต่ปี พ.ศ.2546 ถึง ปี พ.ศ.2548 จะขอแบ่งตามช่วงเวลาของการทำงานเป็น 4 ระยะดังนี้

1. **ถ้าแ่งะ ถ้าแ่ง** เป็นการเริ่มต้นของนักเรียนที่จะเรียนรู้ เรื่องใหม่ คำที่ฟังดูแล้วใครๆ ก็อยากรู้ คำว่า “วิจัย” การผลักดันและการรอคอยการอนุมัติโครงการตั้งแต่ต้นปี พ.ศ.2546 จนถึงปลายปี 2548
2. **วิจัยยัง ทุกข์โลเก** เป็นหกเดือนแรกหลังจากโครงการได้รับการอนุมัติ และดำเนินการวิจัยในระยะที่ 1 จนแล้วเสร็จ ก่อนที่จะเขียนโครงการใหม่ให้สอดคล้องกับการทำงานมากขึ้น (ตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม 2547-31 พฤษภาคม 2547)
3. **เก็งกำง ฮางมะ** เป็นช่วงเวลากำหนดการวิจัยช่วงที่ 2 ซึ่งเป็นสภาพกึ่งกลางจะเลิกทำวิจัยก็ไม่ได้ จะทำไปข้างหน้าก็ยาก (ตั้งแต่ 1 สิงหาคม 2547-31 มกราคม 2548)
4. **ถนน้อยลงดอย กอยถ้าวันใหม่** ระยะเวลานี้เป็นช่วงสุดท้ายของการทำงานวิจัย ที่มีความเข้มข้นของกระบวนการเรียนรู้ในหลายๆ ด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเก็บข้อมูลมารวบรวมกันแล้ว การเขียนข้อมูลให้ผู้อ่านเข้าใจและอ่านได้ง่ายสนุก (ตั้งแต่วันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2548-31 ตุลาคม 2548)

ถ้าแะถ้าแั้น

กระบวนการก่อนได้รับอนุมัตินับตั้งแต่เดือน มกราคม- ธันวาคม พ.ศ.2546 กระบวนการใน
ระยะนี้มี 2 ขั้นตอน คือ การเรียนรู้งานวิจัยพัฒนาโจทย์คำถาม ประสานชุมชน และการผลักดันให้ได้รับ
การอนุมัติในระยะเวลาทั้งหมด 1 ปี เลยทีเดียว มีการจัดเวทีเสวนาทั้งในและนอกพื้นที่นับครั้งแทบไม่ได้

การเรียนรู้งานวิจัยพัฒนาโจทย์คำถามประสานชุมชน

จุดเริ่มต้นของการทำวิจัยโครงการ “การมีส่วนร่วมในการศึกษาประวัติศาสตร์แม่แจ่ม 100 ปี”
จากเมืองแจ่มสู่แม่แจ่ม” สืบเนื่องจากการเข้าทำงานของโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ (ของหน้าหมู) โดย
คุณสันติพงษ์ ช้างเผือก ภายใต้การสนับสนุนทุนวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ซึ่งเป็นนักวิจัยอิสระ และคุณสันติพงษ์ ช้างเผือก ได้ให้โอกาสแก่ชาวอำเภอแม่แจ่ม เข้าร่วมใน
เวทีตรวจสอบ ข้อมูล ณ ห้องประชุมโรงเรียนมัธยมแม่แจ่ม ซึ่งการตรวจสอบข้อมูลครั้งนั้นมีผู้เข้าร่วม
ประชุมหลายท่าน เกิดความคิด แสดงความคิดเห็นที่แตกต่างกันออกไปอันเนื่องจากข้อมูล ที่คุณสันติ
พงษ์ ช้างเผือก ได้หามาส่วนมากจะเป็นความเชื่อเรื่องผี พิธีกรรมเกี่ยวกับผี ดังชื่อประวัติศาสตร์ว่า ”
ของหน้าหมู” ทำให้เกิดข้อโต้แย้งเกี่ยวกับวงการพระพุทธศาสนา ทางพระสงฆ์ที่เป็นบุคลากร ของ
พระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงข้อมูลของคุณสันติพงษ์ ช้างเผือก ว่า น่าจะพูดถึงเรื่องพระพุทธศาสนา
ครั้งนี้จึงเปรียบเสมือนการจุดชนวน ความกระตือรือร้นและสร้างแรงขับเคลื่อนของคนในท้องถิ่นอยากลุก
ขึ้นมาทำงานประวัติศาสตร์ของตนเอง

ดร.สินธุ์ สโรบล ผู้ประสานงาน สกว. สำนักงานภาค ได้เข้าพื้นที่ และเห็นถึงความสมานฉันท์
กระตือรือร้น และแรงขับเคลื่อนของคนแม่แจ่มที่อยากจะทำประวัติศาสตร์อย่างเป็นรูปธรรม โดยมีผู้
ประสานงาน สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย เป็นตัวเชื่อมให้เกิดเวทีการประชุม ในวันที่ 20
ธันวาคม 2545 ได้เกิดเวทีร่วมคิดในหัวข้อ “ร่วมสร้างประวัติศาสตร์แม่แจ่ม 100 ปี” ซึ่งเป็นเวทีค้นหา
ประเด็นหัวข้อของงานวิจัย ในวันที่ 8 มกราคม 2546 ได้จัดเวทีประชุมปรึกษาหารือกัน อีกครั้งและสรุป
ประเด็นหัวข้อของงานวิจัย ประวัติศาสตร์ร่วมกัน 9 ประเด็นดังนี้

- 1.ประวัติศาสตร์น้ำแม่แรก
- 2.ประวัติศาสตร์พื้นที่ทางการเกษตรไหล่งปง
- 3.ประวัติศาสตร์ของหน้าหมู (แจ่มเหนือ)
- 4.ประวัติศาสตร์การจัดการองค์กรชุมชน
- 5.ประวัติศาสตร์ผ้าตีนจกผ้าทอแม่แจ่ม
- 6.ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา 100 ปี
- 7.ประวัติศาสตร์ชนเผ่า
- 8.ประวัติศาสตร์หมอเมือง
- 9.การทบทวนเอกสาร

“ โดยคนแม่แจ่มคิด คนแม่แจ่มทำ คนแม่แจ่มสรุปทบทวนและคนแม่แจ่มรับผลร่วมกัน “

ประเด็นประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนาแม่แจ่ม 100 ปี ได้มอบหมายให้ พระครูมงคลวิสิฐ เป็นที่ปรึกษา นายอุไร ประสงค์ดี, นายบุญช่วย ธิยะนา, นายเมืองใจ กรณา และนางนวรรตน์ ธิยะนา เป็นผู้รับผิดชอบหลังจากได้รับประเด็นมาทำให้ทีมหลักต้องค้นหาผู้ร่วมวิจัย ตามที่ผู้ประสานงาน (Node) สกว. แนะนำ ซึ่งเป็นทีมวิจัยโดยทีมวิจัยหลักใช้วิธีการดึงผู้นำชุมชนหรือ บุคคลที่ชุมชนยอมรับว่าเป็นปราชญ์ชาวบ้านมีภูมิปัญญาเข้าใจในหลักทาง พระพุทธศาสนา เป็นผู้มีแนวความคิด ซึ่งแต่ละคนก็เคยได้เข้าไปสัมผัสมาแล้ว เช่น พ่อน้อย พ่อหนานหรือพระสงฆ์

การค้นหาทีมวิจัยหลักและทีมวิจัยชุมชน

จากความเห็นชอบของผู้ที่ไปร่วมประชุม หลังจากได้ประเด็นการวิจัย ทั้ง 9 หัวข้อ ทำให้ผู้ร่วมประชุมได้นิมนตรองเจ้าคณะอำเภอแม่แจ่ม คือ ท่านพระครูมงคลวิสิฐ (วิเศษฐ์ สิริมงคล) เจ้าอาวาสวัดบุญผดุงเป็นที่ปรึกษา

นายอุไร ประสงค์ดี นายบุญช่วย ธิยะนา นายเมืองใจ กรณา ทั้งสามคนเคยบวชเป็นพระมาไม่ต่ำกว่า 17 ปี และเรียนจบในระดับอุดมศึกษาทั้งหมด แล้วเลือก นางนวรรตน์ ธิยะนา มาทำงานเลขานุการที่งานวิจัย เพราะมีความคุ้นเคยกับงานด้านเอกสารและ ทำงานฝ่ายธุรการโรงเรียนแม่แจ่มปริยัติศึกษา เชื่อว่าผู้ที่ทำงานจะเข้าใจพระพุทธศาสนาได้ดีในระดับหนึ่ง

การหาทีมงานวิจัยชุมชนได้ไปกราบนมัสการถามเจ้าอาวาส ทุกวัดว่าผู้รู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ในวัดมีใครบ้างเจ้าอาวาสแต่ละวัดท่านได้เมตตา บอกผู้ที่มีความรู้ให้ฟังแล้วทีมวิจัยหลักก็ได้นำมา เลือกโดยการสอบถาม ผู้รู้หลายท่าน เช่น พ่อหนานสุจาร์ ร่มโพธิ์ อดีตรองเจ้าคณะอำเภอแม่แจ่ม พร้อมกันนั้น รองเจ้าคณะอำเภอองค์ปัจจุบัน ท่านได้เมตตา เป็นที่ปรึกษา ได้เลือกบุคคลที่มีความรู้ในชุมชน มาเป็นทีมงานวิจัยชุมชน

การเรียนรู้ร่วมกับชาวบ้าน

ในช่วงก่อนที่เราจะเสนอโครงการมักจะได้สอบถามว่าเราจะศึกษาวิจัยอย่างไร ให้มันครอบคลุมได้ทั้งหมด ไปสอบถามพ่อน้อยพ่อหนาน พระสงฆ์องค์เจ้า ก็เลยยึดเอาหลักของพระพุทธศาสนา คือ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนพิธี ศาสนวัตถุ มาเป็นหลัก ตกลงว่า เราจะศึกษาหลักแหล่งนั้นว่ามีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร

ทีมวิจัยหลักประกอบด้วย

1. นายอุไร ประสงค์ดี
2. นายบุญช่วย ธิยะนา
3. นายเมืองใจ กรณา
4. นางนวรรตน์ ธิยะนา

ทีมวิจัยชุมชนประกอบด้วย

1. นายศรีวรรณ	เจริญผล	6. นายศรีลัย	พิทาคำ
2. นายจันทร์	หมอกใหม่	7. นายตาคำ	วงษ์ชื่อ
3. นายอินคำ	ธันชัย	8. นายจรัส	อินทร
4. นายสุจารย์	ร่มโพธิ์	9. นายดวงจันทร์	ดียิ่ง
5. นายอินทอง	เจริญโรจน์		

ทีมวิจัยชุมชนมีหน้าที่ร่วมกันค้นหาข้อมูล หลังจากได้ผู้ร่วมงานทีมชุมชนมีทั้งหมด 9 คน ทีมหลัก 4 คน รวมทั้งหมด 13 คน นัดประชุมเพื่อจะค้นหาข้อมูลก็สร้างโจทย์คำถามโดยการค้นหาจากชาวบ้าน ในแต่ละชุมชน เมื่อได้ข้อมูลก็นำมาร่วมกันวิเคราะห์ว่าข้อมูลใด ควรอยู่ตามยุคตามสมัยของเหตุการณ์

1.การรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นและประสานชุมชน

เพื่อค้นหาประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนา สืบค้นหาศาสนวัตถุ ศาสนสถาน ศาสนธรรม ศาสนพิธี ศาสนบุคคล ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยใช้พื้นที่ตามกำหนด ตามผู้เฒ่า ผู้แก่ เช่น พ่อน้อย พ่อหนาน และพระสงฆ์

2.การจัดหาแนวร่วม

การจัดหาแนวร่วม ตามหมู่บ้านเป้าหมาย มีพระสงฆ์ ผู้รู้ พ่อน้อย พ่อหนาน และการรวบรวมบุคคล ที่จะเป็นทีมวิจัยชุมชน

การไปในชุมชนเป้าหมายเพื่อให้กระตุ้นให้ผู้ฟัง เห็นความสำคัญในการจะสร้างประวัติศาสตร์ที่จะเก็บข้อมูลเรื่องราวในอดีตให้ลูกหลานและเยาวชนไว้ภายในภาคหน้า

ชักจูงให้ผู้รู้ที่อยู่รวมกัน ชวนกัน ชวนคุยเรื่องในอดีตให้ทีมที่จะรอทำวิจัย ฟังเพื่อให้เกิดความอยากจะทำข้อมูลให้เก็บไว้ ส่วนผู้ที่จะทำก็อยากจะรวบรวมข้อมูล เป็นการสร้างแรงกระตุ้น ทั้งผู้ที่จะให้ข้อมูล และผู้ที่จะทำวิจัยในการรวบรวมข้อมูล

3.การประชุมปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

เป็นการพัฒนากระบวนการทำวิจัย ระหว่างทีมวิจัยหลักกับพี่เลี้ยงพัฒนาโจทย์ พัฒนาโครงการ 12 ครั้ง ใช้เวลา 1 ปีเต็ม สาเหตุที่ช้าเพราะพี่เลี้ยงให้ผู้ที่จะทำวิจัยคิดเอง โดยพี่เลี้ยงให้แนวทางอย่างเดียว ทำให้เราเหมือนคนตาบอด ค่อยๆคิดค่อยๆทำ แล้วยิ่งช้า ก็ยิ่งอยากจะมีภาระอนุมัติ เหมือนกับคนทำอาหารไม่เป็น แล้วทำอาหารยิ่งช้ายิ่งนานก็ยิ่งหิว เช่นนั้นพี่เลี้ยงให้ข้อชี้แนะ พอทำแต่ละเรื่องกว่าเราจะรู้ต้องใช้เวลาอย่างมาก เช่น ทำโจทย์ พอทำเสร็จแล้วรู้วิธีการเราก็ว่าง่ายนิดเดียว พี่เลี้ยงน่าจะบอกตั้งแต่แรก จะไม่ต้องเสียเวลา แต่พี่เลี้ยงก็อยากให้เราค้นพบเอง เช่น การ

กำหนดขอบเขตด้านเนื้อหา และถ้าสถานที่ศึกษากว้างเกินไป ทำให้ต้องทำงานหนักและได้ข้อมูลไม่ลึกในแต่ละประเด็น

4.หลักประเมินผล

การผลักดันให้โครงการได้รับอนุมัติจากสกว. ภาค

หลังจากได้มีการตกลงแบ่งประเด็น ในการรับผิดชอบแล้วแต่ละทีมก็เริ่มพัฒนาโจทย์ คำถามของตัวเองโดยมีทีมพี่เลี้ยง (NODE) คอยให้คำชี้แจงแนะนำ สอนกระบวนการพัฒนาโจทย์คำถาม และกระบวนการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ซึ่งเป็นงานของคนท้องถิ่นเป็นคนทำ และทำเพื่อคนในท้องถิ่น มันเป็นเรื่องใหม่และยากมากสำหรับชาวบ้านที่ไม่เคยรู้จักการทำงานวิจัย ก็ได้ทีมงานพี่เลี้ยง และคณาจารย์ คอยจัดเวทีเสวนา อนุเคราะห์ความรู้ ในการทำงานทุกวันเสาร์ที่สี่ของเดือน โดยการเริ่มจัดเวทีเสวนากันตั้งแต่ เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2546 เป็นต้นมา จัดเวทีเมื่อวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ.2546 อาจารย์สมคิด แก้วทิพย์ ได้ให้ความรู้และแนวคิดเกี่ยวกับวิจัยท้องถิ่น การบริหารโครงการ การวิจัยท้องถิ่น ทั้งนามธรรมและรูปธรรม เป้าหมายการวิจัยเพื่อสร้างคน สร้างความรู้ สร้างเครือข่าย ตลอดทั้งหลักสำคัญของการวิจัย ส่วนรูปธรรมนั้นก็ให้ความรู้เกี่ยวกับการบริหารทีมงานวิจัย และชุมชนที่วิจัย เปิดเวทีเสวนาในวันที่ 28 มิถุนายน พ.ศ.2546 อาจารย์สมคิด แก้วทิพย์ได้อนุเคราะห์ให้ความรู้เกี่ยวกับเส้นทางงานวิจัยท้องถิ่น โดยท่านได้อธิบายถึงการทำงานตั้งแต่ช่วงพัฒนาโครงการตลอดถึงแนะนำการจัดเวทีนำเสนอโครงการวิจัย

การจัดเวทีเสวนาแลกเปลี่ยนความรู้ของทีมงานวิจัยทั้งทั้ง 9 ประเด็น กับทีมพี่เลี้ยง และทีมนักวิชาการจากสำนักงาน สกว. มีอยู่อย่างสม่ำเสมอ การพัฒนาโครงการวิจัยก็ขับเคลื่อนไปเรื่อย ๆ จนถึงวันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ.2546 ได้จัดเวทีนำเสนอโครงการงานวิจัยระดับพื้นที่แก่ผู้ประสานงานของ สกว. และสาธารณชน โดยเลือกให้ประเด็นประวัติศาสตร์ผ้าทอแม่แจ่ม ของ แม่ฝอยทอง สมวธา ประวัติศาสตร์พื้นที่ทางการเกษตรไหล่งปง ของ กิตติชัย แก้วประเสริฐ นำเสนอโครงการวิจัย ณ ห้องประชุมโรงเรียนมัธยมแม่แจ่ม ซึ่งมีผู้รับฟังและเสนอแนะประมาณ 100 คน โดยมี ดร.สินธุ์ สโรบล เป็นประธานรับฟังโครงการงานวิจัย และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอกอำเภอมาร่วมกับฟังด้วย

การจัดเวทีเสนอโครงการวิจัยมีการจัดขึ้นเพียงเวทีเดียวทั้ง ๆ ที่มีการวางแผนจะจัดทุกประเด็นศึกษา ได้นำเสนอแต่การจัดเวทีเสนอนระหว่างทีมพี่เลี้ยงและนักวิชาการ จากสำนักงานจัดอยู่ประจำ นอกจากจะจัดภายในพื้นที่ยังมีการจัดเวทีเสนองานวิจัยนอกพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นทีมมหาวิทยาลัยแม่โจ้

จากเวลาที่ทีมวิจัยได้ร่วมกันเสนอเพื่อขออนุมัติโครงการกับสำนักงานสนับสนุนกองทุนการวิจัยแห่งชาติ สำนักงานภาค นับวันก็ดูเจียบลงทุกที ทำให้ผู้ร่วมทำงานรู้สึกว่าจะเกิดสิ่งที่ไม่ปกติขึ้น ตอนนั้นคณะผู้ทำวิจัยต่างเข้าสู่ภาวะมีดมนไปหมด ไม่รู้จะแก้ปัญหา ณ จุดใดก่อน ในเวลาต่อมาเราได้ทราบ

ว่าจะมีการยุบ Node ประจำพื้นที่แม่แจ่ม การยุบ Node ในครั้งนี้ที่มพระพุทธศาสนามองว่ามีทั้งข้อดี-ข้อเสีย คือ ตอนที่เรามี Node ประจำอยู่ในพื้นที่ ทำให้เราสามารถไปปรึกษาได้ตลอดเวลา งานมีปัญหาในเวลาใดก็สามารถไปปรึกษาได้ทันเหตุการณ์ ทำให้งานด้านเอกสารการทำบัญชี ตลอดจนถึงแนวทางการทำงานต่างๆที่เราจะนำไปปฏิบัติให้บรรลุเป้าหมายเป็นอย่างดี เมื่อ Node ได้ยุบไปตามนโยบายทำให้ทีมงานแม่แจ่มขาดที่พึ่ง ที่ปรึกษาไประยะหนึ่ง

จากสิ่งที่เราเสียไป ทำให้เราได้ทีมวิชาการเข้ามาช่วย แนะนำ และแก้ปัญหาต่างๆ มีอาจารย์สันติพงษ์ ช้างเผือก, อาจารย์เรณู อรรถฐาเมศร์, อาจารย์ธเนศวร์ เจริญเมือง, อาจารย์สมคิด แก้วทิพย์ ฯลฯ ทำให้ทีมงานรู้สึกมั่นใจและมีการขับเคลื่อนงานเป็นทีมชุดโครงการ เราได้ช่วยกันคิดช่วยกันสร้างทั้ง 9 โครงการ เพื่อร่วมเดินทางให้เห็นเป็นเมืองแจ่มสู่แม่แจ่มให้เต็มร้อย จากการร่วมมือร่วมใจของทีมวิจัยและนักวิชาการได้ทุ่มเทความรู้ ความสามารถ และความตั้งใจ ทำให้งานประวัติศาสตร์ของแม่แจ่มได้รับการอนุมัติจากกองทุนสนับสนุนการวิจัยแห่งชาติ สำนักงานภาค เมื่อวันที่ 1 มกราคม 2547 ร่วมกัน 7 โครงการ

กระบวนการระยะที่ 1 ตั้งแต่ 1 มกราคม 2547 – 31 พฤษภาคม 2547 สามารถแบ่งกระบวนการพัฒนานักวิจัย และทำวิจัยออกเป็น 3 ประเด็นหลัก ๆ คือ

1. กระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ของทีมวิจัย
2. กระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ร่วมชุดโครงการ 9 ประเด็น ที่ศึกษากับทีมกลไกวิชาการ
3. กระบวนการพัฒนาการเรียนรู้การทำงานประสานชุมชน

กระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ของทีมวิจัย (ทีมวิจัยหลักทีมวิจัยชุมชน) การทำวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นเรื่องใหม่ สำหรับชาวบ้านที่ประกอบไปด้วย พ่อน้อย พ่อหนาน และคนในท้องถิ่นและคนธรรมดา ครู อาจารย์ ที่ลุกขึ้นมาทำงานวิจัยถึงแม้จะใช้เวลาเกือบ 1 ปี ที่ผ่านมาในการพัฒนาตนเอง ในการเรียนรู้จากการประชุมสัมมนา อบรม และการศึกษาเอกสาร วิธีการทำวิจัยจากผู้เชี่ยวชาญที่จัดทำเป็นหนังสือรูปเล่ม แต่ทำไปก็เ็นยากมากสำหรับนักวิจัยชาวบ้านที่กำลังฝึกหัดดังกล่าวจึงได้เป็นพุทธภาษิตว่า “วิจัยยัง ทุกซงโลก” ซึ่งแปลว่า การใช้ความคิด (วิจัย) เป็นทุกซงในโลก เพราะว่าแนวความคิดและวิธีการ ทำงานมีความแตกต่างกันออกไป กว่าเนื้อความและวิธีการจะหลอมรวมเป็นอันเดียวกันจึงเป็นเรื่องจำเป็น ดังนั้นทีมงานวิจัยจึงทำหน้าที่ให้มีการประชุม พูดคุยปรึกษาหารือร่วมกันทุก ๆ ต้นเดือนเพื่อรับฟังความคิดเห็นมุมมองข้อเสนอแนะร่วมกันแก้ปัญหา และวางแผนการขับเคลื่อนงานมาตลอดตรวจสอบข้อมูลที่แต่ละคนเก็บรวบรวมได้จากบุคคลเป้าหมายที่ให้ข้อมูลในแต่ละยุค แต่ละชุมชน ดังนั้นจึงมีการบันทึกรายชื่อของกลุ่มเป้าหมายโดยการเชิญผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้รู้ต่างๆ มาแลกเปลี่ยน ถ่ายทอดประสบการณ์ต่าง ๆ พร้อมกับถกเถียงปัญหาข้อเท็จจริงร่วมกัน

บทบาทและปัญหาในการเก็บข้อมูล

1. ปัญหาการเก็บข้อมูลบางส่วนไม่ได้
2. ปัญหาการตั้งโจทย์ไม่ครอบคลุม
3. ปัญหาการเลือกทีมวิจัยชุมชนผิดกลุ่มเป้าหมาย

จากปัญหาทั้งสามข้อทำให้ทีมวิจัยหลักหนักใจมาก ในการเก็บข้อมูล แต่ใช้วิธีการและบทเรียนรู้โดยหาวิธีการที่จะได้มาซึ่งข้อมูล ถ้าถามตามที่ประเด็นหลักไม่ได้ เช่น การถาม พ.ศ. หรืออายุผู้ถูกสัมภาษณ์ อาจจะลืม แต่ถ้าเราถามว่าเหตุการณ์นั้นเกิดเมื่อมีลูกกี่คน หรืออายุเท่าไร เหตุการณ์ที่เกิดร่วมคืออะไร สิ่งเหล่านี้ทำให้เราทราบเวลา (พ.ศ.) ได้

ความผิดพลาดจากที่เราเลือกผู้สูงอายุเป็นทีมวิจัยชุมชนไม่สามารถเก็บข้อมูลได้เราก็เดินเก็บข้อมูลเอง ส่วนทีมวิจัยชุมชนก็เป็นผู้ให้ข้อมูลส่วนมากทีมวิจัยชุมชนจะเป็นผู้รู้ และให้ความกระจ่างแต่ละเรื่อง และให้ข้อมูลโดยการสัมภาษณ์จากท่านที่เป็นทีมวิจัยชุมชนเอง

กระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ของชุดโครงการ 9 ประเด็น กับทีมกลไกวิชาการ

การทำวิจัยประวัติศาสตร์ชุมชน เป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติ แบบมีส่วนร่วม เชิงคุณภาพที่คนแม่แจ่มคิด คนแม่แจ่มทำ คนแม่แจ่มสรุปบทเรียน และคนแม่แจ่มรับผลร่วมกัน เป็นเรื่องใหม่ และเป็นเรื่องที่ชาวบ้านธรรมดาไม่เคยคิดที่จะทำ และเข้าใจว่าคงทำไม่ได้ เพราะการวิจัยเป็นเรื่องราวของชุมชนแต่เมื่อมีนักวิชาการหลาย ๆ ท่าน ที่ได้นำเสนอเรื่องราวของชุมชนที่คลาดเคลื่อน บางท่านนำเสนอเรื่องที่คุณเองทำให้เราคนแม่แจ่มทนไม่ได้ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำการวิจัยเพื่อจะได้นำเสนอเรื่องราวของตนอย่างถูกต้อง ทั้ง ๆ ที่ไม่มีความรู้ทางด้านการวิจัย

ดังนั้น จึงมีการตกลงปลงใจจะร่วมงานการวิจัย จะต้องศึกษาหาขั้นตอน วิธีการการทำวิจัยที่ම්เลี้ยง ทีมกลไก นักวิชาการ จึงเป็นเรื่องจำเป็นที่จะสร้างความรู้ และความเข้าใจ ต่อการทำงานการวิจัยของคนแม่แจ่ม ดังนั้นจึงจัดเวทีระหว่างทีมนักวิชาการกับทีมวิจัยชาวบ้าน จัดขึ้นทุกวันเสาร์ที่ 4 ของเดือนโดยหมุนเวียนไปตามสถานที่ภายในแม่แจ่ม นอกจากภายในแม่แจ่มแล้วยังไปภายนอกอำเภอแม่แจ่ม เพื่อเป็นการอบรมปฏิบัติการโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแม่แจ่ม ในวันที่ 20-21 มีนาคม พ.ศ. 2547 ได้จัดอบรมที่วังธารวิสุทธ อำเภออดอยสะเกิด ซึ่งทำให้ทีมวิจัยแม่แจ่ม ได้เทคนิควิธีการมองอย่างคนนอก คนใน จะเขียนให้คนภายนอกพอใจหรืออย่างไร ?? ในการอบรมครั้งนี้ ได้พูดถึงเรื่องคนนอกคนใน เทคนิคที่จะเขียนประวัติศาสตร์ให้คนที่ไม่เข้าใจภูมิประเทศ ประเพณี วัฒนธรรม ตลอดจนวิถีชีวิตในแม่แจ่มให้ผู้อ่านที่เป็นคนนอกเข้าใจเรื่องที่เขียนทั้งคนในท้องถิ่น และนอกท้องถิ่นเข้าใจตรงกัน วิทยากรหลายคนหลายท่านที่ได้รับเกียรติมาแนะนำและได้กล่าวอีกว่า งานที่ผู้อ่านจะต้องมีวิถีชีวิต มีตัวละครคนเดินเรื่อง ในวันนั้นผู้วิจัยฟังแล้วก็ยังไม่รู้จะทำอย่างไร แล้วผู้วิจัยได้คุยกับวิทยากรพร้อมกับผู้ร่วมวิจัยในชุดโครงการเดียวกันทั้ง 7 ทีม ว่า เราจะเขียนงานอย่างไรให้คนอ่าน ๆ แล้วเหมือนกับดูหนังหรืออยู่ในเหตุการณ์จริง วันนั้นไม่มีใครสามารถให้ความกระจ่างในเรื่องนี้ให้กับผู้วิจัยเลย จากคำถามว่า คนนอก-คนในคิดอย่างไรจะทำให้งานมีชีวิตเหมือนหนึ่งการดูหนังหรืออยู่ในเหตุการณ์จริงได้อย่างไร?

ผู้วิจัยได้จากความคิดที่ผุดเกิดมาจากการทำงาน คือ การที่เราจะเขียนงานให้มีชีวิตนั้น เราจะต้องสัมภาษณ์จากตัวบุคคลพร้อมกับถามความรู้สึกนึกคิด ตลอดจนเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างไร มีต้นสายปลายเหตุมาจากไหน ถ้าปัจจุบันนี้เหตุการณ์ที่ท่านประสบมาเกิดขึ้นอีกท่านจะแก้อย่างไร เราก็จะได้ครบหมด ทั้งข้อมูลที่เป็นความรู้สึก สาเหตุ และวิธีแก้ปัญหาไปในตัว แล้วสิ่งที่ผู้วิจัยได้จากงานที่ไปวังธารวิสุทธ คือ ถ้าเรามีปัญหาในที่ใดถ้าแก้ปัญหาไม่ได้ให้ออกจากสถานที่นั้นไปพบผู้มีความรู้หรืออยู่ข้างนอก แล้วมองปัญหาเราจะพบกับทางออก

การเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ฯ และวิธีการเก็บเกี่ยวประสบการณ์จากต่างจังหวัดของทีมวิจัยแม่แจ่ม-เชียงของ เมื่อวันที่ 20-21 มีนาคม พ.ศ. 2547 ทำให้ทีมวิจัยแม่แจ่มได้รับเทคนิคการเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ ในการเก็บข้อมูลภาคสนามนอกพื้นที่ มายืนยันประกอบรายงาน และเป็นการเปิดโลกทัศน์มุมมองประวัติศาสตร์ของทีมแม่แจ่มให้กว้างขึ้น

ไปเชียงของครั้งนี้เป็นการไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของศรัทธาประชาชนที่นับถือพระพุทธศาสนาที่ไม่แตกต่างกันเท่าใดนัก ระหว่างอำเภอเชียงของกับอำเภอแม่แจ่ม เมื่อไปถึงพักที่ศูนย์พัฒนาครูเชียงของ ได้เข้าไปเยี่ยมวัด พบพระ ได้สนทนาท่านก็เล่าให้ฟัง เดิมตัวท่านก็เป็นคนเชียงใหม่ พูดคุยกันว่าศาสนา พิธี และพิธีกรรมต่าง ๆ เหมือนเชียงใหม่ วันต่อมาก็ได้ แบ่งสายงานแลกเปลี่ยนเรียนรู้ กลุ่มประวัติพุทธศาสนา และกลุ่มน้ำแม่แรกได้ป่าเรือสมแจ่มป่อง สถานที่ซื้อข้าวข้ามเรือสมัยคำไม้ก็ไปคุย ทหารเล่าว่า สมัยก่อนเป็นท่าเรือขนถ่ายสินค้า แต่บัดนี้ไม่มีแล้ว เหลือก็แต่เป็นท่าข้ามไปมาหาสู่ธรรมดา กว่าจะต้องทำถูกต้องตามเข้าเมืองระหว่างประเทศ จากนั้นก็ได้วัดแจ่มป่อง ไปคุยเจ้าอาวาส ถามท่านว่า พระมีกี่รูป ท่านบอกว่ามีรูปเดียว สามเณร 15 องค์ พอดีพระบวชไม่ได้หลายพรรษาถามเรื่องพระครูบาเกจิอาจารย์ ท่านไม่รู้เรื่อง เพิ่งมาอยู่ บางปีไม่มีพระประจำท่านบอกเล่า วัดแห่งนี้สร้างเมื่อ พ.ศ. 2460 ศรัทธารวมส่วนมากมาจากที่อื่น เช่น ประเทศลาว จังหวัดน่าน

ต่อจากนั้นไปบ้านหลายยาว ไปพบนายวิจิตต์ ชัยวงศ์ ประธานสภา อบต.หลายยาว ได้สนทนาที่บ้านอดีตกำนัน กำนันปัจจุบันไม่อยู่บ้านก็ได้คุยเรื่องศาสนา วัฒนธรรม ประเพณีทางพระพุทธศาสนาได้มีนายวิจิตต์ เล่าว่า เอาประสมประสานทางประเทศลาว ในแก่นของพระพุทธศาสนาแท้จริง ต้องถามพ่อหนานวันนี้ไม่อยู่บ้าน ผมคนรุ่นหลังไม่ค่อยรู้เรื่อง

สรุปความว่า ไปเชียงของครั้งนี้ได้เนื้อหาทางพระพุทธศาสนาที่ไม่แตกต่างกับพระพุทธศาสนาในแม่แจ่ม ยังถ้ามายังถึงในประเทศลาว แขวงบ่อแก้ว ห้วยทรายด้วย ได้มีโอกาสได้ข้ามฟากไปที่วัดจอมเขามณีรัตน์ แขวงบ่อแก้ว ประเทศลาว ไปต้นงานศพที่ศรัทธาประชาชนไปร่วมงานมากมาย ก็มีการร่วมทำบุญเหมือนกับบ้านเราแม่แจ่ม แม่ฝอยทอง สมวธา ยังไปร่วมด้วย หลังจากนำศพไปเผาปนกิจแล้ว มีการทำบุญแจกข้าวไปหาอีก ตอนกลางคืนมีการจัดมหรสพดนตรีเล่นในงาน เหมือนประเทศบ้านเรา ที่แม่แจ่มเรียกว่า งานปอยเข้าสังข์ (ทำบุญอุทิศให้คนตาย) จะมีขอ ดนตรี สุดแล้วแต่เจ้าภาพของงาน

กระบวนการทำงานและประสานชุมชน

ในประวัติศาสตร์พุทธศาสนามีวิธีการประสานชุมชน เริ่มตั้งแต่การออกหนังสือเรียนเชิญ เราได้ฟังบาร์มีของพระสงฆ์ผู้เป็นที่ปรึกษา คือ พระครูมงคลวิสิฐ รองเจ้าคณะอำเภอแม่แจ่ม เป็นผู้เชิญเข้าร่วมประชุม การเลือกบุคคลผู้มีความรู้ในการเข้าประชุมแต่ละหมู่บ้านก่อนจะออกหนังสือเชิญเราได้สอบถามจากเจ้าอาวาส

การขอความร่วมมือในการทำวิจัยเราได้บอกหลักการดังนี้

1. บอกความเป็นมาที่จะทำวิจัย
2. บอกความจำเป็น
3. บอกประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นจากการทำวิจัย
4. บอกความสำคัญของงานในครั้งนี้

5. บอกความสำคัญของคนแม่แจ่มที่จะช่วยสร้างประวัติศาสตร์และการให้ข้อมูลอยู่ที่ผู้ร่วมฟังในที่ประชุม
6. งานจะเสร็จสมบูรณ์ได้ต้องอาศัยผู้เก็บข้อมูลและผู้ให้ข้อมูลครบถ้วน

กระบวนการตั้งแต่วันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2547 ถึง 31 มกราคม พ.ศ. 2548 สามารถแบ่งกระบวนการพัฒนาและการทำวิจัยออกเป็น 3 ประเด็นหลัก ๆ คือ

1. กระบวนการพัฒนาความรู้ของทีมวิจัย
2. กระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ร่วมของชุดโครงการ 7 ประเด็นการศึกษา กับทีมกลไก
3. กระบวนการพัฒนาการเรียนรู้การทำงานประสานชุมชน

กระบวนการทำงานในระยะที่ 2 มีดังนี้

1. กระบวนการพัฒนาความรู้ของทีมวิจัย

จากการทำงานมาเป็นเวลา 6 เดือน ทำให้เราได้รายงานความก้าวหน้าระยะที่หนึ่ง ผ่านไปด้วยความเหน็ดเหนื่อย งานเขียนของพวกเราถือเป็นงานแรกๆ ที่เขียนจากหลักฐานประสบการณ์ และจากการบอกเล่า ขอบอกตามตรงว่ามันเป็นทักษะที่เราไม่ค่อยได้ใช้นัก แล้วการจะเขียนถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดตลอดถึงภาพเบื้องหลังความประทับใจที่ได้พบได้ฟังได้เห็นมาให้ท่านอ่านเป็นเรื่องที่ยากจริง ๆ ทั้งนั้นและทั้งนี้เรายังมีผู้คอยให้คำติชมจากทีมวิชาการ พอเขาชมเราก็รู้สึกดีใจ แต่พอเขาติเราก็มารู้สึกท้อแท้ เพราะข้อมูลที่เขียนกว่าจะเก็บมาได้ แต่ละเรื่องต้องผ่านการตรวจสอบข้อมูลก่อน จากที่เราลงสนามในการเก็บข้อมูลก็ทำให้เราทราบถึงความดีใจของพ่อน้อย พ่อหนาน ที่เราเคยไปพบไปถามข้อมูล มันเป็นกำลังใจให้คนทำงานอย่างพวกเรารู้สึกดี และอยากทำงานให้เสร็จเป็นรูปเป็นร่างดังที่คิดไว้แต่แรก แต่เมื่อเราได้ทราบข่าวจากทีมกลไกว่า โครงร่างงานวิจัยของชุดโครงการของเราทั้ง 7 มีปัญหาไม่สามารถต่อสัญญาได้ ทำให้ความรู้สึกของทีมงานด้วยกันตกлубลงไปไหนเหว สิ่งที่เราเคยคิดว่าจะทำงานให้ลูกหลานมันคงจะมลายหายสูญไปเสียแล้ววาระมั่ง ยิ่งคิดถึงความเมตตาของผู้ให้ข้อมูลยิ่งเครียดไปหนัก จึงทำให้ทีมวิจัยหลักและทีมวิจัยชุมชนพูดคุยกันว่า จะช่วยกันวางแผนอย่างไรดี หลังจากประชุมแล้วทุกคนเห็นพร้อมต้องกันว่าจะ สู้ต่อและทางช่วยกันชุดโครงการของพวกเราทุกกลุ่ม

ช่วงนี้ถ้าไม่มีปัญหาเกิดขึ้น ทีมวิจัยเราคงจะได้เก็บข้อมูล เมื่อมีปัญหาเช่นนี้ทำให้เราต้องชะลอการเก็บข้อมูล เมื่อเราได้พูดคุยกับเพื่อนร่วมงานชุดโครงการอีก 7 โครงการเราเห็นพ้องต้องกันว่า ถึงแม้จะไม่ได้เงินพวกเราก็มักจะทำ จากที่ได้รับความมั่นใจของเพื่อนร่วมงาน ทีมงานก็ได้ประชุมเตรียมความพร้อม และทบทวนแผนและกิจกรรม และเวลาวางแผนร่วมกับทีมวิจัยชุมชน

โดยมีการจัดเวทีเตรียมความพร้อมและประชุมทีมวิจัยหลักร่วมกับทีมวิจัยชุมชน รวมทั้งหมด 7 ครั้ง

- ประชุมทีมวิจัยหลัก วันที่ 8 สิงหาคม พ.ศ. 2547 ณ บ้านเลขที่ 59/1 หมู่ 4 ตำบล

ท่าผา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ เวลา 09.00-14.00 น.

- ประชุมทีมวิจัยหลัก วันที่ 22 สิงหาคม พ.ศ. 2547 ณ บ้านเลขที่ 19 หมู่ 6 ตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ เวลา 09.30-15.00 น.
- ประชุมทีมวิจัยหลักร่วมกับทีมวิจัยชุมชน วันที่ 15 กันยายน พ.ศ. 2547 ณ วัดป่าแดด เวลา 09.00-13.00 น.
- ประชุมทีมวิจัยหลักร่วมกับทีมวิจัยชุมชน วันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2547 ณ วัดบุปผาราม เวลา 09.30-14.00 น.
- ประชุมทีมวิจัยหลักร่วมกับทีมวิจัยชุมชน วันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2547 ณ วัดป่าแดด เวลา 09.00-14.00 น.
- ประชุมทีมวิจัยหลักร่วมกับทีมวิจัยชุมชน วันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2547 ณ วัดบุปผาราม เวลา 09.00-14.00 น.
- ประชุมทีมวิจัยหลักร่วมกับทีมวิจัยชุมชน วันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2548 ณ วัดบุปผาราม เวลา 09.00-14.30 น.

การทำวิจัยทีมวิจัยมีประสบการณ์ในยุคแรกมาแล้วหากรอให้มีการทำสัญญาจะทำให้พวกเราเก็บข้อมูลไปด้วย และเก็บได้บางส่วนแต่ว่าข้อมูลยังขาดรายละเอียดอีกหลายอย่าง เช่น บุคคลที่ร่วมเหตุการณ์

2.กระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ร่วมของโครงการ 7 ประเด็น

ก็ยังมีความลังเลใจอยู่ว่าจะรอดหรือไม่ เสนอไป 9 โครงการเหลือ 7 โครงการสร้างความไม่แน่ใจมากขึ้นอยู่เรื่อย ๆ จนในที่สุดทางทีมกลไกนำโดยอาจารย์เรณู อรรถฐาเมศร์ และอาจารย์สันติพงษ์ ช้างเผือก และคณะ ได้เข้ามาจัดเวทีประชุมขึ้นที่โรงเรียนเมืองเด็กวิทยา ในวันที่ 23-24 กรกฎาคม พ.ศ. 2547 ในเวทีประชุมครั้งนี้อาจารย์ท่านได้ให้คำแนะนำและเทคนิควิธีการในการเขียนแผนกันใหม่เพื่อยื่นขอทุนกับ สกว. เริ่มใหม่กำหนดเวลาภายใน 1 ปี นับตั้งแต่เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2547 ถึง กรกฎาคม พ.ศ. 2548 แบ่งออกเป็น 2 ระยะ ระยะที่ 1 ตั้งแต่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2547-31 มกราคม พ.ศ. 2548 ระยะที่ 2 วันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2548 – 31 กรกฎาคม พ.ศ. 2548 ได้รับอนุมัติให้ทุนอุดหนุนโครงการประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา 100 ปี

ในระยะที่ 2 นี้ชุดโครงการของเราทั้ง 7 ได้ ร่วมกับทีมกลไกและทีม สกว. ได้จัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ขึ้น ณ วัดป่าแดด ในวันที่ 13 – 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2547 โดยเป็นเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างนักวิจัยท้องถิ่นกับนักวิชาการ และบุคคลที่สนใจในเมืองแจ่ม พร้อมกับข้อเสนอแนะของนักวิชาการหลายท่าน กลุ่มพระพุทธศาสนาโชคดีที่ได้อาจารย์ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ซึ่งเป็นผู้มีความรู้ให้ข้อคิดเรื่องฐานทรัพยากรในเมืองแจ่มที่สร้างวัดกับสร้างเวียงวัง และการที่แม่แจ่มเป็น

เส้นทางศาสนาตอนที่พระพมามารณภาพที่แม่แจ่มดังมีในเนื้อเรื่อง จากที่นักวิจัยท้องถิ่นได้เสนอความรู้และความ ประสงค์ในการจะทำวิจัยต่อ ไม่ว่าจะเป็นนักวิชาการหรือนักวิจัยต่างเห็นพ้องต้องกันว่า การทำวิจัยเป็นกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนอย่างแท้จริง คลังปัญญาของคนในชุมชนได้เปิดออกมาเป็นลายลักษณ์อักษร เชื่อมประสานระหว่างผู้ทำวิจัย ผู้ให้ข้อมูล และมีพี่เลี้ยงและนักวิชาการคอยเติมเต็มให้งานสมบูรณ์

เพราะเหตุนี้ ทางทีมงาน (สกว.) จึงได้เห็นเงื่อนไขสำคัญ คือ

1. ชาวแม่แจ่มมีความมุ่งมั่นในการศึกษาค้นคว้าหาความรู้จากท้องถิ่นของตนอย่างแท้จริง เพื่อจะนำข้อมูลไปเป็นหลักฐานพัฒนาคุณภาพชีวิตแม่แจ่มให้เจริญแบบถูกต้องเหมาะสมต่อไป
2. นโยบายของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยที่เล็งเห็นคุณค่าต่อการสร้างความรู้ของสังคมไทยโดยเชื่อว่า งานวิจัยสามารถสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมและสร้างพลังให้กับชุมชนได้

การทำวิจัยเปรียบเหมือนหนึ่งการเปิดประตูที่จะไปรับรู้ความสัมพันธ์ของสำคัญที่สร้างบ้านเมืองมา ต้องอาศัยภูมิปัญญา ศาสนา พิธีกรรมช่วยกันอย่างไร ผู้วิจัยเก็บข้อมูลแล้วจะนำมาเปิดให้ผู้ชมได้มากน้อยเท่าใดนั้นคงจะขึ้นอยู่กับข้อมูลและความสามารถในการถ่ายทอด ทีมวิจัยยอมรับว่าเป็นครั้งแรกจริง ๆ แต่จะทำจนสุดความสามารถ

3.กระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ของทีมวิจัย

กระบวนการก่อนที่จะได้ข้อมูลมาเขียนระยะที่ 2 ก่อนที่เราจะเขียนข้อมูลเรามีวิธีการทำงาน คือ แบ่งหน้าที่รับผิดชอบในการเก็บข้อมูล และการวิเคราะห์เรื่องที่เราจะถามช่วยกันว่าจะไปถามใครดี จากที่เราเปิดเวทีชี้แจงการทำวิจัยให้คนแม่แจ่มทราบก่อนทำงาน เมื่อช่วยกันแล้วก็เลือกเวลาในการถามข้อมูล การส่งข้อมูล พอได้ข้อมูลแล้วก็จัดหมวดตามเนื้อเรื่องเสร็จแล้วเช็คข้อมูล ตั้งประเด็นข้อมูลแต่ละเรื่องที่ได้ในกรณีให้ข้อมูลไม่ตรงกัน เมื่อถึงเวทีตรวจสอบข้อมูลเราก็ใช้ข้อมูลที่มีความแตกต่างกันมาให้ผู้เข้าร่วมเวทีตัดสินใจและยืนยันความถูกต้อง

เมื่อได้ข้อมูลที่ต้องการแล้วทีมวิจัยหลักก็ช่วยกันเขียนตามเนื้อหาที่ได้ยืนยันจากเวทีตรวจสอบข้อมูลนั้น เราได้จัดเวทีตรวจสอบข้อมูล 2 เวที คือ

1. เวทีตรวจสอบข้อมูลระดับพื้นที่ วันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2547 ณ วัดอมเม็ง เวลา 09.00 – 14.00 น
2. เวทีตรวจสอบข้อมูลเวทีกลาง วันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2547 ณ วัดบุปผาราม เวลา 09.00 – 14.00 น.

ยุคสยามเข้าเป็นยุคที่เก็บข้อมูลยากยุคหนึ่งไม่ว่าจะเป็นการทำงานนโยบายตลอดถึงตัวบุคคลเราต้องอาศัยเหตุการณ์หลาย ๆ อย่าง มาประกอบเพื่อให้ได้ข้อมูลและระยะเวลาที่แน่นอนในการ

จะเขียนประวัติศาสตร์ พอเขียนมาแล้วงานที่ทำเป็นแบบแข็ง ๆ ไม่มีชีวิต จึงต้องรื้องานมาทำใหม่ หมด
ทำให้เสียเวลามาก แต่ที่มวิจัยทุกคนก็เต็มใจในการแก้ไข เพื่อที่จะทำให้งานออกมาดี ใกล้เคียงกับความเป็นจริงดังที่เราคิด จากการเก็บข้อมูลกับความจริงที่ค้นพบค่อนข้างจะใกล้เคียงกันบ้างเล็กน้อย คือ เราคาด
เดาว่าช่วง พ.ศ. 2447 จนถึง พ.ศ. 2483 การเข้ามาของสยามคงจะเปลี่ยนทุกเรื่องแต่ความเป็นจริงแล้ว
เปลี่ยนไม่กี่เรื่อง เมื่อวิจัยแล้วความเป็นจริงปรากฏให้ผู้เก็บข้อมูลทราบ

กระบวนการระยะที่ 3 ช่วงตั้งแต่วันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2548 ถึง 31 กรกฎาคม พ.ศ. 2548 และขยายเวลาออกไปอีก 3 เดือน ดังนั้นจึงสิ้นสุดโครงการ 31 ตุลาคม พ.ศ. 2548 กระบวนการในระยะนี้ ได้เน้นการแก้งานของยุคที่ 2 และเก็บข้อมูลยุคที่ 3 ตลอดถึงการวางโครงเรื่องแต่ละยุคให้ต่อเนื่องกัน ดังนั้นจะขอเขียนกระบวนการในการทำงาน ดังนี้

1. กระบวนการในการแก้ไขงาน
2. กระบวนการในการวางโครงเรื่อง
3. กระบวนการในการเขียนรายงาน
4. กระบวนการเปรียบเทียบข้อมูล

ในยุคสุดท้ายการทำงานช่วงนี้เป็นการทำงานที่หนักมาก โดยเฉพาะการแก้ไขงานเก่ากับต้องหาข้อมูลไปด้วย

1. กระบวนการแก้ไขงาน

เราได้รับความช่วยเหลือและข้อเสนอแนะจากทีมกลไก ว่ามีวิธีเขียนอย่างไร ทีมกลไกก็ให้คำแนะนำว่า ในงานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นควรมีตัวบุคคลอยู่ในงานที่เขียนเพื่อให้งานมีชีวิต แล้วเอาประเด็นหลักมาแตกเป็นประเด็นย่อยแล้วเจาะลึกไปการรายละเอียดแต่ละเรื่องให้ชัดเจน

เมื่อเราได้คำแนะนำแล้วก็นำไปปฏิบัติเขียนก็ยังแก้ยากอยู่ ก็ได้เอารูปแบบการเขียนของอาจารย์กิตติชัย ประเสริฐ มาอ่านดู ก็ได้เห็นวิธีการเขียนวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล แล้วการนำคำสัมภาษณ์มาใส่เพื่อยืนยันจากแหล่งข้อมูลที่ได้ จากนั้นก็ได้กำหนดหัวข้อที่จะแก้ไขแล้วก็เขียนงานไปตามหัวข้อที่วางไว้

จากการแก้ไขเนื้อหาที่ทีมงานได้ช่วยกันเติมเต็มบทสัมภาษณ์โดยแบ่งหัวข้อกันไป แล้วสัมภาษณ์ผู้รู้ที่เราเคยไปสัมภาษณ์ในยุค 1 และ ยุค 2 พอมาถึงยุคนี้เรารู้บุคคลที่จะไปสัมภาษณ์เกือบหมดแล้ว เช่น เรื่องธรรมจาริก (พ่อหนานอุไร) เรื่องคณะจาริก (พ่อหนานมหาดวงจันทร์) เรื่องวัดป่าแดด (พ่อหนานทอง) เรื่องพระครูหม่อมคง (พ่อหนานบุญทา กับรองเจ้าคณะอำเภอแม่แจ่ม) อย่างนี้เป็นต้น เมื่อได้บทสัมภาษณ์ก็นำไปยืนยันแต่ละประเด็นตามความเป็นจริง

2. กระบวนการวางโครงเรื่อง

การวางโครงร่างมีทีมวิจัยประวัติศาสตร์พุทธศาสนาค่อนข้างมีปัญหายุ่งยาก ปัญหาใหญ่ ๆ คือ

2.1 การแบ่งยุค การแบ่งยุคนั้นทำให้การเรียงข้อมูลกับระยะเวลาแต่ละช่วงไม่เท่ากัน คือ ยุคดั้งเดิมถึงแม้ระยะเวลาจะไม่มากแต่ข้อมูลหายาก ข้อมูลที่กำหนดก็มีมาก ดังนั้นถ้าท่านใดจะทำ

วิจัยต้องวิเคราะห์เนื้อหาที่จะศึกษาให้ดีกว่านั้นมีมากนัก สมควรกับระยะเวลาหรือไม่ ถ้าไม่เช่นนั้นก็จะทำให้ลำบากเวลาไม่ทัน ข้อมูลไม่ลึกในแต่ละประเด็น

2.2 การแบ่งเนื้อเรื่องในยุค การแบ่งเนื้อเรื่องในยุค เป็นเรื่องใหญ่ไม่เกี่ยวกับการแบ่งยุคเช่นกัน คือ ที่พุทธศาสนาได้ใช้ศาสนธรรม ศาสนพิธี ศาสนบุคคล ศาสนวัตถุ แต่ละหัวข้อมันเป็นเรื่องใหญ่หมด มีข้อปลีกย่อยเต็มไปหมด ทำให้ผู้วิจัยทำใจลำบากในการที่จะตัดเรื่องใดเรื่องหนึ่งออก แต่ผู้วิจัยก็ต้องตัดข้อปลีกย่อยหรือบางเรื่องออกเพราะจำกัดระยะเวลา ที่มิจำกับกลไกจึงได้ช่วยกันเลือกหัวข้อที่สำคัญไม่สามารถตัดออกได้ไว้ แล้ววิเคราะห์ประเด็นรองลงไปตามลำดับ จากนั้นจึงกำหนดเรื่องที่จะศึกษา และหาข้อมูลมาประกอบ ข้อผิดพลาดในเรื่องนี้ทำให้คณะวิทยากรบดถึงการไม่กำหนดเนื้อหาให้ชัด การทำวิจัยที่ยากให้ดีและลึกต้องอยู่ที่การกำหนดเนื้อเรื่องที่ชัดเจน ก่อนทำวิจัยงานนี้เป็นงานแรกทำให้เรารู้ซึ่งถึงความยากลำบากทำให้ทีมกลไกต้องเวียนหัวไปกับเราด้วยยิ่งกว่านารถข้ามดอยอินทนนท์เสียอีก วิธีแก้ไขของเราในการวางโครงเรื่อง คือ นำโครงเรื่องเก่ามาวางแล้วกำหนดเนื้อหาที่จะศึกษาให้ชัดและแบ่งยุคให้ชัดเจนแล้วนำข้อมูลมาใส่ตามยุคนั้น ๆ

3. กระบวนการเขียนงาน

กระบวนการเขียนงานในยุคนี้ถือเป็นมือใหม่หัดขับเสียจริง ๆ ข้อมูลเต็มมือเต็มหัว แต่ไม่รู้จะเขียนให้เข้าใจอ่านง่ายสนุก อ่านดูแล้วเหมือนกับผู้อ่านอยู่ในเหตุการณ์หรืออ่านแล้วเหมือนกับผู้อ่านดูหนังมันเป็นสิ่งที่ยากไม่รู้จะบอกอย่างไร เมื่อเขียนไปแล้วอย่าว่าแต่ผู้เขียนอ่านเลยคนพิมพ์ตั้งแต่ต้นจนจบยังมีรู้เรื่อง มันเป็นเรื่องใหญ่มาก พอเราได้อ่านของเพื่อร่วมชุดโครงการหลายท่านก็รู้สึกเข้าใจง่าย ได้ถามทีมกลไกและเพื่อนร่วมชุดโครงการหลายท่านต่างก็บอกเป็นความเดียวกันว่า ตามความบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูล แล้วนำมาวิเคราะห์ เมื่อนำแนวคิดไปใช้ก็รู้สึกที่ดีขึ้น ถ้าเราเขียนตามเนื้อเรื่องที่ผู้ให้ข้อมูลเล่าตลอดและเราก็ใส่อารมณ์ความรู้สึกนึกคิดของผู้เล่า และถ้าเราเป็นผู้ฟังฟังแล้วมีความรู้สึกอย่างไรเราก็แสดงแนวความคิดลงไปพร้อมกับคำสัมภาษณ์ ดูแล้วก็ดีขึ้น แต่เมื่อเทียบกับงานของมืออาชีพแล้วไกลกันราวฟ้ากับดิน หลังจากเข้าใจวิธีการเขียนแล้วก็เริ่มเขียนแต่เมื่อมองไปยังข้อมูลที่ได้เก็บมาได้แต่ต้นก็ไม่รู้จะเรียงข้อมูลแต่ละยุคอย่างไร ได้ผู้ช่วยมือหนึ่ง คือ อาจารย์กิตติชัย แก้วประเสริฐ หัวหน้าโครงการประวัติศาสตร์พื้นที่ทางการเกษตรไหล่งปงมาช่วยชี้แนะให้โดยข้อความใดที่ควรจะต้องอยู่ด้วยกัน ท่านก็ใช้กรรไกรตัดติด ถ้าส่วนใดควรจะเขียนประเด็นใหม่เพิ่มเติมก็เขียนนิบบนกระดาษ พอได้นำข้อมูลมาเรียงกันเป็นยุค ๆ แล้วเราเป็นผู้ทำรู้สึกสบายใจไปเพราะหนึ่ง ทำให้พ่อนานไร ถอนหายใจ ฮ่า! ทำให้ทุกคนหัวเราะออกมาจากผลงานที่เรียงอยู่ตรงหน้าด้วยความโล่งไปตอนหนึ่ง

4.กระบวนการเปรียบเทียบข้อมูล

จากการไปเบิ่งมอญพี่น้องลาว วันที่ 8 – 10 พฤษภาคม พ.ศ. 2547 ทำให้เราเกิดการเปรียบเทียบข้อมูลได้หลายอย่าง เช่น

ด้านศาสนาวัตถุในหลวงพระบางมีพระธาตุภูศรีเป็นพระธาตุประจำเมือง เมืองแจ่มมีพระธาตุช้างเคื่อง เป็นพระธาตุประจำเมือง เมืองหลวงพระบางมีพระบางเป็นพระพุทธรูปประจำบ้านประจำเมือง เมืองแจ่มมีพระเจ้าต้นหลวงเป็นพระพุทธรูปประจำบ้านประจำเมือง

ด้านศาสนพิธี มีการกินสลากแบบลำดับวัดในเมืองหลวงพระบาง ต่อมาก็เลิกและกินพร้อมกันเหมือนกับเมืองแจ่ม สาเหตุที่เลิกก็เหมือนกันอีกคือ มีการเล่นการพนัน และสิ้นเปลืองของเจ้าภาพในการต้อนรับ พร้อมกับการทำให้การเรียนของสามเณรเสียไปด้วย

ด้านการศึกษา ประเทศลาวผู้ที่มีการศึกษาดีอันดับหนึ่ง คือ ผู้ที่บวชเรียนเป็นภิกษุสามเณรเหมือนกับเมืองแจ่มในอดีตผู้ที่มีความรู้ได้แก่ผู้ที่บวชเรียน

ยุคที่ 1

ยุคเมืองแฉ่มดั้งเดิม (จากอดีตถึงช่วงกลางศตวรรษ 2440)

ตำนานเมืองแฉ่ม

ตามตำนานเล่าขานกันมาว่า เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้ากับพระมหากัจจายนะ ได้จาริกผ่านมาทางราบลุ่มน้ำแฉ่มในปัจจุบัน (บริเวณวัดพระธาตุช้างเค่ง) ได้พบกับสิงห์สองพี่น้องต่อสู้กัน พระพุทธเจ้าจึงหยุดแล้วไต่ถาม ได้ความว่า การต่อสู้กันเพื่อแย่งชิงความเป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองพื้นที่นี้

เมื่อได้ทราบความเช่นนั้น จึงแบ่งพื้นที่การปกครองให้ โดยถามพ่อค้าที่ผ่านมาจากทางนั้น ชวนน้ำกับสบน้ำนี้ครั้งกันตรงไหน พ่อค้าบอกว่าครั้งกันตรงนี้แหละ พระพุทธเจ้าจึงกองไม้ ชีดเป็นรอย แล้วตัดสินให้สิงห์ผู้ปกครองเขตเหนือ สิงห์ผู้น้องปกครองเขตใต้รอยไม้เท่านั้น

ภาพที่ 3.1 รูปปั้นที่วัดพระธาตุดอยสะเก่ง

วัดช้างเค่งเดิมชื่อว่า “วัดหลวงจั้งเค่ง” คนทั่วไปเรียกว่าวัดหลวง ผู้เฒ่าผู้แก่ที่อายุเกิน 70 ปีปัจจุบันก็ยังเรียกว่าวัดหลวง ต่อมาได้เปลี่ยนวัดหลวงช้างเค่ง เป็นวัดช้างเค่ง (แต่หลักฐานการเปลี่ยนชื่อไม่ปรากฏ) เพียงเล่ากันว่าเป็นวัดแรกของอำเภอแม่แฉ่ม หลักฐานสำคัญแก่ที่ยังมีอยู่ คือ แผ่นป้ายไม้จารึกตั้งอยู่ในวิหารมีผู้รู้แปลความไว้ว่า “เมื่อปีศักราช 1209 เจ้าแก้วเมืองมา และพระอัครชายาชื่อ สหรีบุญยวง ได้เสด็จมาซ่อมแซมพระธาตุ และสร้างพระวิหารหลวง 1 หลังประดิษฐานพระพุทธรูปวิหารน้อย 1 หลัง ประดิษฐานพระมหากัจจายนะเถระ มีครูบาศิลาณีนี ดู่หลวงนันตา ดู่หลวงโปธา ดู่หลวงเต๋ปทน ฝ่ายฆราวาสมีแสนสิริเป็นหัวหน้า และสรัทธาชาวบ้านช่วยกัน แสนสิริต้องแถมจารึกกับนี้ไว้แล” ส่วนองค์พระธาตุสร้างขึ้นเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐาน แต่มีตำนานเล่าขานว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาพร้อมกับพระเถระชื่อพระมหากัจจายนะ ได้ทรงประทับตรงที่สร้างองค์พระธาตุ เชื่อว่าเป็นสะดือเมือง เป็นจุดกึ่งกลางในการแบ่งเขตแดนและได้ประทานพระเกศา 8 เส้นแก่พานิจาสองคน เพื่อนำไปบรรจุไว้ในพระสถูปเจดีย์หรือพระธาตุเพื่อสักการะบูชาต่อไป

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ประทานพระเกศา 8 เส้นแก่พานิจจา (พ่อค้าพาณิชย์) สองคนแล้วตรัสว่า จงเอาอุปกรณ์ที่รองรับเกศา 4 อย่าง ได้แก่ ไม้กาน(ไม้คาน)ที่หาบหม้อบรรจุพระเกศา ไม้ฮวก(ไม้ไผ่รวก) ทำเป็นผอบที่บรรจุพระเกศา ผ้าขาวพันรอบผอบไม้ที่บรรจุผ้าเกศา และหม้อสำหรับบรรจุพระเกศา และตรัสว่าให้นำอุปกรณ์ทั้ง 4 เพื่อสักการบูชาเถิด พร้อมกันนั้นได้ทรงนำไม้เท้าปักไว้ให้เอียงไปทางทิศเหนือ แล้วทรงอธิษฐานว่า ให้หอยขีดหนึ่งที่มีก้นแหลมยาว (หอยเหล็กจ้าน) หากินทางทิศเหนือ และหอยชนิดกันสั้นหากินทางทิศใต้ ให้ปรากฏสืบไป ซึ่งปัจจุบันหอยทั้งสองชนิดนี้ก็จะไม่ล่องล้าเขตแดนซึ่งกันและกัน ข้อสำคัญ อุปกรณ์ที่รองรับเกศา 4 ชนิดนั้น พ่อค้าพานิจจาทั้งสอง ได้นำไปมอบให้ผู้นำหมู่บ้าน เพื่อก่อสร้างพระสถูปซึ่งปรากฏอยู่ปัจจุบันนี้

ทิศเหนือ ได้แก่ พระธาตุดอยสะกาน (ภูดอยสะกาน) คือ ไม้กาน

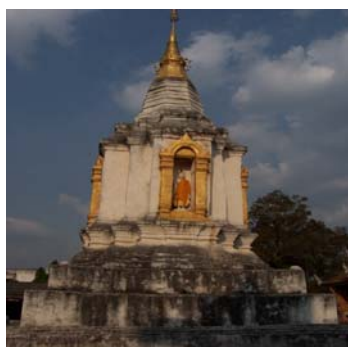
ทิศใต้ ได้แก่ พระธาตุดอยภูใต้ (ดอยภูใต้อยู่เชิงดอยหนาม่อนหมากหรือสันหมื่นหมาก)

ทิศตะวันตก ได้แก่ พระธาตุดอยภู (ภูดอยดินดั่ง) ผ้าขาวพันรอบผอบอยู่ทางด้านวัดบนนา

ทิศตะวันออก ได้แก่ พระธาตุดอยฮวก(ภูดอยฮวก) บอกไม้ฮวก(ไม้ไผ่) ที่เรียกว่า ห้วยเล็ก (ห้วยลึก)ปัจจุบันเป็นสำนักงานเทศบาลตำบลแม่แจ่ม¹

พระธาตุดอยสะกาน

พระธาตุช้างเคิ่ง

พระธาตุม่อนดินดั่ง

พระธาตุดอยฮวก

พระธาตุดอยภูใต้

ภาพที่ 3.2 พระธาตุสี่มุมเมือง

¹ ฝอยทอง สมวาธา. “เล่าขานตำนานเมืองแจ่ม”

นอกจากนั้นแล้ว หลวงพ่อนวนดำเล่าว่า “หลังจากพระพุทเจ้าได้เสด็จมาที่พระบาทตากผ้า พระองค์ได้เสด็จมาที่พระบาทยังหวิด แล้วเสด็จมาที่วัดพระเกิด เพื่อขอให้ศีลแก่ยักษ์ที่กินคนในจอมทอง จากนั้นก็ได้มาที่พระบาทแม่เหม็ง มาช่วงนั้นน้ำขุนไม่สามารถขึ้นได้ พระองค์ก็อธิษฐานให้น้ำขึ้นออกมาที่น้ำแม่ออกฮู ในการเสด็จมาครั้งนั้นพระพุทองค์ได้นำพระอรหันต์มาด้วย 8 รูป รวมทั้งพระกัจจายนะเถระด้วย พระองค์ได้พักที่ดอยสะกาน แล้วให้พระสงฆ์อยู่ปากแม่น้ำแจ่มข้างละ 4 รูป น้ำแจ่มนองพระสงฆ์ที่อยู่ฝั่งวัดพุทธเอ็นไม่มีน้ำฉันท์ พระพุทองค์เลยบ้วนน้ำลายให้พระอรหันต์เป็นน้ำบ่อทิพย์ แล้วเดินออกไปว่าไม่ต้องข้ามมานะ เดิมวัดพุทธเอ็นเรียกว่า “วัดพุทธเอ็น”

ภาพที่ 3.3 วัดพุทธเอ็น หรือเรียกว่า วัดพุทธเอ็น

หลังจากได้ทราบความจากพ่อค้าที่มาทูลเรื่องสิงห์ 2 ตัว แย่งที่ทำกินกัน ทำให้สัตว์และคนได้รับความเดือดร้อน พระองค์ก็ได้มาระงับความขัดแย้งโดยการแบ่งที่ให้ แล้วเอาไม้เท้าขีดไว้ ต่อมารอยขีดของพระพุทองค์ได้กลายเป็นลำห้วยช้างเคือง หลังจากนั้นพระองค์ได้ไปสระผมในวัดแล้วผมร่วงลงมา 8 เส้น ก็เอายืนให้พ่อค้าสองพี่น้อง พ่อค้าก็น้อมรับเอา

เช้าวันต่อมาพระพุทเจ้าได้เสด็จออกบิณฑบาตร ได้มีลัวะเฒ่าคนหนึ่งได้นำปลาปิ้งมาถวาย พระองค์ได้ทอดพระเนตรปลาที่นำมาถวายมีแค่ครึ่งตัว พระองค์จึงตรัสถามว่า ปลาที่เหลืออีกส่วนหนึ่งมีที่ไหน ยายลัวะเฒ่าจึงได้ทูลกับพระพุทเจ้าว่าปลาส่วนที่เหลือได้เก็บไว้ให้หลาน หลังจากที่พระพุทเจ้าทราบความพระองค์จึงรำพึงว่า บ้านนี้เมืองนี้มันแจ่มแต่นอ

หลังจากที่พระพุทเจ้าได้ฉันท์เสร็จแล้วจึงเสด็จต่อไปพม่า ไปถึงบ้านหนึ่งพระองค์เป็นหวัดเลยสั่งน้ำมูกที่บ้านนั้น ก็เลยได้ชื่อว่า บ้านแม่ซู้มูก ต่อจากนั้นได้เดินทางต่อไปและเอาไม้เท้าทิ้งไว้บริเวณนั้นจึงได้ชื่อว่า บ้านแม่ตุ้ม ไม้เท้าที่พระองค์ทิ้งไว้ได้ไหลลงไปออกทะเล ไปติดที่เกาะสมุย บริเวณที่ไม่เท้าไปติดชื่อว่า ห้วยไหลหลา ส่วนพระองค์ได้เสด็จไปพม่า

เมื่อพระองค์เสด็จไปแล้วพ่อค้า 2 พี่น้อง ได้สร้างเจดีย์บรรจุเกศาของพระพุทธรองค์ พร้อมทั้งธำมณี 4 มุมเมือง แล้วสร้างรูปเหมือนพระมหากษัตริย์น่ะเถระด้วย สิ่ง 2 ตัว ก็หาหินตามเขตที่พระองค์แบ่งให้ไว้ โดยสังเกตสัญลักษณ์พื้นที่ตัวเอง คือ ทางเหนือหอยกันแหลม ไม่ไผ่รวกมีต้นคดงอ คนพูดเสียงสั้น เช่น เกี้ย(เกลือ) เสีย ส่วนทางใต้จะเป็นหอยกันขาด หรือชาวบ้านเรียกว่า หอยเหล็กจัน ไม่ไผ่รวกลำต้นตรง คนก็พูดเสียงยาวกว่า

แม่แจ่มถึงแม้ว่าไม่มีข้อมูลที่ยืนยันชัดว่าคนใดเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองของตนในหุบเขาแม่แจ่มตั้งแต่เมื่อไหร่ แต่ก็เป็นที่ยอมรับกันในหมู่บ้านทั้งเมืองแม่แจ่มมาแต่เดิมแล้วว่า ดินแดนแห่งนี้เป็นที่ตั้งถิ่นฐานที่อาศัยดั้งเดิมของชาวลัวะมาก่อน ต่อมาก็มีชุมชนชาติพันธุ์อื่น ๆ เข้ามา เช่น ยาง (กะเหรี่ยง หรือปะกาเกอญอ) ตั้งชุมชนอยู่ร่วมพื้นที่ชาวไต จากถิ่นฐานอื่นเข้ามาสมทบ อาทิ มาจากสันป่าตอง มาจากจังหวัดน่าน จังหวัดเชียงราย

ตามที่พบร่องรอยหลักฐานวัดร้าง และวัดที่ยังปรากฏอยู่ปัจจุบันสิ่งของวัตถุมีมากมายตามบริเวณหุบเขา ขุนห้วยและม่อนดอย เช่น พระพุทธรูปตามวัด เมื่อคนใดเข้ามาก็มีเรื่องเล่าว่า สมัยนั้นลัวะเป็นใหญ่เมื่อพระพุทธรองค์เสด็จลงมาประทับที่พระธาตุดอยสะเกษก็มีแม่เฒ่าลัวะคลานขึ้นไปถวายหัวปลากับข้าวหนึ่งสุก และการเอาหมากแลกที่ดินกับลัวะชาวบ้านเรียกว่า ดอยสันหมื่นหมากหรือหน้าม่อนหมาก (ปัจจุบันนี้อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของบ้านไร่ ทิศตะวันตกของสำนักปฏิบัติธรรมวัดดอยกู่ใต้) “ลัวะผิงไฟ ไต้ผิงเถ้า ลัวะป้งไห ไต้ป้งหม้อ” ตามเรื่องเล่าอย่างนี้ก็เท่ากับว่าลัวะฉลาดกว่า จนมาถึงปู่เสียดคำลัวะ (ข่มเหง, รังแก, แกล้ง) ออกกลอุบายต่างๆ จนลัวะสูญหายไปจากเมืองแจ่ม มีสถานที่ที่ลัวะอาศัยอยู่ที่น้ำแม่แจ่มทางไปบ้านสบลอง ตำบลบ้านทับ บางที่เรียกว่า “ออบลัวะวาย”

ขอบเขตทางกายภาพของพื้นที่หุบเขาแม่แจ่มเรียกตามสายน้ำแม่แจ่มที่ไหลผ่านตามแนวเหนือจดใต้และมีแม่น้ำสาขาบริเวณสองฟากของแม่น้ำแม่แจ่มเต็มไปด้วย

ตำบลบ้านจันทร์	- ห้วยฮ่อม, ห้วยฮ้อ, ห้วยบง,
ตำบลแจ่มหลวง	- ห้วยยา, ห้วยเขียดแห้ง, ขุนแม่รวม
ตำบลแม่นาจร	- ห้วยแม่มู, น้ำแม่วาก, แม่มะลอ
ตำบลแม่ศึก	- น้ำแม่หยอด, น้ำแม่นาย, น้ำแม่ศึก
ตำบลข้างเค็ง	- น้ำแม่อวม, น้ำแม่ปาน, แม่กึ่ง, แม่แทน
ตำบลปางหินฝน	- น้ำแม่ตูม
ตำบลท่าผา	- น้ำแม่แรก
ตำบลกองแขก	- น้ำแม่คงคา, น้ำแม่หลู
ตำบลบ้านทับ	- น้ำแม่ป้อน, น้ำแม่ลอง,

นอกจากแม่น้ำแล้วยังเต็มไปด้วยภูเขาป่าไม้

แม่แจ่มเป็นเมืองหุบเขาล้อมรอบ ดังเพลงที่มีผู้ประพันธ์ได้กล่าวไว้ว่า “แม่แจ่มแดนวิไลซ่อนตัวห่างไกลอยู่ในหุบเขา เหมือนหนึ่งสอความสวยงามสำเนาป่าเขา เป็นเพื่อนร่มเย็นอยู่ แม่แจ่มธารสวยเย็น เมื่อได้ไปเห็นเหมือนเป็นวิมานสร้างไว้ น้ำตกไหลเย็นชื่นใจ ผู้ใดไปไม่อาจลืมเลือน”

ชนเผ่าในแม่แจ่มมีอยู่ด้วยกัน 5 เผ่า คือ เผ่าลัวะ เผ่าลีซอ เผ่ากะเหรี่ยง เผ่าม้ง เผ่าคนไต (คนเมือง) จากหลักฐานและการเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ได้กล่าวว่าชนดั้งเดิมน่าจะเป็นลัวะ ยาง (กะเหรี่ยง) ไต ซึ่งเป็นพี่น้องกันตามคำบอกเล่าดังนี้

“เมื่อก่อนลัวะ ยาง ไต เป็นพี่น้องกัน มีพ่อคือ พระเจ้า ลัวะได้เรียนภาษากับพ่อ พออายุเกิดขึ้นมาก็แย่งเอาภาษาลัวะ ลัวะก็เลยคิดค้นภาษาใหม่ขึ้น มาอีก ต่อมาไตได้เกิดขึ้นมาก็แย่งเอากับลัวะที่คิดค้นขึ้นมา ลัวะก็เลยนั่งคิด ภาษาขึ้นมาใหม่ที่จะไม่ให้ใครเรียนภาษาของตนเองได้ ในขณะที่กำลังนั่งคิด อยู่ นั้น เป็นช่วงฤดูร้อนมีไฟไหม้หญ้า ลัวะก็คิดค้นมาได้ เราจะเอาสำเนียงภาษา เหมือนเสียงไฟกำลังไหม้หญ้านี้แหละเลยได้เป็นภาษาลัวะมาจนถึงปัจจุบัน เพราะเหตุนี้แหละทำให้พี่น้องและเผ่าอื่นไม่สามารถเรียนภาษาลัวะได้ง่าย ๆ พอลูกโตขึ้นพอสมควร พระเจ้าก็เลยสั่งให้ลูกว่ารักษาภาษาตัวเองและเขียนภาษาของตนเองไว้ให้ดี ดังนั้นลัวะเป็นพี่คนโตที่สุดก็ทำตามทีพ่อสั่งไว้จึงได้เขียนภาษาตนเองใส่หนังควาย ยางก็ได้เขียนใส่ใบปัสพาไว้ ส่วนไตนั้นเขียนใส่ใบลานไว้ ขณะที่ลัวะเขียนหนังมันยังไม่แห้ง ลัวะก็เลยเอาหนังควายที่เขียนภาษาไว้ไปตากแดด เมื่อหมา (สุนัข) ไปเห็นก็ขโมยกินหนังควายที่ตากไว้ นี่แหละที่ทำให้ลัวะไม่มีภาษาเขียนเหมือนเผ่าอื่น ๆ เวลาพิธีกรรมเช่นไหว้ ลัวะก็จะเอามาเช่นไหว้แทน โทษฐานกินหนังสือ เชื่อว่าหนังสือลัวะที่หมากินมันศักดิ์สิทธิ์แก้ขัดแก้จำได้”²

จากตำนานเรื่องเล่าของชนเผ่าดั้งเดิมในแม่แจ่มว่า ลัวะ ยาง ไต เป็นพี่น้องกัน มีพ่อคือ พระเจ้า สามพี่น้องต่างคนต่างมีภาษาเป็นของตนเอง ลัวะเป็นพี่ชายคนโตพี่น้องเกิดมาก็ขอภาษากับผู้เป็นพี่คนโต ลัวะคิดค้นภาษามาสอบภาษาก็สอนน้องหมด ตัวเองเลยไม่มีภาษา เลยคิดค้นภาษาใหม่ พอโตในช่วงนั้นเป็นฤดูร้อน ไฟไหม้หญ้าเสียงดังทอบแท็บ ลัวะก็เลยเอามาเป็นสำเนียง (เสียง) ภาษาตัวเอง พอมาถึงการจารึกอักษรยางและไตก็เขียนไว้ในกระดาดซาและใบลาน ส่วนลัวะเป็นพี่คนโตเอาหนังควายมาเขียน

² แม่ฮ้อยดี แก้วทิศ อายุ 77 ปี, บ้านสามสบ 15 มกราคม 2547. เวทีตรวจสอบข้อมูล.

อักษรของตนลงนำหน้าควายไปตากแดด ทิ้งไว้แล้วไปทำธุระอย่างอื่นพอลกลับมาหาหนังสือที่เขียนอักษรไว้ ไม่เจอ เพราะสุนัขได้กินไปหมดแล้ว ทำให้ลัวะไม่มีภาษาที่เป็นอักษรเหมือนยางและไต่

“ก้านไฉ้หมาแก้ขีดเอายาตีผีชาว หื้อเอายามัดติดหมาแล้วก่อ
บอกหื้อหมาว่าจะไปเอาของเป็นมาเด้อ แล้วเฮาก่อเมื่อ(ไป)บ้านหมาก็มา
บ้านโดยเฮา ผีมันบ่ขบหมา”³

วิธีแก้ขีดในการหาสมุนไพรในที่สุดไม่ว่าจะเป็นวัดร้าง – วัดห่าง หรือที่สำคัญต่าง ๆ ผู้เป็นหมอ ยาใช้กลวิธีดังนี้ คือ ให้ผู้ที่ต้องการยา เก็บยาแล้วผูกติดกับคอสุนัข ก่อนที่จะกลับบ้านพูดกับสุนัขว่า “อย่าเอาของเขามาละ” “แล้วก็กลับบ้าน สิ่งนี้เป็นภูมิปัญญาของหมอ (หมอสมุนไพร) ช่วงที่บ้านเมืองเป็น ปาแดงไฟไหม้ป่าอาถรรพ์ยังมีฤทธิ์

พอเวลาผ่านมามากหลายปี ลัวะกับน้องทั้งยางและไต่ก็อาศัยกันอยู่นานมากขึ้น ก็แพร่ลูกแพร่หลาย แต่ลัวะอ้ายเก้า (ลูกชายคนโต) รู้จักของดีของวิเศษ คือ “น้ำบ่อทิพย์” อยู่ที่บ้านถวน ถ้าใครได้กินจะไม่ เจ็บไม่ตายไม่มีโรคไม่มีภัย ส่วนลูกหลาน ยางและไต่ไม่รู้ของทิพย์เหล่านี้ พอถึงสิ้นอายุไขของตนเองก็ ตายตามกาลเวลา ส่วนลัวะก็พาลูกหลานของตนเองไปกินทุกคน พอแก่ก็ลอกคราบเป็นหนุ่มเป็นสาว เหมือนเดิม อยู่มาวันหนึ่งลัวะมาซื้อกินพริกกินเกลือก็มาพบไล่ ยางตาย มาหันไล่ (เห็น) เขาร้องให้แล้วก็ ขอให้คนตาย ลัวะเห็นแล้วก็ไปสนุกสนาน ลัวะที่มา 4-5 คนนั้นก็มาร้องให้ร่วมกับเขา แล้วขอซื้อของผี กลับบ้านแล้วเอาไปทำเหมือนยางจัดงานศพ พอไปถึงบ้านถวน คนในบ้านก็มาถามเรื่องราวเมื่อรู้แล้วก็ ร้องให้ร่วมกัน เป็นที่สนุกสนาน พออยู่ได้วันสองวันก็เกิดอุปาทวี คนแก่คนเฒ่าในบ้านถวนก็เริ่มตาย นับวันก็มีการตายเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ พร้อมกับน้ำบ่อทิพย์ก็แห้งไปด้วยจนไม่เหลือแม้แต่นิดเดียว สำหรับคนที่ มีชีวิตอยู่ ก็หนีเพื่อเอาชีวิตรอด ทรัพย์สินศฤงคารที่มีอยู่ก็เอาฝังไว้หมด ยุคนี้เป็นยุคที่ล่มสลายของเผ่า ลัวะที่บ้านถวนประการหนึ่ง

ตำนานที่เล่าขานกันมาว่ามีคนใดคนหนึ่งชื่อว่า “ปู่เส็ดหรือปู่เจ็ดคำลัวะ” ก่อนที่จะเกิดเรื่องเล่านี้ คนเฒ่าคนแก่เล่าว่าในบ้านในเมืองมีแต่ลัวะเป็นผู้ครองอำนาจจะมีคำหลายคำที่เล่าสืบต่อกันมาจนถึง ปัจจุบัน เช่น

“ลัวะปั้งไห ไต่ปั้งหม้อ” หมายถึง เวลาไต่หนึ่งข้าว ลัวะก็เอาข้าวไปกิน ทำให้ไต่ไม่ได้กินข้าว ไต่ ได้แต่มองดูเท่านั้น

“ลัวะหิงไฟ ไต่หิงเถ้า” หมายถึง ช่วงฤดูหนาวไต่ก็ไปเพื่อจะผิง ลัวะก็มาแย่งผิงไฟเสีย พอลัวะ กลับบ้านไปแล้วไต่ถึงจะมาผิงซึ่งกองเหลือแต่เถ้าถ่านเท่านั้น

³ พ่อฮ้อยสม บุญรัง อายุ 87 ปี, บ้านแม่ปาน 30 มกราคม 2547.

ในช่วงขณะนั้นมีผู้หญิงไปทำบุญเขาเป็นคนมีความศรัทธาแก่กล้า พอไปถึงแม่น้ำใหญ่ น้ำกำลังนอง ผู้หญิงคนนั้นข้ามน้ำไม่ได้ จึงรอคนที่จะช่วยพาข้าม ช่วงเข้าท่านพญาก็ไปตรวจการเมืองการปกครองของตนเอง ผู้หญิงคนนั้นก็ขอท่านพญาผู้้นพามาข้ามน้ำ ท่านพญาก็บอกว่ารีบรอคนอื่นพาข้ามเถอะ อยู่ได้สักกระยะหนึ่งลั๊วะก็ผ่านมาจะไปทะลุระส่วนตัวเช่นเดียวกัน ผู้หญิงคนนั้นก็ขออ้อนวอนให้ลั๊วะพาข้าม ลั๊วะก็ตอบว่า “เฮาจะไปทะลุระส่วนตัว ทุกวันนี้เฮาใช้ไตไม่ใช่ไตใช้เฮา มึงเป็นแม่ญ่าแม่ญิงจะใช้ลั๊วะได้อย่างไรใด ขนาดผู้ชายยังใช้ไม่ได้” ลั๊วะก็เลยเดินข้ามน้ำไป ผู้หญิงคนนั้นก็ได้แต่มอง พอหันกลับก็เห็นตุ้พระเดินมาพอดี ก็ยกมือไหว้สา “ขอครุบาเอาเจ้าข้ามน้ำ” ตุ้เจ้าก็ได้กล่าวปฏิเสธไปว่า “เฮาเป็นนักถือศีลกินเจ จะมากำแหงแม่ญ่าแม่ญิงข้ามน้ำมันบ่อเปิง คนปากบ่อดีมาเห็นมันจะว่าลูกตัวเป็นลูกตุ้เจ้า” พอตุ้เจ้าพูดเสร็จก็เดินข้ามน้ำไป ผู้หญิงคนนั้นเมื่อไม่สามารถข้ามน้ำไปทำบุญที่วัดได้ก็ยกขันข้าวตอกดอกไม้ตั้งจิตอธิฐานบนกลางเกาะทราย ในการครั้งนี้พญาก็ไม่ช่วยเหลือข้า ตุ้ก็ไม่ช่วยเหลือข้า ลั๊วะก็ไม่ช่วยเหลือข้า เทวดาฟ้าดินก็เห็นอยู่ ข้าพเจ้าขอตั้งจิตอธิฐานบุญสมปานตั้งแต่ชาติปางหลัง และวันนี้ที่ข้าพเจ้าจะทำหื้อมาฮอมกันเป็นบุญอันใหญ่ หื้อลูกในท้องหื้อลูกในไส้ของข้าเป็นจาย(ชาย) 3 คน คนที่หนึ่ง จื้อว่าปู่เส็ดหื้อคำลั๊วะ(คำข่มเหงแก้ง) คนที่สอง จื้อว่ากะดำป้าคำตุ้ คนที่สามจื้อว่าเชียงเมียงหื้อคำพญา⁴

ในการศึกษาวิจัย คณะทำงานได้แยกประเด็นในการศึกษาออกเป็นดังนี้

1. ศาสนวัตถุ
2. ศาสนบุคคล
3. ศาสนธรรม
4. ศาสนพิธี

วัดร้าง วัดห่าง และการสร้างวัดในเมืองแจ่ม

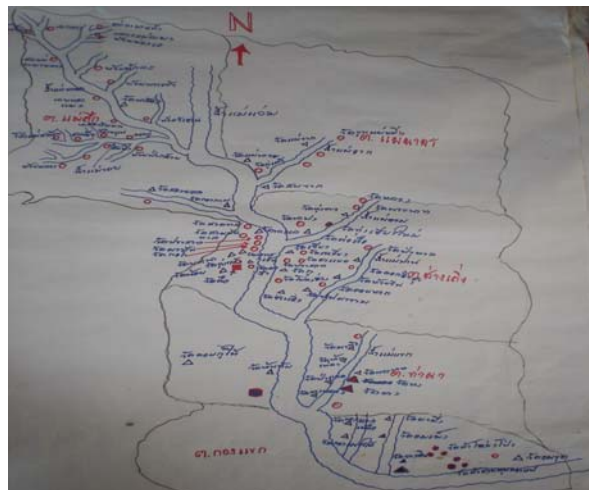
“เมืองแจ่ม สมัยนั้นมีชาวลั๊วะอาศัยอยู่เป็นส่วนมาก เขานับถือศาสนาพุทธ อยู่ดีไหนก็จะสร้างวัดขึ้นดีนั้น บางตระกูลก็จะสร้างวัดประจำตระกูลของตัวเอง”

(แม่แจ่มสมัยนั้นมีชาวเขาเผ่าลั๊วะหรือละว้าอาศัยอยู่จำนวนมาก ชาวลั๊วะนับถือพระพุทธศาสนาเลื่อมใสอย่างยิ่ง อยู่สถานที่ใดก็จะสร้างวัดขึ้นเป็นที่พึ่งจากจิตใจเพื่อทำบุญ ผู้ที่มีฐานะดีจะสร้างวัดประจำตระกูล)

⁴ อ่านเรื่องปู่เส็ดคำลั๊วะในภาคผนวก ก

ในเมืองแจ่ม หรืออำเภอแม่แจ่มนั้น ในสมัยก่อน มีศาสนสถานหรือวัดวาอารามอยู่มากมาย กระจายกันอยู่ทั่วไปตามสายน้ำต่าง ๆ ตั้งแต่เหนือจดใต้ เช่น น้ำแม่นาย น้ำแม่หยอด น้ำแม่닝 ในตำบลแม่ศึก น้ำแม่วาก น้ำแม่จอก น้ำแม่จอน ในตำบลแม่นาจร น้ำแม่หมิง น้ำแม่อบ น้ำหมิง น้ำแม่ปาน ในตำบลช้างเคื่อง น้ำแม่แรก น้ำแม่หลู ในตำบลท่าผา เป็นต้น ตามลุ่มน้ำเหล่านี้จะมีวัดอยู่มากมาย ตลอดสายน้ำดังกล่าว บางแห่งจะมี 3-4 วัด บริเวณเดียวกัน เช่น วัดสะเหลด วัดสะเหลียง วัดเจียง วัดปราสาท วัดเหล่านี้จะตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกัน ห่างกันไม่ถึง 100 เมตร

ในสมัยนั้นมีชนเผ่าละว้าหรือลัวะ อาศัยอยู่ในเมืองแจ่มและดินแดนแถบนี้เป็นจำนวนมาก ชนเผ่าดังกล่าวจะเคารพนับถือและยึดมั่นในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก เมื่อไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ใดจะสร้างวัดขึ้น เพื่อเป็นสถานที่ประกอบพิธีทางศาสนา

3.4 แผนที่วัดร้าง วัดห้าง

จากวัดร้าง – วัดห้างที่เราได้พบในแผนที่แม่แจ่มก็ทำให้ผู้วิจัยอดคิดไม่ได้ว่าแคว้นแจ่ม ต้องเป็นแคว้นที่เจริญแคว้นหนึ่ง ที่มีฐานทรัพยากรที่ดีเยี่ยมที่สามารถสร้างวัดได้มากขนาดนี้ ผู้วิจัยคิดอาจจะมีแหล่งวัตถุที่สำคัญ เช่น บ่อเงินหรือบ่อทองในแคว้นแจ่มนี้ หรือจะเป็นเส้นทางค้าขายระหว่างเมืองจากความเจริญของวัดวาอารามที่เราได้ทำให้ท่านอาจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ได้ให้เกียรติเสนอแนะจากเวทีและเปลี่ยนในวันที่ 13 พฤศจิกายน 2547 โดยกล่าวจากประสบการณ์ที่เคยทำเรื่องเมืองไว้ทั้งหมด

“ตำนานเมืองเชียงใหม่บอกว่าพญามังรายเวลาสร้างเวียงกุมกาม เมื่อสร้างวัดแล้วเป็นก็จะเก็บเบี้ย คนเก็บเบี้ยเป็นค่านาปีไหนก็ห้าแสนสองหมื่นเบี้ย เป็นค่าจ้างหันแคว้นแจ่มห้าแสนเบี้ย เป็นค่าทำกินแคว้นแซ่ช้างห้าแสนเบี้ย เป็นเอาภาษีของแคว้นแจ่มกับแซ่ช้าง แคว้นละห้าแสนเบี้ย

แสดงว่าแคว้นแจ่มถ้าเราดูจากวัดร้าง-วัดร้าง ซึ่งเราก็ไม่รู้เพราะไม่ได้เกิดในสมัยนั้น แคว้นแจ่มมีเงินมากช่วยทำบุญวัดกานโถมตั้งห้าแสนเบี้ย และแคว้นแซ่ซ้างที่อยู่สันกำแพงปัจจุบันยังมีบ้านแซ่ซ้างอยู่ มีพระธาตุและเตาสันกำแพง ซึ่งเป็นเงินเป็นคำ ส่วนแม่แจ่มอาจจะเส้นทางผ่านหรืออาจเป็นเมืองค้าขายหรือเมืองที่ผ่านไปสาละวินได้ เพราะว่าไปซื้อผ้าซื้อผ้อมมาจากหลายสาละวิน แต่เมืองแจ่มเป็นที่หน้าเสียใจว่า ตีนจกมันทำยาก แล้วทำไมเมืองเชียงใหม่ทั้งหมดไม่มีใครทำตีนจกเป็น ดิฉันจึงคิดว่าถ้าเมืองแจ่มอยู่ที่นี้และเป็นเมืองเก่าแก่ และช่วงสมัยที่เราสู้กับพม่า เข้าใจว่าคนจากราชสำนักหรือใครสักคนที่เก่งจะต้องมาหลบอยู่ที่นี้ (เมืองแจ่ม) เพราะไพร่พลเมืองจอมทองถูกพม่ากวาดต้อนไปหมด เพราะพม่าจะเดินทัพผ่านจอมทอง แม่สะเรียง ขุนยวม ออกไปเมืองชลาียงหรือเมืองฝางนูน น่าจะเป็นเส้นทางเดินของเขา แต่เมืองมันหลบเข้ามาหน่อย⁵

การสร้างวัดขึ้นมาไม่ว่าเป็นลัวะ หรือไต มักสร้างวัดคู่กับการสร้างหมู่บ้าน หรือเมื่อมีการตั้งหลักปักฐานแล้วมักสร้างวัดได้ด้วย

“สมัยนั้นก่อนคนเขาไปอยู่ที่ไหนก็จะกีดถึงวัดวาเป็นเบื้องต้น บางทีอยู่กัน 7-8 หลังคา ก็แบ่งวัดขึ้นมารวัดหนึ่ง”⁶

(อดีตที่ผ่านมาชาวบ้านไปอยู่สถานที่ใดก็ตามจะช่วยกันสร้างวัดเพื่อใช้ในการทำบุญให้ทาน แม้แต่มีสมาชิกน้อยก็ตาม)

การสร้างวัดในสมัยก่อนนั้น สร้างกันแบบง่าย ๆ และเป็นที่ยินยอมกันมาก กล่าวกันว่ามี การสร้างวัดไว้ประจำตระกูลของตนเองเลยทีเดียวนะ อีกอย่างหนึ่ง เมื่อสมัยก่อนนั้นมักจะเกิดศึกสงครามขึ้นบ่อย ผู้คนจึงย้ายถิ่นที่อยู่กันมาก เช่น คนที่เข้ามาอยู่เมืองแจ่มนั้นมาจากหลายที่หลายแห่ง ส่วนที่มาจากเชียงแสน เชียงราย หนีภัยสงครามมา เข้ามาทางแม่สอย ซึ่งสมัยนั้นเป็นป่าดงใหญ่ คนที่เข้าไปแล้วหายไปไหนหุบเขา จึงเรียกว่า “แม่หายสอย” ปัจจุบันเรียกสั้น ๆ ว่า “แม่สอย” จากแม่สอยก็ทะลุเข้าแม่แจ่ม ผู้คนที่ยึดมั่นในพระพุทธศาสนา ก็จะนำเอาพระพุทธรูปซึ่งเป็นสิ่งที่ตนเคารพนับถือติดตัวมาด้วย เมื่อมาถึงสถานที่ที่เห็นว่าเหมาะแก่การตั้งบ้านเรือน ก็ตั้งบ้านเรือนและสร้างวัดขึ้น

⁵ อาจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, ข้อเสนอแนะในเวทีแลกเปลี่ยน วันที่ 13 พฤศจิกายน 2547

⁶ พ่ออ้วนหนานปิว ฟองตา อายุ 76 ปี, บ้านหัวนริน. 30 มกราคม 2547

“คนเมืองแจ้หม่นเฮานั้น พ่องก็เป็นคนดีหนีภัยสงคราม พอได้ดี ๆ ก็
สร้างบ้านเฮือน แล้วลวดสร้างวัดด้วยกุฏิ”⁷

(ชาวแม่แจ้หม่นเฮานั้นบางส่วนเป็นบุคคลที่หนีภัยสงครามพอเจอที่ดินที่อุดมสมบูรณ์ก็จะสร้าง
บ้านเรือน เพื่อที่เป็นที่พักอาศัย พร้อมกันนั้นก็สร้างวัดเพื่อเป็นที่ทำบุญ)

อีกอย่างคนในสมัยก่อนนั้น มักจะแสวงหาที่ทำมาหากินกัน อาชีพของคนสมัยก่อนมีอาชีพทำไร่
ทำสวนกันเป็นพื้น จึงมักจะไปหาที่ทำกินตามที่ใกล้กับลำน้ำ ลำห้วย เพราะเป็นที่ดินอุดมสมบูรณ์ เมื่อ
ทราบว่ามีที่ตรงไหนมีที่ทำมาหากินได้ดี ก็จะพากันเอาญาติพี่น้องไปอยู่ด้วยกัน เมื่อมีคนมากขึ้นก็สร้างวัด
ขึ้นมาไว้เป็นสถานที่ทำบุญและประกอบพิธีทางศาสนาที่ตนเคารพนับถือ นาน ๆ เข้าก็เกิดเป็นหมู่บ้าน
เช่น คนทางบ้านช่างเค็งบนไปตั้งหมู่บ้านที่บ้านแม่วากและบ้านสบวาก คนทางบ้านสันหนองไปตั้ง
หมู่บ้านสันหนองไปตั้งหมู่บ้านที่บ้านนาฮ้อง เป็นต้น

สาเหตุที่เมืองแจ้หม่นมีวัดเกิดขึ้นมากมายในสมัยนั้นสรุปได้ว่า เพราะมีการอพยพเข้ามาของคน
ท้องถิ่นด้วยสาเหตุหนีภัยสงคราม เมื่ออพยพมาก็จะเอาพระพุทธรูปติดตัวมา พอได้ที่เหมาะสมก็ตั้ง
บ้านเรือนขึ้น เมื่อตั้งบ้านเรือนที่ไหนมักจะสร้างวัดขึ้นในที่นั้น อีกอย่างหนึ่งเกิดจากการไปแสวงหาที่ทำมา
หากิน ทำไร่ ทำสวน ตามสายน้ำ ลำห้วยต่าง ๆ เมื่อมีคนเพิ่มขึ้นก็ตั้งเป็นหมู่บ้าน และสร้างวัดประจำ
หมู่บ้านขึ้น และบางตระกูลที่เป็นคนมีเงินก็ตั้งวัดไว้ประจำตระกูลของตนเอง ดังนั้นจึงมีวัดอยู่กระจาย
กระจายทั่วไปตามสายน้ำและลำห้วยต่าง ๆ ในเมืองแจ้หม่น

สาเหตุที่ทำให้วัดร้าง – วัดห่าง ในเมืองแจ้หม่น

ดังที่กล่าวแล้วว่า ชนชาติที่ตั้งรกรากอยู่ในพื้นที่เมืองแจ้หม่นนั้น คือ ชนชาติละว้าหรือลัวะ ชนชาติ
ดังกล่าวมีอารยธรรมเป็นของตนเอง และมีความเคารพนับถือยึดมั่นในพระพุทธรูปศาสนาอย่างมั่นคง จะ
เห็นได้ว่ามีวัดร้างหรือวัดห่างอยู่ทั่วไปในเมืองแจ้หม่น วัดร้าง – วัดห่างเหล่านี้คนเฒ่าคนแก่บอกว่า “เป็นวัด
ห่างลัวะ” ทั้งนี้ เมืองแจ้หม่นในสมัยอดีตกาลนั้นคงจะเป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรือง มีอารยธรรมเป็นของ
ตนเอง มีคนอยู่หนาแน่น สืบเนื่องจากมีวัดอยู่มากมายกระจายกันอยู่ทั่วไปในเมืองแจ้หม่น ทั้งนี้
เพราะว่าเมื่อมีการตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ไหนก็จะสร้างวัดขึ้น ณ ที่นั้น แต่ในสมัยต่อมาเกิดการเลื่อนไหลของ
ประชากร มีการละทิ้งถิ่นฐานเดิมไปตั้งถิ่นฐานขึ้นใหม่ วัดวาอารามไม่มีคนดูแล สุดท้ายก็ต้องร้างหรือ

⁷ พ่อหนานบุญทอง ภบชนะ อายุ 77 ปี, บ้านช่างเค็งบน. 25 พฤศจิกายน 2547

ร้างไป สาเหตุที่ทำให้เกิดวัดร้าง – วัดห่างนั้น เท่าที่ศึกษาวิจัยดูมีสาเหตุมาจากองค์ประกอบหลายอย่าง หลายประการ คือ

ประการที่ 1 เกิดจากสงคราม

ในสมัยก่อนนั้นการเป็นอยู่และการปกครองไม่ได้มีการรวบรวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เหมือนกับสมัยปัจจุบัน สมัยก่อนนั้นต่างก็ตั้งเป็นเมืองขึ้นปกครองตนเอง ไม่ขึ้นตรงต่อกัน ฉะนั้นจึงมีการ รุกรานกัน รบรากันอยู่เสมอ เพราะแต่ละเมืองก็ต้องการเผยอำนาจและขยายเมืองของตนเอง จึงเกิดศึก สงครามกันอยู่เนือง ๆ เมื่อเกิดศึกสงครามขึ้น ชาวบ้านชาวเมืองก็ได้รับความเดือดร้อนกันไปทั่ว ไม่เว้น แม้แต่กระทั่งผู้ที่บ้านและพระสงฆ์ เมื่อเกิดศึกสงครามกันบ่อย ๆ เข้า ผู้รักความสงบก็ไม่สามารถ ที่จะอยู่ในถิ่นฐานเดิมของตนเองได้ จึงได้พากันอพยพไปอยู่ถิ่นฐานอื่นและตามหุบเขาที่ห่างไกลออกไป เมื่อประชาชนอพยพไปอยู่ต่างถิ่นกันหมด วัดวาอารามก็ขาดคนที่จะอุปถัมภ์ดูแล สุดท้ายก็ปล่อยให้วัดร้าง ไป บางทีก็เหลือสถานที่แห่งความทรงจำไว้จนถึงปัจจุบัน เช่นบ้านทัพ บ้านแม่ศึก วัดสงคราม เป็นต้น

“สมัยก่อนเกิดศึกสงคราม คนเขาก็หนีภัยสงครามกันนัก เลยละบ้านละจวง ละวัดละวาเพราะกลัวสงคราม เมื่อไม่มีคนผ่องกอดูแลวัด พระเณรก็อยู่ไม่ได้ สึกไป หนีไป สุดท้ายวัดก็ห่างไป”⁸

“ความเป็นอยู่ของคนในสมัยก่อน ปกครองกันแบ่งเป็นหัวเมืองต่าง ๆ เมือง ไนเหนือทิพย์ลามีกำลังนัก ก็ยกพลไปตีหัวเมืองขึ้น จับผู้คนไปฆ่า ไปใช้สอย เฆววัดวาอาราม บ้านช่องวอดวาย ก็เลยเป็นบ้านห่างวัดห่างไป”⁹

เมื่อเกิดสงครามขึ้นลี้ภัยบ้านถวนได้เอาเงินทางของสามเศรษฐีมาไว้ที่ถ้ำห้วยทราย จะรอเอา บำรุงศาสนาพระอริยเมตตะะ ส่วนพระองค์ใหญ่เอามาไม่ได้เอาไว้วัดเปิงห้วยเปียน

ประการที่ 2 เกิดจากการอพยพเพื่อหาที่อยู่ ที่อุดมสมบูรณ์

ในสมัยนั้นการเป็นอยู่และการทำมาหาเลี้ยงชีพของคนในเมืองแฉ่งนั้น มีการทำมาหากินด้วยการทำไร่ ทำสวนกันเป็นส่วนมาก การทำนาอย่างไม่มี ซึ่งการทำไร่ ทำสวนนั้นเป็นที่ทราบกันดีว่า จะต้องอาศัยพื้นที่ที่มีดินดี น้ำท่าอุดมสมบูรณ์ เมื่อถิ่นฐานเดิมมีคนมากขึ้นก็มีการแย่งกันใช้พื้นที่ การทำมาหา กินในถิ่นฐานเดิมฝืดเคือง ผู้คนส่วนหนึ่งก็แสวงหาที่ทำกินใหม่ เพื่อปากเพื่อท้อง เพราะความยากจน คน

⁸ พ่อหนานบุญทอง ropsych อายุ 77 ปี, บ้านช้างเค่งบน. 25 พฤษภาคม 2547

⁹ พ่อหนานดวงจันทร์ ดิยัง อายุ 74 ปี, บ้านแม่วาก. 25 พฤษภาคม 2547

ก็อพยพกันไปหาที่ทำกินใหม่ เพื่อปากเพื่อท้อง เพราะความยากจน คนก็อพยพกันไปหาที่ทำกินใหม่ เมื่ออพยพหรือย้ายถิ่นฐานที่อยู่ไปในที่แห่งใหม่ ก็ละทิ้งถิ่นฐานเดิม วัดวาอารามก็ไม่มีคนดูแล จึงปล่อยให้ร้างไป

“คนสมัยก่อน ทำมาหากินด้วยการทำไร่ไถสวน เมื่อหันว่าดีไหนดีก็ปากอยู่ เมินๆ (นาน) เข้าคนนั้นก็ขึ้นดีก็ขึ้นบ่พอ ปีไหนฟ้าฝนบ่อำนวยเยี่ยงไสบ่ได้ข้าวก็อดอยาก เมื่ออดอยากก็ขึ้น ก็ต้องอพยพอยู่ต่อนั่น ละบ้านละวัด หือห่างไป”¹⁰

ประการที่ 3 เกิดจากโรคระบาด

ความเป็นอยู่ของคนสมัยก่อนนั้นมีความเป็นอยู่อย่างสงบเรียบง่าย การทำมาหากินเลี้ยงชีพก็เป็นไปตามอัตภาพพออยู่พอกิน เมื่อเหลือก็มีการแลกเปลี่ยนกันในชุมชน ในด้านสุขภาพร่างกายเมื่อมีการเจ็บไข้ได้ป่วยก็รักษากันตามมีตามเกิด ส่วนมากจะใช้ยาสมุนไพรในการรักษา และบางครั้งก็รักษาโรคภัยไข้เจ็บด้วยคาถาอาคม เช่น เมื่อเกิดโรคตาแดง หรือ โรคงูสวัด เป็นต้นก็มักจะใช้วิธีเป่าด้วยคาถาอาคม หรือเมื่อประสบอุบัติเหตุถึงกระดูกหักก็จะรักษาด้วยวิธีเข้าเฝือก ทาน้ำมันดีใส่ขวกชุก โดยใส่คาถาอาคมและใส่ยาสมุนไพร

ถ้าเกิดโรคระบาดร้ายแรง เช่น โรคอีสุกอีใส อหิวาตกโรค หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “โรคห่า” นั้นจะรักษาด้วยสมุนไพรและอาคมไม่ไหว จึงมีการล้มตายเป็นจำนวนมาก เมื่อเกิดมีการล้มตายเป็นจำนวนมาก คนสมัยนั้นก็ทิ้งบ้านทิ้งเรือนถิ่นบ้านที่อยู่ พวกเขาก็อพยพไปอยู่ที่ไกล ๆ จนให้พื้นที่มีโรคระบาด เมื่อคนละทิ้งบ้านทิ้งเรือนถิ่นฐานที่อยู่กันไปจนหมด บ้านเมืองและวัดวาอารามก็ปล่อยให้ร้างไป เพราะไม่มีคนอยู่ การเกิดโรคระบาดดังกล่าวนี้นี้จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดวัดร้างวัดห่างในเมืองแจ่ม

ดังจะเห็นได้จากประวัติบ้านแม่นาจรที่ใจรปล้นแล้วทำให้บ้านยาง (กะเหรี่ยง) สามบ้านมารวมกันบ้างและหนีไปบ้าง

ประการที่ 4 เกิดจากการซื้อ – ขายคน

คนที่อาศัยอยู่ในผืนแผ่นดินนี้มีหลายเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ แม้แต่ในผืนแผ่นดินล้านนาไทยเราก็เช่นเดียวกัน มีคนหลายเชื้อชาติหลายเผ่าพันธุ์อาศัยอยู่ แม้แต่ในเมืองแจ่มก็มีคนหลายชนชาติหลายเผ่าพันธุ์ เช่น มอญ พม่า ละว้า กะเหรี่ยง เป็นต้น นอกจากจะต่างเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ แล้วยังต่างฐานะความเป็นอยู่ เช่น มีทั้งคนมั่งมี คนยากจน คนที่เป็นเจ้า คนที่เป็นไพร่ เป็นต้น ซึ่งคนในสมัยก่อนนั้นยังมีระบบเจ้านายและข้าทาส คนที่มีฐานะดีมีเงินมีอำนาจก็จะซื้อเอาคนที่ยากจนที่ไม่มีเงินทองไปเป็นข้า

¹⁰ พ่อหนานประเสริฐ บันศิริ, บ้านพร้าวหนุ่ม, 26 มีนาคม 2547

หาสรบใช้จึงทำให้มีการซื้อ - ขาย มนุษย์หรือซื้อขายคนขึ้น ชาวบ้านชาวเมืองส่วนมากเป็นคนที่มีความ ยากจนต้องเป็นหาสรบใช้คนที่มีความดี จึงมักมีการจับคนไปขายเป็นหาส เกิดมีการซื้อ - ขายเข้าหาสกัน ขึ้น ชาวบ้านชาวเมืองก็เกิดการกลัวการซื้อ - ขาย คนไปเป็นเข้าหาสบางพวกบางหมู่อยู่ไม่ได้ก็จะพากัน อพยพหลบหนีไปอยู่ตามป่าตามเขา หรืออพยพกันไปอยู่ในถิ่นที่ไกล ๆ กันมาก พ่อหนานประเสริฐเล่า ว่าการซื้อขายคนในเมืองแจ่มมีมาก่อนที่อังกฤษมาปกครองพม่าซึ่งเหตุการณ์เกิดก่อน พ.ศ. 2369 หลังจากนั้นมาหัวเมืองมอญเกิดโรคระบาดจึงขาดแคลนสัตว์ การค้าโค กระบือ ช้าง จึงเกิดขึ้นช้าง จำนวนมากจากเมืองแจ่มที่ได้ขายไปโดยเฉพาะบ้านพร้าวหนุ่มใน พ.ศ. 2372 ได้ขายไปเกือบหมด

“คนสมัยก่อน มีศึกสงครามนัก เวลาทำสงครามไปบ่สนไหน บ่ ได้เงินได้ทอง ก่อเอาคนไปขายมีก้านซื้อ - ขายคนกัน เงินบ่หอม่อนแม่ ห่อนเล่าว่า มีคนซื้อคนจากฝั่งพม่า เป็นยางแดง มาขายกันนัก หลายดี คนมีเงินก็จะซื้อมาเป็นคนใจ เอาเป็นเข้าหาส บางคนก็ได้อาศัย อยู่กับคนดี ในเมืองแจ่มเขามีเรื่อง เล่าซื้อสายยางแดง สิบมาจันบ่าเดี๋ยวนี บางคนได้ไ้อยู่กับคนบ่ดีก็กลัวหนี บางพ่อลูกหนีไปก็มีจาดนัก”¹¹

เมื่อมีคนหนีหรืออพยพกันไปมาก ก็ละทิ้งบ้านเมืองและวัดวาอารามไป จึงทำให้บ้านห่างเมือง ห่างไป วัดวาอารามก็ห่างกว้างไปด้วย การซื้อ - ขาย คนไปเป็นหาสรบใช้กันนั้นจึงเป็นอีกสาเหตุหนึ่ง ที่ ทำให้วัดวาอารามกลายเป็นวัดห่างวัดร้างไป

ประการที่ 5 การศึกษาแผนใหม่

ในสมัยก่อนนั้นการศึกษาเล่าเรียนยังไม่กว้างขวางและเป็นจริงเป็นจังเหมือนสมัยปัจจุบัน จึงมี การศึกษาเฉพาะภาษาพื้นเมืองล้านนาตามวัดตามวาเท่านั้น ซึ่งคนในสมัยก่อนถ้ามีลูกผู้หนึ่งก็จะให้ อยู่กับบ้านเรียนเกี่ยวกับการปั้นหม้อ ทอหูก ส่วนลูกชายก็จะส่งไปอยู่วัดเพื่อศึกษาเล่าเรียน ฉะนั้นวัดจึงเป็น สถานที่ศึกษาที่ดีที่สุด เพราะทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นการศึกษาด้านธรรมะ การศึกษาด้านคาถาอาคม การศึกษาด้านวิชาหม้อ ตลอดจนการศึกษาวิชยาป้องกันตัวต่าง ๆ ก็จะได้ศึกษาที่วัดทั้งนั้น เพราะฉะนั้น คนสมัยก่อนจึงนิยมส่งบุตรหลานเข้าไปเป็นศิษย์วัดหรือบวชเป็นพระเณรกันมาก คนไหนที่ผ่านการอยู่วัด หรือได้เป็นพระเป็นเณรมาแล้ว ถือกันว่าเป็นผู้ที่ได้ศึกษามาก มีความรู้ ความสามารถ จึงเป็นที่ยอมรับ นับถือของคนในหมู่บ้านและชุมชน

¹¹ พ่อหน้อยแก้ว พิทาคำ, บ้านเกาะ. 26 พฤษภาคม 2547

ต่อมาเมื่อมีการแยกการศึกษาออกไปจากวัด มาตั้งเป็นโรงเรียนขึ้นนอกวัด จึงทำให้วัดขาดความสำคัญไป ชาวบ้านจึงนิยมส่งบุตรหลานให้เข้าไปศึกษาเล่าเรียนตามโรงเรียนหรือสถานศึกษาต่างๆ มากขึ้น จึงทำให้วัดขาดทายาทสืบต่อ คือ ไม่มีคนบวชเรียนสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา เมื่อไม่มีคนนิยมการบวชก็ทำให้วัดขาดพระเณร เมื่อไม่มีพระเณรอยู่วัดก็ร้างไปได้

“สมัยก่อนมีคนนิยมกันบวช วัดหนึ่ง ๆ มีพระเณรอยู่กันหลาย เพราะท่านศึกษาอยู่ที่วัด ในสมัยนี้การศึกษาเปลี่ยนไปและเจริญขึ้น ตามท่านศึกษาแผนใหม่ ทำให้อคนบวชน้อยบวชกันเพราะเณรก็เลยบิใครมีเมื่อเณรมี วัดก็บมีคนอยู่ สุดท้ายก็อาจจะร้างไปก็ได้”¹²

การจัดการศึกษาแผนใหม่ ก็เป็นสาเหตุที่ทำให้วัดวาวารามขาดพระภิกษุสามเณรที่จะมาอยู่สืบต่อ เมื่อวัดไม่มีพระภิกษุสามเณรอยู่ สุดท้ายวัดก็จะกลายเป็นวัดร้างไปในที่สุด

จากการศึกษาและสืบค้นข้อมูลทำให้คณะผู้วิจัยได้วิเคราะห์ถึงสาเหตุของการหายไปของลัวยาง นอกจากสาเหตุที่ได้กล่าวมาแล้ว และน่าจะมาจากสาเหตุที่ลัวยาง (กะเหรี่ยง) ย้ายจากพื้นที่ราบไปเพราะคนไต่เข้ามา เราสังเกตจากบ้านต่าง ๆ ในอำเภอเมืองแจ่มที่มาตั้งบ้าน ทำให้ลัวยางที่มีนิสัยอยู่แบบสมถะ เรียบง่าย และสงบ หนีจากคนไต่ที่เข้ามาอยู่ใหม่ หรือเป็นเพราะลัวยางกับยางกลายเป็นคนไต่ ตามสายผืออย่างเช่น ผีลัวยาง ที่อยู่ในเมืองแจ่มส่วนมากก็เกิดจากลัวยางทั้งนั้น เป็นต้นตระกูล ผู้ที่นับถือผีลัวยาง ผียางก็มีอยู่หลายหมู่บ้าน เช่น บ้านยางหลวง บ้านแม่อุดมแม่ปันก็เลี้ยงผีแบบยางอยู่แสดงว่าลัวยางกลายเป็นไต่ไปจริงหรือ?

ตามที่คณะผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลเกี่ยวกับวัดร้าง-วัดห่าง ก็ได้พบวัดเป็นจำนวนร้อยละกว่าวัดในสายน้ำต่าง ๆ อย่างเช่น สายใต้ ตรงข้ามกับวัดป่าแดด ชื่อวัดหะคือ วัดหะคอ เป็นภาษากะเหรี่ยง แปลว่าวัดเหนือ ข้างวัดมีหลาย (เนินเขา) ชื่อหลายบ้านยาง วัดบ้านไต้ คือวัดยางหลวง คือวัดละคอ (คือวัดไต้) ข้ามน้ำแม่แจ่มทางบ้านทัพ ก็เป็นวัดลัวยางติดบ้านทัพตรงทุ่งนาเดี๋ยวนี้เนื้อที่ยังมีอยู่ ตรงโรงเรียนบ้านพร้าวหนุ่ม ชื่อวัดลือ ข้ามมาทางแก่อวมทุ่งยาวชื่อวัดทุ่งยางใหม่ จากหลักฐานเหล่านี้ทำให้ผู้วิจัยเชื่อในคำพูดของผู้รู้ในท้องถิ่นว่าเป็นวัดลัวยาง-วัดยางจริง ๆ ตามที่คณะผู้วิจัยเคยมีความคิดว่าลัวยาง-ยางเป็นคนป่าคนเขา แต่เมื่อได้ทำงานวิจัยขึ้นนี้ทำให้ทราบว่าลัวยางในอดีตเป็นชนเผ่าที่รุ่งเรืองเป็นชนเผ่าที่มีวัฒนธรรมที่สูงส่ง เป็นผู้เก่งในด้านภาษาและแตกฉานในภาษาอย่างเช่น ภาษากะเหรี่ยง มีหลักไวยากรณ์แบบภาษาอังกฤษ แบบภาษาบาลี ซึ่งเป็นแม่แบบของโลก สิ่งนี้ผู้วิจัยเรียนด้านภาษาศาสตร์จากมหาวิทยาลัยสงขล คือมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้เรียนเทียบภาษาที่มากมาย ภาษา กับภาษาไทย

¹² สวัสดิ์ อ่องสกุล ประวัติศาสตร์ล้านนา

ท่านอื่นเขาเทียบกับภาษาเขมร ภาษาลาว ภาษาล้านนา ภาษาใต้ (ภาษามลายู) แต่ผู้วิจัยพหุภาษา
กะเหรี่ยงได้พอสมควรก็เทียบดูแล้วเป็นภาษาที่พัฒนาแล้วเช่น คำพังเพย คำเปรียบเทียบ หรือสุภาษิต
หรือคำสัมผัสเสียงสัมผัสอักษรที่คนหนุ่มสาวใช้พูดคุยกันหรือจีบกันในสมัยหนึ่ง เช่น คำว่า **“ทีเต้ออะล
อร อะบูแบร นามาตะ อะชะเซ”** หมายถึง น้ำบอกรอกเก่า ชุ่มนึ่ง เหมื่อนคนคล่อง ถ้าจะ
เปรียบเทียบกับความหมายแล้ว ตรงกับภาษาไทยว่า วัวเคยค้ำม้าเคยขี่ ตรงกับที่ต้องการ ถ้าเป็นสาว
ก็แปลว่าคนรู้การรู้งาน ไม่ต้องสอนเหมาะที่จะเอามาเป็นแม่บ้านได้เลย อีกสำนวนหนึ่งคือ **“ทีตะเง มาเน
เตะเซ ดิปากว่าจอกะเนเร”** เห็นของงามเอาไม่ได้เหมือนดูฝั่งบนผา แปลเทียบสำนวนไทย คือ
กระต่ายหมายจันทร์ สิ่งที่ทำให้ผู้วิจัยติดใจในภาษากะเหรี่ยงและเมื่อทราบวากะเหรี่ยงกับลัวะเป็นชนเผ่า
ที่ได้สร้างวัดสร้างวัดความมาแต่อดีต เป็นชนเผ่าที่มีความรุ่งเรืองในอดีตสิ่งนี้ประการหนึ่งคงจะเป็นคำสอน
ของพระพุทธศาสนาทำให้กะเหรี่ยงเป็นชนเผ่าที่อยู่แบบเรียบง่ายตั้งแต่อดีตพอล่วงยุคเสื่อมทำให้กะเหรี่ยง
ห่างจากพุทธไประยะหนึ่งแต่ประเพณีที่ยังมีให้เห็นที่สืบต่อกันมา คือวันพระ กะเหรี่ยงยุคแรกจะไม่ไป
ทำงาน สิ่งที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันในหมู่บ้านที่ถือสายผี สายพุทธที่ยังไม่นับถือคริสต์ศาสนา ส่วน
กะเหรี่ยงที่ถือคริสต์จะหยุดทำงานในวันอาทิตย์

พอลคนไตไหลเข้ามาสู่เมืองแจ่มทำให้ชุมชนขยายตัวและวัดก็ขยายไปด้วย สายน้ำแม่แรกวัดเดิม
ก็มีวัดป่าแดด วัดยางหลวง การขยายตัวของวัดป่าแดดทำให้เกิดวัดพระบาท วัดพระบาทก็เกิดวัดบ้าน
เหล่า วัดผานัง อารามสามสบ แม่แรก แม่ยางล้าน และอมเม็ง

วัดป่าแดดที่ขยายตัวขึ้นสู่น้ำแม่ปาน ได้แก่ วัดห้วยริน วัดแม่ปาน และอารามสันพัฒนา

วัดป่าแดดที่ขยายไปสายฝางน้ำแม่แจ่ม ได้แก่ วัดดอยภูใต้

วัดที่เกิด (หมายถึง วัดที่เจ้าอาวาสวัดยางหลวงส่งลูกวัดไปสร้างตามคำนิมนต์ของญาติโยม หรือ
ไปตามสายพี่สายน้องที่เป็นคนยางหลวงไปอยู่ที่อื่น) จากวัดยางหลวง ได้แก่ วัดอมชูด วัดสบสอง

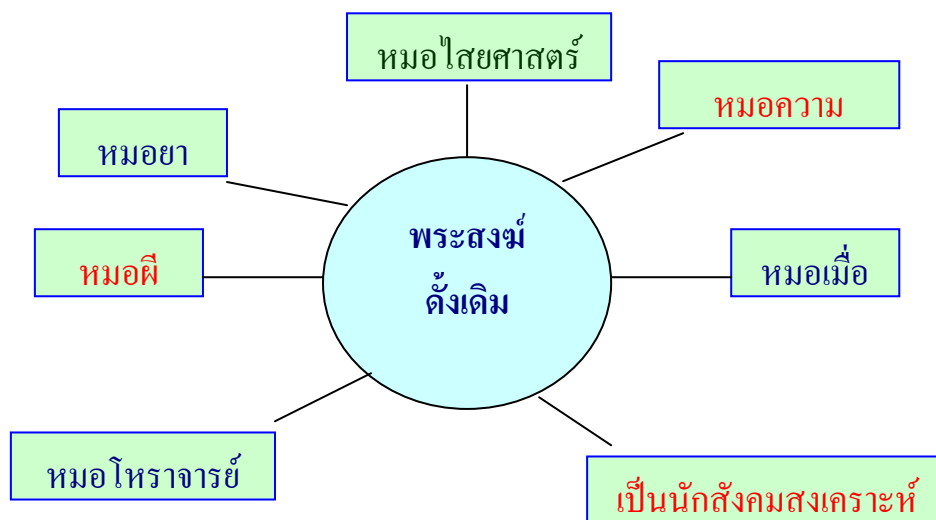
วัดที่เกิดจากวัดบ้านทัพ ได้แก่ วัดสองธาร

วัดที่เกิดจากวัดพุทธเอ็น ได้แก่ วัดกองกาน วัดแม่วาก วัดนางแล วัดแม่ศึก (วัดสองยอด)

วัดในเมืองแจ่ม ที่เป็นวัดเก่า ๆ วัสดุในการก่อสร้างส่วนใหญ่ก็จะเป็นวัสดุท้องถิ่นไม่ว่าจะเป็นไม้
หรือปูน บ้านที่เกี่ยวกับการเข้าปูนก็จะมีบ้านกองแขก บ้านแม่ปาน

พระสงฆ์ : ที่พึ่งของชาวบ้าน

แต่เดิมพระสงฆ์มีบทบาทเป็นเหมือนที่พึ่งของชาวบ้านอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ การบิณฑบาต การให้การศึกษา ฯลฯ

1. ด้านหมอยารักษาโรค

พระสงฆ์ก็มีความเชี่ยวชาญด้านความรู้ของหมอเมือง ไม่ว่าจะเป็นยาหรือตำรายาต่าง ๆ ก็มักจะเป็นพระสงฆ์เป็นผู้เขียนหรือเป็นผู้จำไว้ในใบลาน

ในแม่แจ่ม วัดที่มีสมุนไพรมากในอดีตก็มีวัดป่าแดด ตอนครูบาเต๊ะจะอยู่ ตอนนั้นวัวควายมีมากต้องทำรั้วกันวัวกันควายเข้ามาเหยียบเพราะตอนนั้นกำแพงวัดยังไม่ได้สร้าง

“เมื่อครูบาเต๊ะจะเที่ยวทางไปวัดบ้านทับ พอถึงกลางทางก็ไปปะป้อแคว้นดำ(ก้านัน) ป้อแคว้นดำยกมือไหว้ท่านแล้วถามว่า ยันต์ที่เขียนใส่หลังคนไข้ ท่านยังจำได้อยู่ก่อนขำบ่ค่อยสบาย ท่านครูบาก็ตอบว่า จำได้อยู่ในขี้ปุมครูบาแน่แหละ แล้วพ้อแคว้นดำก็เอาเข้าหมั้นเหลืองส่งหื้อครูบาท่านครูบารับแล้วก็ใช้มีดปอกเข้าหมั้น แล้วบอกหื้อป้อแคว้นเปิดเสื้อแล้วเบ้นหลังมา ครูบาก็ใช้เข้าหมั้นเขียนยันต์กลางหลังหื้อแคว้น ตัวยันต์จำบ่ได้จำได้เฉพาะคาถาที่ครูบาร่ายคาถาว่า “คนหลังลายบใช้คนไข้คนไข้หลังบ่ลาย” ครูบาวา 3 เตื่อ”¹³

¹³ พ่อหนานพิมล อาจใจ, บ้านช่างเคิงบน. 25 พฤษภาคม 2547

(ท่านครุบาเต้จะเดินทางไปวัดบ้านทับ ระหว่างทางพ่อกำนันดำถามเรื่องยันต์เขียนใส่หลังคนใช้ ตัวกำนันไม่สบาย บอกท่านครุบา ท่านครุบาตอบกำนันว่าจำได้อยู่ในท้องท่านนี้แหละ จากนั้นกำนันก็เอาขมิ้นให้ท่านครุบา ครุบาก็ปอกขมิ้นแล้ว บอกกำนันว่าหันหลังมา ท่านก็ลงยันต์บนหลังพ่อกำนัน แต่พ่อกำนันทองจำแฉ่งยันต์ไม่ได้ จำแต่อาคมคาถาที่ครุบาร่ายใส่ว่า “คนหลังลายมีไช้คนไช้ คนที่เป็นไช้หลังไม่ลาย” ท่านครุบาพูดอย่างนี้ 3 ที)

สิ่งนี้เราจะเห็นว่าการใช้สมุนไพรของภิกษุสมัยก่อนจะรักษาผู้ป่วยไปคู่กับคาถาอาคมด้วย

หมอไสยศาสตร์ พระสงฆ์สมัยก่อนอย่างเช่น ครุบาโสภา วัดยางหลวง เป็นพระที่สอนเรื่องอยู่ยงคงกะพัน

“ครุบาท่านเก่งมากสามารถหายตัวได้ ฟันไม่เข้า ยังไม่ออก อย่างเช่น ลูกศิษย์ ของท่านเกิดเรื่องที่ดอนศาล เจ้าหน้าทีทางราชการ ไม่สามารถทำอะไร เพราะใช้อาคมบังตา พระที่มีความสามารถในเรื่องไสยศาสตร์อีกรูปหนึ่ง คือ ครุบา ปัญญาเหล็กเป็นหลานพ่อแคว้นดำ บ้านท้องฝาย ท่านสามารถเอาไชดักเงิน แถบ (เงินรูปของอินเดีย) ยุค นั้นคนจะใช้เงินรูป ท่านก็เอาไชไปดักที่ทางน้ำขายคา เงินก็จะมา เข้าเงินที่มาก็จะเป็นของชาวบ้าน ท่านเลยทำให้ดูครั้งสองครั้ง แล้วมี เรื่องเล่าว่าท่านไปบ้านลัวะ ลัวะได้ยินกิตติศัพท์ของท่านก็อยากจะลอง เพราะลัวะก็ถือว่าตัวเองก็มีความสามารถเรื่องไสยศาสตร์ไม่แพ้ใครเช่น เดียว กัน ลัวะทดลองท่านต่าง ๆ นานา ท่านก็แก้ได้หมด แล้วท่านก็ บอกลัวะว่าให้ แก้ของท่านด้วย ท่านมีคาถาปู่เส็ด ท่านเขียนคาถาลง ก้อนหินเสร็จ แล้วก็ เอาใส่บ่อน้ำปรากฏว่าลัวะเป็นไช้ทั้งหมดบ้าน ลัวะไม่ สามารถแก้ได้ พอรุ่งเช้า ท่านก็ให้ลูกศิษย์ท่านเอาออก ลัวะก็หายจาก การเป็นไช้ ทำให้ลัวะยอมรับ ความสามารถของท่าน”¹⁴

หมอโหราจารย์ พระสงฆ์สมัยก่อนจะสนิทกับเจ้าเมืองเป็นที่ปรึกษาและให้ความช่วยเหลือ บ้านเมือง การจะสร้างบ้านสร้างเมืองต้องดูดวงราศีของเจ้าเมืองกับดาวประจำเดือนว่าช่วงไหนสร้างบ้าน สร้างเมือง แล้วจะเจริญลักษณะการตั้งเมือง

¹⁴ พ่อกำนันทอง เจริญโรจน์ อายุ 88 ปี, บ้านนาเรื่อน. 5 มีนาคม 2547.

การสร้างเมืองจะต้องเลือกดูดาวบริวารว่าดีหรือไม่ดีจะบังการประจำเดือนหรือไม่ แม้แต่การจะ
ออกรบก็ดูดาวประจำเมืองเป็นหลัก

คนสมัยก่อนไม่ค่อยมีนาฬิกา การดูเวลาก็จะดูดาวดูเดือนและพระอาทิตย์ แม้แต่ชาวทะเลหรือ
คนเดินป่าก็จะดูดาวเพื่อหาหนทางกลับบ้าน

คัมภีร์ที่ล้านนาใช้ศึกษาเรื่องดาวเรียกว่า คัมภีร์นพเคราะห์ 9 คือ ดาวพระเคราะห์ 9 ดวง ที่
ล้อมรอบโลกไว้

การบูชาดวงดาวที่นิยมกัน คือ ใช้เทียนนพเคราะห์ มีคำโองการอ่านในประเพณีล้านนา

หมอเมื่อ พระสงฆ์มีบทบาทในการหาเมื่อจันทร์วันดีขึ้นบ้านใหม่ แต่งงาน ย้ายบ้าน จะหว่าน
กล้า ดำนา คำขาย ชาวบ้านสมัยก่อนล้วนแต่จะไปหาพระสงฆ์หรือไม่ก็พ่อหนาน ซึ่งเป็นคนที่ลี้กออกมา
จากวัดและได้ร่ำเรียนมา

หมอความ เมื่อเกิดคดีความในบ้านเมือง บุคคลจะตัดสินความด้วยความเป็นธรรมก็มีพระสงฆ์
นั้นแหละเพราะพระสงฆ์ในอดีตเป็นที่ไว้วางใจของญาติโยม และเป็นที่เคารพยำเกรงว่าอย่างไรก็
เป็นอันสำเร็จ เพราะท่านจะแก้ไขด้วยเมตตาธรรมพร้อมกับสอนให้รู้จักให้อภัยซึ่งกันและกัน ตลอดถึง
ความเป็นอยู่ที่ต้องอาศัยซึ่งกันและกันในวันข้างหน้า ทำให้ผู้ที่พิพาทกับผู้ถูกพิพาทเกิดความสบายใจ

“จารีตหรือกฎหมาย กฎหมายล้านนายิ่งใหญ่ เคยศึกษาเรื่อง
ร่วมกับอาจารย์ธรรมศาสตร์ได้นั่งล้อมวงทั้งหมด สามพันกว่าหน้า
11 – 12 เล่ม เพราะฉะนั้นพระจึงเป็นครูร้อยเปอร์เซ็นต์ เรียกว่า เจ้าครู
ลงกวิาน เป็นจะมีศาลเจ้าครู พระสงฆ์จะต้องมาลงกวิานด้วย
เพราะฉะนั้นกฎหมายบ้านเมืองเราเป็นกฎหมายจารีตที่ยิ่งใหญ่ที่สุด คือ
จารีตชุมชน จารีตโบราณ แต่เราไม่ได้มีโอกาสไปศึกษาพอกฎหมาย
กรุงเทพฯออกมา เราก็ไปเรียนนิติศาสตร์แต่ไม่เป็นไรเรื่องชีวิต เรื่อง
กฎหมายฮึดบ้าน ฮึดครอบครัว แบ่งมรดกให้ลูกหลาน เราก็ใช้ฮึดหมูนี้นี้
ถ้าเราไปดูกฎหมายซึ่งดิฉันได้ทำกฎหมายครอบครัวไว้ กฎหมายน้ำ
กฎหมายเกษตร แบ่งดิน แบ่งน้ำเหมืองฝายอยู่ในกฎหมายจารีตหมด
เขียนไว้ในใบลาน/ปื๊บ ตั้งแต่มังรายศาสตร์มามีมาก ที่เราว่าพระสงฆ์ว่า
ความไปเรื่อนั้นไม่ใช่เป็นจะอ่านปื๊บหมูนี้นี้ ทั้งมังรายศาสตร์ธรรมศาสตร์
หลวงทั้งหลายเหล่านี้เป็นสิ่งที่ดิฉันอยากฝากไว้”¹⁵

¹⁵ พ่ออุ้ยใจ เก่งการทำ, บ้านป่าแดด. 12 กุมภาพันธ์ 2547

ดังนั้นจะเห็นตั้งแต่อดีตกาลสมัยดั้งเดิมมา บรรพชิต คือ พระภิกษุสามเณร กับฆราวาส คือ อุบาสก อุบาสิกา นั้นมีความอยู่และมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมาก เพราะผู้ที่เข้ามาบวชเป็นพระภิกษุสามเณรนั้น จะเป็นลูกเป็นหลานของชาวบ้านที่อยู่รอบ ๆ วัดทั้งนั้น ไม่มีพระเณรจากต่างถิ่นเข้ามาอยู่เลย และผู้ที่เข้ามาบวชนั้นนิยมบวชตั้งแต่ยังเล็ก ๆ และอยู่มาจนได้อุปสมบทเป็นภิกษุ บางรูปก็อยู่จนเฒ่าจนแก่ จนเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและแน่นแฟ้นนั้น เนื่องจาก

1. พระภิกษุสามเณรเป็นผู้ที่ได้รับการยกย่อง พระภิกษุสามเณรมีความเป็นอยู่อีกรูปแบบหนึ่งต่างจากฆราวาส คือ มีการดำเนินชีวิตแบบสมณะ เรียบง่าย ตั้งมั่นในศีลธรรม จึงเป็นที่นับถือและยกย่องของฆราวาส คนสมัยก่อนนั้นจะประพาศิอดนอนนมต่อพระสงฆ์ จะยกย่องพระสงฆ์มาก ไม่ล่วงเกินพระสงฆ์เลย

“คนสมัยก่อนนั้นนับถือพระสงฆ์ นับถือแต่ เมื่อปะพระสงฆ์ที่ไหนจะยอบ
นั่งไหว เวลาเว้นตุ้เจ้าก็บ่ย่างงาตุ้เจ้า จะเข้าวัดก็บ่สู้บเกิบ จะถอดเกิบไว้
หน้าวัด”¹⁶

(ชาวบ้านในอดีตนับถือพระสงฆ์มาก เจอพระสงฆ์ที่ไหนก็จะนั่งแล้วยกมือไหว้ เวลาเดินผ่านพระสงฆ์ก็ไม่เหยียบเงาพระสงฆ์ จะเข้าวัดก็ไม่สวมรองเท้า จะถอดไว้หน้าวัด)

ยิ่งพระสงฆ์ที่บวชอยู่วัดนาน ๆ ชาวบ้านจะยกย่องนับถือมาก จะเรียกว่า “ครูบา” ชาวบ้านจะนับถือเชื่อฟังครูบามาก ครูบาวางอย่างไรก็จะเชื่อฟังและทำตามอย่างเต็มใจด้วยความศรัทธาในตัวครูบา
นั่นเอง

“สมัยก่อน ตู้เจ้าต้นเฒ่าต้นแก่มีหลายต้น จาวบ้านฮ้องวา ครูบา
จะเยี้ยอะหยักก็เอา ครูบาวา ครูบาวาแล้วเป็นอันว่าแล้ว เอาครูบาวา
ทั้งนั้น”¹⁷

(ในอดีต พระสงฆ์รูปที่แก่ชรามีหลายรูป ชาวบ้าน เรียกว่า ครูบา จะมีอะไรก็เชื่อครูบาหมด)

¹⁶ อาจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ วัดป่าแดด. 13 พฤศจิกายน 2547

¹⁷ พ่อหนานสุจาร์ ร่มโพธิ์, บ้านเจียง. 25 พฤษภาคม 2547

2. พระสงฆ์เป็นที่พึ่งของชาวบ้านได้

พระสงฆ์ในสมัยก่อนมีความใกล้ชิดกับชาวบ้าน พระสงฆ์เป็นผู้ที่มีความสามารถในหลาย ๆ ด้าน อาทิ เช่น

2.1 ด้านศีลธรรมคำสั่งสอน พระสงฆ์ก็มีความแตกฉานเชี่ยวชาญด้านภาษาบาลี สามารถแต่งคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาบาลี และจะอบรมสั่งสอนชาวบ้านโดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ให้ประชาชนนำไปปฏิบัติจนเกิดผลอย่างแท้จริง

2.2 ด้านเป็นหมอรักษาโรค พระสงฆ์ก็มีความเชี่ยวชาญด้านความเป็นหมดพื้นบ้าน มีความรู้เรื่องสมุนไพรต่าง ๆ และมีความรู้ด้านคาถาอาคมต่าง ๆ ด้วย เวลาชาวบ้านเจ็บไข้ได้ป่วยก็จะไปพึ่งพระสงฆ์ในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ

2.3 ด้านตัดสินความต่าง ๆ เวลาชาวบ้านมีเรื่องกระทบกระทั่งกัน ระหว่างสามีกับภรรยา หรือญาติพี่น้อง บ้านใกล้เรือนเคียงกัน มีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งกัน ก็จะทำให้พระสงฆ์เป็นผู้ชี้ขาดตัดสินไกล่เกลี่ยและระงับความขัดแย้งและการทะเลาะวิวาทนั้นด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

2.4 ด้านเมตตาธรรม เมื่อชาวบ้านมีเรื่องทุกข์ร้อนต่าง ๆ ก็จะไปหาพระสงฆ์ ขอให้พระสงฆ์ช่วยแก้ไขและปลดเปลื้องความทุกข์เหล่านั้น พระสงฆ์ก็จะใช้เมตตาธรรมในการช่วยเหลือไม่มียกเว้นว่าใคร ถ้าหากเข้ามาหาพระสงฆ์แล้ว จะได้รับความช่วยเหลือเหมือนกันหมด

3. พระสงฆ์เป็นนักสังคมสงเคราะห์

เมื่อชาวบ้านประสบความเดือดร้อน หรือประสบภัยพิบัติต่าง ๆ พระสงฆ์เป็นผู้มีส่วนสำคัญในการบรรเทาความเดือดร้อน ในการพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรือง พระสงฆ์ก็เป็นหลักในการสร้างถนนหนทาง สร้างสถานศึกษาและอื่น ๆ พระสงฆ์จะสงเคราะห์และอนุเคราะห์ได้เป็นอย่างดี

ในสมัยก่อนนั้นพระสงฆ์และฆราวาสจึงมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ต่างฝ่ายต่างก็เอื้ออาทรต่อกัน และกัน โดยชาวบ้านจะเป็นผู้อุปฐากอุปถัมภ์พระสงฆ์ในเรื่องปัจจัยสี่ พระสงฆ์ก็จะตอบแทนชาวบ้านด้วยการอบรมสั่งสอน ขจัดปลดเปลื้องความเดือดร้อน ความทุกข์ต่าง ๆ เพื่อให้ชาวบ้านได้อยู่เย็นเป็นสุข พระสงฆ์กับชาวบ้านจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น วัดกับบ้านจึงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และท่านก็ได้ใช้หลักธรรมคำสอนของสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นหลักที่พุทธศาสนิกชนจะต้องยึดถือและปฏิบัติตามศาสนธรรมคำสอนต่าง ๆ ได้บรรลุหรือจรรโลงในโอบอ้อมของพระสงฆ์ผู้ที่เป็นนักปราชญ์ในสมัยก่อน ส่วนมากจะเป็นธรรมนิยายชาดกหรือธรรมเจี่ยต่าง ๆ อาทิ เช่น จำปาสดัน หมาเก้าหาง หมาขนดำ ศรีวิชัยยนต์หงส์ บัวระวงค์ หงส์อำมาตย์ แสงเมืองหลงถ้ำ เป็นต้น ในวันธรรมสวดนะ คือ วันพระวันศีล ชาวบ้านศรัทธาญาติโยมนิยมกันไปทำบุญรักษาศีล ฟังเทศน์ที่วัด พระสงฆ์ พระสงฆ์ก็จะนำเอาพระธรรมซึ่งเป็นชาดกต่าง ๆ นี้ที่จารีกลงในใบลานนำมาเทศนาให้ศรัทธาญาติโยมฟัง

การปกครอง พระสงฆ์มีการปกครองแบบหัวหมวดอุโบสถ โดยคนในท้องถิ่นหรือพระสงฆ์ได้เลือกผู้ที่มีความรู้ความสามารถเป็นหัวหน้าเมือง พระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถผู้ครองเมืองก็จะได้อาศัยบารมีในการรวมคน การสร้างเมือง ทั้งศาสนจักรและอาณาจักรไปด้วยกัน ดังเราจะเห็นได้จากประวัติที่มีอยู่ในเมืองแจ่ม

“ที่ตั้งวัดเดิมเป็นที่ทุ่งนา ทุ่งป่าแ่ง พระยาเชื่อนแก้วเจ้าปกครองเมืองแจ่มสมัยนั้น ได้ซื้อกับเจ้าขอนาแล้วไป นิมนต์พระภิกษุวัดอุโบสถอำเภอสันปาดองมาเป็นประธาน สงฆ์นั้นชื่อ ครูบาคุณา (คุณา) ครูบาคุณาได้นิมนต์ พระวัดกิ้วแล (ไม่ทราบว่าวัดกิ้วแลหลวงหรือกิ้วแลน้อย) จำนวน 3 รูป (ไม่ปรากฏนาม) มาเป็นช่างออกแบบ และ ควบคุมการก่อสร้างวิหาร เสาวิหารนั้น พระยาเชื่อนแก้ว ได้ซื้อไม้กับบริษัทฝรั่งที่มาสัมปทานไม้ในแม่แจ่มสมัยนั้น เมื่อสร้างวิหารเสร็จแล้วได้ปอยหลวงวิหาร (ฉลอง) เมื่อปี พ.ศ. 2428 และเขียนรูปจิตรกรรมฝาผนังในปี พ.ศ. 2430 ครูบาได้อยู่ปกครองวัดป่าแดดมาตั้งแต่แรกสร้าง (มีหลักฐานเอกสารหมวดอุโบสถเชียงใหม่ ปี พ.ศ.2340 (จุลศักราช 1199) ว่า ตูเจ้าคุณา วัดใหม่ เป็น (หัว) หมวด (ประธานสงฆ์หรือเจ้าคณะอำเภอในปัจจุบัน) อุโบสถเมืองแจ่ม มี 8 วัด ได้แก่ วัดใหม่ (ป่าแดด) วัดป่าเทอะวัดเอน วัดพร้าวหนุ่มวัดจั้งเค็ง วัดบ้านทัพ วัดยางหลวง วัดกองแขก และคงมรณภาพหลังจากปอยหลวงวิหารอีกไม่กี่ปี”¹⁸

หลังจากครูบาคุณาได้มรณภาพลงผู้เป็นหัวหน้าหมวดอุโบสถ คือ ครูบาปินตา วัดพุทธเอน ดังเราพบจดหมายที่ท่านเขียนไปหาครูบาเต๊ะ วัดโหลงใต้ หรือวัดใหม่ (ป่าแดด) กับวัดหัวริน¹⁹

¹⁸ พ่อหนานบุญทา คงทน, บ้านช่างเคิงบน. 25 พฤษภาคม 2547

¹⁹ พระภิกษุโกวิทสุทัศน์ วัชรญาณ อายุ 37 ปี, อดีตเจ้าอาวาสวัดป่าแดด. 13 เมษายน 2547

การปกครองแบบหัวหมวดอุโบสถ

“หมวดอุโบสถ” ในเมืองแฉ่งที่สำคัญมีอยู่ 3 หัวหมวด คือ

1. หัวหมวดอุโบสถวัดยางหลวง มีสมาชิกดังนี้

- วัดใหม่ (วัดป่าแดด)
- วัดยางหลวง
- วัดกองแขก
- วัดอมเม็ง
- วัดหัวริน (บ้านทัพ)

2. หัวหมวดอุโบสถวัดโหล่งช้าง

- วัดช้างเค็ง
- วัดกู่
- วัดเจียง
- วัดต่อเรือ

3. หัวหมวดวัดเฒ่า (พุทธเฒ่า)

- วัดเฒ่า
- วัดกองกาน
- วัดพร้าวหนุ่ม
- วัดน้อย

ภาพที่ 3.5 รูปหัวหมวดอุโบสถในอดีต

การกล่าวถึงการจัดหัวหมวดอุโบสถ ดังมีปรากฏข้อความในการจัดหมวดอุโบสถของ
เชียงใหม่ มีข้อความตอนหนึ่งว่า

“เมื่อจุลศักราชได้ 1199 ตัว ปีเมืองเจ้า เดือน 6 ออก 9 ค่ำ เมือง ไท่ร้างไสร้อย
ยามแตรค้ำมาเดินได้จิตเหลาบวกกุมสมกองดูแถมใหม่ ยังเส้นก้านกลม
โบสถ และหัววัดทั้งหลาย ทั้งในเวียง นอกเวียงทั้งมวล มีประมาณเท่านี้
แล...ฯลฯ...พ.ศ. 2380 โบสถแคว้นนอกทั้งมวล ฯลฯ โบสถเมืองแฉ่ง อุ
คณา วัดใหม่ เป็นหมวด 8 วัด วัดใหม่ 6 ต้น วัดป่าเทือก 3 ต้น วัดเฒ่า 3 ต้น
วัดพร้าวหนุ่ม 3 ต้น วัดช้างเค็ง 7 ต้น วัดบ้านทัพ 5 ต้น วัดยางหลวง 5 ต้น
วัดกองแขก 3 ต้น รวม 35 ต้น”

การศึกษาแบบล้านนา

ภาพที่ 3.6 รูปเณรน้อยจารธรรม

ในอดีตภิกษุสามเณรที่เข้ามาอยู่ในวัดก็จะฝึกเรียนอักขระ พยัญชนะ ตัวหนังสือล้านนาให้อ่านออกเขียนได้เสียก่อน จึงจะได้เรียน บทสวดมนต์และวิชาการต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นตำราการสร้างบ้านปลูก เรือนเขาเรียกว่า “สะล่า” การเรียนพืชสมุนไพรรักษาคน เรียกว่า “หมอ ยา” แต่นั่นจะขาดไม่ได้คือ แบบสวดมนต์หรือศาสนพิธีหรือพิธีกรรมที่ จำเป็นในชีวิตประจำวันได้แก่ สูตรล้านนา

เมืองแจ่มในอดีตมีแบบสวดมนต์ฉบับล้านนาเรียกว่า สูตรทั้ง 5

- ได้แก่
1. เยสันตา
 2. มหาสมัย
 3. ธรรมจักร
 4. พุทธา
 5. เอยนะกิง

ภาพที่ 3.7 รูปหอธรรมที่คุบาเตจะได้อสร้าง

การสวดมนต์นั้นจะสวด ตามลำดับวันเรียกว่า “สวดประจำวัน”

วันออก 1 ค่ำ ถึง 6 ค่ำ	สวดเยสันตา
วันออก 7 ค่ำ	สวดพุทธา
วันออก 8 ค่ำ	สวดมหาสมัย
วันออก 9 ค่ำ ถึง 13 ค่ำ	สวดพุทธา
15 เดือนออกหรือดับ	สวดธรรมจักร

บทสวดต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันที่ได้จารึกลงในใบลานเนื่องจากวัสดุอุปกรณ์ในการจารึกหายาก จึงมีผู้รู้ได้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยการนำใบลานมาใช้บุคคลที่ความชำนาญและมีความรู้ในด้านนี้ได้ แก่ ท่านครูบาเต๊ะจะเป็นพระรูปหนึ่งที่จ่านใบลานเป็นจำนวนมากจนไม่มีที่เก็บต้องสร้างหอธรรมคู่วิหารวัดป่าแดดกิจวัตรของท่านหลังจากตื่นจากจำวัดทำภารกิจส่วนตัวท่านก็จะมานั่งจ่านธรรม (เขียนธรรม) พอญาติโยมมาส่งข้าวครบแล้วท่านก็หยุดพักให้พร แล้วกลับไปจ่านธรรมที่เดิม พอภิกษุสามเณรฉันเสร็จก็ ไปสวดมนต์ที่วิหาร กลับจากสวดมนต์ก็กลับมาจ่านใบลานจนใกล้เพลท่านจึงหยุดฉันเพล หลังจากฉันเพล ท่านจะพักผ่อนประมาณหนึ่งชั่วโมงจากนั้นก็จ่านธรรมจนถึงสี่โมงเย็นท่านก็ไปสรงน้ำ แล้วกลับมาไหว้พระในพระวิหาร ประมาณ 20 นาฬิกา อีกครั้งหนึ่ง ในกุฏิสงฆ์อีกครั้งหนึ่ง การเขียนธรรมของครูบาเต๊ะ

แล้วใช้เวลาวันละ 6 – 7 ชั่วโมง นับวันโบราณที่ท่านงานก็เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้วัดเหนือวัดใต้ พอเข้าพรรษาก็จะมาขอเี่ยมธรรมกับครูบา

“เมื่อก่อนพ่ออยู่เป็นเณรใหญ่ครูบาท่านจะสอนงานธรรมเณรใหญ่จะงานได้หมด ส่วนเณรน้อยก็เขียนสวด พอมาถึงตอนหลังมีโง่เขียนนักธรรมเณรก็บ่มีเวลางานธรรมต้องมาท่องหลักธรรมแล้วก็เขียนนักธรรม หลังจากรุ่นพ่อหนานแล้วมาถึงรุ่นเณรสุวรรณ เณรบาล ก็ค่อยได้งานแล้ว เณรสุวรรณกับเณรบาล คือ พ่อหนานสุวรรณ บ้านใต้ อดีตกำนันท่าผากับพ่อหนานบาล บ้านเหล่าปากอ เณรรุ่นก่อนนี้งานธรรมเก่งแต่นา เป็อนแข่งกันแต่ อย่างเณรโพธิ เณรกันทะ เป็อนงานห้องงามแล้ว กอยังไวของอย่างอื่นต้องใช้เวลาเหมือนกัน”²⁰

(สมัยก่อนตาเป็นเณรได้หลายปี ครูบาท่านสอนงานธรรม เณรที่บวชนานก็สามารถงานได้ทุกรูปสำหรับเณรน้อยต้องเรียนสวด พอมาถึงยุคหลัง เมื่อมีโรงเรียนนักธรรมมาตั้ง เณรก็ไม่มีเวลาที่จะเขียนธรรม รุ่นพ่อหนานมาถึงรุ่นเณรสุวรรณ เณรบาล ก็ไม่ได้เขียนธรรมแล้ว เณรสุวรรณปัจจุบันคือ พ่อหนานสุวรรณ มัคทายกวัดยางหลวง เณรบาลปัจจุบันคือ พ่อหนานบาล บ้านเหล่าปากอ เณรรุ่นก่อนงานธรรมเก่งมาก การจะงานธรรมให้งามต้องใช้เวลาพอสมควร)

กรรมวิธีการงานธรรมหรือการเขียนธรรมบนโบราณนั้นมีขั้นตอนที่สลับซับซ้อนที่จะทำให้งานมีคุณภาพและคงทนเริ่มแรกตั้งแต่การเลือกโบราณที่แก่และได้ขนาดพอดี ตลอดจนถึงขั้นตอนในการต้มและการงานธรรม

“เมื่อก่อนหลังออกพรรษาแล้วเตรียมตัวต้มโบราณเขียนธรรม ต้องจ้างยางแหล่ ขึ้นตัดโบราณ มันสูง เมื่อตัดลงแล้วก็แยกเอาโบราณมาปั่นห่อมน (ม้วนเป็นกลม) แล้วฮ้อยติดกันจนหมด ลานที่ตัดไว้เอาไปต้ม ใช้ปีบน้ำมันก๊าดเปล่าเป็นหม้อต้มนาน เมื่อต้มก็ใส่ส้มมะขามเสียบ เพื่อห่อมันฮัดโบราณและมีความเหนียว เวลานำไปเขียนงานลานจะไม่ฉีกขาดตามช่องบะทัด ใช้เวลาดำมนานประมาณ 2 วัน เอาจันสีโบราณเหลืองอมขาว ค่อยเอาออกมาตากแดดให้มันแห้งแล้วค่อยตัดแบ่งลานสี ลานห้า ตามแต่โบราณกว้างหรือกิด (แคบ) เมื่อตัดได้มีอก(มาตรฐาน)

²⁰ พ่อฮ้อยหนานทอง เจริญโรจน์ อายุ 88 ปี, บ้านนาเรื่อน. 5 มีนาคม 2547

แล้วก็เอาไปเข้ากับหนึบทั้งลุ่มทั้งบน ใส่หลิมตอกจนเข้าที่ ไบลานจะแบนแต่บเสมอกัน ถ้าบ่อพังจะเขียนจาน ก็หนึบไว้เมิน ๆ (นาน) ค่อยเอาออกมาเขียนจาน มันม่วน ที่ว่าลานสี่ ลานห้า หมายถึง ปะทัดของถ้อยที่เขียนลานไบหน้อยก็ได้ลานสี่ ไบหลวงก็ได้ลานห้า (ช่องบรรทัด 4 หรือ 5 บรรทัด) วิธีเขียนจานบ่ใช้ว่าจู้ ๆ ก็เขียนได้ จะต้องฝึกไว้ก่อน เมื่อพ่อหนานเป็นเณรหน้อย ก็ได้ฝึกกับพ่อหนานอินทอง เจริญโรจน์ บ้านนาเรือน ก่อนนั้นท่านเป็นตุ๋อยู่วัดป่าแดด เมื่อฝึกคล่องก็เขียนได้ พ่อหนานใช้ไบลานเขียนได้ พ่อหนานใช้ไบลานเขียนหละจะเป็นสิบขาวไบบู้กว่าจะเขียนได้ เริ่มเขียนธรรมได้คล่องตอนเป็นตุ๋แล้ว เขียนใหม่ ๆ มันเจ็บหัวแม่มือ ถ้าเมินเข้ากับเจ็บมันเขียนใหม่เฮาเหน่นตัวจนเกินไป พอคล่องแล้วไม่ต้องเหน่นมือเขียนไป ๆ บ่ต้องมีปะทัดก็เขียนได้กระยะมันจะไปตามถ้อยมันเอง ถ้าเป็นลานห้ายากหน้อย ถ้าเป็นลานสี่กระยะสี่ถ้อยพอดี ถ้าเป็นลานใต้ซื่อ จากร้านอ้อจุนหลี่ หรือร้านสปัญจวรรณที่กาตหลวงเชียงใหม่ (ไบลานที่ซื้อลงลักปิดทองจากร้าน) เอามาเขียนบางครั้งเหนียว เขียนยากต้องฝนจานหื้อคม”²¹

(หลังออกพรรษาแล้วเตรียมตัวจะตัมไบลานเขียนจานธรรมต้องจำยาง (กะเหี่ยงหรือปาเกะญอปัจจุบัน) ขึ้นตัดไบลานเพราะต้นลานสูงมาก เมื่อตัดลงมาก็กรีดเอาใบม้วนร้อยเป็นมัด ๆ แล้วนำไปตัม เวลาตัมใส่หลิมมะขามด้วยทำให้ไบลานเหนียว ทำเป็นไบลานสี่ ไบลานห้า แล้วแต่ไบลานหน้ากว้างหรือไบลานแคบ แล้วเอาไปเข้ากับหนึบไว้ ยิ่งนานยิ่งดี คำว่าลานสี่ หมายถึง สี่บรรทัด ลานห้า หมายถึง ห้าบรรทัด (ที่เรียกว่าปะทัด หมายถึงบรรทัด) ก่อนจะเขียนจานได้ต้องฝึกหัดมาก่อน สมัยเป็นสามเณรจันทร์ตา พ่อได้ฝึกหัดกับพระอินทอง เจริญโรจน์ ปัจจุบัน คือ พ่อหนานอินทอง เจริญโรจน์ อยู่บ้านนาเรือน แต่สมัยนั้นท่านอยู่ที่วัดป่าแดด ตอนฝึกเขียนทำไบลานเสียหลายสิบใบ กว่าที่จะเขียนได้ปัจจุบันนี้บางทีไม่ต้องตีบรรทัด เขียนได้สบาย)

และมีพ่อหนานอีกท่านหนึ่งได้เล่าขั้นตอนการตัมไบลานและจานธรรมดังนี้

“การตัมไบลานหัวที่เอาน้ำจิ้งเหลนเป็นน้ำตัม พอน้ำจิ้ง เหลงก็เติมน้ำข้าวหมกใส่ (น้ำข้าวหมกคือ น้ำแช่ข้าวสารเหนียวที่จะนึ่ง) ตัมเมินประมาณ 3 วัน จนกว่าไบลานจะออกสีขาวแกมเหลือง ต้องใส่มะขาม

²¹ พ่อหนานจันทร์ตา ศรีเที่ยง อายุ 84 ปี, บ้านท่าผา. 10 มีนาคม 2547

ดื่บแก้ที่มีแก่น พอมันสุกแล้วเอาแก่นมะขามมากินได้ ชะโยม พระ
 เณรกินกันลำนาด (อวยดี) เมื่อต้มครบ 3 วัน ก็เอาออกไปล้างแล้วขัด
 กับทรายอ่อนแล้วเอามาตากให้แห้งแล้วม้วนแถบ แล้วค่อยตัดเป็นลานสี่
 ลานห้า ตัดให้ได้แค่ลานห้าเท่านั้น ถ้าเป็นลานหกแล้ว มีอบเต็งแล้ว
 ระหว่างกำเขียนจาน เมื่อตัดใบลานแล้วจะต้องเอาเข้ากับปี ใช้วิธีหนีบ
 ตังลุ่ม ตัวบนใส่หลิมตอกเป็น เหมือนเขาต้องน้ำมันมะหุ้งนั้นแหละ
 เพื่อจะหื้อใบลานเลียบ มันบ่งเวลาตีปะทัดมันง่าย เขียนเหล็กจานก็
 ม่วนดี วิธีเขียน การเขียนจะต้องฝึกมาก่อน อย่างพ่อหนานก็ไปฝึกเขียน
 กับพ่ออุ้ยหนานหลวงกันระ เก่งการทำ และสอนวิธีเขียนตัว หนังสือเมือง
 หื้อตวย พ่อหนานคล่องแต่ ๆ เมื่อเป็นตู้พอสักออกมาก็เขียนมาเรื่อย ๆ
 จนถึงบัดนี้เดี๋ยวนี ยากที่จะหาใบลาน ตะก่อนตามวัดมีนัก เช่น วัด
 ปาแดด วัดยางหลวง เดี๋ยวนีมีที่ หน้าวัดทะ 3 ต้น ก็น้ำแม่แรกเอาไหล
 มาเสีย 1 ต้น หั้นเป็นต้น อยู่ที่ได้งหลวงแอ่ง และที่แม่หมูน 1 ต้น ที่แม่
 หมูถ้าจะเป็น พ่อหนานปั่นท้องฝ่ายปลูก ตอนนั้นท่านเป็นเจ้าอาวาส
 วัดกองแขก ใบลานที่ร้านอิ้งจันหลิ หรือสัปปัญจวรรณในเมืองเชียงใหม่ขาย
 มันเหนียวบ่มวน ได้ยินเขาเล่าว่าเปื้อนทำที่กรุงเทพ ไปถามพ่อหนานตา
 ก็บอกว่าในเมืองก็หายากแล้ว ผู้ใบลานเขาทำเองจะดีกว่า นั้นแหละพ่อ
 หนานจึงทำเอง ทำนักเหมือนตะก่อนบได้ ทำมอกเขียนตามเขาสั่ง
 เท่านั้น ต้มที่หนึ่งก็ตัดแล้วเขียนได้ 2 ผูก - 3 ผูก เกี่ยวกับบ่ค่อยสบาย
 เป็นโรคเบาหวาน กับปีธรรมมีไว้สำหรับหื้อหนีบธรรมใบลานเพื่อบ่หื้อมัน
 หักมันงอ และเสียหายได้ง่าย คนตะก่อนอักษรตัวหนังสือเมืองใบลาน
 เป็นภาษาหนังสือศักดิ์สิทธิ์ไผ่บ่ขำบ่ยำตะก่อนวัดเฮามีอยู่ในหีบธรรม
 หลวงจะมีกัปลงฮักสีแดงเป็นกับปี ๆ เดี๋ยวนีหายหมด งานบอยเข้าสังข
 ธรรมที่เขาเอาตาน ส่วนมากเป็นกระดาดตัวใบลานหายากที่เขามาสั่ง
 เขียนหื้อเขา ส่วนมากเขียนแต่กรรมวาจาเต้าอัน ส่วนธรรม เขาไปซื้อยัง
 กาด บ้านพ่อหนานภัทร หรือบ้านพ่อน้อยยัง มันง่ายดี”²²

(การต้มใบลานตอนแรกเมื่อได้ใบลานมาก็นำไปต้มน้ำธรรมดา ใส่ส้มมะขามต้มใบจนน้ำแห้ง
 เติมน้ำแซ่ขาวเหนียวที่จะนั่งที่ค้างทิ้งใส่มือต้มใบลานใช้เวลาต้มนานประมาณ 3 วัน เป็นอย่างน้อย ดูว่า

²² พ่อหนานก่องคำ นิปุณะ อายุ 76 ปี, บ้านเกาะ. 10 มีนาคม 2547

โบลานจะเหลืองแกมขาว จึงค่อยเอาออกมาตากอีกที แล้วค่อยเอาไปใส่กับหนึบตอกลิ้มทั้งล่างและบน เพื่อให้โบลานเรียบไม่ก่อเวลาดีช่องบรรทัดง่าย วิธีเขียนจะต้องฝึกหัดมาก่อน การเขียนงานไม่เหมือนเขียนปากกา ถ้างานแหลมเกินไปก็จะทะลุหน้าสองทำให้โบลานเสียต้องใช้ความชำนาญจริง ๆ เดี่ยวนี้เขียนเฉพาะกรรมวาจา ที่คนมาสั่งเขียนเท่านั้น)

ธรรมที่ได้รับการงานมานั้นเป็นสิ่งที่มีความค่าและควรแก่การรักษาตั้งนั้นเพื่อให้ธรรมนั้นอยู่คงทนจึงได้มีการทำตลับกำปีและผ้าห่อกำปี ซึ่งเป็นโอกาสดีของผู้หญิงที่จะได้สร้างกุศลโดยการทอผ้าห่อกำปี ส่วนผู้ชายได้ใช้ไม้สักมาทำตลับกำปีโดยได้ทำการแกะสลัก ลวดลาย วิจิตรสวยงาม

การทอผ้าห่อกำปี ชาวบ้านเรียกว่า การจันกำปี การจันกำปี หมายถึง การทำผ้าห่อคัมภีร์ คัมภีร์ หรือพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ถือเป็นสิ่งที่เป็นที่เคารพนับถือของพุทธศาสนิกชนตลอดถึง พระสงฆ์องค์เจ้าแม้แต่อักษรที่จันหรือจารึกพระธรรมคำสั่งสอน คนทางเหนือหรือล้านนา ตลอดจน คนเมืองแจ่มในอดีตใช้หนังสือล้านนา เรียกว่า ตัวเมือง ตัวอักษรเมือง หรือตัวหนังสือล้านนา ประชาชนทั่วไปตลอดถึงพระสงฆ์ก็ให้ความเคารพมาก ถ้าชาวบ้านเห็นชิ้นส่วนของโบลานหรือคัมภีร์ตกก็จะเอาไปไว้ที่วัดเขาจะไม่ข้ามไม่เหยียบ หรือทำการอันมิควรต่าง ๆ จะให้การเคารพมาก

“ตัวเมืองเป็นหนังสือศักดิ์สิทธิ์จะเอาเขียนธรรมจดท่องคาถา
ตำรายารักษาคนมันมีคุณมีโยชน์เปื้อนบ่เอาไว้ต่ำ เอาไว้บนหิ้งพระเจ้า
และเปื้อนรักษาดีแท้”²³

(หนังสือล้านนาเป็นอักษรศักดิ์สิทธิ์จะเขียนธรรมให้เขียนเวทมนต์หรือตำรับตำราที่ใช้รักษาคน เป็นสิ่งที่มีประโยชน์เขาจะไม่วางเลื้อยเปื้อน จะเก็บไว้อย่างดีที่สุดสูง ๆ)

ด้วยเหตุผลนี้จึงทำให้ชาวบ้านผู้เฒ่าผู้แก่ได้พูดสืบต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่นจนถึงปัจจุบัน ว่าการที่ผู้หญิงมีโอกาสจันกำปีห่อพระธรรมคำสั่งสอนถือเป็นมหากุศลอันยิ่งใหญ่ ผู้เฒ่าผู้แก่สอนลูกสอนหลานว่า ถ้าไปพบไปเจอเขาจันกำปี ถ้าตัวเองทำไม่เป็นก็ขอให้จับช่วยอย่าดูเฉย ๆ

²³ พ่อหนานวรรณ เจริญผล, บ้านผานัง. 20 เมษายน 2547

“แม่ผู้ย่ก่อนที่จันกำปได้ก็มี แม่ผู้ย่หล้า ศรีเที่ยง แม่ของ แม่ผู้ย่ปวน แม่ผู้ย่คำ ศรีเที่ยง แม่ของแม่ผู้ย่มูล แม่ผู้ย่พร้อมนำบุญ แม่ผู้ย่แปง ปิงกุล แม่ผู้ย่ซอน สนิคุณ ท่านทั้งหลายได้สอนลูกหลานบ้านเหล่าปากอสืบมาถึงตั้งวันนี้ เปื่อนว่ามันมีกุศลแสง ถ้าหันเปื่อนจันกำปได้จันก็หื้อได้หยุดได้กำช่วยถ้าบโ้ายบดี”²⁴

(ยายย่ก่อนที่สามารถทอกำปได้ในบ้านป่าแดด ได้แก่ ยายหล้า ศรีเที่ยง เป็นแม่ของยายปวน ยายคำ ศรีเที่ยง แม่ของยายมูล ยายพร้อม นำบุญ ยายแปง ปิงกุล ยายซอน สนิคุณ ท่านทั้งหลายได้สั่งสอนให้ลูกหลานมาถึงทุกวันนี้ว่า ว่าการทอผ้าห่อคัมภีร์นี้มีอานิสงส์มาก ถ้าเห็นใครทำอย่านิ่งดูดายให้ช่วยจับช่วยถือ ถ้าไม่ช่วยไม่ได้)

ผู้เฒ่าผู้แก่และพ่อแม่ได้ฟังธรรมที่วัดแล้วก็จะนำมาเล่าให้ลูกหลานฟังที่บ้านในตอนกลางคืนอีกทีหนึ่ง ฉะนั้น วิธีการสั่งสอนหรือถ่ายทอดศาสนธรรมคำสอนแก่ประชาชนจึงมีหลายวิธีดังนี้

1. พระสงฆ์เทศนาให้แก่ศรัทธาญาติโยมฟังที่วัดในวันพระวันศีล
2. พ่อแม่ผู้เฒ่าผู้แก่ได้รับฟังจากพระสงฆ์แล้ว นำมาเล่าให้ลูกหลานฟังอีกต่อหนึ่ง
3. เวลาว่างงานศพ หลังจากที้นำศพไปเผาปนิกแล้ว จะมีชาวบ้านมาอยู่เป็นเพื่อนเจ้าภาพเวลาตอนกลางคืน จะมีพ่อเฒ่าหรือยายเฒ่ามาเล่าชาดกธรรมต่าง ๆ มาเล่าสู่กันฟัง

อยู่ตามศีล กินตามธรรม

การดำเนินชีวิตของคนเมืองแจ่มนั้น จะมีวิถีชีวิตอิงกับหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาอยู่ตลอดเวลา ตัวอย่างเช่น

1. วันพระจะหยุดการทำงานเพื่อไปฟังธรรมที่วัดเป็นการปฏิบัติตามหลักบุญกิริยาวัตถุ
2. วันพระไม่มีการทรมานสัตว์ แม้แต่วัวควายก็ไม่นำไปไถนาในวันพระเพราะมีหลักเมตตาธรรม
3. ไม่มีการฆ่าสัตว์เลี้ยว คือ ในสมัยก่อนจะไม่มีการฆ่าสัตว์ใหญ่ เช่น วัว ควาย มาเลี้ยงชีพจะได้กินเนื้อวัวเนื้อควายก็ต่อเมื่อสัตว์เหล่านั้นแก่ตายตามธรรมชาติ หรือตกห้วยตกดอยตายเท่านั้น เพราะถือปฏิบัติตามหลักธรรม เว้นจากการกระทำปาณาติบาต
4. กตัญญูรู้คุณคนและสัตว์เลี้ยว คือ คนสมัยก่อนการทำนามักจะใช้แรงวัวควายช่วยทำนา เมื่อเสร็จจากการทำนาแล้วก็จะทำพิธีสู่ขวัญควาย แล้วนำควายไปปล่อยในป่าให้หากินอย่างอิสระ ทั้งนี้เพราะสำนึกในบุญคุณของควายที่เสียสละแรงกายช่วยทำงาน เพราะยึดมั่นในหลักกตัญญูกตเวทิตา

²⁴ แม่ผู้ย่แก้ว ทะบุญ, บ้านป่าแดด. 30 สิงหาคม 2547

ธรรม ปัจจุบันพ่อค้าวัวควาย เมื่อจะซื้อไปขายไม่นึกถึงตัวเฒ่าตัวแก่ ยังมีคำพังเพยว่า “เฒ่าพ่อเฒ่าแม่ บ่ดีขาย แต่เฒ่าวัวเฒ่าควายบ่ดีเอาไว้ขายได้เงินเสียดีกว่า”

5. ผู้น้อยจะเคารพผู้ใหญ่ คนสมัยก่อนจะมีจิตใจที่อ่อนโยน ผู้น้อยจะเชื่อฟังคำสั่งสอนของ ผู้ใหญ่ไม่แสดงอาการกระด้างกระเดื่องต่อผู้ใหญ่ หรือล่วงเกินผู้ใหญ่ด้วยกายวาจาใจ เพราะยึดมั่นใน หลักของธรรม

6. เมื่อมีความเชื่ออาทรต่อกัน คือ ในสมัยก่อนนั้นไม่มีการซื้อขายสิ่งของกัน จะใช้วิธีแลกเปลี่ยน สิ่งของกัน เช่น คนมีสัตว์เลี้ยง เช่น ไก่ก็จะนำไปแลกข้าว คนมีพริกก็จะนำไปแลกฝ้าย เป็นต้น มีความ เชื่อเพื่อเชื่อแก่กัน ดังคำโบราณที่ว่า “พริกมีเหือนเหือน เกลือมีเหือนได้” ดังนี้

“ตะกอนบ่มีการบวบวักควายกินจิ้น เมิน ๆ จะได้กินจิ้นควายหย่อง
จิ้นใดวักควายบ่ต่ายเฒ่าตึงบ่ได้กิน คนตะกอนเป็นฮักสัตว์ เยียะนาแล้วจู้
ขวัญควาย เอาควายไปปล่อยป่าจั่นควายเกิดลูกในป่า ควายหน้อยดวย
ควายไผ่ถือว่าเป็นลูกควายคนนั้นปล่อยห้อยอยู่ในป่าหั้นมันตึงบ่หาย คนตะ
กอนเป็นมีศีลมีธรรม วันศีลนี้จะหยุดหมด บ่ไปเยียะกาน หละเอ็กหละ
อ่อน ก็เชื่อฟังกำคนเฒ่าคนแก่ บ่ฮ้ายบ่เหลือกำ มีอะหยักก็เชื่อเหลือกัน”²⁵

(เมื่อก่อนไม่มีการฆ่าวัวฆ่าควายกินเนื้อ จะกินก็ต่อเมื่อมันตายเอง มีความเมตตาต่อสัตว์ หลังจากทำนาก็เอาปล่อยป่า มีการสู่ขวัญควาย พอถึงฤดูเก็บเกี่ยว หมดแล้วก็เอาควายกลับมาถ้าลูก ควายไปติดอยู่กับฝูงใดก็ถือว่าเป็นฝูงนั้น วัว ควาย ไม่เคยมีใครขโมย คนในอดีตมีศีลธรรม วันพระ วัน โกน จะหยุดทำงาน เด็ก ๆ ก็เชื่อฟังผู้แก่ผู้เฒ่า มีอะไรก็ช่วยเหลือกัน)

สมัยก่อนผู้เฒ่าผู้แก่สอนให้ลูกหลานปฏิบัติตามหลักศีลห้า เพราะเป็นการปลูกฝังคุณธรรมให้ ประพฤติอยู่ในความดี เว้นจากความชั่ว แล้วทำใจให้บริสุทธิ์ให้มีศีล สมาธิ ปัญญาเพราะวัดเป็นศูนย์ กลาย พระสงฆ์เป็นผู้นำของชุมชน วัดจะมีงานการกุศลขึ้น ศรัทธาประชาชนเพียงแต่จะคอยรับฟังจาก พระสงฆ์ เข้าใจว่าสิ่งแรกของศาสนาว่าดวาวาราม คือ พระรัตนตรัย มีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เพราะพรพุทธเจ้าหรือพุทธะมี 3 ส่วน คือ

1.เป็นศาสดาเอกของพระพุทธศาสนา

2.เป็นบุคคลทางประวัติศาสตร์

3.เป็นองค์ความรู้ คือ เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน มีสติปัญญาเยี่ยมยอด ทรงเป็นพระอัจฉริยะ เป็นผู้ค้นพบหลักความจริงและธรรมชาติ หรือสัจธรรมด้วยพระองค์เอง โดยไม่มีใครสอนหรือแนะนำให้

²⁵ พ่ออยู่หลาน มูลแก้ว, บ้านแม่ศึก. 18 มีนาคม 2547

แต่อย่างใด แล้วพระองค์ยังทรงประกาศศาสนธรรมที่ค้นพบให้โลกได้รับทราบประกอบด้วยพุทธคุณ 3 ประการ ดังนี้

3.1 พระปัญญาธิคุณ คือ ความเป็นอัจฉริยะมีสติปัญญาอันเฉียบแหลม รู้เรื่องทุกข์ และความดับทุกข์ มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลอย่างที่จะหาใครมาเปรียบท่านได้

3.2 พระบริสุทธิคุณ คือ เป็นผู้ที่มีความบริสุทธิ์หมดจด ไม่เคยทำความชั่วร้ายใดๆ แม้ทางกาย วาจา และใจ

3.3 พระมหากรุณาธิคุณ คือ เป็นผู้มีความรัก ความเมตตา และสงสารสรรพสัตว์อยู่ทุกกลมหายใจ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงเสด็จโปรดสัตว์อย่างหนักหน่วงตลอดระยะเวลา 45 ปี นับตั้งแต่การได้ตรัสรู้จนกระทั่งเสด็จดับขันธปรินิพพาน เพื่อโปรดปล่อยบรรดาสัตว์โลกทั้งหลายให้หลุดพ้นจากห่วงแห่งความทุกข์ ด้วยเหตุนี้เราจึงควรที่จะน้อมนาระลึกถึงพระคุณทั้ง 3 ประการ และดำเนินชีวิตตามพระจริยาวัตร

ในส่วนพระธรรมคำสั่งสอนที่เป็นหลักธรรมาธิปไตย โดยสภาวะตามกฎของไตรลักษณ์ ยกเอาเบญจขันธ์ อนิจจัง อนัตตา คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ที่พระพุทเจ้าให้ยึดเป็นหลักธรรมคำสั่งสอนอันเป็นคุณงามความดีที่แน่นอนสามารถพึ่งได้จริง คือ ให้มีความสุข ความพอใจ อย่างมีประสิทธิภาพดงมีธรรมะข้อหนึ่งซึ่งเรียกว่า สังคหัตถัตถุธรรม 4 ประการ คือ

- 1.ทาน คือ การเสียสละวัตถุ ข้าวของ ดดยแจกจ่ายแบ่งปันสงเคราะห์ผู้อื่น
- 2.ปิยวาจา คือ วาจาที่ดีงาม แสดงออกซึ่งกิริยาสุภาพ อ่อนโยน ในชุมชน สังคมหมู่มา
- 3.อิตถจริยา คือ การให้กำลังใจช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ด้วยกันให้มีความสุข เอื้ออาทรซึ่งกันและกัน

4.สมานัตตา คือ ให้น้ำใจ มีน้ำใจสม่ำเสมอแน่นอนในการปฏิบัติธรรมทุกเมื่อ ไม่มีการขึ้นๆ ลงๆตามอารมณ์ เมื่อสรุปแล้วปฏิบัติตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา 4 ประการ คือ

4.1 ปริญาตัพพธรรม คือ ธรรมะที่ควรเรียนรู้ถึงความจริงของสิ่งเหล่านั้น อันเป็นเกิดขึ้นจากกฎแห่งธรรมชาติไม่ว่าจะเป็น คน สัตว์ สิ่งของ ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นมาจากเหตุปัจจัยต่างๆที่ไม่สามารถจะคงสภาพเดิมของตนไว้ได้ ทั้งภายในภายนอกตกอยู่ในความเกิด ความแก่ ความตาย ความเศร้าโศกเสียใจ พิโรธพิน ความทุกข์ ความสุข หลักธรรมของพระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ในพระพุทธศาสนา

4.2 ปหานตัพพธรรม คือ ธรรมะที่ทรงสั่งสอนให้บรรเทา ให้ละ ให้เลิก ให้ระงับดับไปตามกำลังความสามารถของตน ได้แก่ กลุ่มของกิเลสทั้งหลายที่เกิดจากอวิชชา คือ ความไม่รู้ เช่น โลภะ ความโลภ ได้แก่ จิตที่กำหนดไฉนให้ทราบรู้ว่า น่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจ ก็จะมีกำหนด โทสะ การผิดร้าย คือ ความผิดที่เกิดขึ้นจากความไม่พอใจ ความโกรธ ความเกลียด ความอาฆาตพยาบาท เป็นต้น เมื่อสิ่งเหล่านี้ไม่เป็นไปตามความต้องการ เกิดความทุกข์โมหะ ความหลง

คือ ความไม่รู้ในสิ่งต่างๆตามความเป็นจริง เช่น ไม่รู้ว่าอะไรคือบุญ อะไรเป็นคุณเป็นโทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์

4.3 สัจฉิกาดัตถธรรม คือ ธรรมะที่ควรให้รู้แจ้ง คือ รู้เป้าหมายที่บุคคลต้องปรารถนา คือ ความสุข ความเยียบสงบ และความเจริญก้าวหน้า ความไม่มีเวรไม่มีภัยจนถึงความดับทุกข์ได้อย่างแท้จริง ถึงความสุขที่สมบูรณ์ที่แท้จริง คือ เป็นอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา

4.4 ภาเวตัพพธรรม คือ ธรรมที่บุคคลจะต้องลงมือปฏิบัติให้เกิดผลขึ้นมาในอริยมรรค 8 ประการ เป็นต้น

ความเชื่อของคนแม่แจ่ม

คนที่อยู่ในเมืองแจ่มนั้นมีหลายชนเผ่า จึงมีความเชื่อในเรื่องต่างๆที่แตกต่างกันออกไป แต่ส่วนใหญ่จะเชื่อและนับถือในเรื่องดังต่อไปนี้

1. นับถือและเชื่อในหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนา นำเอาหลักธรรมคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนามาปฏิบัติในวิถีชีวิตประจำวัน และทำนุบำรุงส่งเสริมสนับสนุนวัดวาอาราม อุโบสถ์ อุปัฏฐากพระภิกษุสามเณร ส่งเสริมกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา และมีการไหว้พระสวดมนต์ทุกวัน เวลาเราเดินขึ้นกองล่องกอง(ถนน-ซอยตามหมู่บ้าน) ในเวลา 20.00 – 21.00 น. เราจะได้กลิ่นธูปเทียน และเสียงของผู้เฒ่าผู้แก่ไหว้พระสวดมนต์ และคนในสมัยก่อนเป็นคนมีศีลมีธรรม ไปฟังธรรมทุกวันพระวันศีล และนิยมให้ลูกตนบวชพระ เป็กตุ้(อุปสมบทเป็นภิกษุ) เพราะมีความเชื่อว่า ถ้าได้บวชพระโปรดแม่ ถ้าได้เป็กตุ้จะได้โปรดพ่อและมีความเชื่ออีกว่า พระ หรือ ตุ้ เป็นผู้วิเศษ เชื่อว่าตุ้เจ้าเป็นตนบุญมีพระคุณต่อตัวเองที่สามารถส่งบุญไปหาญาติที่ตายไปแล้วได้

เชื่อว่าพระพุทธเป็นผู้วิเศษ อย่างประเพณีปีใหม่น้อย การบูชาบอกไฟและสงฆ์น้ำพระเจ้าแสนตอง ตลอดจนความเชื่อตามตัวเป้งของแต่ละคนที่ต้องไปไหว้สาให้เป็นมงคลกับตัวเอง

เชื่อเรื่องขวัญแบบพุทธ คือ กรรณฐานที่พิจารณาร่างกายตามอาการ 32 ให้รู้จักตัวเองตามความจริงที่กายเป็นขวัญ 32 ขวัญ ตามความเชื่อแบบผี

ความเชื่อแบบพุทธการรักษาโรคในเมืองแจ่ม เชื่อว่าอำนาจพุทธคุณในการบำบัดป่ายในธรรมต่างๆ อย่างคนใกล้ตายก็เทศมหาวิบาก เชื่อกันว่าถ้าไม่หายก็ตายเลย ในนี้ธรรมคำสอนให้ผู้ฟังปลงตามกรรมที่ตัวเองกระทำเกิดความสำนึกใช้เวลา 1-2 ชั่วโมง แม้แต่ปัจจุบันก็ยังมิให้เห็นอยู่ หรือการบวชหลบภัย คือ เป็นโรคที่หาสาเหตุไม่พบหรือหมอรักษาไม่หาย คนสมัยก่อนก็จะมาบวชหลบภัยเป็นความเชื่อที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

ความเชื่อแบบพุทธทางด้านศาสนพิธีในพระพุทธศาสนาจะมีพิธีกรรมอยู่ 2 ประเภท คือ พิธีทำบุญงานมงคลและพิธีทำบุญงานอวมงคล ในพิธีต่าง ๆ เหล่านี้ คนเมืองแจ่มจะไม่พิธีพิถันอะไรมาก

จะทำพิธีแบบเรียบง่ายเป็นไปตามสภาพท้องถิ่น เช่น งานทำบุญมงคลขึ้นบ้านใหม่ การขึ้นบ้านใหม่ของคนที่นับถือพุทธผู้ที่มีฐานะดี ก่อนที่จะขึ้นบ้านใหม่หนึ่งวัน จะนิมนต์พระกับคนแก่ไปนอน เอาบ้านถวายตุ้เจ้า พอทำบุญเสร็จแล้ว ก็จะทำให้คนที่มิไหวหารดีมากล่าวขอซื้อ เช่นว่าบ้านนายบุญช่วย ผู้กล่าวไหวหารก็จะพูดว่า “มาหาตุ้เจ้าขอเป้งบุญบารมี นายบุญช่วยมันเป็นคนบ่มีบ้านมีจ้อง ใครขอซื้อเอาบ้านของอาจารย์หลังนี้หื้อมันตั้งเป็นหลักเป็นฐาน” ตุ้เจ้าก็จะถามสงฆ์ว่าจะขายกับบ่ดีขาย บางทีคนแรกตุ้เจ้าก็บ่ขายเตื่อต่อนั้นคนที่มิไหวหารดีกว่านี้ก็จะมาถามซื้ออีก ตุ้เจ้าก็จะขาย เป็นแสนเป็นหมื่นเจ้าภาพก็จะแต่งเกลือพัน ข้าวสารหมื่นข้าวเปลือกแสน หรือถ้าหากว่าบ้านหลังใดคนที่อยู่ในบ้านมักอยู่ไม่มีความสุข เช่น เจ็บไข้ได้ป่วยบ่อยก็ดี ก็เลยยกบ้านหลังนั้นถวายวัดหรือถวายให้พระสงฆ์ พระสงฆ์ก็จะไปทำวัตร เจริญพระพุทธมนต์ที่บ้านหลังนั้นเป็นเวลา 3 วันบ้าง 7 วันบ้าง แล้วเจ้าของบ้านก็ขอไถ่คืนจากพระสงฆ์ มีความเชื่อว่า จะอยู่ดีมีสุข ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย ถ้าหากว่าบ้านใดมีคนในบ้านตายด้วยเหตุที่ไม่สมควร เช่น ตายเพราะคลอดลูก ดังนี้ เจ้าบ้านก็จะยกบ้านนั้นถวายให้วัดไปเลย โดยไม่ไถ่คืน

“คนตะกอนจะขึ้นเฮือนใหม่จะนิมนต์พระสงฆ์ไปนอนก่อนแล้วทำบุญ บางตีบางแห่งจะเอาบ้านถวายหื้อพระสงฆ์แล้วไถ่เอาเมื่อลุน หรือถ้ามีคนตายบ่ดีในบ้าน เช่น ตายเกิดลูก ก็เลยเอายกตานหื้อวัดเสีย แล้วจึงแบ่งบ้านใหม่”²⁶

(คนสมัยก่อนเวลาจะขึ้นบ้านใหม่ จะถวายพระก่อนแล้วบูชาคิ่นทีหลัง ถ้าบ้านใดคนตายไม่ปกติ ก็เลยยกถวายวัดเสีย แล้วสร้างบ้านใหม่)

ส่วนงานศพนั้นจะไม่วิธีอะไรมาก ถ้ามีการตาย เช่น ตายที่อื่นไม่นิยมเอาศพมาบ้าน ตายที่ไหนก็ทำการฌาปนกิจศพที่นั่น การตั้งศพที่บ้านจะไม่เอาไว้หลายคิ่น พิธีก็ไม่ไ่มะไรมาก จะนิมนต์พระมาเทศน์การเทศน์ในงานศพนั้น จะนิยมเทศน์ตามคัมภีร์ เช่น ธรรมมาโลโผตโลกธรรมนิพพานสูตร เป็นต้น ไม่มีการวดอภิธรรมและเทศน์ปากเปล่าเหมือนปัจจุบัน พระสงฆ์จะสวดงานศพก็สวดเฉพาะ มาติกา และ สัปปัจจัยา เท่านั้น การฌาปนกิจศพจะนิมนต์พระเพียง 4 รูปเท่านั้นมาทำพิธี ผ้าบังสุกุลก็จะตัดเอาผ้าขาวที่ไชรอบปราสาทศพนั้นมาตัดให้ได้เท่าจำนวนพระสงฆ์เอามาเป็นผ้าบังสุกุล

²⁶ สัมภาษณ์พ่อนานลุน สนธิคุณ บ้านนางแล วันที่ 5 พฤษภาคม 2547

“คนตะกอนเขาปณิยามเอาศพเข้าบ้าน ถ้าตายไหนก็ฝังหั้น ถ้าตายบ่ดี เช่น ตายเกิดลูก ตายเมื่อวันก็เอาไปเมื่อวันตายเมื่อคืนก็เอาไปเมื่อคืน บ่หื้อข้ามคืนข้ามวัน งานศพก็บ่มีพิธีตองนัก ตูเจ้าสี่ต้นเทศน์ธรรมเมือง สวด มาติกาสัจจยา เต้าอัน ผ้าบังสุกุลก็เอาผ้าแวนั้นแหละ”²⁷

แต่ละปีช่วงสงกรานต์หรือปีใหม่คนที่นับถือพระพุทธศาสนาก็จะถือว่าการได้ไหว้พระธาตุประจำปีเกิดของตนจะเป็นสิริมงคลแก่ชีวิตดังจะเห็นตำราการไหว้ธาตุและธาตุประจำปีเกิด²⁸

2. นับถือและเชื่อในเรื่องผี คนเมืองแจ่ม (ไต) สมัยก่อนได้อพยพเข้ามาจากจอมทองสันปาดองและหลาย ๆ แห่ง กลุ่มที่อยู่ดั้งเดิมก็คงจะมีอยู่ พอมีคนไตเข้ามามาก คนที่เป็นเผ่าละว้าคงจะอพยพถอยหนี ขึ้นไปต่างถิ่นต่างอำเภอ ยังเหลือไว้ประเพณี ฮีตฮอยการนับถือไว้อยู่ เช่น ฝัปปูย่า ฝันา ฝัอารักษ์ ฝัเจ้านาย ฝัฝ่าย ฝัเจ้าบ้าน เมื่อประกอบพิธีจะต้องมีที่นั่ง ตั้งข้าว มีบทบาทกำหนดประกอบพิธี หรือในขณะลูกแบ่งลูกเหล้า (สมาชิก เชื้อสายที่มีชื่อตามสายผี) เกิดลูกหลานคนในบ้านไม่สบายขึ้นมา ในบ้านนั้นจะต้องไปหาไก่ 2 ตัว เหล้า 1 ขวด มาต้มเตรียม ทำเป็นขันใช้กะละมังใบกลาง ทำกระสวยมีผ้าขาวผ้าแดง หมากพลู เอาไก่ที่ต้มสุกแล้วใส่ด้วย นำไปให้ปู่ตั้งข้าวเจ้าของที่ไปเช่นไหว้จะต้องนำปูตั้งข้าวไปที่หอที่ไปสร้างไว้แล้วทำพิธีไหว้หา พ่อเจ้าหลวงหรือหมู่ขุนหมู่ท้าว (ทำอย่างนี้ เรียกว่าไปดง ไปไหว้ให้คนที่ไม่สบาย) ถ้าคนไม่สบายป่วยไม่หาย อยากรู้ว่าได้รับโทษกรรมอะไรก็จะไปเอาเจ้านายลง จะต้องไปบอกที่นั่ง ตั้งข้าวไปขอสูมาดำหัวก่อน พอถึงวันจะลงเจ้านาย (ทรงเจ้า หรือยาที่นั่ง) เป็นหน้าที่ของยาที่นั่งอีก ตั้งข้าวไปขอสูมาดำหัวก่อน พอถึงวันจะลงเจ้านาย (ทรงเจ้าหรือยาที่นั่ง) เป็นหน้าที่ของยาที่นั่งอีก ประกอบพิธี นำข้าวของเครื่องเซ่นที่ใช้ประกอบพิธีไปบ้านยาที่นั่งตั้งวงขอ ขอเชิญนานพอควร พ่อเจ้าหลวงก็เข้าทรงร่างยาที่นั่ง ชักถาม เชิญถามมีข้อกังขาเรื่องใด ถามไถ่รู้เรื่อง พอออกร่างแล้วก็ปฏิบัติตามคำบอกเล่า

ผีอีกชนิดหนึ่ง เรียกว่า ฝัปปูย่า ฝัสุ่ม ถ้ามีงานสร้างบ้านใหม่ ขึ้นบ้านใหม่ แต่งงาน ผู้ที่กระทำขึ้นก็จะต้องไปบอกตามสายฝัปปูนำอาหารมีลาบดิบแดง แกงอ่อม ไปบ้านเก่าผี เช่นไหว้ให้อยู่ดีมีสุข มีความอุดมสมบูรณ์ ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ

ผีอีกชนิดหนึ่ง เรียกว่า ฝัย่าหม่อหนึ่ง ฝัย่าหม่อหนึ่งหรือฝัปปูของคำย่าของคำไม่ใช่เป็นผีที่คุ้มครองเหมือนผีบรรพบุรุษ เหมือนกับว่าเป็นผีธรรมดา เมื่อชาวบ้านจะต้องทราบถึงสาเหตุของคนไข้ได้ป่วยหรือสมบัติหาย เช่น วัว ควาย ปล่อยไว้หาไม่พบ จะต้องประกอบพิธีเชื้อเชิญวิญญาณย่าหม่อหนึ่งมาลงคนที่ลงผีมักจะเป็นผู้หญิง

²⁷ คำบอกเล่าของพ่อหนานบุญทา คงทน บ้านช่างเค็งบนวันที่ 25 พฤษภาคม 2547

²⁸ ดูคำไหว้พระธาตุในภาคผนวก ก

วิธีลงฝ้ายหมอนึ่งองค์คำ มีการเตรียมชั้นสวดยหมาดพลูแล้วใส่ดอกไม้ มีผู้ที่จะซักถามช่วยกัน คือนำกระดังมาวางใส่ข้าวสาร เงินเหรียญ นำเอาหมอนึ่งใส่เตาไฟแล้วเอาให้ใส่ในกระดังมีไม้ยาวพอประมาณใส่เสื่อ 1 ตัว เอาควบลงปากไหพอดูปรกณ์พร้อมครบถ้วนก็จะมีเรียกอีกที เมื่อจบก็ซักถามไม้แทนแขนคนที่ใส่เสื้อนั้นจะดันชี้ทางปลายแขน ผู้หญิงที่กำลังกับกัทยในใจแล้วจึงบอกว่าของจะอยู่ที่นั่น ๆ ตามที่แขนชี้ บางครั้งแน่นเหมือนตาเห็น คนที่ป่วยใช้ก็ทำเช่นเดียวกัน

3. นับถือและเชื่อในเรื่องพรหมณ์ คนเมืองแจ่มยังมีความเชื่อในพิธีเป็นของพรหมณ์อยู่มาก เวลาจะทำกิจกรรมอะไรจะมีการขึ้นทำทั้งสี่ เวลาไม่สบายจะมีการสะเดาะเคราะห์ทำพิธีบูชา ส่งเคราะห์ส่งนามและเวลาจะทำอะไรในวันไหนก็มีการดูเลิกลูกดูยามว่าเราควรทำวันไหน²⁹

การไปวัดสมัยก่อนหรือช่วง 100 ปีหลัง พ่ออยู่แม่อยู่เล่าให้ฟังว่าไปนอนวัด คือช่วงวันดาหรือวันโกน ศรัทธาที่อยู่บ้านไกลจะเตรียมสัมาภาระแต่เช้าพร้อมทั้งทำขนมพื้นเมือง ได้แก่ ขนมกน ขนมจ็อก (ขนมเทียน) ขนมปาด ข้าวเกรียบ ให้เสร็จก่อนเที่ยง เมื่อทานข้าวเที่ยงเสร็จแล้วก็นอนที่บ้านบ้างแล้วเอาข้าวสารไปฝากคนรู้จักหรือญาติหนึ่งให้เพื่อนำมาใส่บาตร ส่วนคนที่พอที่จะเดินมาได้ก็จะเดินมาตั้งแต่เช้าตรู่ จะใช้เกี้ยวหรือแค่ตามมา (แค่ คือ ไม้ไผ่ที่เอามาจักเป็นซี่ ๆ เอาไว้จุดไฟ)

วันดาเป็นวันที่เด็ก ๆ ชอบมากเพราะเป็นวันที่จะได้กินขนม สมัยนั้นขนมยังไม่มีขายจะมีโอกาสได้กินขนมวันดา หรือวันโกนเท่านั้น เราเป็นเด็ก ก็อยากให้มีวันพระบ่อย ๆ นอกจากขนมแล้วอาหารที่พิเศษกว่าวันธรรมดาอีกด้วย ผู้ที่จะไปวัดจะเลือกหรือเตรียมอาหารไว้ จะเป็นอาหารที่ดีที่สุดเท่าที่จะหาได้ จะเป็นปลาหรือเนื้อ แต่ส่วนมากก็จะเป็นไก่ การฆ่าหมู่นั้นก็มีนาน ๆ ครั้ง แต่ที่สังเกตเห็นจะไม่มีการนำอาหารที่เป็นหอยไปส่งวัดหรือถวายพระ

อาหารที่นำมาถวายพระจะไม่ชิมคาหม้อ ผู้ที่เป็นพ่อครัวหรือแม่ครัวจะตักมาข้างนอกใส่ถ้วยเล็ก ๆ แล้วตักชิมจากถ้วย แล้วค่อยปรุงในหม้อ ถ้าทำเสร็จแล้วก็เก็บไว้ที่พิเศษคนในครอบครัวจะรู้ว่ากินไม่ได้อาหารที่จะนำไปถวายรวมไปถึงขนมด้วย

ส่วนขนมก็เช่นกัน พ่ออยู่แม่อยู่หรือพ่อแม่ จะเก็บไว้อย่างดี หรือทำเครื่องหมายไว้ให้ครอบครัวรู้ว่าจะเอาไปวัด เช่น เอาใส่ตระกล้าของที่พ่อแม่จะนำไปวัด หรือไม้เท้าของถวายพระวางบนตู้อาหาร ของที่เราทานเรากินวางในตู้หรือวางไว้กับพื้น

ข้าวที่จะใส่บาตรก็เช่นเดียวกันจะไม่เอาข้าวเย็นใส่บาตร (ข้าวเย็นในที่นี้ หมายถึง ข้าวที่นิ่งแล้วนำไปทานแล้วนำไปทานแล้วกินไม่หมด ข้าวที่เหลือนำมาหนึ่งใหม่) จะไม่นำมาใส่บาตรพระหรือถวายพระ แต่มีบางคนที่มั่งง่ายก็จะเอาข้าวเย็นกับข้าวหม่านึ่งรวมกันแต่พอถึงเวลาสุน (การทำให้เย็น) ก็สุนทีละส่วนระหว่างข้าวเย็นกับข้าวหม่า พอสุนให้เย็นแล้วก็เอาข้าวหม่า (ข้าวที่แช่ไว้หนึ่งคนก่อนนำมาหนึ่ง) ใส่บาตร

²⁹ ดูวันดี-เสีย ในภาคผนวก ก

ส่วนใหญ่แล้วจะไม่เอาข้าวนี้รวมกันกับข้าวเย็น เวลาไปวัดจะไปพร้อมกันหลายคนเป็นหมู่บ้าน เดินผ่านทุ่งนาเป็นแถว คนที่กำลังทำงานหรือเดินสวนก็จะถามว่า “ไปวัดก่า” คนไปวัดก็จะตอบว่า “เอ่อ” ไปวัดจะเอาบุญมาฝากเนื้อ คนที่ทำงานหรือเดินสวนก็จะพูดว่า “สาธุ” หรือคนทำงานที่อยู่ไกลไม่สามารถ ทักทายได้ เวลาเห็นเขาไปวัดก็มักจะพูดว่า “สาธุ” หรือยกมือขึ้นเหนือศีรษะหม่อมแล้วพูดว่า “สาธุ”

เวลาไปวัดกลับมาคนที่ไปวัดมาเจอคนรู้จักมักเคยก็จะพูดว่าไปวัดเอาบุญมาฝากแล้วเนื้อ คน ตอบจะพูดว่า “สาธุ” เมื่อไปถึงวัดจะกินน้ำก็ขออนุญาตกับพระกับเณร “พระขอกินน้ำน้อยเนื้อ” “ตุ้ขอกิน น้ำน้อยเนื้อ” ถึงแม้ไม่มีพระมีเณรเขาขอเพราะถือว่ากลัวเป็นบาปเป็นกรรมเทวดาคงได้ยิน

พอไปถึงวัดจะทำกิจกรรมเหล่านี้ก่อน คือ เข้าประตูลิขิตก็จะพูดว่า คาระโวๆ ใส่ขันแก้ว ใส่ขัน ห้าโกฐาก ใส่ขันขอศีล กวาดวัด ถ้าทำกิจกรรมเหล่านี้ก็จะคำพูดแต่ละกิจกรรมต่างกันไป

คำใส่ขันแก้ว	พุทโธอะระหัง อัมโมปัจจะตัง สังฆะเยทิทัง
คำใส่ขันห้าโกฐาก	นะโมพุททายะ
คำสงน้ำพระเจ้า	มัยหัง จตุปปาเยหิ อิปปะมุตโต เมชะนาโค นะโมพุททายะ
คำกวาดวัด	ระไซหะระณัง ระไซหะระณัง
คำขนทรายเข้าวัด	อะโหวะตะเม วาพุกัง ตีระตะนาทานัง เวรานูเวรัง สัพพะปาปัง
	วินาสันตุ

พอไปถึงวัดก็จะใส่ขันแก้ว **ขันแก้ว** หมายถึง ขันสามเหลี่ยม แก้ว ในที่นี้หมายถึง แก้วสาม ประการ ได้แก่ แก้วอันประเสริฐมี พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์

พอไปช่วงเช้าก่อนทำพิธีก็จะถวายขันข้าวไปหาผีที่ตายเก่าน่าเหม็นจะเป็นญาติพี่น้องที่ตายไป การถวายขันข้าวนั้นก็ถวายของใครของมัน ถ้าคนตายมี 7 คน ก็ถวาย 7 ขัน ไม่ถวายรวมกันเหมือน ที่อื่น ถวายให้ปู่เถน ย่าเถน ถวายให้เทวนบุตร เทวดา การถวายให้คนตายก็จะถวายครั้งหนึ่ง ถวายให้ ตัวเองหรือถวายไปข้างหน้าอีกครั้งหนึ่ง ตามความนิยม ถวายอย่างนี้ทำให้วัดพอกินและอาหารเหลือ

“ข้าวที่เหลือ เราก็จะเอาตากให้แห้ง แล้วเก็บไว้กินวันต่อไป เพราะ
เมื่อก่อนมีพระเณร ไซยมอยู่วัดมาก เวลาทานข้าว พระฉันหนึ่งวง เณรกับ
ไซยมฉันร่วมกันหนึ่งวง ไซยมอยู่ขึ้นในกับเณรน้อย เณรตัวโตอยู่ข้างนอก
ต้องนั่งยอง ๆ อาหารจนไหนอร่อยมีโอกาสได้ชิมคำเดียว เณรน้อยหรือ
ไซยมถูกแย่ง น้ำแดงตกลี้นิ้ว ใส่ตัว เป็นเรื่องธรรมดาจริงๆ”³⁰

³⁰ สัมภาษณ์พ่ออุ้ยน้อยสุพรรณ พิษาคำ บ้านสันหนอง วันที่ 17 พฤษภาคม 2547

ถ้าพูดตามหลักวิชามานุษยวิทยา แบ่งประเพณีออกเป็น 3 ประเภท คือ 1.จารีตประเพณี 2.ขนบประเพณี และ 3.ธรรมเนียมประเพณี เป็นศีลธรรม ซึ่งคนในสังคมถือว่าเป็นสิ่งที่มีค่าแก่ส่วนรวม ถ้าใครฝ่าฝืนหรือดื้อไม่ปฏิบัติตามประเพณีถือว่าผิด จนมีคำเล่าขานกันว่า “หยุดมือเสียไ้ หยุดไหล่เสียหมู ถ้าหยุดหูเสียผีป่วน” ซึ่งความเชื่อเหล่านี้ฝังใจเหมือนกับหลักศีลธรรมในพระพุทธศาสนา การปฏิบัติรักษาควบคู่กันไป ผีสง เวมนต์ คาถา อาคมของคนเมืองแจ่ม แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของผีสงที่ทำให้เกิดความอุ่นใจ และความเข้มแข็งต่อความไม่มั่นคงในการทำนองเดียวกันความเชื่อและการปฏิบัติในหลักธรรมพระพุทธศาสนาอย่าผิดศีล 5 เป็นต้น และจากที่แม่แจ่มเป็นเมืองพุทธทำให้พุทธศาสนิกชน แสวงบุญในรูปแบบต่าง ๆ เช่น งานประเพณี การสร้างวัด การสร้างพระพุทธรูป การสร้างพระสงฆ์ งานประเพณีพบเห็นและสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบันมีดังต่อไปนี้

ประเพณีรวมคนสร้างวัดสร้างเมือง

การรวมคนของสังคมในอดีตถือเป็นภูมิปัญญาที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ที่ทำให้คนที่อยู่รวมในกิจกรรมพิธีกรรมนั้นรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การรวมคนที่หลายระดับ ในแม่แจ่มผู้วิจัยขอแยกการรวมคน เป็นระดับ ๆ ดังนี้

1. ระดับบ้าน	งานสี่เป็ง
2. ระดับวัด	งานยี่เป็ง, ปอยเข้าสง
3. ระดับเมือง	งานสงน้ำพระธาตุ, งานเจ้งเป็ง, แเปดเป็ง, แก้วเป็ง, งานกินสลาก
4. ระดับเวียง	งานไหว้พระธาตุประจำปีเกิด

นอกจากนี้การรวมคนนอกกำแพงวัดในแม่แจ่มก็มีอีกหลายอย่าง ถ้าเป็นที่ทำกินก็จะมีแก่เหมือง แก่ฝาย แก่ไร่

ถ้าเป็นระดับความเชื่อตระกูลกับเมืองก็จะมีผีป่วน ผีเจ้านายสามต้นสามพระองค์ คือ ม่วงก่อน กอนเมือง ดอนแต่น และงนรดน้ำดำหัวปีใหม่

ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาได้ใช้พิธีกรรมประเพณีช่วยรวมคนฮ้อยคนในสังคมไทยได้มายาวนานทำให้บ้านเมืองเราเป็นปึกแผ่นมั่นคงมาถึงอนุชนรุ่นหลัง พิธีกรรมเหล่านี้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจไว้หลายระดับชั้น ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ที่เราเรียกว่า **“สร้างคน และคนสร้างวัด”**

เหตุที่ว่าวัดสร้างคนก็เพราะว่าวัดใช้ประเพณีพิธีกรรมทางศาสนามารวมกันให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เมื่อมารวมกันแล้วก็จะมาสร้างคุณประโยชน์ให้ศาสนาทั้งกำลังกายกำลังทรัพย์

การรวมคนในงานยี่เป็งมีความสำคัญดังนี้

1.เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระดับวัดเหนือวัดได้ที่ได้ไปมาหาสู่กันระหว่างภิกษุสามเณรในอดีต ไม่รกริกษุสามเณรจะเดินไปเทศด้วยกันมีโอกาสสนทนาธรรมด้วยกัน สร้างความคุ้นเคย บางวัดที่ไกล ภิกษุสามเณรก็มีโอกาสที่จะได้จำวัด(นอน) ระหว่างนอนหรือไปพักอารามใดอารามหนึ่งก็จะมีกิจกรรมทำ ร่วมกัน เช่น ทำดอกไม้เพลิง หรือไปพบครูบาอาจารย์ที่มีความรู้ที่ตนอยากรู้ เช่น หมอยา หมอเมื่อ หรือ หมอบัดหมอบแก้

2.เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ คือ ภิกษุสามเณรที่มาเทศน์บางทีก็เป็นพระ ลูกหลาน เมื่อมีโอกาสมาเทศน์ก็ถือโอกาสมาเยี่ยมโยมปู่ป้าลุงอาด้วย

3.เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างทุกครั้งในหมู่บ้าน เราถือว่างานเทศน์มหาชาติหรือเทศน์ ธรรมเดือนยี่ เป็นงานคนที่เข้ามาฟังเป็นโอกาสได้พบได้คุยเพื่อนบ้านเด็ก ๆ ก็จะได้พบปู่ป้าลุงอา ได้พูด ได้จาด้วยกันรวมไปถึงกินข้าวกินน้ำด้วยกัน สำหรับเด็กก็จะชอบนอนวัด เพราะผู้เฒ่าผู้แก่ที่มีวาทีศิลป์ก็ จะเล่าเจ๊ย(นิทาน) สู้กันฟังก็พลอยได้ฟังนิทานกับแขกไปด้วย หมู่สาวก็ถือโอกาสนี้ได้พบปะกันพูดคุย งามได้

4.เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับบ้าน ญาติโยมมีโอกาสที่จะได้มาใกล้ชิดภิกษุสามเณร ได้ฟังพระธรรมคำสั่งสอน ได้รับความสนุกสนาน เด็กก็มีโอกาสใกล้ชิดพระใกล้ชิดเณรพูดจาถูกคอก็เกิด ความศรัทธาอยากมาอยู่วัด หรือชอบเลียนแบบไม่ว่าจะเป็นการเทศน์ที่โยมผู้เฒ่าผู้แก่ชอบฟังเสียงเพราะๆ หรือทำดอกไม้เพลิงหรือโคมไฟที่เด็กไม่มีโอกาสทำก็มักจะอาสาเป็นลูกมือช่วยกัน

ในทำนองเดียวกันพ่อน้อย พ่อหนาน พ่อทิศ พ่อเชียง ที่มีความรู้ความสามารถ พระเณรก็จะไป ขอบความรู้ไม่ว่าจะเป็นฝึกเทศน์หรือวิธีทำโคมไฟหรือดอกไม้เพลิง

งานยี่เป็งนี้เป็นงานที่เป็นการรวมคนทุกเพศทุกวัยมาวัด

เดือนยี่ (เดือน 12 ได้) จะมีประเพณีฟังธรรมมหาชาติเวสสันดรชาดก โดยจะเริ่มตั้งแต่เดือนยี่ ออก 8 ค่ำ ไปจนถึงเดือนยี่เป็ง (วันเพ็ญเดือน 12) จะมีการฟังเทศน์กันทุกวัด โดยจะนิมนต์พระภิกษุ สามเณรตามวัดต่างๆ มาเทศน์เรียกว่า “ตกธรรม” คือ ธรรมกัณฑ์ใดก็จะนิมนต์วัดไหน ก็จะเอาธรรม กัณฑ์นั้นไปตกให้แต่ละวัดเพื่อให้ผู้ที่มาเทศน์ได้ใช้อ่านหรือท่องธรรม พระผู้เทศน์ก็จะนำเอาสังคินในวัน ที่เทศน์

การตั้งธรรมเดือนยี่หรือประเพณีตั้งธรรมนั้นจะต้องเริ่มตั้งแต่วันขึ้น 15 ค่ำ เดือนเกียงเหนือ ศรัทธาจะมาฟังเทศน์วันออกพรรษาที่จะได้มีการตกลงกันว่าปีนี้จะเริ่มตั้งธรรมเดือนยี่จะฟังธรรมกี่กับปี (กับปีหนึ่ง หมายถึง มี 13 กัณฑ์ ตั้งแต่กัณฑ์ทศพรถึงนครกัณฑ์) เมื่อตกลงกันแน่นอนเป็นเอกฉันท์ก็เขียน ชื่อธรรมและขึ้นคำของเดือนเริ่มกัณฑ์ ทศพร หิมพานต์ ทานกัณฑ์ วันปเวศน์ ชูชก จุลพน มหาพน กุมาร มัทรี สักบรรพ มหาราช ฉกษัตริย์ นครกัณฑ์ แต่ละผูกจะเขียนดังนี้ “ทศพรขึ้น....คำตกวัด....หรือ สามเณร...นั้น” ถ้าศรัทธาคนไหนได้ฟังธรรมผูกนั้น ๆ ตกวัดนั้นเจ้ากัณฑ์ธรรมผูกนั้นจะต้องไปนิมนต์วัด นั้นด้วยตนเอง (เรียกว่า ไปตกธรรม) เมื่อไปตกธรรมทางวัดมาแล้วใกล้ ๆ เวลาจะตั้งธรรมขึ้นเจ้าภาพ

จะต้องไปไถ่กรรม (บุญชากรรม) ต้องไปถวายเงินให้พระเถรเพื่อจะนำเงินนั้นไปซื้อกระดาษสี ค่าไถ่กรรมผูก
ละ 1-2 สตางค์ (สมัยก่อน) แต่ปัจจุบัน 10-20 บาท และนำกระดาษสีมาตกแต่งสถานที่ภายนอก คือ ทำ
โคมไฟ ทำด้วยไม้ไผ่ปิดกระดาษสีเอาเทียนจุดไว้ข้างในจะมีแสงมัว ๆ ไม่ถึงกับสว่างแต่ทำเพื่อประเพณี
จากนั้นก็ปลูกกล้วย ปลูกอ้อย ต้นกุ๊ก ล้อมรอบกล้วยอ้อยมีการขั้วราขั้วตร เอาดอกไม้ไผ่สานตามประตู
วิหาร หรือประตูโบสถ์แล้วแต่จะเทศน์ตรงไหนเอาอุโบสถหรือพระวิหารส่วนด้านภายในสถานสองแห่งนี้
จะมีการตกแต่งอีก มีรูปช้างจำนวนหนึ่งร้อย รูปม้าจำนวนหนึ่งร้อย รูปวัวจำนวนหนึ่งร้อย รูปควาย
จำนวนหนึ่งร้อย เอาไปห้อยย้อย และรูปลายศิลปะจะเป็นดอกไม้ รูปพานเอามาประดับในวิหารหรือ
อุโบสถ ที่ธรรมเนียมเทศน์จะต้องมีผ้าปิดมิดชิดไม่ให้เห็นหน้าผู้เทศน์ ก่อนวันจะเริ่มเทศน์หนึ่งวันเจ้าภาพ
ที่ได้เป็นเจ้ากัณฑ์แรกจะต้องตกแต่งดาทำข้าวต้มข้าวขม ทำกัณฑ์เทศน์ ต้นhiruพฤษภ (ต้นกัณฑ์
ธรรม) จะมีเครื่องห้อย แขนว นั้นจะมีสมุด ดินสอ ฝ้ายหัวพื้นเมืองที่ปั่นด้วยเอง นำมาใส่กัณฑ์เทศน์
นอกจากนั้นมีเครื่องบริโภคข้าวสุก ข้าวสาร อาหารแห้งใส่ในถ้วยต้นกัณฑ์เทศน์ส่วนมากกัณฑ์เทศน์ และ
กัณฑ์ที่สองจบพอดีกับเวลาฉันอาหารเช้า ถ้าเทศน์เริ่มสายหน่อยพอถึงกัณฑ์ทานกัณฑ์จะจบเลยเวลา
ฉันอาหารเช้า จึงมีคำพังเพยว่า “พระ-เถรองค์ใด ได้เทศน์กัณฑ์ทานกัณฑ์ กัณฑ์ข่วงาย (อดฉันที่มี
เช้า) เพราะตรงเวลาฉันอาหารเช้าพอดี” กว่าที่เทศน์กัณฑ์นี้ได้ฉันข้าวเช้าที่หลังเขาเท่านั้นเองมิได้
เสียหายอะไร

ประเพณีการตั้งธรรมก็ได้แก่ทางวัดให้มีการฟังเทศน์ ฟังธรรมเรื่องพระเวสสันดรชาดก 13 กัณฑ์
ตามคติธรรมเนียมว่าผู้ใดได้ฟังธรรม 13 กัณฑ์ จบภายในวันเดียว เกิดชาติหน้าจะได้เกิดร่วมศาสนาพระ
ศรีอริยมุตได้

การตกแต่งเตรียมสถานที่ดังกล่าวเป็นการบูชาตั้งธรรมมหาชาติอุปมา เหมือนป่าหิมพานต์สมัย
ที่พระเวสสันดรสมัยนั้น แล้วมาทำจำลอง ช่อน้อย ดุ้งช้อยอย่างละร้อย ๆ ในขณะที่พระกำลังเทศน์จะมีการ
จุดประทีป (พะตีด) ตามจำนวนคาถาของกัณฑ์ธรรมนั้น ๆ ธรรมกัณฑ์ชูชก กุมารบรรพ์ มัทรี มหาราช
พระผู้เทศน์จะเล่นเสียงมีการใส่กายกลอนเป็นการเอาใจศรัทธาผู้นั่งฟัง พอถึงวันสุดท้าย เช่นวันขึ้น 15
ค่ำ ตรงกับเดือนยี่เป็ง เวลา 19.00 น. มีการเทศน์อาถรรพ์ประทีป (พะตีด) จะมีการจุดขี้ส่าย (ด้ายชุบ
น้ำมัน) จุดประทีป สว่างไสวทั่วในวัดต่อจากนั้นมีการจุดดอกไม้ไฟเป็นการถวายพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆ
บูชา งานเดือนยี่เป็งเริ่มทำบุญตักบาตรตั้งแต่ตอนเช้าจนถึงเย็นถือเป็นการทำบุญลอยกระทงถวาย
ประทีปดินกำพระยาภาเยือก บูชาเจ้าแม่คงคา

ตอนเช้าก่อนจะไปทำบุญในวันนี้ชาวบ้านเตรียมข้าวปลาอาหาร และผู้ใดเป็นเจ้าภาพกัณฑ์
เทศน์ในวันนั้นจะเตรียมเงินกัณฑ์เทศน์ ที่เป็นข้าวน้ำโภชนาอาหารลูกส้มของหวานพร้อมจัดปัจจัยตาม
กำลังศรัทธาที่พอจะหาได้ ต้นกัณฑ์เทศน์นี้ก็จะตกแต่งดาเครื่องห้อยย้อยตามความสามารถของตน
แล้วแต่งตัวนุ่งผ้าใหม่หาบสาแหกรหาวยใส่อาหารที่จะนำไปทำบุญ นอกจากประเพณีเดือนยี่เป็งแล้ว ก็
ยังมีประเพณีเดือนสี่เป็งอีกด้วย

การรวมคนด้วยประเพณีสี่เป็ง เราจะมองเห็นได้ชัดเจน คือ เมื่อชาวไร่ชาวนานับถือพระพุทธศาสนาหรือพระสงฆ์องค์เจ้าเป็นที่พึ่งอันสูงสุด ชาวไร่ชาวนาได้ข้าวมากก็นำมาถวายบูชาคุณของพระรัตนตรัยต่อนั้นก็ได้อุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้แก่ปู่ย่าตายายที่เป็นผู้ก่อร่างสร้างไว้ซึ่งไร่นาสวนอันเป็นมรดกตกทอดมาถึงลูกหลาน ผู้เป็นเจ้าของก็ระลึกถึงบุญคุณและผู้ทำก็ได้คืนปู่ย่าตายายที่มีชีวิตอยู่ตลอดจนถึงผู้เคารพนับถือ ภิกษุสามเณรก็จะก่อไฟเพื่อบูชาพระพุทธรูปโดยหาฟืนมาเตรียมไว้ก่อน ไม่นานข้าวก็จะเป็นหนามที่ไม่สามารถนำไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นได้ และเป็นการกำจัดวัชพืชที่ไม่มีประโยชน์ไปด้วย

การรวมคนในงานนี้จะมองเห็นได้ชัด คือ พระสงฆ์ได้อาศัยคุณของพระรัตนตรัยชี้ทางปัญหาและอาศัยญาติโยมเป็นผู้อุปถัมภ์ข้าวน้ำโภชนาอาหารตลอดที่อยู่อาศัย

พระสงฆ์ตอบแทนพระรัตนตรัยด้วยการประกาศสวด ชีทางดำเนินชีวิตที่ถูกต้องให้ญาติโยมเป็นไปรษณีย์ นำผลบุญจากคนเป็นให้คนตายบูชาพระรัตนตรัยด้วยการก่อไฟในวันประกอบพิธีนี้

ผู้ล่วงลับไปได้าศัยคุณของพระพุทธศาสนาและลูกหลานที่จะได้รับส่วนบุญ ผู้ล่วงลับได้ตอบแทนด้วยการทิ้งมรดกไว้ให้ลูกหลานทำบุญ และอบรมสั่งสอนลูกหลาน ปู่ย่าตายาย ได้อาศัยพระพุทธศาสนาอบรมสั่งสอนและเป็นที่พึ่ง อาศัยลูกหลานดูแลเลี้ยงดู ปู่ย่าตายาย ได้ตอบแทนด้วยการบำรุงศาสนาพาลูกหลานเข้าวัดอาอาราม และให้คำแนะนำแก่ลูกหลาน ลูกหลานอาศัยพระรัตนตรัยชี้ทางปัญหาอาศัยบรรพบุรุษให้ที่ทำกิน อาศัยผู้เฒ่าผู้แก่ ปู่ย่าตายายให้คำแนะนำการประกอบอาชีพ อาศัยพระสงฆ์เป็นผู้นำส่วนบุญให้แก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วอาศัยไฟผิงที่พระสงฆ์บูชาพระรัตนตรัย

ลูกหลานได้ตอบแทนด้วยการให้สิ่งที่ตัวเองใช้แรงกายแรงสติปัญญาจากการประกอบอาชีพและผลผลิตที่ดีที่สุดนำมาบูชาพระรัตนตรัย บรรพบุรุษผู้เฒ่าผู้แก่ปู่ย่าตายายเมื่อได้รับได้แล้วก็อวยพรให้ผู้บูชามีความสุขความเจริญ

ตามที่กล่าวมาแล้วการรวมคนในงานนี้มีทั้งพระสงฆ์ ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้ประกอบอาชีพ ลูกหลานและผู้

ภาพที่ 3.8 รูปเผาหิ้วพระเจ้า

เดือนสี่ (เดือน 2 ใต้) จะมีประเพณีทางข้าวใหม่เผาหิ้วพระเจ้า หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวในนาแล้ว ก่อนที่จะเอาข้าวใหม่นั้นมากินจะต้องถวายเป็นพุทธบูชา โดยเอาข้าวเปลือกบ้างข้าวสารบ้างไปกองรวมกันที่วัด ข้าวสุกก็จะเอาไปใส่บาตรพระพร้อมกับการทานขันข้าวอุทิศไปให้บรรพบุรุษที่

ล่องลับไป ในตอนเช้าวันเดือนสี่เป็ง ทางวัดก็จะเผาหิ้วพระเจ้า คือ พระ-เณรจะไปหาเอาไม้มาทำเป็น
พินแล้วจุดในวันที่ศรัทธาทำบุญตอนเช้ามีด ดังมีคำกล่าวนากล่าวไว้ดังนี้

“ศรัทธาก็ได้ทำนาและหว่านกล้าได้อาศัยเชิงน้ำฟ้าสายฝน มีทั้ง
ชายและหญิง อันสร้างพระवासอยู่กระทำนา สืบมาตั้งแต่เจ้านสมัย
พระพุทธเจ้ามีชื่อกัศสปะเกิด ยังมีพอนาสองพี่น้อง ชายผู้น้องก็มา
พิจารณาถึงเหตุถึงผลว่ามีความเลื่อมใสศรัทธา ก็ได้มาปรึกษาญาติพี่น้อง
ว่าข้า่น้อย จักใคร่หื้อทาน ยามนั้นข้าวก็บานผดออก เราค่อยถอดเอานม
แล้วเอามาผสมเป็นมธุปายาสตานถึงพระพุทธเจ้า ส่วนพี่ชายก็ได้คิดไป
หลายอย่างว่าตามใจน้องชาย ส่วนพี่นั้นจักไม่กระทำเราจักแบ่งนาข้าวคน
ละครึ่ง แล้วก็ตามใจใครจะทำอย่างไร ส่วนที่แบ่งก็ได้คนละ 10 ไร่ ต่างคน
ก็คิดไปคนละอย่าง ชายผู้น้องก็ทำได้พอทานฉันก็ถวายแต่พระพุทธเจ้า
อยู่มาอีกไม่นานหลังจากนั้นข้าวแก่ ก็ได้ถวายแต่สังข์ตังหลาย ตามโอกาส
ต่อมานั้นเมื่อฟากบุญตีก็ถวายทานอีกด้วยใจยินดี หลังจากนั้นก็ตานข้าว
ใหม่เป็นประจำก็ปรารภนาถึงพระอรหันต์ ด้วยบุญแก่กล้า ก็ได้ไปเกิดเมือง
สุวรรณภูมิ แลหลังจากนั้นคนทั่วไปก็ได้ตกลงหาหลักแหล่งจดบ้านแต่งฝ่าย
เหมือง หื้อน่านองบ้านปิงก่อดึกแบ่ง หื้อแผ่นดินแข็งนานโน ปากันพื้น
เจือกควาใหญ่วบล้าย หายับควายห้างแอกแล้วก็แรกไถนา ซ้าย ๆ ขวา ๆ
เลี้ยวรอบ เพื่อหื้อดินยุบยอบดีเผื่อเลยปลูกข้าวคนึงจายหลายผะผาบ
พองหอบกล้าไปปั้น ไล่ปั้นกัวิดโห้ร้องเดียด กลางนา พองกักล้า
ปลูกตวยไป และหลังจากนั้นก็เก็บเกี่ยวแล้วก็ได้นำข้าวใหม่ไปถวายแก่
พระแก้วทั้งสามประการ”

ประเพณีตานข้าวใหม่ทำเมื่อเก็บเกี่ยวมาแล้ว ต้องเก็บไว้ก่อน คือ เมื่อสมัยก่อนนั้นคนเราต้อง
ถวายทานข้าวเสียก่อน เพราะถือว่าการถวายให้พระหรือเณรและญาติผู้ล่องลับไป และผู้ที่มีอายุหรือ
นับถือในหมู่บ้านและผู้ที่มีบุญคุณและเทวบุตรเทวดาปู่เถนย่าเถนผู้ที่อยู่เบื้องบนที่เคารพตั้งแต่สมัย
โบราณ และทางวัดก็มีการจัดเตรียมเอาหิ้ว (พิน) มาไว้เสียก่อน คือไม้จิ้มมาให้พระผิง คือ เอามาทำเป็น
กองและเอาไม้ซางมาใส่ด้วยเพื่อให้เกิดเสียงดัง เปรียบเสมือนเรียกชาวบ้านให้ตื่นเช้าเพื่อมาตานข้าว
ใหม่ และตอนเดือนสี่อากาศหนาวมาก ชาวบ้านก็จะมาผิงไฟที่พระหรือเณรจุดให้พระ ส่วนการใส่ข้าวล้น
บาตรมีทั้งเปลือกและข้าวสารจัดเตรียมจากบ้านไปวัดทางวัดก็จะเตรียมบาตรไว้สองลูก มีบาตรข้าวสาร

หนึ่งลูก และบาตรข้าวเปลือกหนึ่งลูก และเมื่อก่อนพระเถระจะมีเยอะข้าวคงจะขาดแคลนจึงมีการใส่ข้าว
ล้นบาตรให้พระเถระหุงหาเองตอนกลางวัน

เดือนห้า (เดือน 3 ใต้) จะมีประเพณีเดือน 5 เบ็ญที่วัดเจียง ตอนเช้าทำบุญตักบาตรตอนบ่าย
แห่ครัวทาน ตอนค่ำมีพิธีทางศาสนา เช่น เวียนเทียน ทำวัตร เจริญพระพุทธมนต์ ฟังเทศน์ สวดเบิก

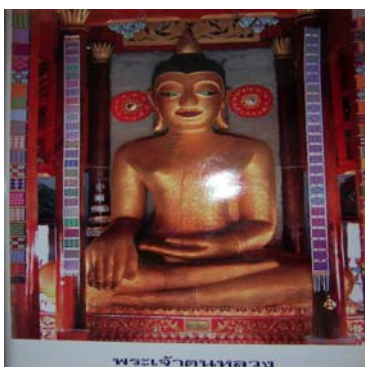
เดือนหก (เดือน 4 ใต้) จะมีประเพณีเดือน 6 เบ็ญ ที่วัดช้างเค็ง ตอนเช้าทำบุญตักบาตร ตอน
บ่ายแห่ครัวทาน ตอนค่ำมีพิธีทางศาสนา เช่น เวียนเทียน ทำวัตร เจริญพระพุทธมนต์ ฟังเทศน์ สวดเบิก

ประเพณี 6 เบ็ญ เป็นประเพณีดั้งเดิมของชาวแม่แจ่มที่แสวงบุญร่วมกันทั้งอำเภอ สิ่งที่เจ้าภาพได้
จัดเตรียม คือ ประรำพิธี การสร้างประรำพิธี สมัยก่อนเราจะสร้างประรำพิธี โดยอาศัย**ใบพัดของยอดฉัตร
พระธาตุ ถ้าขึ้นไปทางทิศใดเราก็จะสร้างประรำทางทิศนั้น** แต่ละปีใบพัดของยอดฉัตรพระธาตุ ก็จะ
หมุนไปตามทิศต่าง ๆ การทำประรำนี้เป็นงานของผู้ชาย ส่วนงานของผู้หญิงเตรียมทำข้าวต้ม
ขนมช่วยกัน ทำเยอะมากจนพอเลี้ยงแขกที่มา พอถึงวันงานก็จะตั้งขนมต้อนรับทางประตูเหนือและทาง
ประตูใต้ วันที่สนุกที่สุดก็คือ วันครัวทานเช้าวันนั้นแหละ ครัวทานสมัยก่อนไม่เหมือนครัวทานปัจจุบัน
บ้างก็เป็นรูปช้างเผือก เอาไม้ไผ่มาสานเป็นรูปช้างมาสานเป็นรูปแล้วเอาดอกฝ้ายมามัดตรงตาที่สาน
เรียกว่า **ต้นช้างเผือก** บางวัดก็ทำรูปช้างตกมัน ช้างก็จะทำด้วยไม้ไผ่แล้วห่อหุ้มด้วยกระสอบป่าน หูจะ
กระดิกได้ หางจะแกว่งได้ งวงช้างก็สามารถแกว่งไปทางซ้าย-ขวาได้ ช้างสามารถเดินไปได้โดยช้างจะให้
คนสามารถเข้าไปอยู่ในขาทั้งสองข้างได้ คนที่อยู่ประจำขาช้างทั้งสองเห็นเด็ก ๆ ก็จะวิ่งไล่พวกเด็กเล็ก
แดง พอเห็นช้างวิ่งไล่ก็วิ่งหนีกระเจิดกระเจิง คนที่วิ่งไม่ทันก็ร้องได้ ส่วนผู้ใหญ่พอเห็นเด็ก ๆ ร้องให้ต่างก็
พากันหัวเราะชอบอกชอบใจ บางวัดก็ทำรูปสิงห์อ้าปาก อ้างับ ๆ เสียงฟันกระทบกันดังกวาบ ๆ เหมือน
มันอยากกินคนกินสัตว์ ตามันก็แดง เหลียวซ้ายแลขวาคาดูเหยื่อ แต่ก็มีต้นครัวทานบางวัดที่เลียนแบบ
วิถีชีวิตประจำวันอย่างเช่น คนเลี้ยงไม้ ก็จะมีตั้งขึ้นตั้งลง แล้วคนที่อยู่ข้างในก็จะพูดว่าเลี้ยงไม้ช่วยกันทำ
วัดเนื้อ หรือต้นบางต้นเป็นต้นคนดำข้าวแล้วก็เหยียบขึ้นเหยียบลง มือก็ถือไม้เรียวไล่ไก่ ส่วนทางเหนือที่
ใช้แพใส่ต้นไม้ไทยทานล่องน้ำแม่แจ่มมา มักจะทำต้นผ้าประคองหรือต้นหมากต้นพลู สูง 6-7 ศอก เขาเอา
ล่องแพมาพร้อมกับกลองหลวง เพราะสมัยก่อนไม่มีถนน เวลาเอากลองขึ้นจากน้ำจะใช้คนหามถึง 16
คน เวลาต้นเข้าวัด คนที่เก่งดาบเก่งเจ็บบ้างฟ้อนดาบ ฟ้อนเจ็ฐ หรือบางคนก็ตบมะผาบตามจังหวะร้อง
กลอง คนแก่คนเฒ่าผู้หญิงเขาก็เก็บดอกเอื้องเงิน ดอกเองคำ แก้วมปักปิ่นสมัยแรก ๆ ครัวทาน 6 เบ็ญจะ
เข้าพร้อมกันในวันเดียวไม่ว่าจะเป็นครัวทานหัววัดหรือครัวทานศรัทธาเขาก็จะเข้าพร้อมกันการมาร่วม
ทำบุญ 6 เบ็ญ ก็จะมาเป็นสาย ๆ อย่างเช่น สายใต้ก็จะเริ่มตั้งอวมเฌง กองแขกบ้านใต้ (ยางหลวง) บ้านทับ
เวลาไปประเพณี 6 เบ็ญก็จะรอบ้านที่ไกลที่สุดมาแล้วก็จะไปพร้อมกัน รูปขบวนที่นำมา ขบวนแรกก็จะ
เป็น พระภิกษุสามเณรชี้นำหน้า ลำดับต่อมา จะเป็นธงทิวของพวกเด็ก ๆ แล้วก็เป็นผู้เฒ่าผู้แก่ที่ถือขัน
ข้าวตอกดอกไม้ ต่อจากนั้นก็เป็นผู้เฒ่าบ้าน-แม่บ้าน แล้วต่อมาเป็นขบวนร้อง กลอง สุดท้ายคือ ขบวนต้น
เสียงคึกครื้นบันเทิงใจเหลือเกินเวลาผ่านบ้านไหน ชาวบ้านก็จะออกมาดูพร้อมกับหิ้วน้ำหิ้วท่ามาให้ พอ

ถึงวัดก็จะเอาไปรอบประทักษิณพระธาตุกับวิหาร 3 รอบ แล้วก็เอาต้นไม้ถวายพระสงฆ์ รับศีลรับพรจากพระสงฆ์ ส่วนมากคนที่ไปทำบุญจะอยู่แต่ในวัดพอตกเย็นก็จะจุดธูป จุดเทียน พระสงฆ์องค์เจ้าก็จะทำวัดสวดมนต์เย็นแล้วก็เทศนาธรรมใบลานที่เป็นธรรมชาดก หรือเล่าเจ็ย ให้แก่ญาติโยมฟังจากนั้นเวลาประมาณเที่ยงคืน ก็จะกวณข้าวทิพย์หรือข้าวมธุปายาส เครื่องปรุงได้แก่ น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เมล็ดงา ถั่วลิสง นมข้น นมเปรี้ยว ข้าวเหนียว มะพร้าว แล้วก็สวดเบิก พอสว่างก็ทำบุญตักบาตรพระสงฆ์โดยจะนิมนต์พระสงฆ์ที่นอนอยู่ในวัดทั้งหมดไม่จำกัดจำนวนเหมือนกับสมัยนี้ที่นอนวัดละ 2 รูป พอทำบุญตักบาตรแล้วพระสงฆ์องค์เจ้าก็จะฉันเช้าหลังจากนั้นพระเถรก็จะพาญาติโยมเดินทางกลับวัดวาอารามของตนเอง บ้างก็ขึ้นกอง (ถนน) บ้างก็ล่องใต้ (ทุ่งนา) เป็นแถว

เดือนเจ็ด (เดือน 5 ใต้) จะมีประเพณีสงกรานต์ หรือปีใหม่

เดือนแปด (เดือน 6 ใต้) จะมีประเพณีเดือน 8 เป็ง ที่วัดกองกาน ตอนเช้าทำบุญตักบาตร ตอนบ่ายแห่ครัวทาน ตอนค่ำมีพิธีทางศาสนา เช่น เวียนเทียน ทำวัตร เจริญพระพุทธมนต์ ฟังเทศน์ สวดเบิก

ภาพที่ 3.9 พระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง

เดือนเก้า (เดือน 7 ใต้) จะมีประเพณีเดือน 9 เป็ง ที่วัด

แม่ ปาน ตอนเช้าทำบุญตักบาตร ตอนบ่ายแห่ครัวทาน ตอนค่ำมีพิธีทางศาสนา เช่น เวียนเทียน ทำวัตร เจริญพระพุทธมนต์ ฟังเทศน์ สวดเบิก

เดือนสิบ (เดือน 8 ใต้) จะมีประเพณีเข้าพรรษา

เดือนสิบสอง (เดือน 10 ใต้) จะมีประเพณีตานก๋วย

สลากหรือทำบุญสลากภัต โดยจะเริ่มที่วัดข้างเค็งก่อน ในวันเดือน 12 เป็ง(วันเพ็ญเดือน 10) แล้วจะเรียงกันไปตามวัดต่าง ๆ จนกว่าจะครบทุกวัด

ภาพที่ 3.10 รูปประเพณีทำบุญสลากภัต

ประเพณีทำบุญงานเดือนเป็งต่าง ๆ ที่กล่าวมานั้นประเพณีเดือน 6 เป็งวัดข้างเค็งจะตั้งขึ้นก่อนมาตั้งแต่สมัยใดไม่มีใครทราบ ต่อมาจะเห็นประเพณีเดือน 8 เป็ง วัดกองกาน เดือน 9 เป็ง วัดแม่ปาน เดือน 5 เป็ง วัดเจียง เดือน 7 เป็ง วัดพระบาท ประเพณีวันวิสาขบูชาวัดบุปผาราม งานประเพณีเดือนเป็งต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ ในปัจจุบันยังคงทำกันอยู่ นอกจากนี้ยังมีประเพณีใหม่น้อยหรือประเพณีของฝนอีก ประเพณีใหม่น้อยหรือประเพณีของฝนนี้จะทำในช่วงเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน ชาวบ้านที่อยู่และอาศัยสายน้ำใดก็จะรวมกันทำในสายน้ำนั้น เช่น ชาวบ้านที่อาศัยน้ำแม่อวม มีบ้านทุ่ง

ยาว บ้านต่อเรือ บ้านเจียง ปาฝาง บ้านสันหนอง บ้านเกาะ บ้านช่างเค้งบน ก็จะรวมกันทำที่พระบาททุ่งยาว ศาลเจ้าแม่อกุฐ และที่วัดเจียงส่วนชาวบ้านที่อยู่และอาศัยสายน้ำแม่กึ่ง มีบ้านพร้าวหนุ่ม บ้านบนนา บ้านป่าเท้อ บ้านกอกบ้านเอน ก็จะรวมกันทำที่น้ำแม่กึ่ง เป็นต้น ผู้ที่อาศัยสายน้ำอื่น ๆ ก็จะรวมกันทำตามสายน้ำนั้น ๆ เป็นประเพณีที่ทำกันทุกปี ในปัจจุบันก็ยังทำกันอยู่

งานปอยลูกแก้ว คือ งานบรรพชาอุปสมบทพระภิกษุสามเณร ในแม่แจ่มก่อนจะบวชหลังจากแต่งองค์ทรงเครื่องสวมขฎกเสียบดอกไม้เงินดอกไม้คำ (ทองคำ) สวมแว่นตาใส่แหวนนาฬิกา สร้อยคอทองคำแล้วแห่ไปไหว้พระธาตุและพระสงฆ์ผู้ปกครองหลังจากนั้นก็ไปไหว้ปู่ย่าตายาย

การแห่บวชนั้นเมื่อก่อนมีม้าก็ขี่มาได้ ไม่มีม้าก็ขี่คอ ก่อนถนนจะเข้ามาที่กิ่งอำเภอมีม้าก็ไปขอเช่า ส่วนมากแล้วเขาจะให้ขี่ฟรี ม้าที่อำเภอผ่านการฝึกดีเวลาได้ขึ้นเสียงฆ้องกลองมนมักจะยกหัวไปตามจังหวะการเดินไปด้วยดูมันแล้วก็น่าจะสนุกกับคนด้วยเหมือนกัน

การบวชลูกแก้วถือเป็นสิ่งที่มีเกียรติเป็นศักดิ์ศรีของลูกชายอย่างหนึ่งที่คนยุคนั้นสมัยนั้นนิยม

การบวชลูกแก้วหรือลูกแก้วเป็นการสร้างความยินดีให้แก่ญาติพี่น้องผู้ที่จะสามารถบวชลูกแก้วต้องมีเงินเพราะต้องเลี้ยงดูแขกญาติสนิทมิตรสหายจากบ้านเหนือบ้านใต้ที่มาตั้งแต่วันตักแตงดาจนถึงวันบวชเสร็จการแห่ลูกแก้วนั้นขึ้นอยู่กับญาติว่ามีมากน้อยเท่าใด บางคนก็มาวันเดียว บางคนก็มาสองวัน พ่อหนานทอง เจริญโรจน์ กล่าวว่า คนสมัยก่อนนั้นใจดีจริง ๆ จะไปก็วันก็ไม่มีความแล้วเขาก็ไปสนุกสนานช่วยกันจนเสร็จ

สำหรับลูกแก้วที่คนอื่นหรือญาติพี่น้องบวชให้ที่พ่อแม่ไม่ได้บวชให้เอง พ่อบวชแม่บวช (ผู้ที่บวชให้) จะผูกมือนัดมือเอาเป็นลูกมีศักดิ์มีศรีเท่ากับลูกคนหนึ่งหรือลาสิกขาไปก็ไปอยู่กับพ่อบวชแม่บวชก็แบ่งทรัพย์สินสมบัติให้เหมือนกับลูกในไส้ตัวเอง บางคนมาอยู่กับพ่อบวชแม่ บวชก็จะหาคนรักให้หรือคู่ครองให้มีครอบครัว

ในงานบวชลูกแก้วนี้เราจะเห็นว่าการรวมคนมีหลายระดับ คือ

1. การช่วยเหลือระหว่างคนกับคนจนที่เกื้อหนุนกันเอาลูกคนจนมาบวชเป็นลูกเป็นหลาน
2. การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ เพราะถือว่าถ้าลูกแก้วขึ้นบ้านใดถือเป็นเกียรติเป็นหน้าเป็นตา แก่เจ้าของบ้านและญาติพี่น้อง ถ้ารู้ว่าลูกหลานจะบวชหน้าที่การงานอันใดก็จะละทิ้งไว้ก่อน ถือว่างานบวชสำคัญ ดีใจที่จะได้ไปร่วมงานไปแสดงความยินดีเหมือนกับคนสมัยนี้ไปแสดงความยินดีกับลูกหลานที่เรียนจบปริญญาตรี

การปอยเข้าสังข์ คือ การอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับไป ในอดีตหลังจากผู้ที่เสียชีวิตไปญาติพี่น้องลูกหลานจะนำศพไปฝังหรือเผาเรียบร้อยแล้ว ก็จะทำพิธีทางศาสนาพุทธ คือ การทำบุญอุทิศไปให้ งานทำบุญอุทิศนี้ถือเป็นงานที่สร้างความลำบากให้แก่คนยุคก่อนสมัยก่อนพอสมควร เพราะการเงินก็ฝืดเคือง ข้าวของที่จะอุทิศไปหา ก็มีมาก คือ เครื่องครัวของใช้ภายในบ้าน ผ้าผ่อน ถอนสะไบ เครื่องใช้ส่วนตัว ดังที่เราจะเห็นที่บ้านจำลองหลังหนึ่ง หม้อไหเตากระละมัง ถังเป ถ้วยช้อน กระตักข้าว

หม้อหนึ่ง ผ่านงุ่นผ่านหม้อ เสื้อ ที่นอน เสื้อผ้ากางเกง ผ้าขนหนู ผ้าขาวม้า ไม้กวาดแข็ง ไม้กวาดอ่อน ของใช้ส่วนตัว ได้แก่ แหวนหรือรองเท้า สบู่ ยาสีฟัน

ข้าวของในอดีตก็นั้นมีพรหม คือ ขอ จะมีจ้างขออาชีพมาจ้างขอ หรือขอฮอม คือ แยกที่มาถึงความสามารถก็จะช่วยกันขอสุด ๆ แขนงผู้มาร่วมงาน ส่วนมากจะรู้จักกันหมด จากงานเศราก็ช่วยคลายความเศร้าโศกเสียใจให้แก่เจ้าภาพได้พอสมควร การปอยเด็ก ๆ จะชอบเพราะได้กินขนม กินขนมปาดขนมเหนียว ขนมกน(คน) เวลาใกล้จะสุกผู้ใหญ่จะแจกกระทงให้คนละใบ พอได้กินจะรู้สึกเอร็ดอร่อยเหลือเกิน

พอมายุควิทยุเข้ามาก็มีเพลงและก็มีการแข่งขันร้องเพลงโดยเอาผู้ฟังเป็นกรรมการ หรือยุให้เด็กร้องเพลงโดยให้เงิน บางคนร้องไม่จบเพลงลงมาผู้ฟังก็หัวเราะปรบมือ เด็กเห็นเงินเป็นเครื่องล่อใจ ใจกล้า ๆ กลัว ๆ ก็อดไม่ได้ที่จะร้อง พอร้องได้ครึ่งสองครึ่งก็ชักมัน การร้องเพลงในงานปอยจะเลิกประมาณปี 2529 ตอนที่วีดีโอเข้ามาคนหันไปดูหนังแทน

กำหนดสงกรานต์มีขึ้นเมื่อใดไม่ปรากฏ ตั้งแต่พ่อน้อยจำความได้ก็เห็นเขาทำกันแล้ว วันที่ 16 เมษายน ของทุกปี ประชาชนทุกสารทิศจะทำกระบอไม้ไผ่เสี้ยสำหรับใส่น้ำส้มป่อย พอมาร่วมกันแล้วจะมีมีคนยก โอกาส สุมาแก้วทั้งสาม เสร็จก็จะเริ่มสงกรานต์ต่อไป

“การสงกรานต์ไม่ทราบว่าจะเกิดหรือเริ่มเกิดการสงกรานต์วัดข้างเค็งตั้งแต่เมื่อไหร่ พอจำความได้ก็รู้ว่ามีมีการสงกรานต์วัดข้างเค็งมาตั้งนานแล้วไม่สามารถสืบเสาะได้ แต่รู้ว่าวันที่ 15 เมษายน เป็นวันพญาวัน วันที่ 16 เมษายน เป็นวันปากปี หรือวันขึ้นปีใหม่ของทางภาคเหนือ จะมีศรัทธาประชาชนที่เลื่อมใสในพุทธศาสนาจะนำน้ำส้มป่อยบรรจุในกระบอไม้ไผ่เสี้ยสะพาย ของตนเองมาพิกที่กำแพงของพระธาตุ พอมาถึงโอกาสนบูชาคุณรัตนตรัยเสร็จแล้วจะพากันสงกรานต์พระธาตุ เสร็จแล้วก็กลับบ้าน วันที่ 17 เมษายน ก็จะทำอย่างเดียวกันแต่จะย้ายไปที่วัดกองกานพิธีการต่างๆ ก็อย่างเดียวกัน เพราะถือว่าพระเจ้าตนหลวงของวัดกองกานเป็นพระคู่บ้านคู่เมืองของอำเภอแม่แจ่มและเป็นพระที่มีพุทธลักษณะที่สวยงามสมกับเป็นพระคู่บ้านคู่เมือง ทำให้ประชาชนชาวแม่แจ่มผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาจะต้องทำให้มีประเพณีทุกปีแทบไม่ขาด ทำให้เป็นประเพณีของชาวแม่แจ่ม มาจนนานนี้ประเพณีเริ่มจะเลือนหายไป เพราะยุคสมัยเปลี่ยนไป บุคคลเริ่มนิยมวัตถุมากกว่าการยึดถือทางประเพณีสมัยก่อน ให้ความสำคัญทางวัตถุมากกว่าทางด้านจิตใจ ทำให้ประเพณีอันดีงามมาแต่โบราณเลือนหายไปจากแผ่นดินแม่แจ่ม ไม่สามารถเรียกกลับคืนมาได้”³¹

³¹ สัมภาษณ์แม่อยู่ปวง พิกาคำ อายุ 94 ปี บ้านต่อเรือ วันที่ 22 เดือน เมษายน 2547

สรุป

พระพุทธศาสนาในยุคดั้งเดิมมีลักษณะเฉพาะถิ่น คือ การเรียนการสอนเป็นอักษรล้านนา เรียนวิปัสสนาภาษาบาลีธรรมในธรรมบทหรือชาดกพระเถระผู้เป็นองค์ธรรมกถึกหรือนักเทศน์จะได้พระธรรมคำสอนจากการเทศน์และลากการอ่านคัมภีร์ การสวดมนต์ทำวัตรจะสวดมนต์ประจำวัน มีบทสวดที่ใช้เฉพาะถิ่นเฉพาะถิ่นการเป็นการท่องสวดแบบมุขปฐะ ท่องจำจากคำปากเพราะไม่มีหนังสือ

การปกครองเป็นการเอาผู้มีความรู้ความสามารถในท้องถิ่นคนท้องถิ่นเลือกเอง เรียกการปกครองนี้ว่า หมวดอุโบสถ พระสงฆ์เป็นที่พึ่งมีบทบาททางสังคมมาก คือ เป็นหมอยาเป็นหมอครองนี้ว่า หมวดอุโบสถ พระสงฆ์เป็นที่พึ่งมีบทบาททางสังคมมาก คือ เป็นหมอยา เป็นหมอความ เป็นโหราจารย์ เป็นอาจารย์สั่งสอนศิลปะวิทยาการต่าง ๆ ตลอดถึงช่างในหมู่บ้านต่าง ๆ ด้วย

งานประเพณีพิธีกรรมทางศาสนาเป็นการรวมคนให้ตั้งอยู่ในความดีมีโอกาสสะสมบุญตามเวลาสมควร ไม่เห็นแก่เงินทองที่ได้มา แต่ประเพณีพิธีกรรมที่สร้างขึ้นมาเพื่อสร้างคนดี

การสร้างวัดวาอารามใช้วัสดุในท้องถิ่นช่วยกันสร้างมีนายช่างคอยดูแลเท่านั้น การสร้างวัดวาอารามทำไปด้วยความศรัทธาไม่รีบร้อน ทำการก่อสร้างวัดวาอารามเมื่อว่างจากการทำมาหาเลี้ยงชีพในช่วงฤดูร้อน

ยุคที่ 2

ยุคสยามเช้า (พ.ศ.2447 – พ.ศ.2483)

ยุคนี้ผู้วิจัยจะพูดถึงเรื่อง พ.ร.บ.สงฆ์ 121 ที่เข้ามาในแม่แจ่ม ว่าเข้ามาแล้วทำให้แม่แจ่มเป็นอย่างไรบ้าง โดยที่จะจับเอาหลักสำคัญของพุทธศาสนา คือ ศาสนบุคคล, ศาสนธรรม, ศาสนพิธี และ ศาสนวัตถุ ว่าได้รับผลกระทบอย่างไรบ้าง ส่วนที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงก็จะไม่กล่าวถึงหรือส่วนใดที่ควร จะกล่าวตอนแรกแต่ยังมีได้กล่าวก็จะกล่าวถึงเพราะบางเรื่องยังดำเนินมาโดยตลอด

ก่อนที่จะกล่าวว่าแม่แจ่มมีผลกระทบอย่างไร ก็จะขอเล่าเรื่องราวที่กระทบคลื่นลูกใหญ่แล้วเป็น ผลพวงมาถึงแม่แจ่มและหลายอำเภอที่จะได้ชื่อว่า สยาม ให้เป็นเอกภาพอย่างเดียวกัน คลื่นลูกใหญ่ที่ กล่าวในที่นี้ คือ ล้านนา

อำนาจ พ.ร.บ. เข้ามาในล้านนา

ก่อนที่ พ.ร.บ. สงฆ์หรือระเบียบการปกครองสงฆ์จากส่วนกลางจะเข้ามาสู่แม่แจ่ม ก็จะมีการวาง รูปแบบการปกครองที่มณฑลพายัพ โดยพระที่จะมาวางรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ตาม พ.ร.บ. ใหม่ เป็นพระล้านนา ท่านเป็นสามเณรที่มีความเฉลียวฉลาดปราดเปรื่องมาก พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวง พิศิตปรีชากร เมื่อเสด็จขึ้นมাত্রจลาจลการในนครเชียงใหม่ พ.ศ. 2427 ได้นิมนต์ลงไปกรุงเทพฯ และ เป็นโยมอุปัฏฐาก ส่งเข้าศึกษาในสำนักวัดบวรนิเวศน์ และเป็นศิษย์ของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรม หลวงวชิรญาณวโรสสมเด็จพระสังฆราช จนท่านสอบได้เปรียญ 5 ประโยค และได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็น พระเทพวิสุทธิคุณ และได้รับมอบหมายให้มาวางโครงการจัดบริหารคณะสงฆ์ในนครเชียงใหม่ตรงกับ พ.ศ. 2447

พอท่านได้มาถึงนครเชียงใหม่ ก็ได้เผยแพร่พระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตามแบบ ฉบับการศึกษาใหม่ คือ เทศนาเป็นภาษาไทยกลางอย่างชัดถ้อยชัดคำไพเราะมีธรรมบทอันล้ำลึกสมดังที่ ท่านได้ไปศึกษามา

ทำให้เกิดเจริญรุ่งเรืองความดีและอานิสงส์แห่งการเทศนาเกิดขึ้นแก่ผู้เทศน์ ยังความศรัทธาตาม เลื่อมใสของญาติโยมผู้ฟังมีทั้งบุคคลสำคัญ เช่น พ่อเจ้าอินทวโรส และแม่เจ้าทิพเนตร พญาเด็กราชราช เสนา พญามุณีนิทร์ พร้อมทั้งเจ้านายฝ่ายเหนือสมัยนั้นพากันเลื่อมใสทำให้วัดหอธรรมที่ท่านจำพรรษาอยู่ มีญาติโยมหลังไหลมามีได้ขาด พอชื่อเสียงเรียงนามท่านเจ้าคุณเลื่องลือไปถึงเจ้าอาวาสหลายวัด ใน สมัยนั้นได้ทราบเกียรติคุณของท่าน

หลังจากนั้นท่านก็ได้นิมนต์เจ้าอาวาสต่าง ๆ เข้าร่วมประชุมเพื่อให้มารับทราบเป็นนิทายพระ ธรรมยุตและแต่งตั้งเจ้าคณะอำเภอ

ผลจากการที่ประชุมมีวัดที่ร่วมเป็นนิกายพระธรรมยุตไม่กี่วัด และไม่องค์ที่เห็นด้วยกับการกระทำของพระนพสีพิศาลคุณ (มหาปิง)

เจ้าคุณสีพิศาลคุณ ได้นิมนต์พระเถระผู้ใหญ่ให้มาประชุมที่วัดหอธรรม เพื่อวางระเบียบการปกครองคณะสงฆ์กรุงเทพให้มาประชุมเพื่อวางหลักพิจารณาวางระเบียบการปกครองในการศึกษาพระธรรมคำสอน และวางระเบียบควบคุมวินัยของภิกษุสงฆ์ในนครเชียงใหม่ (แต่ปรากฏว่าไม่มีพระภิกษุสงฆ์ชั้นอาวุโสองค์ใดไปปรากฏตัวที่วัดหอธรรมนั้นเลย)

เหตุการณ์เป็นเช่นนี้ เจ้าคุณนพสีพิศาลคุณ แก่เกิดโดยการทำหนังสือร้องเรียนไปถวายพระสมณเจ้ากรมหลวงวรวิธานวโรรสสมเด็จพระสังฆราชที่กรุงเทพ กล่าวว่าครูปาอุ่นเรือนโสภณเจ้าอาวาสวัดฝายหิน ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นผู้ยุยงส่งเสริมให้เกิดความกระด้างกระเดื่อง หัวแข็งไม่ยอมให้ความร่วมมือในการวางระเบียบการปกครองคณะสงฆ์แผนใหม่ ที่สมเด็จพระสมณเจ้าทรงมีพระบัญชาไป ด้วยเหตุนี้ทางกระทรวงธรรมการฝ่ายสังฆการีสมัยนั้นจึงได้ขออนุญาตเชิญครูปาอุ่นเรือนโสภณลงไปแถลงเรื่องราวที่กรุงเทพตามข้อกล่าวหาของเจ้าคุณนพสีพิศาลคุณ (มหาปิง) ผู้ได้รับมอบหมายให้มาจัดตั้งระเบียบการปกครองและเจ้าคณะอำเภอในนครเชียงใหม่

พอข่าวนี้เกิดขึ้นยังความตื่นเต้นในวงการคณะสงฆ์ในเชียงใหม่ครั้งนั้นเป็นอันมาก ต่างวิพากษ์วิจารณ์ไปในแง่ต่าง ๆ ทั้งดีทั้งร้าย แต่สำหรับครูปาอุ่นเรือน ท่านได้ทำถูกแล้วทุกประการ แม้เจ้าทิพนตรมหาเทวีเชียงใหม่ ผู้เป็นชายาของเจ้าอินทวโรรสได้กราบนิมนต์ท่านว่า ควรเขียนหนังสือโต้ตอบไปแก้ข้อกล่าวหาดีหว่า เพราะตอนนั้นอายุของท่านก็มากแล้ว ขณะนั้นท่านอายุ 73 พรรษาแล้วเกรงจะได้รับโรคภัยไข้เจ็บในกรุงเทพ ท่านครูปาได้ตอบกับแม่เจ้าทิพนตรว่า “อาตมาอยู่ที่ไหนถ้าถึงเวลาตายก็อยู่ตรงฟ้าเหมือนกัน ขอลงไปเฝ้าเจ้าหน้อยด้วยเถิด”

เจ้าน้อย คือ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี พระธิดาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ พระเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่มาองค์ก่อน ซึ่งขณะนั้นพระราชชายาไปเป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ 5 ที่กรุงเทพ

ท่านครูปาศรีวิชัยได้จาริก (เดินทาง) ลงไปพร้อมกับลูกศิษย์ลูกหา คือ

1. ครูปาคันธา เจ้าอาวาสวัดเซตุน เป็นอุปชฌาย์ท่าน ภายหลังเป็นพระโพธิรังสีเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่
2. ครูปาอินทจักรก่อนแก้ว เจ้าอาวาสวัดเซตวัน ภายหลังเป็นพระอภัยสารทเจ้าคณะจังหวัดองค์ที่ 3
3. พระครูศรีโหม้ เจ้าอาวาสวัดศรีดอนชัย ภายหลังเป็นพระโพธิรังสี เจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ที่ 4
4. ครูปาลัดขาว เจ้าอาวาสวัดฝายหินคนต่อมา
5. ครูปาลัดปัญญา เจ้าอาวาสวัดสันป่าขุย อำเภอดอยสะเก็ด

พร้อมผู้ติดตามอีกหลายท่าน ขณะท่านเดินทางโดยใช้พาหนะทางเรือ ล่องแม่น้ำปิงไปเมื่อถึงปากน้ำโพ (จังหวัดนครสวรรค์) ทางกรมสงครามได้ส่งเจ้าหน้าที่ถวายการต้อนรับลงไปยังพระนครเมื่อถึงพระนครแล้วได้จัดการปฏิสังขรณ์ที่วัดเชตุพน (วัดโพธิ์) ทำเทียนเมื่อคณะได้เดินทางไปถึง เจ้าน้อยหรือพระราชชายาदारวาศมีก็ขอกราบเฝ้าที่พัก

ครูปาวัดฝ่ายหินได้เล่าถึงความยุ่งยากที่พระนพวิมล (มหาปิง) ที่กรุงเทพส่งขึ้นไปจัดการคณะสงฆ์ในนครเชียงใหม่ ทำการดูหมิ่นไม่เคารพนับถือ ในฐานะที่เป็นสังฆราชที่พ่อเจ้าประมุขของคณะก่อนได้ทรงแต่งตั้งไว้ประจำพระนคร พร้อมกระนั้นยังดูหมิ่นสงฆ์ฝ่ายมหานิกายว่าหย่อนพระธรรมวินัยนานัปการ และพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ก็เจริญพรให้ทราบเรื่องทุกประการแล้วขอร้องให้เสด็จท่านไปกราบทูลแต่มาหาบพิตรเจ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วยเถิด

เมื่อพระราชชายาถวายการต้อนรับแล้วก็นำความไปกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงทราบทุกถ้วนกระบวนความ พระองค์ทรงทราบแล้วได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ครูปาวัดฝ่ายหินพร้อมทั้งคณะเข้าเฝ้า ณ บรมราชวัง

ในการเข้าเฝ้าในหลายรัชกาลที่ 5 ครั้งนี้ ครูปาวัดฝ่ายหินเล่าให้พระราชคณะเชียงใหม่ฟังว่า พอในหลวงเห็นท่านเดินทางถึงบันไดพระบรมมหาราชวังเท่านั้น พระองค์ท่านได้เสด็จลงมาจูงมือขึ้นไปบนพระราชฐาน แล้วโอบกอดท่านพร้อมกับแสดงความดีพระทัยในหลวงได้ทรงพระราชดำรัสว่า **“ได้เห็นหน้าครูบาเชียงใหม่ หัวไม่ถึงฟ้าเหลืออีกสองนิ้วเท่านั้น ดีใจเหลือเกินที่ได้พบครั้งนี้ จะขึ้นไปเชียงใหม่ถึงสักครั้ง ก็ไม่ถึงจะได้กราบไหว้บ้าง เป็นบุญมากที่ได้มาให้กราบถึงเมืองหลวง”**

พระองค์ได้ไต่ถามเรื่องราวต่าง ๆ เป็นที่พอพระราชหฤทัย และทรงไต่ถามความเป็นไปเป็นมาของสังฆราชที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ แต่เดิมแต่งตั้งไว้ยังไม่มีกรยุบถอดถอนและแต่งตั้งใหม่ ครูบาฝ่ายหินยังเป็นประมุขสังฆราชอยู่ ไม่ควรตั้งผู้อื่นแทนต่อไป และในโอกาสเดียวกันนี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวโรสซึ่งได้เฝ้าอยู่ ณ ที่นั้นด้วยจึงได้จัดการชี้แจงนโยบายคณะสงฆ์ทางเมืองหลวงให้ทราบให้พระครูวัดฝ่ายหินกับพระสังฆราชปรับปรุงพุทธจักรให้ก้าวหน้า ให้ทันอาณาจักร เพราะภิกษุสามเณรจะต้องช่วยชาติบ้านเมือง

ครูบาฝ่ายหินกับคณะได้กราบทูลรับคำว่า จะจัดการให้ได้ดีที่สุดที่ตนและคณะจำทำได้

พร้อมกันนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้มีพระราชดำรัสอีกว่า หวังว่าครูบาเชียงใหม่คงจะช่วยด้วยความเต็มใจและขอแสดงความเคารพต่อการแต่งตั้งของเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้านครเชียงใหม่จึงขอนิมนต์ท่านเป็นเจ้าคณะสงฆ์ในเชียงใหม่ต่อไปเถิด

เจ้าคณะจังหวัดองค์แรก

ในวันต่อมาสมเด็จพระสังฆราชได้ทรงแต่งตั้งเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่องค์แรกขึ้น คือ ครูบาฝายหิน เป็นพระอภัยสาระทะ ได้ทรงประทานสัญญาบัตร และพัดยศให้ครูบาอุ่นเรือน โสภโธเพื่อช่วยจัดการคณะสงฆ์เชียงใหม่เรียบร้อยสืบไป และในโอกาสนี้สมเด็จพระสังฆราชได้ไต่ถามว่า ทางกรุงเทพฯจะส่งสงฆ์ผู้ใหญ่ขึ้นไปจัดการคณะสงฆ์ในมณฑลฝ่ายเหนือ นั้น ครูบาตรรองการใครเป็นผู้ดำเนินการตามระเบียบสงฆ์ ในที่สุดครูบาได้เจาะจงตัวพระธรรมวโรดมจ่ายเจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตรไปจัดการวางระเบียบคณะสงฆ์เชียงใหม่ ภายหลังได้เลื่อนยศเป็นสมเด็จพระวันรัตน์

หลังจากนั้นที่ท่านได้เดินทางกลับมาถึงเชียงใหม่ได้พัดยศและสัญญาบัตร ถึงท่าเรือวัดชัยมงคล ตำบลช้างคลาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ภิกษุสามเณรพร้อมทั้งศรัทธาประชาชนได้มาถวายการต้อนรับอย่างเนืองแน่นจำนวนหลายพันคน ได้ห้ามแห่ทั่วเมืองเชียงใหม่

ที่เจ้าคุณพระนพิตพิศาลคุณปฏิบัติตัวไม่เหมาะสมก็คือ ได้เป็นผู้มียศสูง มาจากส่วนกลางไม่ยอมเคารพในสังฆราชาทั้ง 6 เช่น

1. ครูบาเจ้าสารภังค์	เจ้าอาวาสวัดนันตาราม	ตำบลหายยา
2. ครูบากาวิละ	เจ้าอาวาสพุกแต้ม	ตำบลพระสงฆ์
3. ครูบาคันธา	เจ้าอาวาสวัดเชตุพน	ตำบลวัดเกต
4. ครูบาธรรมทิน	วัดแม่วาง	ตำบลบ้านกาด สันป่าตอง
5. ครูบาญาณรังษี	วัดปากกล้วย	อำเภอสารภี

พร้อมทั้งได้ดูหมิ่นพระมหานิกาย ว่า หย่อนยานพระธรรมวินัยทำให้เกิดความขัดแย้งถึงขั้นได้

สวน³²

บุคคลที่เป็นตัวแทนของคณะสงฆ์สยาม

บุคคลที่เป็นตัวแทนของคณะสงฆ์สยามที่เข้ามาสู่แม่แจ่มท่านแรกได้แก่ ท่านพระครูวิเชียรปัญญา

ในการปกครองรูปแบบใหม่นี้ นโยบายของเจ้าคณะผู้ปกครองได้ให้มีการเปลี่ยนแปลงจากรูปแบบเก่ามาเป็นรูปแบบใหม่อยู่หลายอย่าง เช่น การศึกษาเล่าเรียน จากการเรียนอักษรภาษาพื้นเมืองล้านนา มาเป็นการศึกษาเล่าเรียนภาษาไทย การสวดมนต์จากการสวดมนต์แบบพื้นเมือง มาเป็นการทำวัตรเช้า ทำวัตรเย็น และสวดแบบสังโยค การอนุโมทนาให้พรแบบโวหารพื้นเมืองมาเป็นแบบภาษาบาลี การเรียนธรรมแบบคัมภีร์พื้นเมืองมาเป็นเรียนธรรมวินัยตามแบบนวโกวาท เป็นต้น ดังมีหลักฐานจาก

³² ปราณีศิริธร ณ พัทลุง เพ็ชรล้านนา (2)

การตรวจการคณะสงฆ์ ของพระครูวิเชียรปัญญา เจ้าคณะแขวงช้างเคิ่งซึ่งท่านได้บันทึกไว้เป็นหลักฐาน มีข้อความตอนหนึ่งว่า “วันต่อมาจึงได้ออกจดหมายนักเรียกประชุมเจ้าอาวาสทุกวัด และได้เชิญกรรมการอำเภอมาร่วมด้วย ได้เวลาแล้วได้ทำการเปิดประชุมที่วัดป่าแดด แขวงช้างเคิ่งต่อไป ส่วนหัวข้อในการประชุมคราวนั้นดังจะได้แจ้งให้ทราบโดยย่อต่อไปนี้ คือ

1.ข้าพเจ้าได้กล่าวเปิดประชุมใจความว่า การที่ข้าพเจ้าได้ออกตรวจการคณะสงฆ์คราวนี้ได้มาช่วยเป็นกำลังของท่านทั้งหลายอีกแรงหนึ่ง ในด้านการปกครองวัดและศิษย์โดยย่อ

2.การทำสังฆกรรมมีฟังพระปาฏิโมกข์เป็นต้น ตลอดถึงการบรรพชาอุปสมบท

3.ให้มีการศึกษาภาษาไทยให้เคร่งครัด

4.ให้เรียนทำวัตร เข้า คำ และสามเณรศึกษา

5.ซ่อมสวดมนต์เป็นแบบสังคโยค และอนุโสนาต่าง ๆ

6.ให้ศึกษาพระธรรมวินัยตามแบบนวโกวาท

7.ให้เลือกสรรเอาพระเณรเข้าไปเรียนในเมือง

8.แจกข้อปกครองแก่เจ้าอาวาส

9.เจ้าคณะแขวงได้เสนอพระอภิไชย เจ้าอาวาสวัดกุ เป็นผู้ช่วยในการดำเนินงานคณะสงฆ์ ที่ประชุมได้ตกลง แล้วเปิดประชุม

จะเห็นได้ว่า เจ้าคณะผู้ปกครองในท้องถิ่นได้รับนโยบายจากผู้บังคับบัญชาจากส่วนกลาง ซึ่งทางสยามหรือกรุงเทพฯ ส่งขึ้นมากปกครอง แล้วมอบนโยบายให้ท้องถิ่นนำไปปฏิบัติจึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างดังกล่าวการปกครองคณะสงฆ์นั้น นอกจากจะมีเจ้าคณะผู้ปกครองตามระเบียบของคณะสงฆ์ เช่น เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะแขวงแล้ว ในท้องถิ่นยังมีพระเถระผู้ที่มีอายุพรรษา และมีปฏิปทาข้อวัตรปฏิบัติอันน่าเลื่อมใสเป็นที่เคารพนับถือของพระภิกษุ-สามเณร อุบาสก อุบาสิกา พุทธศาสนิกชน ซึ่งพระเถระ ดังกล่าวอยู่หลายรูป เช่น ครูบาปิ่นตา วัดพุทธเอ็น ครูบาปัญญา วัดน้อย ครูบาโสภณ วัดยางหลวง ครูบาเต๊ะ วัดป่าแดด ซึ่งเป็นเจ้าคณะรองแขวงช้างเคิ่งด้วย เป็นต้น

จากประสบการณ์ในการปฏิบัติหน้าที่ของพระสงฆ์จากกลางเข้ามาจังหวัด หรือมณฑลเพื่อให้แขวงปฏิบัติตามระเบียบการปกครองและการพัฒนา ผู้ปฏิบัติได้ประสบประการณ์ตรงหรือได้ทราบแนวทางที่จะทำงานลุล่วงไปได้ด้วยดี พอที่จะสังเกตได้ดังนี้ แนวในการปฏิรูปพระสงฆ์จากส่วนกลางตามนโยบายที่พระครูวิเชียรปัญญาเสนอในปี 2462 กับคณะสงฆ์อำเภอแม่แจ่มมีครูบาเต๊ะจะเป็นเจ้าคณะแขวงเดิมที่วัดป่าแดดใช้กลยุทธ์ดังนี้

1. มาแบบเป็นมิตร ดังใจความข้อที่ 1 ของพระครูวิเชียรปัญญาได้กล่าวว่า ข้าพเจ้าได้ออกมาตรวจการคณะสงฆ์คราวนี้ เพื่อมาช่วยพัฒนาคณะสงฆ์เมืองแจ่มและในการปกครองวัดและศิษย์อีกแรงหนึ่ง ฟังดูแล้วไพเราะดี เพราะเขาว่ามาช่วยไม่ได้มาแย่งหรือมาลดบทบาทเดิมให้เป็นแบบเดียวกับเขา

2. ถอดรูปแบบพิธีกรรมเก่าออกสวมรูปแบบใหม่ของสงฆ์กรุงเทพฯ เข้ามา ซอทางเหนือมันบ่ม้วน (ไม่สนุก) มาเรียนลิเกดีกว่ามันสนุกดี

3. การเอาคนใหม่ไปล้างสมองแล้วก็เอาวิชาที่อยากให้อำนาจให้เป็น แล้วให้อำนาจแล้วส่งกลับมา

เมื่อเรามองในแง่ที่หนึ่งแล้วเรามามองในแง่ที่สองบ้างว่าเป็นอย่างไร จากการทำงานและการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในเมืองไทย เป็นหลักสากลมีหลักและแนวปฏิบัติเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นเอกภาพ และมีแนวปฏิบัติเป็นอย่างเดียวกันได้ถึงทุกวันนี้ก็เพราะความเสียสละของพระสงฆ์ผู้ทำงานและผู้เผยแพร่ไม่เห็นแก่ความสุขส่วนตัวหรือลาภสักการะแต่อย่างใด เห็นแก่ประโยชน์ของสาธุชนและศาสนาเป็นหลัก ดังเราจะเห็นพระสงฆ์ในยุคสยามเข้ามา

เมื่อมาถึงยุคสมัยที่สยามหรือกรุงเทพฯ เข้ามาปกครองทั้งในส่วนของการอาณาจักรและพุทธจักร เป็นรูปแบบใหม่ เช่น จัดการปกครองออกเป็นมณฑล จังหวัด แขวง และหมวด เมืองแจ่มจึงได้ถูกจัดการปกครองให้เป็นแขวง คือ อำเภอในปัจจุบัน มีชื่อเรียกว่า “แขวงช้างเคี้ยว” ทางคณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่ซึ่งท่านเจ้าคุณ พระอภัยสารทระ วัดเชตะวัน เป็นเจ้าคณะจังหวัดได้แต่งตั้งให้ พระครูวิเชียรปัญญา วัดศรีเกิด ได้เข้ามาตรวจการณ์คณะสงฆ์ในท้องที่แขวงช้างเคี้ยว ดังมีหลักฐานปรากฏในหนังสือ ประวัติวัดศรีเกิด และพระเจ้าช้างค้ำ ซึ่งพิมพ์ในงานฉลองกุฏิสงฆ์วัดศรีเกิด ซึ่งท่านได้บันทึกไว้ มีข้อความตอนหนึ่งว่า

“เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2462 ข้าพเจ้าได้ออกเดินทางไปพร้อมกับศิษย์ 1 คน กับคนนำทางและหาบของอีก 1 คน ในเดือน 6 เหนือ แรม 12 ค่ำ เวลานั้นการเดินทางยังไม่สะดวก เพราะถนนหนทางยังขรุขระอยู่ รถยนต์ก็ยังไม่ มี ข้าพเจ้าได้ออกเดินทางจากวัดศรีเกิด ไปพักนอนที่ทุ่งเสี้ยว อำเภอสันป่าตอง จากนั้นไปพักท่ามะโอ และวัดสันคะยอม วัดพระบาทกลาง ที่ละ 1 คืน โดยลำดับต่อจากนี้ไปก็เป็นหนทางขึ้นเขา ลงห้วย เดินคดเคี้ยวไปตามซอกธารน้ำ และยิ่งกว่านั้นยังต้องขึ้นเขาสูงลิ่ว (ดอยผ้าขาว) และพักนอนปางเจ้าน้อยคำคง ลงจากเขาแล้วไปพักทุ่งนาหลีกี พลบค่ำพอดี ถึงวัดป่าแดด เจ้าคณะรองแขวงท่านไม่อยู่ไปธุระเสียที่อื่น ถึง 3 ทุ่ม ท่านกลับมาพอได้เวลาแล้วจึงเข้าไปกราบเรียนท่านเพื่อทราบเหตุการณ์ที่มาคราวนี้ จนสนทนาปราศรัยด้วยวาจาอ่อนหวาน กิจกรรมที่ได้วางแผนโครงการไว้ว่าจะไปจัดการ ก็ได้ตกลงร่วมกันทำให้เป็นไปโดยเรียบร้อย”³³

³³ หนังสือประวัติวัดศรีเกิด พิมพ์ในงานฉลองกุฏิวัดศรีเกิด

การส่งพระสงฆ์ไปเรียน เป็นการสนองนโยบาย ร.ศ.121 ในแม่แจ่มนี้ พระที่คณะสงฆ์อำเภอแม่แจ่มได้ส่งไปรูปแรก คือ พระอภิไชย เจ้าอาวาสวัดทุ่ง แขวงช่างเค็ง โดยผ่านมติในประชุมของคณะสงฆ์ในวัดป่าแดด ในวาระที่ท่านพระครูวิเชียรปัญญา มาตรวจการคณะสงฆ์ในปี พ.ศ. 2462 ได้ไป พักที่วัดศรีเกิด ต่อจากนั้นพระครูหมามงคลก็ได้รับตำแหน่งเป็นรองเจ้าคณะอำเภอแม่แจ่ม

ภาพที่ 3.11 รูปพระครูหมามงคล

พระสงฆ์ที่มีบทบาทในเมืองแจ่ม

1.พระครูหมามงคล

เป็นพระครูที่มีบทบาทมากในเมืองแจ่ม ดังนั้นขอเล่าถึงประวัติความเป็นมาอย่างย่อว่าท่านเข้ามามีบทบาทในเมืองแจ่มได้อย่างไร

นามเดิมของพระครูหมามงคลชื่อ นายสุตใจ สมนวล เกิดเมื่อวันที่ 10 กันยายน 2435 เมื่อเป็นเด็กร่างกายสมบูรณ์ อ้วนท้วน แข็งแรง นิสัยใจคอกล้าหาญ อดทนชอบผจญภัย บิดามารดาจึงนำไปฝากเป็นลูกศิษย์กับท่านเจ้าอาวาสวัดช่างเค็ง คือ พระภิกษุศรีวิชัย สิริวิธโย เพื่อให้ได้รับการศึกษาหาความรู้ด้านพระพุทธศาสนา และอักขระภาษาพื้นเมืองท่านก็ได้ศึกษาจนมีความสันทัดชัดเจนชำนาญเป็นอย่างดี มีความสามารถอันควรแก่การบรรพชา จึงได้ทำการบรรพชาเป็นสามเณร ณ ที่วัดช่างเค็ง เมื่อวันที่ 6 มีนาคม พ.ศ.2443 โดยมีท่านครูบาปิ่นตา วัดพุทธอันเป็นพระอุปัชฌาย์ อายุได้เพียง 9 ปีเท่านั้น

ชีวิตในสมณะเพศของท่าน ตั้งอยู่ในสมณะวิสัยโดยดีตลอดมา ได้ศึกษาค้นคว้าเล่าเรียนในพระธรรมวินัยจนเกิดความรู้ ความสามารถเป็นที่ยกย่องเคารพนับถือของศรัทธาประชาชน ตั้งอยู่ในสมณะเพศจนมีอายุได้กำหนดที่จะอุปสมบทเป็นพระภิกษุภวาระในพระพุทธศาสนาเมื่อวันที่ 6 มีนาคม 2456 ท่านได้เข้าสู่ภาวะเพศเป็นพระภิกษุตามพระธรรมวินัย เมื่ออายุได้ 21 พรรษา ณ พัทธสีมาวัดโหล่งช้าง ตำบลช่างเค็ง (ปัจจุบันวัดนี้ร้างไปแล้ว ตั้งอยู่ในบริเวณเขตโรงเรียนชุมชนบ้านช่างเค็ง) โดยมีครูบาเต๊ะ วัดป่าแดดเป็นพระอุปัชฌาย์ พระอธิการศรีวิชัย เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระอธิการปัญญา วัดป่าเทือก

(วัดน้อย) เป็นพระอนุสาวนาจารย์ เมื่ออุปสมบทแล้วก็ได้อยู่จำพรรษาที่วัดข้างเค็ง ต่อมาอีก 6 พรรษา สมัยนั้นอำเภอแม่แจ่ม เรียกว่า อำเภอข้างเค็ง สภาพท้องถิ่นยังไม่เจริญ ตั้งอยู่ในท่ามกลางขุนเขาลำเนา ป่าดงเมืองลับแลเป็นถิ่นทุรกันดารมาก ติดต่อกายนอกลำบากยากเข็ญ ต้องเดินด้วยเท้าและอาศัยสัตว์ เป็นพาหนะ

ยิ่งการศึกษาแล้ว โรงเรียนสอนภาษาไทยยังไม่มี มีแต่การสอนหนังสืออักษรพื้นเมือง ตามวัดวาอารามเท่านั้น ด้านการพระศาสนาแล้ว วัดมีสภาพตามแรงศรัทธาชาวบ้าน ความเป็นอยู่ของพระภิกษุสามเณร เป็นไปตามสภาพของท้องถิ่น การบริหารคณะสงฆ์ยังไม่รัดกุมพอ รับช่วงกันแต่ดั้งเดิม พ.ศ. 2462 คณะศรัทธาชาวบ้านข้างเค็ง นำโดยขุนชาญข้างเค็ง (ไผ่ กาพย์ไชย) อดีตกำนันตำบลข้างเค็ง ได้พากันอาราธนานิมนต์พระภิกษุสุดใจ สุ่มงคโล ไปตั้งสำนักสงฆ์ขึ้นใหม่ ณ ที่ดอยปารวก (เรียกว่า ดอยรวก) อยู่ทิศตะวันออกจากวัดเดิมประมาณ 1 กิโลเมตรเศษ เข้าใจว่าสถานที่แห่งนี้เดิมคงจะเป็นวัดมาก่อน เพราะปรากฏซากและเศษหินยังคงค้างอยู่ ได้มีกุฏิเล็ก ๆ องค์กรหนึ่งตั้งอยู่ที่นั่นด้วย ซึ่งเป็นพระธาตุบริวารของพระธาตุหลวงข้างเค็ง พอที่จะเป็นเครื่องหมายบอกว่า เคยเป็นวัดมาก่อนแต่อดีตกาล จึงได้พร้อมใจกันบุกเบิกแผ้วถาง แล้วทำการก่อสร้าง พระวิหารขึ้นพร้อมกับพระพุทธรูปองค์ประธานปลูกสร้างกุฏิศาลา ที่พักอาศัยของพระสงฆ์และบำเพ็ญศาสนกิจ

“พ่ออุ้ยป็น และ พ่ออุ้ยคัมภีระเคยอยู่วัดข้างเค็งแล้ว ย้ายมาอยู่วัดดอยรวกกับพระครูหมามงคล วัดดอยรวก เมื่อก่อนเป็นป่า ไกลบ้านมาก เวลานอนจำวัดด้วยกัน กันนอนเรียงกันเป็นแถว ก่อนจะนอนก็เอาผ้าประคตผูกหัวแม่โป้งเท้าติดกัน เพราะกลัวผีบ้าหละวอด (คนที่ลักพาเด็กไปขาย) ลักพาตัวไป ถ้าหากผีบ้าหละวอดลักพาตัว ก็จะตื่นเพราะผูกเท้าโยงติดกัน ทำอย่างนี้เป็นประจำทุกคืน”³⁴

“พอท่านมาอยู่ที่วัดบุปผารามท่านมักจะพูดคุยกับภิกษุสามเณรว่า คนที่เฝ้าวัดดอยรวกเป็นคนบุญเพราะทำให้พระสงฆ์องค์เจ้าไม่ต้องลำบากในการบิณฑบาต ตักน้ำ ทำให้พวกท่านสบาย”³⁵

³⁴ คำบอกเล่าจากพระครูมงคลวิสิฐ เจ้าอาวาสวัดบุปผาราม รองเจ้าคณะอำเภอแม่แจ่ม วันที่ 28 เดือน ธันวาคม พ.ศ. 2547

³⁵ คำบอกเล่าจากพระครูมงคลวิสิฐ เจ้าอาวาสวัดบุปผาราม รองเจ้าคณะอำเภอแม่แจ่ม วันที่ 28 เดือน ธันวาคม พ.ศ. 2547

งานบริหารการคณะสงฆ์ ท่านตั้งใจอย่างแน่วแน่และมุ่งมั่นที่จะพัฒนาการพระศาสนาและคณะสงฆ์ในอำเภอแม่แจ่มนี้ให้บรรลุถึงเป้าหมายที่ได้คาดคิดไว้ และให้มีประสิทธิภาพยิ่ง ๆ ขึ้นไป จึงได้สนองบทบาท การบริหารกิจการต่าง ๆ จากทางคณะสงฆ์ส่วนกลางของจังหวัด เมื่อได้รับอำนาจเต็มตามตำแหน่ง ท่านเริ่มลงมือดำเนินการต่อไปท่านได้ใช้ความรอบคอบเป็นบรรทัดฐาน ทั้งด้านศาสนพิธีต่าง ๆ และระเบียบการและแบบแผนของการปกครอง สิ่งใดที่ท่านเห็นว่าจะเป็นการฝ่าฝืนน้ำใจ และหักทลายเกินไปท่านก็ใช้แบบพระเดช ความตั้งใจของท่านก็หวังที่จะให้อำเภอแม่แจ่มของท่านนี้ได้รับแสงสว่างอันเป็นทางแห่งความเจริญในอนาคตต่อไป

2. พระฝั้น (ครูบาเต๊ะจ๊ะ)

เดิมเป็นคนบ้านไหล่หิน ตอนเป็นสามเณรได้ไปอยู่วัดฝายหินเป็นลูกศิษย์ครูบาคาวยหรือพระอภัยสารเถระ เจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ องค์แรกของสยามท่านอยู่วัดฝายหิน 10 ปี เรียนได้ ปธ 3 และได้เรียนวิปัสสนาจนถึงวัดป่าแดดท่านยังเดินจงกรมเป็นประจำ

ครูบาเต๊ะจ๊ะ เป็นเจ้าอาวาสวัดป่าแดด เป็นพระอุปัชฌาย์ และเป็นรองเจ้าคณะแขวงช่างเคิง (แม่แจ่ม) ซึ่งมีครูบาปิ่นตาวัดพุทธเอ็นเป็นเจ้าคณะแขวงต่อจากครูคุณาวัดป่าแดด ท่านครูบาเต๊ะจ๊ะได้เป็นพระปลัดแขวงคู่กับพระญาณหินวัดหัวริน ซึ่งเป็นวัดบ้านทับปัจจุบัน ท่านได้ดำรงตำแหน่งของพระสงฆ์แบบหัวหมวดอุโบสถในแม่แจ่มได้สิ้นสุดลงพร้อมกับการมรณภาพของท่านครูบาเต๊ะจ๊ะในปี 2479

การมรณภาพของท่านยังความเศร้าโศกเสียใจ ให้กับลูกศิษย์ญาติโยมที่อยู่วัดป่าแดด และคนรู้จักบ้านเหนือ-บ้านใต้เป็นอันมากที่ท่านได้มรณะ ทำให้ญาติโยมขาดที่พึ่งในเวลาเจ็บไข้ได้ป่วย ซึ่งในช่วงที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ท่านได้เป็นหมอยาพร้อมกับการปลูกพืชสมุนไพรไม่ว่าจะเป็นพืชล้มลุกหรือพืชยืนต้นมาให้เราเป็นคนรุ่นหลังได้จนถึงปัจจุบันนี้

การมรณภาพของท่านในครั้งนั้นเหมือนกับเป็นสัญญาณของการงานธรรมที่ท่านงานมาตลอดชั่วชีวิตที่มีอยู่ของท่านได้ยุติลง ตอนท่านมีชีวิตอยู่ธรรมที่เป็นนิทานชาดกได้ถูกยึดไปใช้ตามวัดเหนือวัดใต้ตลอดถึงวัดที่ลูกศิษย์ได้ไปโปรดญาติโยม การงานธรรมของท่านได้งานเป็นกิจวัตรจนไม่มีที่เก็บต้องสร้างหอธรรมขึ้น เพื่อเก็บไว้เป็นมรดกที่ท่านได้สร้างจากจิตวิญญาณของการเป็นสาวกของพุทธองค์ให้คงไว้กับศาสนาในแม่แจ่ม ทุกโบราณทุกตัวอักษรที่งานถือเป็นมรดกที่ทรงคุณค่าเรา ท่านทั้งหลายซึ่งเป็นคนแม่แจ่มน่าจะได้อ่านน่าจะารู้ เพราะปัจจุบันท่านสามารถอ่านหนังสืออังกฤษ ฝรั่งเศสได้ แต่ถ้าท่านอ่านหนังสือล้านนาไม่ได้ เวลาท่านไปคุยภาษากับเขาได้อย่างคล่องแคล่วมันน่าจะอายนะ พอมาถึงภาษาตัวเองอ่านไม่ออกทั้งที่ภาษาล้านนาเป็นภาษาดั้งเดิมเรา

มรดกอีกอย่างหนึ่งที่ท่านได้สร้างให้เราไว้ ในประวัติวัดได้กล่าวไว้ว่า ท่านสร้างวัดหัวริน วัดแม่ปาน วัดพระบาท ตลอดถึงการบูรณะวัดดอยภูใต้ แล้วสิ่งที่ท่านได้ตั้งใจไว้ยังคงค้างให้ลูกศิษย์สร้างต่อคือ กำแพงวัดป่าแดด ต่อมาพระปิ่น อินทนนท์ ได้ร่วมกับลูกศิษย์ญาติโยมโดยแบ่งให้ปิ่นดินเพื่อสร้าง

กำแพงวัดหลังคาละ 1,000 ก้อน ตอนนั้นการปั้นดินก้อนละ 3 สตางค์ พอสร้างเสร็จก็ทำบุญกำแพง อุทิศส่วนกุศลให้ท่านครูบาแต่จะปี 2482

หลังจากทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ครูแต่จะ ปี พ.ศ.2482 พระครูหมามงคลก็ได้ส่งพระรุ่นที่ 2 ไปเรียนบาลีที่วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่

รุ่นที่ 2 ได้ส่ง สามเณรสม สามเณรดวงคำ ไปเรียนที่วัดพระสิงห์ หลังจากเรียนจบก็ได้มาสนองงานคณะสงฆ์ มหาสมได้เป็นเจ้าอาวาสวัดกุฎี พระดวงคำได้เป็นเจ้าอาวาสวัดเจียง พระสงฆ์ที่ได้รับมอบหมายให้ไปส่ง คือ พระอินทอง เจริญโรจน์ เจ้าอาวาสวัดยางหลวง พ่อหนานทอง เจริญโรจน์ บ้านนาเรือน

“สมัยนั้นพ่อหนานเป็นตุ้เจ้าวัดยางหลวง สามเณรสม สามเณรดวงคำ เป็นพระน้อย พระครูหมามงคลวัดบุปผาราม ได้ขอร้องหื้อไปส่ง 2 คืน 3 วัน เมื่อก่อนเตียวตินลูกแม่แจ่ม ถึงจอมตอง ลูกจอมตองถึงแม่แจ่มบ่ กัดยากมากก็ดบ่เตียว ก้อยยังก็คิดว่าตัวเก่าเตียวได้จะได”³⁶

(ตอนนั้นพ่อหนานเป็นพระภิกษุอยู่วัดยางหลวง สามเณรสม สามเณรดวงคำ เป็นสามเณรเล็ก ๆ พระครูหมามงคลวัดบุปผารามได้ขอร้องให้ไปส่งเชียงใหม่ 2 คืน 3 วัน เมื่อก่อนเดินเท้าจากแม่แจ่มถึงจอมทอง จากจอมทองถึงแม่แจ่มไม่หนักใจ มาถึงปัจจุบันคิดว่าตัวเองทำได้อย่างไร)

การเรียนประถมของสามเณรสมัยก่อน โรงเรียนส่วนใหญ่ก็อยู่ในวัด ครูผู้สอนก็ได้แก่เจ้าอาวาส และพระภิกษุที่ได้เรียนหนังสือมาก่อน การเรียนก็จะเรียนรวมกันทั้งชายหญิงตลอดถึงสามเณร สภาพห้องเรียนก็เรียบง่ายนั่งกับพื้นไม่มีเก้าอี้ มีแต่โต๊ะเขียนหนังสือตัวยาว ๆ เสื้อผ้าสมัยก่อนก็หาขายไม่สะดวกสะอาดเหมือนเด็กนักเรียนปัจจุบัน รองเท้าก็ไม่ได้ใส่ กฏระเบียบในการมาเรียนก็ไม่เคร่งครัด บางคนถึงเวลาเรียนแล้วก็ไม่ได้มาเรียน ต้องเลี้ยงน้องช่วยพ่อช่วยแม่ มีบางคนมาเรียนแล้ว พอน้องเกิดก็ต้องไปเลี้ยงน้องไม่จบ ป.3 ส่วนเด็กผู้ชายก็จะเลี้ยงควาย บางคนอาทิตย์หนึ่งไม่ไปเรียนเลย จึงทำให้อ่านหนังสือออกบ้าง ตามประสา ใครไม่มาครูก็ไม่ตามถ้ามาก็สอน ไม่มาก็ปล่อยตามยถากรรม ผลไม้ก็หาขาย พอถึงเวลาพักเที่ยงคนที่บ้านใกล้ก็กลับไปกินข้าวที่บ้าน ส่วนคนที่อยู่ไกลก็หากินผลไม้ ถ้าได้ขึ้นต้นไต่ก็เป็นอันว่าหมดเป็นต้น ๆ เลยทีเดียว

ฤดูร้อนช่วงพักเที่ยงก็พากันไปเล่นน้ำแม่แจ่ม แก้วผ้าทั้งหญิงและชาย บางคนถึงกับแตกเนื้อสาว เนื้อหนุ่มก็เล่นด้วยกัน อย่างสนุกสนาน ไม่รู้สึกอาย

³⁶ สัมภาษณ์พ่อหนานอินทอง เจริญโรจน์ อายุ 88 ปี บ้านนาเรือน วันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2548

“กำนบวชเณรเมื่อก่อนเป็อนบ่เคร่งครัดเต้าได พ่อน้อย ตอนนั้น อายุ 12 ปี เขียนหนังสือชั้น ป.2 โงงเขียนวัดป่าแดด เขียนฮ่วมกันกับเด็กนักเรียนชายหญิงตัวไปนั้นแหละ พอถึงเวลาสอบเลื่อนชั้น ต้องลิกนุ่งผ้าดำเหมือนเด็กดีเขียนคนอื่น ๆ เมื่อสอบแล้วคำมาก่อมานุ่งผ้าเหลืองเหมือนเก่า ต้องไป ขอรบศีล 10 กับตุ้หลวง เวลาสวดมนต์ เมื่อคำสวดแล้ว ก็เขียนสูตรมนต์เอามุขี๋ย้า แห่เป็นไฟส่องต้องหนังสือสูตร ตอนเช้าก็ทำวัตรสวดมนต์จบก็เขียนหนังสือเมืองจนถึงเวลากินข้าววาย บ่ได้บิณฑบาตร ศรัทธาเป็อนไปส่งข้าววัดตอนเช้า กินข้าววายแล้วไปโงงเขียนวัดป่าแดด เมื่อผ่าน ป.2 แล้วจะขึ้นชั้น ป.3 ก่อย้ายมาเขียนโงงเขียนวัดยางหลวง จันจบชั้น ป.4 อยู่วัดยางหลวงถึงเวลาสอบก็ได้ลิกอยู่เหมือนเก่า จบชั้น ป.4 แล้วตุ้หลวงหื้อเน้นตัวเมือง และสูตรมนต์ แล้วเขียนหลักธรรม ตุ้หลวงสอนว่าตัวเมืองนั้นดี สำหรับใจกะถาอาคมเป็อนใจตัวเมืองเท่านั้น ป่อน้อยจำตั้งแต่นั้นมาจนเขียนเป็นหมอชวากซุย จนถึงบะเดียนนี้”³⁷

(สมัยที่บวชเป็นสามเณรนั้นไม่เคร่งครัดเท่าไร เมื่อบวชอายุ 12 ปี เรียนหนังสือชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 โรงเรียนวัดป่าแดด เรียนร่วมกับเด็กนักเรียนชายหญิงตัวไปนั้นแหละ พอถึงเวลาสอบเลื่อนชั้น ต้องลิกจากการเป็นสามเณรแล้วสวมเสื้อผ้าชุดนักเรียนเหมือนนักเรียนฆราวาส เมื่อสอบเสร็จแล้วตอนเย็นก็มานุ่งผ้าเหลืองเหมือนเดิม แต่ต้องไปขอรบศีลสิบกับเจ้าอาวาส เวลาสวดมนต์ทำวัตรเย็นจบแล้ว ก็เรียนสูตรมนต์ใช้ไฟจากมุขี๋ย้า (เอายางไม้ที่หยอดจากต้นไม้ตามเอามาม้วนกับใบตองตึง ทำไม้คียบเอววงบนปากคุตักน้ำแล้วจุดไฟมีแสงสว่าง) ทำวัตรสวดมนต์ตอนเช้าจบก็ทำเวร ทำความสะอาดกุฏิ จากนั้นท่องสวดมนต์เรียนภาษาล้านนา ไม่มีได้บิณฑบาตรคณะศรัทธามาส่งข้าววัดให้ถึงวัด สาเหตุที่ลิกไปสอบเพราะวิชาพละ ก็ฟ้า บางครั้งได้วิ่ง เรียนที่โรงเรียนวัดป่าแดด ถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 พอได้ขึ้นชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 พอได้ขึ้นชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 ก็ได้ย้ายมาเรียนโรงเรียนวัดยางหลวงถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 พอจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ได้เริ่มเรียนวิชานักธรรม แต่เจ้าอาวาสเน้นหนักวิชาภาษาล้านนา ท่านเจ้าอาวาสบอกว่า ตัวคาถาอาคม เขาใช้ตัวหนังสือพื้นเมือง (ภาษาล้านนา) ป่อน้อยจำตั้งแต่นั้นจนได้เป็นหมอไสยศาสตร์ต่อกระดูกปัจจุบันนี้)

หลังจากที่ครูบามรณภาพ ภิกษุสามเณรลูกศิษย์ที่อยู่ในวัดก็ได้ตั้งธงเป็นสัญญาณให้กับญาติโยม พอญาติโยมได้ยินก็รู้ว่ามิเหตุไม่ปกติเกิดขึ้นที่วัดต่างก็มุ่งหน้าไปสู่วัดทั้งผู้หญิงผู้ชายทุกคนทำไรทำนา ตลอดถึงเด็กเลี้ยงควายต่างวิ่งไปด้วยความอยากรู้ว่าเกิดเหตุอะไรขึ้น

³⁷ สัมภาษณ์พ่อน้อยคำ วงษ์ชื่อ อายุ 76 ปี บ้านยางหลวง วันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2548

“ขณะนั้นกำลังขี่ควายอยู่ทุ่งหลวง ได้ยินเสียงฆ้องก็วิ่งลงจากหลังควาย
แล้วก็มุ่งหน้าไปสู่วัด พอไปถึงเห็นคนเฒ่าคนแก่เต็มวัด ส่วนท่านครูบา
นอนตายอยู่บนโอง (บนกุฏิ)”³⁸

พออาบน้ำศพแล้วก็เอาเข้าหีบ จากนั้นก็สวดเจ็ดวันก็เก็บศพไว้ พอออกพรรษา นายซุย สารินจา
เป็นผู้ใหญ่บ้านได้ไปหาช่างปราสาทได้ที่พร้าวหนุ่ม ชื่อพ่อน้อยโกฏิ ได้ตกลงราคาปราสาทที่ 700 รูปี
ปราสาทที่ทำมีเสา 24 ต้น มี 5 ฉัตร สูง 12 ศอก ไม่รวมยอดฉัตร ไม้แพสำหรับเป็นแม่เรือลากเป็นไม้หน้า
12 นิ้ว สีเหลืองจตุรัส ก่อนที่จะตกลงราคาก็ได้ขึ้นชั้นหลวงกำปราสาทค่าชั้นหลวง 120 รูปี จากนั้นพ่
น้อยโกฏิเป็นช่างคนเดียว ไม่มีลูกมือช่วย ถ้าต้องการยกไม้ส่งไม้ก็มีพระภิกษุสามเณรและฆราวาสที่อยู่
เป็นกำลังใจเฝ้าคอยดูความวิจิตรสวยงามของฝีมือพ่อน้อยโกฏิอย่างมิได้ขาด ความสามารถของพ่อน้อย
โกฏิมีเล่าสืบต่อกันมาว่าตอนที่ท่านไปเขียนภาพธรรมชาติที่วัดมอญต่อ จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นการวาด
รูปทิวทัศน์ที่มีดอกไม้สีสดสวยงาม แข่งกันกับช่างไทใหญ่ต่างคนต่างฝีมือดี ผู้ชมก็ไม่ว่าจะตัดสินว่าใคร
เป็นที่หนึ่ง พอมาอีกวันหนึ่ง สามเณรได้เปิดหน้าต่างประตูหมด ช่วงนั้นผีเสื้อก็หาจับน้ำหวานรอบอาคาร
ที่ท่านวาดกับช่างไทใหญ่ พอฝูงผีเสื้อบินระดับหน้าต่าง เห็นรูปที่ท่านวาดก็บินไปตอมของพ่อน้อย เณ
รน้อยกับชาวบ้านที่อยู่ด้วยในเหตุการณ์สองสามคนต่างหัวเราะและยกให้ท่านเป็นที่หนึ่ง

เมื่อพ่อน้อยโกฏิ ทำโครงสร้างเรียบร้อยแล้วก็ติดกระดาษเงินกระดาษทอง พร้อมกับประดับยอด
ปราสาททั้งห้า เมื่อทำตัวปราสาทแล้วก็มาตกแต่งนาคราชข้างปราสาททั้งซ้ายขวาอยู่บนแม่เรือรองรับ
สำหรับลากประสาธ พอสว่างปราสาทใกล้จะเสร็จพ่อนานเมากับเพื่อนสี่ห้าคน ไปหาหาวยิงในดง
มาสองเส้นขนาดเท่าแขนเด็กเล็ก ความยาวสิบห้าวา เมื่อทุกอย่างเรียบร้อย พระบัน อินทนนท์ กับพ่
หนานใจ บ้านอาฮามเป็นมัคทายก ได้ไปกราบเรียนพระครูหม่อมเจ้าคณะแขวงช้างเคิ่งให้ทราบแล้ว
ได้มีกำหนดการในวันเดือน เมื่อได้กำหนดวันเดือนเรียบร้อยแล้วก็ได้ประชุมคณะศรัทธา พร้อมทั้งผู้หลัก
ผู้ใหญ่สายใต้ พระภิกษุมีครูบาโสภณเป็นหัวเรี่ยวหัวแรง พร้อมทั้งเจ้าอาวาสและภิกษุในวัดฝ่ายฆราวาส
มีพ่อหมื่นผาเป็นกำนัน พ่อหนานใจเป็นมัคทายก นายซุย เป็นผู้ใหญ่บ้าน

- ในที่ประชุมได้ให้กำนันกับผู้ใหญ่บ้านไปแจ้งทางอำเภอ
- งานผู้ชายนิมิตพระภิกษุตามหัววัดในเมืองแจ่ม เอาพินไม้หอม แล้วสร้างปารำให้
พระสงฆ์
- งานผู้หญิงทอดผ้าสบง ผ้าเมืองย้อมขมิ้นตามจำนวนภิกษุสี่สิบกว่าวัด

³⁸ คำบอกเล่าของพ่อซุยหนานบาล ใจอ่อน บ้านป่าแดด วันที่ 13 มีนาคม พ.ศ. 2548

ก่อนจะถึงวันฉมาปนกิจ 3 วัน ทางคณะศรัทธาก็ได้นิมนต์ศพลงนอนปราสาท แล้วทำบุญตลอดสามวัน ลูกศิษย์ที่อยู่ที่วัดเหนือวัดใต้ ได้ทำดอกไม้เพลิงมาร่วมจุดตอนกลางคืน

พอถึงวันงานคณะศรัทธาที่อยู่วัดใกล้ ๆ พร้อมกับเจ้าอาวาสก็ได้ร่วมทำบุญแต่ละวัด ก็จะมีสัง (หมายถึง สังฆทาน) เป็นตระกล้าสานด้วยไม้ไผ่มีพริก เกลือ ขนม อาหาร หมอน ผ้าสบง หมาก พลุ เขาเรียกว่า สังเหมียด (สังฆทานที่มีครบทุกอย่าง)

พอมาถึงก็จะนำมาถวายร่วมทำบุญสงฆ์ผู้เป็นเจ้าภาพก็ให้พร นอกจากนั้นผู้ที่มางานจะนำติดไม้ติดมือมาด้วย คือ ฟืน ที่เป็นไม้หอมหรือไม้ดอก เช่น ไม้จุมปี ไม้จุมปา ดอกสะบันงา เหล่านี้มารวมด้วย

“สมัยก่อนดอกไม้จันสำเร็จมีเปื้อนเอาตำหัวดีเป็นไม้หอมเท่าอัน ถ้าเฮาตันเฮาก่อนเอาไปโดย ถ้าเฮาปัดันเฮาไปบูชาตั้งงานคั่นและสตาจค์สองสตาจค์ แล้วแต่เฮา ส่วนนักแล้ววัดไหนเปื้อนตึงเอาไปโดย หัวนั้นเปื้อนปอกหื้อขาวแล้วทาขมิ้นหื้อเหลืองเอาไสยดอกมัดติดหัวทางปลายไม้ของดีมัดไสยดอกเปื้อนเอาฝ้ายขาวเมืองย้งนี้ละมัด”³⁹

(สมัยก่อนดอกไม้จันสำเร็จไม่มีศพระภิกษุสามเณรไปร่วมงานจะนำไม้เนื้อหอมหรือไม้ดอกไปร่วมงานด้วยหรือไม่ก็ไปบูชาที่งานก็ได้ แต่ส่วนมากผู้ไปร่วมงานจะเตรียมไปเอง ฟืนเขาจะปอกให้ขาวแล้วทาด้วยขมิ้น นำกรวยที่ใส่ดอกไม้ รูปเทียน ข้าวตอก แล้วผูกด้วยฝ้ายพื้นเมืองสีขาว)

ช่วงเวลาก่อนเพล จะมีคณะขอในงาน ผู้ขอสมัยนั้นไม่มีเวทีนั่ง ก็จะนั่งกับพื้น ไม่มีเครื่องเสียดขอเสียดสด ๆ คนแก่คนเฒ่าคนหนุ่มคนสาวพอไปทำบุญไหว้ศพระครูบาเสร็จแล้วก็ไปนั่งล้อมรอบฟังขอที่หาคำสาธยายเล่าประวัติครูบา ตลอดถึงความเศร้าโศกเสียใจ ของลูกศิษย์และขอบคุณผู้มาร่วมงานจากวัดเหนือวัดใต้ ผู้ที่นั่งฟังที่ขอบเคี้ยวหมากก็เอามากติดมาจากบ้าน แบ่งกันเคี้ยว คนที่ขอบอมเหมียงก็อมเหมียง คนที่ขอบสูบบุหรี่ก็สูบบุหรี่ตองจำ (ใบกล้วยที่เอามารีดให้แห้งกรอบสำหรับม้วนบุหรี่ เหมือนกับใบจากที่ภาคกลางรุ่นก่อนใช้ม้วนยาเส้น) คนสมัยนั้นสูบบุหรี่ทั้งผู้หญิงและผู้ชาย

พอได้เวลาเพลก็ถวายเพลพระสงฆ์ที่มาร่วมงานทั้งหมด หลังจากฉันเพลเสร็จก็ถวายจตุปัจจัยไทยทานปัจจัยที่ถวายพระสงฆ์ตอนนั้นรูปละ 1 บาท เสมอกันหมดในเวลานั้นถ้าขึ้นบ้านใหม่หรืองานอื่น ๆ ถวาย 20 สตาจค์ สำหรับงานนี้ถือว่าเป็นงานใหญ่ ถวายเป็นพิเศษหลังจากพระสงฆ์ฉันเพลให้พรเรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านก็ทานข้าวกันที่วัดเหนือวัดใต้ได้เตรียมมารวมกันเป็นข้าวเหนียวบ้าง ข้าวเจ้าบ้าง ห่อด้วยใบกล้วย ใบตองตึง ใบสาด อาหารก็แล้วแต่ใครจะได้ บางคนก็เตรียมมาจากบ้านเป็นของตนเอง แล้วมีอาหารเสริมที่เจ้าภาพทำไว้อีกมีผักนี้ น้ำพริกตาแดงเป็นหลัก เมื่อได้เวลาคนก็มารวมกันทั้งภิกษุ

³⁹ คำบอกเล่าของพ่อหนานสุวรรณ อายุ 84 ปี บ้านยางหลวง วันที่ 16 กันยายน 2547

สามเณรได้มาพร้อมกันหลังจากนั้นเจ้าอาวาสพร้อมกับภิกษุสามเณรได้ถือขันดอกขอขมาที่ได้กระทำความผิดต่าง ๆ ที่ผิดพลาดไปในอดีตด้วยความตั้งใจหรือไม่ตั้งใจขอให้ดวงวิญญาณของท่านอโหสิกรรม

ต่อจากนั้นก็ได้ออกกล่าวท่านว่าอย่าได้อาลัยวัดวาอารามและลูกศิษย์ วันนี้จะขอนิมนต์สรีระของท่านไปประชุมเพลิงที่วัดทะ พอกแล้วเสร็จ คนถือตุ่มสามหาง ถือฟืนที่ติดไฟพร้อมกับธูปย่ำมนำหน้าแล้วเป็นขบวนพระสงฆ์ต่อด้วยประชาชนทั่วไป ทางทิศตะวันตกของทุ่งหลวงมีธงปักเป็นแนวให้เห็นเป็นสัญญาณจนก่อนจนถึงวัดยางหลวงประมาณ 200 เมตร แล้วก็ย้อยขึ้นมาถึงวัดทะใกล้ ๆ กับวัดพระบาทด้วยความยาวของปราสาท 10 เมตร พร้อมกับน้ำหนักปราสาทหลายตันบวกกับแรงของมหาชนที่ลากทำให้คันนาทุ่งหลวงที่ผ่านขาดกระจุยเป็นทางอย่างแตร็กเตอร์ไถถนนเลยทีเดียว

พอไปถึงสถานที่ ช่างดอกไม้เพลิงนำมาเป็นจำนวนมาก เป็นร้อยก็ได้มาติดตั้งบังไฟข้างร้อง บังไฟผัด แล้วนิมนต์พระสงฆ์บังสกุล 3 ชุด ๆ ละสิบกว่ารูป ที่ปราสาทไม่มีสายโยงเหมือนสมัยนี้ มหาบังสกุลก็ไม่มี จากนั้นประธานสงฆ์ก็ได้จุดบังไฟจนวนไปหาบังไฟที่เรียงนับร้อยเข้าหาปราสาท หลังจากเจ็ดวันเก็บอัฐิของท่านทำบุญแล้วก็ฝังที่นั่น ท่านสั่งไว้ว่าอย่าได้สร้างสถูปให้ท่าน กลัวเป็นภาระของคนรุ่นหลัง

การจัดงานศพของพระกับการจัดงานศพของชาวบ้านมีความแตกต่างกัน ในที่นี้ของกล่าวถึงวิธีการจัดงานศพชาวบ้าน เรายกให้เห็นว่ามีความต่างกันอย่างไรบ้าง และวิธีการจัดงานศพสมัยก่อนกับปัจจุบันเหมือนหรือต่างกันอย่างไร

“การจัดงานศพสมัยพ่อน้อยเป็นเณรน้อยบ่เหมือนบะเดียนี่ก้าน สวดอภิธรรมบ่มี ถ้าคนตายหลูต้องตายฮ่ำตายหง ถ้าคนตายนเมื่อคืนก่อนเอาศพไปเมื่อคืน ถ้าตายเมื่อวันก่อนเอาไปเมื่อวัน ผังเอาบ่ไ้เฝ้า คนตายแบบนี้บ่ตันใส่หล้ง เปื่อนเอาสาดบันเอาไม้ฟาก 3 แผ่น ก้อปติดกับสาดเอาเชือกป้อมมัด เอาไม้กานซุกแล้วหามไปป่าจำ ถ้าเป็นกลางคืนตามไฟแค่แหล่งเอาไฟไปตุม ส่วนตุ้เจ้าก่อนนิมนต์มาพิธีเสร็จแล้วคนป่าแข็งแสมมันเท่าอันที่ไปส่งก้านไปงานศพตะก่อนคนบ่หนักแล้วแต่ญาติพี่น้องใกล้เคียงเท่าอันเอาตุ้เจ้า 4 ตัน บังสกุลแต่เทียนไม้จ้งก่อนนั้นมี 6 เล่ม ผ้าบังสกุลบ่มี ผ้าเหลืองไ้ผ้าขาวพื้นเมืองที่ญาติเอามาฮอมไ้ปักคุ่มและพาดศาลาศพ ถ้าเป็นศพแม่ญิง แป้งศาลาฆนทูปิดแผนควบ แล้วเอาผ้าขาววาง พอถึงป่าจำ ก่อฉีกแบ่งตามจำนวนตุ้เจ้าที่นิมนต์ไปทำพิธีส่วนศาลาเทบและศาลาฆนทูปนั้น ผู้มีเงินมีทองมีฐานะ เท่าอันถึงจะจ้างหมอมาคัดไม้ทำไ้ ถ้าคนตุ้กยาก ตีกอะลาก่อใส่ถู่ สานถู่หลวงแหล่ง หามเอา ถ้าตายธรรมดา ตายเฒ่าตายแก่จะต้องมีก้านตานข้าววายก่อนค่อย ปอยเข้าสังข์

เมื่อลุน รอลูกหลานเก็บเบี้ยหาเงินได้ก่อน ค่อยปอยเข้าสังข์เมื่อลุน รอลูกหลานเก็บเบี้ยหาเงินได้ ก่อนบางทีก่อ 1 ปี 2 ปี จึงค่อยตานไปหาเอาเสื้อผ้าของคนตายทั้งเก่าทั้งใหม่ไปตานที่วัด แล้วศรัทธามาร่วม งานปอยซื้อเอากับตุ้พระ ตุ้พระก่อเอาเงินที่ขายได้นั้น แบ่งกันได้ปันกันละสิบบาทชาวบาท แล้วแต่เจ้าภาพปอยเป็นคนจนหรือคนมั่งมี”⁴⁰

(การจัดงานศพสมัยพ่อน้อยเป็นสามเณรน้อย นั้นไม่เหมือนสมัยปัจจุบันนี้ การสวดอภิธรรมไม่มีถ้าตายท้องร่วง ตายอุบัติเหตุ ถ้าตายกลางวันที่ต้องเอาศพไปกลางวัน ถ้าตายกลางคืนก็เอาศพไปกลางคืน ไม่ทำการเผาใช้วิธีฝัง ไม่ใส่หีบ ใช้เสื่อกับไม้ฟากม้วนห่อศพ ใช้ผ้ารัดแล้วเอาเชือกมัดมัดให้แน่นเป็นคานสอดเชือกหายไป ถ้าเวลากลางคืนต้องใช้แค่ไม้ไผ่เป็นไฟส่องทางนำหน้าศพ ส่วนพระสงฆ์นิมนต์มาประกอบพิธีที่บ้านผู้ตาย ธิเบตบางครั้งนิมนต์พระรูปเดียว ถ้าตายแบบธรรมดา จะนิมนต์พระมาประกอบพิธี 4 รูป เวลาบั้งสุกุล ไม่มีผ้าสบง ผ้าไตรจีวร ใช้ผ้าขาวดิบพื้นเมือง ทางญาติพี่น้องเอามาช่วยเอาปกคลุมศพบ้างรอบศาลาเทปบ้างศาลาฆนดปบ้าง จะต้องเป็นศพผู้ที่มีฐานะร่ำรวยจึงจะทำศาลาให้คนฐานะยากจนก็สานเปลใหญ่ เอาศพวางในเปลแล้วหามไป ถ้าเป็นการตายแบบธรรมดา ผู้สูงอายุคนชราเหล่านี้จะมีการทำอุทิศไปหาแบบสำรวจ (ให้ข้าวเข้าไปก่อน) พอเก็บเงินได้ก็ทำบุญจริง ๆ อุทิศส่วนกุศลไปหาที่หลัง (เรียกว่า ปอยเข้าสังข์) เอาเสื้อผ้าของใช้ผู้ตายทั้งที่ใช้แล้วหรือของใหม่ที่ยังไม่ได้ใช้เอาไปถวายที่วัด ให้ศรัทธาญาติพี่น้องผู้มาร่วมงานบูชาคืน ปัจจัยเหล่านั้น พระสงฆ์ก็จะแบ่งกันองค์ละ 10 บาท 20 บาท เท่านั้น ถ้าเจ้าภาพมีฐานะดีก็ได้ปัจจัยมาก)

พิธีการบรรพชาอุปสมบทของภิกษุสามเณร

ในอดีตจะถือเอาชื่อที่พระอุปัชฌาย์ตั้งให้ว่าเป็นมงคล แล้วท่านอุปัชฌาย์ ก็จะไม่เรียกชื่อเดิมตลอดถึงเพื่อสนิทมิตรสหายก็จะเรียกชื่อที่พระอุปัชฌาย์ตั้งให้ ในอดีตผ้าที่เป็นไหมสังเคราะห์หายาก พระภิกษุสามเณรก็ใช้ผ้าฝ้ายย้อมด้วยขมิ้นหรือขนุน แต่ส่วนมากจะย้อมด้วยขมิ้น เพราะหาง่ายและมีประโยชน์ในการรักษาโรคผิวหนังด้วย แต่เวลาฝนตก ภิกษุสามเณรเอาจีวรแทบไม่ไหว แล้วกลิ่นขมิ้นก็ติดตัวหอมกรุ่น พิธีการบรรพชาอุปสมบทนั้นหลังจากแห่ลูกแล้วมาแล้วก็เข้าอุโบสถทำพิธีเหมือนปัจจุบันทุกอย่าง แต่พอบวชเสร็จ พระอุปัชฌาย์จะเอากาเอาเตี๊ยก (ใช้แทนใบสุติและบัตรประชาชน) ที่จางลงใบลานอ่านให้ฟังว่าตัวเองชื่ออะไร ใครเป็นอุปัชฌาย์ ใครเป็นอนุสาสนจารย์ ใครเป็นกรรมวาจาจารย์ พอ

⁴⁰ สัมภาษณ์พ่อน้อยตา คำ วงษ์ชื่อ อายุ 76 ปี บ้านท่ามา วันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ. 2547

อ่านเสร็จแล้วเถรหรือพระก็กราบลง ท่านอุปัชฌาย์ก็เอ้าเจ้าเตีอกแขวนคอ ดังตัวอย่างที่ยกมาให้เห็นของ พ่ออุ้ยหนานทอง สำหรับเจ้าเตีอกนี้ใช้แทนใบสุทธิและบัตรประชาชนซึ่งมีความสำคัญมาก

“โชตกวรพุทธศาสนาวิมลปฏิบัติปัญญา ทาทิคุณณุตโต
อุปสัมปทาวิโร อะยัง อินทาอง วิราโส ภิกขุ นามภิกษุโย สังฆปัญญุตโต
จุลศักราชได้ 299 ตัว ปีฉลู สนั่นกัมโบชภิโส เข้ามาในคิมหันต์ตุมาสวิ
ลาชาบุณณมียังวิธิตถไทย ภาษาว่าปีเมืองเป้าเดือน 8 เบ็งเม็ง วัน 1 ไตย
เต้าสงนาที่ติถี 28 ตัว นาทิฤกษ์ กต 3 ตัว พระจันท จรณ ยูโยชนโส
เสด็จ เตียวเตียว สมเสียง เบียงบ่อว้ยหน้าบ่อนักชัตฤกษ์ภูตัวถ้วน 17
ชื่อว่า อนุราธเทวตา ปรากฎในกัณณปฐวี ร่ายสือตีตวรรศาสนาอันกลา
ลวง แล้วไปมากบ่น้อยได้ 2460 พาวสา อธิกาพาย 14 ปาย 4 ยาม และ
อนาคตวรพุทธศาสนาจักษพายหน้ายังก็มากบ่น้อยยัง 2519 ปี พาว
สาอธิกาพาย 12 เดือนพาย 15 วัน ปาย 12 ยาม นับแต่วันพຸ່ງนี้ถูก
โบราณจารย์เจ้าสังขยามาริณี สังเกตเหตุเอาเข้ามาบวกสมกันก็เต็ม
5.000 พระวาสะพิเศษเหตุนี้หมายมีพระสังฆเจ้ากสนาบุญเจ้าทั้งหลาย มี
ประมาณว่าได้ 11 พระองค์แล หมายถึงพระมหาสวาทเจ้าครุบาเตจี้ เป็น
พระอุปัชฌาย์ปถมกรรมวาจาจารย์สวาทเจ้า กัณธิยะทุติยกรรมวาจาจารย์
สวาทเจ้าอินตา หื้อแล้วยังอุปสัมปทากรรมวาจาแก่เจ้าต้นน้อย ชื่อว่าอิน
ทอง ในพัทธสีมาวัดยางหลวง สำเร็จแล้ว ยามก่อนงายอายุวันโนสุซัง
พลั้งดีหลีแล”⁴¹

ผู้ที่เล่นไสยศาสตร์พูดว่า เจ้าเตีอกของตัวเองไปม้วนแล้ว ทำเป็นตะกุดหล่อด้วยครั้ง สำหรับ
ป้องกันภัยมีอนุภาพอยู่คงกะพัน

ก่อนที่จะเรียนนันทกรรม พระเถรที่อยู่ในวัดก็จะเรียนสูตรทั้ง 5 ถ้าอยู่ในวัดป่าแดดก็ได้ฮีบยาแก่
5 ต้น ครุบาเตจี้จะทำเป็นจำนวนมาก กระดิ่งมีถ้ำ 40 ใบ สำหรับตากยาสามเถรก็จะช่วยกันเก็บยาแล้ว
บดด้วยโครกเหล็กให้เป็นผง พอออกพรรษาพระภิกษุสามเถรมาคารวะท่านครุบาเตจี้ก็จะเอาแจกให้
ภิกษุทุกวัด

สามเถรที่เก็บยาก็พลอยได้ความรู้ไปด้วย พอก่อนเข้าพรรษานครุบาเตจี้ก็จะตก (แบ่ง) ธรรม ให้
สามเถรจนวนรวมทั้งคำที่ใช้ประกอบ เช่น คำขึ้นทำวทั้งสี่ คำเวรตาน คำบูชาเทียนพอเข้าพรรษามีภิกษุ

⁴¹ สัมภาษณ์พ่ออุ้ยหนานอินทอง เจริญโรจน์ อายุ 88 ปี บ้านนาเรือน วันที่ 17 ตุลาคม พ.ศ. 2547

สามเณรมาคารวะท่านก็เอาธรรมนิทานชาดกและบทสวด ตลอดถึงคำที่ใช้ประกอบพิธีให้ยืมทำให้ภิกษุสามเณรที่อยู่ในวัดมีความรู้เรื่องการงานธรรมและสามารถงานธรรมได้เป็นอย่างดี

แต่ถ้าช่วงปลายชีวิตของท่านครูบาเต๊ะจะมีนายอำเภอแม่แจ่มชื่อ ขุนจำเริญคดี มาขอให้สถานที่ประชุม เมื่อท่านขึ้นไปบนภูฏี ท่านเห็นครูบาที่นั่งงานธรรมอยู่นายอำเภอก็ตัดว่า

“บ่ต้องเขียนแล้วมันบ่จำเป็นมันบ่ได้ใช้บะเดี๋ยวเปิ่นเทศปากเปล่าแล้ว
ท่านครูบายั้มรับแล้วพูดว่าเขียนไว้หื้อคนจ้งใจบ่ตาย ผักบ่มีเก้าปลายมัน
ตึงบ่ใหญ่”⁴²

(ไม่ต้องเขียนธรรมแล้ว เขียนไปก็ไม่ได้ใช้ เดียวนี้เขาเทศปากเปล่าแล้วท่าน ท่านครูบาเต๊ะ ตอบ
นายอำเภอว่า เอาไว้ให้คนที่เขาใช้เป็นก็พอ ผักไม่มีโคนไม่มีต้นปลายมันไม่โตหรอก)

“พอมมาถึง พ.ศ. 2474 มีพระภิกษุที่ไปเรียนนักธรรม วัดศรี
เกิด มากมีพระเต๊ะ พระอินชัย พระเต๊ะ คือ พ่อหนานเต๊ะ ชมชื่น บ้าน
ทุ่งยาว พระอินชัย คือพ่อหนานอินชัย กาพย์ไชย บ้านป่าฝาง พอเรียน
นักธรรมที่วัดศรีเกิดในตัวเมืองเชียงใหม่ ได้แล้วก็ได้ปรึกษากับท่านพระครู
มหามงคลว่า โรงเรียนวิริยะมхамงคล ช่วงแรกการเรียนการสอนยังมี
จำนวนนักเรียนไม่มากพอที่จะไปสอบ ก็ไปสอบที่วัดข้างกระดาศ อำเภอสันป่าตอง ต่อจากนั้นพระบัน อินทนนท์ ซึ่งได้ไปเรียนที่วัดบุปผาราม
แล้วได้เปิดสอนโรงเรียนนักธรรมสำนักวัดป่าแดดในปี 2477 พระภิกษุ
สามเณรที่เรียนในสำนักป่าแดด คือพ่อน้อยศีล พ่อหนานหลาน บ้านกอง
แขก พ่อหนานคำ พ่อหนานสม บ้านทัพ พ่อหนานติ่ม พ่อหนานเมทา พ่อ
หนานทอง สามคนนี้อยู่วัดป่าแดด ปีแรกสอบไม่ได้แม้แต่รูปเดียว พอปีที่
สอบ สอบได้สามรูป คือ สามเณรคำ สามเณรอินทอง สามเณรเมทา
สนามสอบที่วัดบุปผาราม หลังจากนั้นสองปีก็สอบได้นักธรรมโท พอมมาถึง
ปี 2483 พ่อหนานได้สอบร่วมกับมหาสมวัดภู”⁴³

⁴² คำบอกเล่าของพ่ออุ้ยหนานอินทอง เจริญโรจน์ อายุ 88 ปี บ้านนาเรือน วันที่ 17 ตุลาคม พ.ศ. 2547

⁴³ สัมภาษณ์พ่ออุ้ยหนานอินทอง เจริญโรจน์ อายุ 88 ปี บ้านนาเรือน วันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2547

ลักษณะวัดวาอาราม

ลักษณะกุฏิ ที่อยู่ในช่วง พ.ศ. 2474 – 2483

“เมื่อก่อนบ่ว่ากุฏิ วัดพร้าวหนุ่ม วัดช่างเค็ง วัดป่าแดด วัดยางหลวงมีลักษณะคล้ายกันส่วนใหญ่จะเป็นกุฏิไม้ยกพื้นประมาณ 3 ศอก ถึง 4 ศอก มุงด้วยดินขอ ตอตั้งหรือแป้นเกล็ดจะมีสามจ่อง จ่องใหญ่ด้านหลังจะยาวประมาณ 10 วา กว้าง 4 วา เป็นห้องโถงใหญ่บ่มีหน้าต่าง พระภิกษุสามเณรขยมนอนโดยกัน ถ้าเป็นตุ๊กนอนเตียงจ่องน้อยตั้งหน้ากุฏิมีหมอน้ำ ห้างน้ำข้างขึ้นโตนกุฏิสำหรับสองจ่องตั้งหน้าก่อจะเอไว้ ท่องหนังสือจานธรรมและอัปชก”⁴⁴

(ในอดีตกุฏิไม่ว่าวัดพร้าวหนุ่ม วัดช่างเค็ง วัดป่าแดด วัดยางหลวง มีลักษณะคล้ายกันจะแตกต่างกันเล็ก ๆ น้อย ๆ จะเป็นกุฏิยกพื้นประมาณ 3 ถึง 4 ศอก เป็นกุฏิชั้นเดียวมี 3 จัว จัวหลังจะเป็นจัวใหญ่กว้าง 4 วา ยาว 10 วา จะเป็นห้องจำวัดของพระภิกษุสามเณรและเด็กวัดไม่มีหน้าต่าง ส่วน 2 จัวเล็กข้างหน้ากุฏิจะลดระดับจากจัวใหญ่ประมาณ 1 ศอก บางวัดก็ปิดฝาหมดบางวัดก็ปิดครึ่งเดียว จะเป็นที่ท่องสวดมนต์และจานธรรม หน้ากุฏิจะมีหมอน้ำดื่มเรียงกันอยู่ข้างบันไดขึ้นกุฏิ)

“กุฏิที่แปลกไปจากที่อื่นก็คือ วัดพุทธเอ็น จะเป็นกระตึกเป็นเหมือนศาลา แต่จะปิดทั้ง 4 ด้านมีประตูเดียว และแบ่งเป็นสามห้อง ห้องแรกเป็นห้องเก็บของใช้ เช่น อาสนะ พรหมณ์ สัปทน เสื้อ หมอน ห้องที่สอง เป็นห้องเก็บพระพุทธรูปและเครื่องบูชาต่าง ๆ ห้องที่สาม เป็นห้องนอนเจ้าอาวาส ห้องที่สี่ เป็นห้องโถงยาวเป็นที่นอนของภิกษุสามเณรและเด็กวัดกระตึกไม่มีหน้าต่างมีแต่เครื่องหมายบวก พอเห็นแสงและอากาศถ่ายเทเท่านั้น วัสดุที่ใช้เก็บ คือ อิฐมอญก้อนโต ๆ เป็นดินที่เผาเองกว้างประมาณ 5 นิ้ว ยาวประมาณ 10 นิ้ว พอก่อนเสร็จก็ฉาบด้วยปูนขาวมุงหลังคาด้วยดินขอ”⁴⁵

ภาพที่ 3.12 รูปพระวิหารสามจัว

ภาพที่ 3.13 รูปพระวิหารสองจัว

ภาพที่ 3.14 รูปพระวิหารหนึ่งจัว

⁴⁴ คำสัมภาษณ์พ่อนานอินคำ ธนชัย บ้านพร้าวหนุ่ม วันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2547

⁴⁵ คำสัมภาษณ์พ่อนานอินคำ ธนชัย บ้านพร้าวหนุ่ม วันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2547

พระวิหารสมัย 2474 – 2484 เป็นพระวิหารที่มีชตหน้าชตเดียว ส่วนชตหลังไม่มี อย่างเช่น วัดบนนา วัดห้วยริน วัดต่อเรือ หลังคาบางวัดก็ใช้ตองตึง เช่น วัดบุปผาราม แต่ส่วนมากจะเป็นแป้นเกล็ดหรือดินขอ ข้างปูพื้นด้วยดินขอ เผาฉาบและเหลาดพื้นด้วยปูนขาว ทางเหนือเรียกว่า ลาดปอน ส่วนโครงสร้างทำจากไม้สัก ประตูจะแกะสลักลวดลายสวยงาม ไม่มีหน้าต่างแต่มีไม้เป็นซี่ๆ เหมือนโกรง บางวัดก็เป็นช่องโกล้หน้าพระประธานเป็นเครื่องหมายบอกพอเห็นหน้าพระพักของพระประธาน

ในพระวิหารก็มีภาพวาดที่ใช้สีจากธรรมชาติวาดภาพ นิทานชาดกต่าง ๆ แทนพระหรือแทนแก้วสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปเป็นการก่ออิฐปูนด้วยปูนหรือขี้ยา(ยางไม้ชนิดหนึ่ง) ประดับด้วยแก้วจัน (กระจกที่เป็นตะกั่ว)

วิธีการทำปูนปั้น ตำปูนขาวให้ละเอียดผสมกับน้ำมันงาและทราย หลังจากนั้นเอาใส่โครกกระเดื่องตำประมาณ 1 ชั่วโมง หรือให้เหนียวตามที่ต้องการ

อัตราส่วนการทำปูนปั้น

ปูนขาว	1	บาตร (บาตรที่พระใช้บิณฑบาต)
น้ำมันงา	1	กระป๋องนมตรามะลิ
ทรายละเอียด	2.5	กระป๋องนมตรามะลิ

วิธีการตำดอกขี้ยา เอาขี้ยาจ้อมาตำให้ละเอียดที่สุดจนเป็นผงฝุ่น และเอาผสมกับยางตึงแล้วตำเข้าด้วยกัน ประมาณและอัตราส่วนนั้นไม่สามารถสอบถามได้ เมื่อก่อนปี 2495 ในพระวิหารในเมืองแจ่มไม่มีโต๊ะหมู่บูชา มีแต่สัตถภัณฑ์ พระพุทธรูปในแม่แจ่มเมื่อร้อยปีที่ผ่านมาพระประธานในพระวิหาร จะเป็นปูน ส่วนที่เป็นจิ๋วจะทาด้วยเหลือง ส่วนที่เป็นพระวรกายจะเป็นสีขาว พระโขนงจะเป็นสีชมพู พระเกศ พระเศียร เป็นสีดำลงรัก พระพุทธรูปที่เป็นสมฤทธิ และพระพุทธรูปไม้สักในแม่แจ่มเมื่อก่อนพ่อค้าของเก่ามารับซื้อหรือเอพระใหม่มาแลก 3 องค์ต่อ 1 องค์ พระธาตุหรือเจดีย์ที่พบก่อสร้างด้วยอิฐก้อนโต ๆ ฉาบด้วยปูนขาวและปั้นลวดลายด้วยปูนปั้นหรือขี้ยา

สรุป

การเปลี่ยนแปลงทางบ้านเมืองเรียกว่า อาณาจักรทำให้ล้านนาต้องตกเป็นส่วนหนึ่งของสยาม รัฐของสยามต้องการปกครองประเทศชาติเป็นระบบเดียวกันโดยเฉพาะพระสงฆ์กับวัดเป็นฐานอำนาจที่สำคัญและยิ่งใหญ่ที่สุด รัฐก็มีการปฏิรูปการศึกษา การปฏิรูปประเพณี และวัฒนธรรมคำสอน ตลอดจนแนวทางการปฏิบัติที่พระสงฆ์จะเป็นหนึ่งอันเดียวกันต้องมีกิจวัตร จริยวัตร อย่างเดียวกันในช่วงแรกนี้ที่ปฏิรูปได้ คือ การเรียนหนังสือไทยกับการเรียนนักธรรม ตลอดจนการสร้างบุคคลกรรุ่นใหม่เพื่อจะสนองงานตามนโยบาย คือ การส่งพระสงฆ์ไปศึกษาต่อ

ยุคที่ 3

ยุค พ.ร.บ. 2484 และ พ.ร.บ. 2505

จากยุคสยามเช้า (พ.ร.บ. 121) ภิคุในวัดแม่แจ่มยังคงปฏิบัติตามจารีตประเพณีเดิม จะมีการเปลี่ยนแปลงก็เพียงแต่การส่งพระสงฆ์ไม่เรียน การเรียนนักธรรม และการเรียนประถมศึกษาตลอดถึงการนุ่งห่มท่านพระครูหมานมงคลได้เอาจริงเอาจังมาก บอกให้ภิคุสงฆ์สามเณรนุ่งห่มผ้าให้เรียบร้อย เป็นปริณทลตามแบบธรรมเนียมยุคนิกาย ถ้าหากใครไม่ปฏิบัติตามเมื่อท่านพบเจอก็จะลงโทษโดยการให้ชนทรายใส่วัด 20 เทียว

อำนาจ พ.ร.บ.สงฆ์ใน พ.ศ. 2484 และ พ.ศ. 2505

มาถึง พ.ร.บ. 2484 เป็น พ.ร.บ.ที่ทำให้ภิคุสามเณรในแม่แจ่มเปลี่ยนแปลงเป็นรูปธรรมอย่างเห็นได้ชัด คือ แต่เดิมสวดภาษาล้านนา สวดมนต์ประจำวันเปลี่ยนเป็นการทำวัตรเช้า-เย็น ได้เลิกสวดมนต์ประจำวัน หลังจาก พ.ร.บ.นี้ประกาศใช้ได้ 2 ปี คือ ปี 2486 มีวัดที่สวดมนต์ประจำวันเหลืออีกไม่กี่วัด และ พ.ร.บ. นี้เข้ามาให้เลิกสอนภาษาล้านนาในโรงเรียนประถมโดยเด็ดขาด จะสอนได้ก็เพียงแต่ในวัด

พ.ร.บ. 2484 นี้ ท่านได้อ่านจากหนังสือที่เก่าแก่ทางศาสนาเล่มหนึ่ง คือ พระไพบรณภาค 4 ตอนที่ท่านดำรงสมณะเพศอยู่ที่วัดพร้าวหนุ่มมีประมาณ 4-5 เล่ม เมื่อสมเด็จพระวันรัตน์เข้ามาตรวจงานสงฆ์ในจังหวัดเชียงใหม่ เขาแบ่งกันให้ดำเนินงาน พระไพบรณได้นัดหมายให้พระแม่แจ่มไปสัมมนาที่วัดหลวงพระธาตุศรีจอมทอง สมัยนั้นเจ้าอาวาสวัดพร้าวหนุ่ม ได้แก่ พ่อหนานดวงดี วัดเจียงได้แก่ พ่อหนานหลวง ซึ่งมีข้อความการสัมมนาดังนี้

1. ให้พระล้มเลิกเรื่องที่เรียนมาจากพม่าแต่เดิม ศาสนาพุทธในแม่แจ่มเรามีจารีตประเพณีแบบประเทศพม่าหลายอย่าง สืบเนื่องจากการแห่ลูกแก้ว การบวช มีกลองข้าวถวายให้พระ เมื่อก่อนไม่มีบาตรแต่ธรรมเนียมนี้มีผ้าคลุมศีรษะ ลูกประคำนี้ คือ ลักษณะสังคัมพม่า เมื่อก่อนพม่าได้ครองเชียงใหม่นานพอสมควร

2. ให้เทศน์แบบภาษากลางและอีกหลายเรื่องในที่สุดหนังสือล้านนาไม่ถึงกับห้าม แต่ว่าพระราชบัญญัติห้ามแต่โรงเรียนชาวบ้าน ในปี 2490 ห้ามเรียนภาษาล้านนาในโรงเรียนประถมศึกษาให้สอนแต่ในวัด

จากที่คณะสงฆ์อำเภอแม่แจ่มได้ส่ง พระตีบ พระสม พระดวงคำ ไปเรียนต่อที่เชียงใหม่ เมื่อเรียนจบแล้วท่านทั้งสามก็กลับมาอยู่แม่แจ่ม พระดวงคำ เจ้าอาวาสวัดเจียง พระมหาอินสม อินทวณฺโณ จึงได้

กลับมาเปิดสอนและจัดตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรม ปี 2492 ประจำอำเภอแม่แจ่มขึ้นที่วัดกุ เวลาจะมีการสอบนักธรรมสนามหลวง นักเรียนทุกคนจะมาสอบธรรมสนามหลวงพร้อมกันที่วัดกุ

การเรียนการสอนตั้งแต่เริ่มแรกมานั้น มีการเรียนการสอนเฉพาะนักธรรมเท่านั้น ยังไม่มีการสอนแผนกบาลีและสายสามัญ มีการคิดที่จะจัดตั้งและเปิดสอนสายสามัญแก่พระภิกษุสามเณรกันหลายครั้งหลายหน แต่ก็ต้องเลิกล้มไป เพราะติดขัดเรื่องครูผู้สอนบ้าง จำนวนนักเรียนบ้าง งบประมาณที่นำมาดำเนินการบ้าง การเรียนการสอนของพระภิกษุ-สามเณรจึงไม่แต่เฉพาะการเรียนนักธรรม

ต่อมาท่านมหาสมกับคณะสงฆ์อำเภอแม่แจ่มพร้อมกับเจ้าอาวาส คือ ท่านพระอธิการอินชัย อินทวิชัย ได้เปิดสอนโรงเรียนนักธรรมสำนักวัดบนนาปี พ.ศ. 2498

ปี พ.ศ. 2495 คณะสงฆ์อำเภอแม่แจ่มได้ส่งพระสงฆ์สามรูปไปศึกษาต่อ มีพระดวงจันทร์พระเติง พระสุจาร์ ไปศึกษาที่วัดพระสิงห์ทั้งสามรูปได้เดินทางไปตามเส้นทางบ้านสามสบ หมู่ที่ 1 ตำบลท่าผา ได้ค้างคืนที่บ้านสามสบ 1 คืน ต่อจากนั้นก็ไปค้างคืนที่วัดน้ำลาด อำเภอจอมทอง หลังจากนั้นก็นั่งรถคอกหมู (รถโดยสารที่มีหลังคา ด้านข้างสองข้างเป็นซี่โครงไม้เหมือนกับคอกหมู) จนถึงเชียงใหม่

การเปลี่ยนแปลงด้านศาสนวัตถุ

ธรรมมาสน์ใช้สำหรับภิกษุสงฆ์สามเณรนั่งแสดงธรรมเทศนาในเทศกาลเข้าพรรษา หรือประเพณีฟังธรรมเดือนยี่เป็นประเพณีของชาวแม่แจ่ม เรียกว่า ประเพณีเทศน์ธรรมเดือนยี่ เป็นธรรมมาสูงแบบปราสาทจะมีผ้ามาปิดกันมิให้เห็นหน้าผู้เทศน์ องค์เทศน์จะหันหน้าเข้าหาองค์พระประธาน หันหลังให้คณะศรัทธาผู้เข้ารับฟัง

ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2492 พระมหาอินสม อินทวณฺโณ (มอญไข่) (ต่อมาเป็นกำนันตำบลช้างเค็้งปัจจุบันถึงแก่กรรมแล้ว) ตอนนั้นได้ร่วมกับคณะศรัทธาวัดกุสร้างธรรมมาเส็กเล็กสามารถเคลื่อนที่ได้เหมาะกับการโยกย้ายที่จะจัดสถานที่ให้พระสงฆ์ เทศนาธรรมให้ศรัทธาเมื่อมีงานภายในวัด

พอถึงปี พ.ศ. 2492 พระมหาอินสม อินทวณฺโณ เจ้าอาวาสวัดกุ ทางคณะศรัทธาไปซื้อธรรมมาเส็กแบบลงลักปิดทองสวยสดงดงามมาก ณ ร้าน ส การค้ามาเป็นอันแรกของอำเภอแม่แจ่ม พอติดครั้งนั้นมีคณะศรัทธาผู้ใหญ่นุกุลจากอำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน นำผ้าผ้ามายาทอดที่วัดน้อย (ป่าเทื่อ) ได้จัดงานมีการแสดงธรรม พระมหาอินสม จึงให้คณะศรัทธาวัดน้อยไปยืมโต๊ะหมู่บูชาที่วัดกุ เพื่อเป็นการอวด (โชว์) ว่ามีธรรมมาสน์สวยงาม ต่อมาวัดช้างเค็้งไปซื้อมาอีก วัดบุปผารามก็ซื้อมาจึงถึงปัจจุบันนี้มีเกือบทุกวัดในอำเภอแม่แจ่ม

“ในกาลครั้งหนึ่งที่อำเภอแม่แจ่มเกิดภาวะฝนแล้ง ทางคณะศรัทธา ประชาชนชาวอำเภอแม่แจ่มจัดพิธีเทศน์กรรมเรื่องฝนแสนห่า ณ วัดพร้าว หุ่นม ต่อนั้นพ่อน้อยอินใจ เป็นสามเณรอยู่เป็นองค์เทศน์ หันหน้าเข้าหา พระประธาน พอดีมีผู้ว่าประเสริฐ กันจนะยูน มาพบเห็นเทศนาธรรมที่หัน หลังให้ผู้ฟัง ท่านผู้ว่าได้ถามท่านพระครูว่า ทำไมไม่เลิกการเทศนาธรรมที่หัน หลังให้ผู้ฟัง องค์เทศน์ได้กล่าวว่า เป็นธรรมเนียมเก่าแก่ที่สืบต่อกัน มา”⁴⁶

เมื่อธรรมมาสน์เข้ามาก็เริ่มมีโตะหมูปูชาเข้ามาปี พ.ศ. 2495 สมัยอดีต วัดในอำเภอแม่แจ่มและ ละวัดไม่มีโตะหมูปูชาหน้าประธาน เวลาจะไหว้พระรับศีลในวันทำบุญใช้สัตถภัณฑ์ หมายถึงเขารอบพระ เมรุ หรือเทียบกับโพชฌงค์ 7 ประการ ในปัจจุบันนี้ในพระวิหารหน้าประธานจะมีโตะหมูปูชา เกือบทุกวัด ในอำเภอแม่แจ่ม บางวัดมีโตะหมู่ 7 โตะหมู่ 9

ภาพที่ 3.15 รูปสัตถภัณฑ์ ที่ใช้ก่อนโตะหมูปูชาจะเข้ามา

การสัมปทานป่าไม้ในเมืองแจ่ม

ป่าไม้ในอดีตของแม่แจ่ม ก่อนที่รัฐบาลจะประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติ ใครอยากได้ที่ไหนก็แผ้วถางเอาไม่มีใครว่าอะไร เพราะประชาชนยังไม่มาก ต่อมาเมื่อมีประชาชนมากขึ้นมีชาวต่างชาติเข้ามาสัมปทานการทำไม้ ห้วยเมืองต่าง ๆ ก็เก็บค่าต่อไม้ อย่างเชื่องใหม่ เมื่อประมาณ พ.ศ.2474 มีชาวอังกฤษได้มาสัมปทานไม้ ในเขตแม่แจ่ม เจ้าเชียงใหม่ เจ้าแก้วนครรัฐได้ให้นายบุญช่วย (ส่วย) อุบโยคิน และหมอรื่น มาดูแลชาวอังกฤษที่สัมปทานมาตัดไม้ในเขตแม่แจ่ม คนงานส่วนใหญ่จะเป็นชาวเขมร ชาวแม่แจ่มเรียกว่า ขมุ สมัยนั้น ช้างก็นำมาจากเขมรเป็นส่วนใหญ่ ช้างไทยก็มีจะเป็นช้างไหนก็ตาม จะเป็นช้างเขมรหรือช้างไทย ถ้าเข้าร่วมโครงการจะตีตราทั้งหมดเรียกว่า จ้างห้าง (หรือช้างนายห้าง) ชาวเขมร (ขมุ) ตัดไม้เก่งมาก บังคับช้างก็เก่งเพราะชาวขมุถือไสยศาสตร์ คาถาอาคมเก่งมาก อยู่ยงคงกระพัน มายากลก็

⁴⁶ คำบอกเล่าพ่อนานหลาน มูลแก้ว อายุ 81 ปี บ้านแม่ศึก วันที่ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2547

เก่งอย่างมีเรื่องเล่าว่าขมุไปแอ่ว (เที่ยว) สาวปั่นฝ้าย ขณะผิงไฟก็ขอเมล็ดแตงกับสาวบอกสาวว่าจะปลูกบนเตาไฟ นี่เดี๋ยวก็จะได้กินแตงสด ๆ สาวก็หาเมล็ดแตงมาให้ ขมุก็ปลูกบนเตาไฟ เอาน้ำมารด เดียวก็ออกเครือเลื้อยไปเดี๋ยวก็ออกดอกออกผล เก็บให้สาวกินผลสุดท้ายขมุกลับไปแล้วปรากฏว่าสาวได้กินถ่านไฟที่มอดแล้ว อีกเรื่องหนึ่งเกี่ยวกับขมุมีสาว ๆ ไปแอ่วบ้างไม่ไปขายข้าวสารบังเอิญหิวน้ำขอกินน้ำกับขมุน้ำดื่มไม่มีสาว ๆ ก็ด่าขมุว่าขี้ค่าน (ขี้เกียจ) ตักน้ำไม่มีน้ำคูลหรือ ขมุจึงเอาข้าว (กระบุง) ไปตักน้ำในลำห้วยมาวางไว้แล้วบอกว่า ใครจะกินก็กินสาว ๆ ตกใจไม่มีใครกล้ากินนี่คือ เรื่องเล่าจากปางไม้ กินกับไสยาศาสตร์บังตาของขมุ

การทำไม้ในแม่แจ่มมีสองทางคือ ที่ใกล้น้ำแม่แจ่มก็เอาล่องน้ำแม่แจ่มที่ใกล้ก็ใช้ช้างลากลงมาต่อมาประมาณปี พ.ศ. 2478 อังกฤษได้นำรถยนต์เข้ามาลากไม้ (ปัจจุบัน เรียกรถบรรทุกไม้) เข้ามาลากไม้สายแม่จอม แม่หมิง แม่แทน ผู้เขียนเป็นเด็กพอจำได้ว่าห้วยรมีสีเขียวและสีแดง บ้างก็มีรถลากไม้สีเขียวและรถสีแดงปางไม้ (ที่เก็บไม้ไว้รวมกัน) ต่าง ๆ เท่าที่จำได้ คือ แม่แทนมีอยู่ที่ปางโป่งแทน คือที่ทุ่งนาหน้าบ้านแม่แทนในปัจจุบัน ปางบ่อจิ้น คือ ที่บริเวณฝายทุ่งยางใหม่ขณะนี้ แต่ละปางจะมีไม้ถึง (ซุง) กองเป็นร้อย ๆ ชาวแม่แจ่มสมัยก่อนเคารพกฎหมายมาก คือ กลัวอาชกกลัวญามาก ไม่ล่วงละเมิด ข้อห้ามต่าง ๆ ไม่ขโมยไม้ ตัวอย่างการทำไม้ ทางห้ามตัดไม้สักชาวแม่แจ่มจะไม่ตัดเลย แม้บ้านเรือนของชาวแม่แจ่มสมัยก่อนแปดสิบเปอร์เซ็นต์จะเป็นไม้ไผ่ (ไม้ซาง) มุงด้วยตองติงหรือหญ้าคา บ้านตำบับานขุนหรือบ้านเศรษฐีเท่านั้นที่จะทำด้วยไม้จริงไม้เลื้อย เช่น บ้านขุนชาญช่างเค็ง บ้านแสนพิทักษ์ประชาบ้านท่านเหล่านี้อาจมุงด้วยดินขอหรือแป้นเกล็ด เพราะฉะนั้นการทำไม้ขององค์การจึงไม่มีใครขโมยแม้จะกองไว้เป็นปี ๆ ก็ไม่หาย นอกจากจะไหลน้ำหรือไฟป่าไหม้เท่านั้น ชาวอังกฤษพร้อมด้วยตัวแทนเจ้าเชียงใหม่คือนายส่วยหรือบุญช่วย อุปโยคิและหมอรื่นสร้างที่พัก ชาวบ้านเรียกว่า (ห้างหลวงฝรั่ง) ที่ทำไปวันตกบ้านสบวากปัจจุบัน สร้างเป็นบ้านสองชั้นใหญ่โตมีขมุและคนงานอยู่มาก นายส่วยได้เดินทางตามช้างมาจนถึงบ้านกองแขกมาได้เมีย (ภรรยา) ที่บ้านกองแขกได้ลูกคนหนึ่งชื่อ เติง อุปโยคิน โตขึ้นได้บวชเรียนที่วัด บุปผารามไปเรียนต่อที่วัดพระสงฆ์ เชียงใหม่ ได้พบญาติ ๆ ให้ไปเรียนต่อที่กรุงเทพเมื่อปี พ.ศ.2500 เลยไม่กลับมาแม่แจ่มตรวจเท่าทุกวันนี้

ป่าไม้ของธรรมชาติ เจริญเติบโตให้ความร่มเย็นและเป็นที่ยอาศัยของสัตว์ป่านานา ๆ ชนิด เป็นที่ให้กำเนิดต้นน้ำ ต่อมามีคนมากขึ้นการบุกรุกป่าก็มากขึ้น หลังจากสงครามโลกครั้งที่สองสงบลงผู้สัมปทานไม้เลิกไปแม่แจ่มกลายเป็นเมืองปิดเพราะรถเข้ามาไม่ได้ กระทั่งมาถึงปี พ.ศ. 2508 นายอำเภอแม่แจ่มชื่อเจริญ อาสนะสุวรรณได้ นำทางรถเข้าแม่แจ่มทางฮอด ผ่านออบหลวงเมื่อรถเข้ามาได้ คนก็เข้ามามากผู้ที่อิทธิพล (มีเงิน) สมทบกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้เอาไม้ในแม่แจ่มออกขาย ชาวบ้านก็ทำอะไรไม่ได้ เพราะไม่มีหน่วยงานอื่นเข้ามาให้ความร่วมมือเหมือนทุกวันนี้ อีกอย่างประชากรมากขึ้นเพราะคนต่างถิ่นเข้ามาอยู่มากขึ้นที่ทำกินก็น้อยลง จำเป็นต้องบุกรุกป่าเอามาเป็นที่ทำกินแต่บางคนก็มีเงินมีที่ทำกินแล้วยังมีความโลภไม่รู้จักพอบุกรุกป่าเอามาเป็นที่ทำกินแต่บางคนก็มีเงินมีที่ทำกินแล้วยังมีความโลภไม่รู้จักพอบุกรุก

ป่าแล้วขายให้คนอื่นแปลงแล้วแปลงเล่า แต่ปัจจุบันนี้ ชาวแม่แจ่มได้รับการศึกษาดีขึ้น หน่วยงานต่าง ๆ ก็เข้ามามากขึ้น ความรับผิดชอบของชาวแม่แจ่มมีมากขึ้น มีกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมกลุ่มฮักเมืองแจ่ม ให้ความรู้แก่ชาวบ้าน ถ้าไม่มีกลุ่มต่าง ๆ ไปช่วยกับกลุ่มอนุรักษ์ในอนาคตลูกหลานคงไม่เห็นป่าไม้ แต่ถ้ากลุ่มต่าง ๆ หน่วยงานต่าง ๆ ช่วยกันคงอยู่ในสภาพดีขึ้นในอนาคต

เมื่อมีการสัมปทานป่าไม้ในแม่แจ่ม ทำให้การสร้างวัดไม่สามารถเอาไม้สักมาทำเสาหรือส่วนต่าง ๆ ของวิหารหรือกุฏิได้ ทำให้คณะศรัทธาหันไปเอาไม้เนื้อแข็งชนิดอื่นมาทำเสาวิหาร เช่น วัดบ้านเหล่าเมื่อก่อนเป็นเขตสัมปทานป่าไม้ก็ไม่สามารถเอาไม้มาสร้างวิหารได้เช่นกัน จากที่รถลากซุงของนายพุนมาจอดรอไว้ ณ ที่บ้านเหล่าอยู่ ทิศเหนือบ้านพ่อหลวงเขียว เรียกว่า บ้างรก พอมาคุยสัมปทานทำไม้หมดสัญญาก็สามารถเอาไม้สักมาทำเป็นเกล็ดและกุฏิได้ในปี พ.ศ. 2505 วัดบ้านเหล่าก็สร้างกุฏิด้วยไม้สัก

อย่างกรณีบ้านแม่นาจรจะเอาไม้มาสร้างหน้าบันหน้าแนบในการแกะสลักวดลาย พ่อหนานปัญญา พะเยากับชาวบ้านที่เป็นผู้เฒ่าผู้แก่ได้ไปขอไม้กับนายหน้า แต่ก็ขอไม่ได้ เขาให้ไปเอาที่ฮ่องน้ำแม่หยอดบริเวณใกล้ ๆ เขาไม่อนุญาต ผู้ไม่ประสงค์ออกนามพูดว่า

“ป้อแม่มันปลูกก่อบใจ๋ ยังมาขางล้าขางเหลือไม้เต้าอื่ก่อื่หื้อบได้”

(พ่อแม่เขาปลูกก็มีไซ้ ทำไม่ถึงหวงนักหวงหนา เพราะแกต้องไปลากไม้ที่ฮ่องน้ำแม่หยอดถวนน้ำขึ้นมาหลายกิโลกว่าจะมาถึงบ้านแม่นาจร จะขอไม้บริเวณใกล้บ้านแม่นาจรนายหน้าก็ไม่ให้)

อีกกรณีหนึ่ง คือ หลวงพ่อโสภะ วัดน้อย สร้างพระวิหารก็นำชาวบ้านไปเลื่อยไม้ที่บ้านบนนา ตอนนั้นไม่ทราบว่าใครไปร้องเรียน แสนพินิจได้ดูแลการทำไม้เขตนี้นี้จึงได้ยึดไม้ หลังจากนั้นความก็ไปถึงจังหวัด เจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่กับเจ้าเมืองเชียงใหม่ ได้ให้แสนพินิจ ไปขอขมาหลวงพ่อโสภะ พร้อมกับนำไม้ไปคืน สิ่งที่น่าไปขอขมามีดังนี้

1. ดอกไม้ธูปเทียน	3	หาบ
2. ข้าวตอก	3	ต่าง (ถัง)
3. น้ำขมิ้นส้มป่อย	1	ขอน (ถึงน้ำ 1 ใบ)
4. น้ำจิง (น้ำเปล่า)	1	หาบ

แสนพินิจได้ปฏิบัติตามทุกอย่าง จากการสอบถาม แสนพินิจเป็นคนใจบุญ แต่ที่ต้องทำอย่างนี้เพราะมีคนไปร้องเรียนถ้าไม่ปฏิบัติตาม กฎหมายช่วงนั้นเด็ดขาดจึงฝืนใจทำตามหน้าที่

การเข้ามาของคณะจาริก

คณะจาริกของคณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่เกิดขึ้นเมื่อ ปี พ.ศ.2502 โดยเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ เจ้าคุณอภัยสาร ญ วัดเชตะวัน ได้จัดประชุมคณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่ มีวัตถุประสงค์เพื่อจะเผยแพร่พระธรรมแก่พุทธบริษัท ให้มีความรู้ความเข้าใจในด้านศาสนพิธีในแนวเดียวกันให้มีแนวปฏิบัติเหมือนกันทุกอำเภอ ทุกตำบล ทุกหมู่บ้าน จึงแต่งตั้งพระภิกษุที่มีความรู้ความสามารถเป็นคณะจาริกจังหวัดเชียงใหม่ แบ่งออกเป็น 3 สาย คือ สายเหนือ สายกลาง สายใต้ การดำเนินงานเหมือนกันทุกสาย โดยมีหลักอยู่ว่าหลังจากมาฆบูชา คือ หลังห้าเป็งจนถึงวิสาขบูชาเดือนแปดเป็ง จึงหมดฤดูกาลของคณะธรรมจาริก จะขอเล่าเฉพาะสายใต้โดยเฉพาะการเข้ามาของคณะธรรมจาริกในแม่แจ่ม ความจริงคณะธรรมจาริกนี้เกิดขึ้นในสมัยปฐมโพธิกาลแล้ว คือ ตอนที่พระองค์ตรัสรู้ใหม่ แสดงแก่พุทธบริษัทผู้มีความเลื่อมใสขอบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาแต่ก่อนยังไม่มีวัดภิกษุอาศัยศาลาป่าช้าหรือโคนต้นไม้ พระพุทธองค์ทรงตรัสแก่สาวกทั้งหลายว่า พวกเราจงจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนให้เขาเข้าใจในหลักพระธรรม

ฉะนั้นคณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่จึงได้จัดคณะจาริกขึ้น สาเหตุที่จัดขึ้นเพราะต้องการปฏิบัติหรือศาสนพิธี หรือธรรมเนียมแต่ละท้องถิ่นไม่เหมือนกัน อยากให้มีพิธีปฏิบัติเหมือนกัน เช่น คำอาราธนา คือ 5 บางแห่งก็ว่า “มะยังภันเต ดิสระณ นสพัญญจศีลานยาจามะ” บางแห่งก็ว่า “มะยังภันเต วิสูงวิสูง ลักษณะนัตถายะ” ซึ่งไม่เหมือนกัน คณะธรรมจาริกจึงขอร้องให้ใช้ คำว่า **วิสูง วิสูง** เหมือนกันหมด อีกอย่างหนึ่งถ้าถึงวันปากปี (วันที่ 16 เมษายน) ชาวแม่แจ่มจะมีพิธีบูชาข้าวลดเคราะห์เอาภาบก้อยมาทำสะตวง (กระทง) หลังคาละ 1 อัน ใส่เครื่องเส้นไหว้พร้อมทุกอย่าง อาหารขนมก้อยอ้อยแล้วเอาผ้าถุงคนละผืนใส่เปียด (กระบุง) เอาสะตวงวางบนแล้วนำไปบูชาที่วัด เสร็จแล้วเอาสะตวงวางไว้บนกำแพงหรือข้างวิหารเต็มไปหมด ซึ่งไม่ได้ประโยชน์อันใดเลย คณะธรรมจาริกมาแก้ไขโดยให้เหตุผลว่าการบูชาพระอินทร์หรือท้าวพเคราะห์ทั้งหลายนั้นเป็นการดี เพราะท่านเหล่านั้น เป็นผู้มีความรู้ให้กำลังใจเพื่อกำจัดโรคภัยต่างๆ แก่ผู้บูชา แต่เราควรมีวิธีการกระทำคือ ให้ของดีๆ พอเสร็จพิธีแล้วพระเถระสามารถฉันได้ เช่น อาหารหรือขนมก็ใส่ให้พอกินหรือให้เก็บไว้วันต่อไปได้มิใช่หั้นเป็นชิ้นเล็กๆ น้อยๆ ใส่สะตวงไม่มีใครได้กินเลย พอศรัทธาชาวแม่แจ่มเข้าใจ แล้วเลิกใช้สะตวงหันมาใช้เป็นสำหรับอาหารคาวหวานแทน ทุกอย่างใส่จนพอเหมาะแต่ยังมีผ้าถุงเอาติดกับข้าววางบนผ้าถุงซึ่งถือกันมาตลอดทุกวันนี้ นับว่าเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้น คณะจาริกได้แก้ไขประเพณีให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม คือ เปลี่ยนไปตามยุคตามสมัยและคณะจาริกได้สนับสนุนการศึกษา และวัฒนธรรม แบ่งการอบรมเป็นกลุ่มๆ เช่น กลุ่มพ่อบ้าน แม่บ้าน กลุ่มหนุ่มสาว กลุ่มนักเรียน เน้นในบทบาทหน้าที่ของแต่ละกลุ่มและให้ปรับตัวเข้ากับสังคมเพราะการศึกษาแม่แจ่มสมัยก่อนไม่เหมือนปัจจุบันต้องอาศัยพระเป็นส่วนใหญ่ ประกอบกับชาวแม่แจ่มนับถือพระว่าเป็นผู้รู้เป็นผู้นำที่ดี ส่วนในด้านพระสงฆ์ก็แนะนำให้พระเถระใน

แม่แจ่มออกไปศึกษาหาความรู้ทางในเมืองเพื่อทันกับโลกโลกาวิวัฒน์ เพราะฉะนั้นปัจจุบันนี้พระเถรในแม่แจ่มจบปริญญา ก็มีหลายรูป ถ้าจะสรุปแล้วก็เพราะอานิสงค์ของคณะจาริกมาสนับสนุนการศึกษา ในแม่แจ่มเท่าทันกับเทคโนโลยีทุกวันนี้

คณะจาริกเกิดขึ้นจากการปฏิบัติตามแผนขององค์การทั้ง 4 คือ องค์การปกครอง องค์การศึกษา องค์การเผยแผ่ และองค์การสาธารณูปการ

พ่อหนานมหาจันทร์ ดิยัง ซึ่งเป็นหนึ่งในผู้วิจัยชุมชนได้กล่าวความเป็นมาให้ผู้วิจัยฟังว่า ตอนนั้นท่านได้เป็นพระมหาอยู่ที่วัดพระสิงห์ ก็ได้ร่วมประชุมกับคณะสงฆ์เชียงใหม่ ตรงกับปี 2502

ในที่ประชุมได้เห็นพร้อมตอกันว่าเราควรที่จะเผยแผ่ธรรมตามรอยพระอริยสงฆ์ในอดีตสมัยพุทธกาล เจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ได้กล่าวกับที่ประชุมว่าตอนนี้พระภิกษุที่เป็นพระเปรียญมีความสามารถและมีความรู้มาก ดีพอที่จะให้คณะสงฆ์จัดพระภิกษุที่มีความชำนาญในเรื่องการอบรมต่าง ๆ ลงตามความถนัดอบรมข้าราชการ พอภิกษุเลือกได้ครบตามจำนวนแล้ว ที่ประชุมก็ได้แบ่งออกเป็น 3 สาย ส่วนเมืองแจ่มเป็นสายใต้

พระที่เป็นหัวหน้ามาเมืองแจ่มครั้งแรก ได้แก่ พระญาณรังกา วัดทุ่งยู เป็นเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ ส่วนพระที่มีวิชาศิลปถูกใจหนุ่มสาวได้แก่ มหามณี แล้วมหามณีได้พูดอีกว่า เมื่อก่อนแก้วที่ติดระหว่างคิ้วพระพุทธรูปวัดน้อยเป็นแก้ววิเศษ ท่านเห็นตอนท่านมาจาริกกับคณะ ในตอนนั้นท่านจุดเทียนแก้วได้ส่งประกายสวยงามมาก พระพุทธรูปวัดน้อยมีเรื่องเล่าว่า ผู้สร้างได้นำอิฐน้ำรีใส่ด้วย ผู้หญิงได้พบได้กราบก็ติดใจมักจะมีคนม้วนบุหรี่ยาวประจำ (สมัยนั้นผู้หญิงถ้ารักใคร่ก็จะม้วนบุหรี่ยาวให้)

ปี 2503 ผู้เป็นหัวหน้าคณะได้แก่ ท่านพระครูอุดมมุณีคุณ วัดลำเภา ต่อจากนั้นก็ยังมีพระครูนิวัตร เจ้าคณะอำเภอแม่แตง พระครูโอภาส วัดหมื่นสาร พอมาถึงปี 2508 ได้มีพระเถระที่สำคัญเข้ามา 3 รูป คือ เจ้าคุณภาค วัดลำพูน ท่านเจ้าคุณโพธิรังสี และเจ้าคณะจังหวัดลำพูนคือ เจ้าคุณสิริญาณมงคล

ท่านเจ้าคุณภาคมีรับสั่งให้คณะสงฆ์นำเอาพระแสนทองจากอำเภอไปประดิษฐาน ณ วัดเจียง

ปี 2508 นี้ คณะสงฆ์ได้ถวายเป็นที่วัดพุทธเอ็น คณะสงฆ์ในตำบลและเจ้าอาวาสก็ไปต้อนรับที่วัดพุทธเอ็น ทำหมดคณะจาริกได้ผ่านวัดพร้าวหนุ่ม จึงแวะไปกราบพระพุทธรูปองค์ประธาน ซึ่งบูรณะใหม่ยังไม่ได้จัดเก็บเป็นที่เรียบร้อย พระครูโอภาสได้ต่อว่าพ่อหนานย้ายไปสัปปะ (มากมายหลายอย่าง)

ก่อนที่คณะจาริกจะไปอำเภอใดก็จะแจ้งกำหนดการไปให้ทราบก่อน เพื่อสะดวกของผู้ไปและผู้ต้อนรับ พ่อหนานจันทร์ได้กล่าวว่าบ้านที่ไปรอบใกล้ที่สุดก็บ้านแม่นาจร ได้ไปรับที่ ปางเดิม ดอยคาปางแง้น บ้านที่ส่งไกลที่สุดก็บ้านอมเม็งไปส่งถึงอมชูด

“คณะจาริกเข้ามาเผยแผ่อบรมศีลธรรม นำปฏิบัตินั้นก่อนม่วนดีได้รู้กำหนดการ
ราบไหว้พระ กำหนดประเคนของหื้อพระได้ตั้งแม่ญิงป้อจาย บ้านเฮาว่าญิงบ่
ดีประเคนของหื้อพระกลัวเป็นบาป ศรัทธาวัดนั้นจะต้องไปฮับมาถึงวัดเฮา
แล้วตอนค้ำก็จัดการอบรม ศรัทธาวัดใกล้เคียงก็มาฟังร่วมกันตอนเช้ามี
การใส่บาตร คณะจาริกจะไปหมู่บ้านศรัทธาวัดใดวัดนั้น ๆ มาฮับต่อไป
ทำอย่างนี้จนหมดโครงการ แล้วที่ฮับ-ส่ง ใกล้กว่าเพื่อนมีบ้านอมชูดมาฮับ
ที่องเม็ง แล้วบ้านอมชูดได้ไปส่งที่ท่าเฮือ ระยะทาง 20 กิโลเมตร แล้วคณะจาริก
ก็ขึ้นรถสายแม่สะเรียงไปฮอด ก่อนถึงจอมทองจึงค่อยกลับบ้านเฮาได้”⁴⁷

พ่อหนานมหาจันทร์ ดียิ่ง บ้านแม่จากเป็นท่านหนึ่งที่เคยเป็นคณะจาริกขณะนั้นดำรงตำแหน่ง
เป็นฝ่ายเผยแผ่ของคณะสงฆ์ท่านเล่าว่า

“เป็นโอกาสดีที่ได้ไปเห็นบ้านเหนือบ้านใต้เฮากายไฮ่กายนาวบ้านเพื่อน
หันก่อนน้ำเอาท่ามาถวาย วัว ควาย นักขนาด เตียวไปต้อกระวัง วัว
ควาย ชี๊สวกเหมือนกันมันหันผ้าเหลืองมันจ้างไล่ ละอ่อนเลี้ยงควายสมัย
นั้นบ่มีเกบไส่ คนสมัยก่อนบ่มีเครื่องอำนวยความสะดวกจะไปไหนก็เตียว
ตีนเอา ไปบ้านใดเพื่อนจะต้อนรับดีมาก มาตังคนแก่คนเฒ่าละเอี้ยละอ่อน
คนสมัยก่อนเพื่อนใจบุญ แม่ญิงสมัยนั้นจะบ่หันไส่ไส่เตียว”⁴⁸

(เป็นโอกาสดีที่ได้ไปพบเจอบ้านเหนือบ้านใต้ เราผ่านไร่ผ่านนาชาวบ้าน ถ้าเขาเห็นก็จะเอาน้ำ
มาถวาย สมัยก่อน วัว ควายมีเยอะมาก เวลาเดินทางต้อกระมัดระวัง เพราะวัวควายเวลาเห็นผ้าเหลือง
มันชอบไล่ เด็กเลี้ยงควายหรือชาวบ้านนอกสมัยนั้นไม่มีรองเท้าใส่ ไม่มีเครื่องอำนวยความสะดวกเหมือน
ปัจจุบันนี้ ผู้คนก็ใจบุญ ผู้หญิงสมัยนั้นไม่มีใครได้ไส่กางเกง)

สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2

ในแม่แจ่มวัดที่ทหารญี่ปุ่นใช้เป็นฐานทัพพักกำลังพล คือ วัดแม่นาจร พ่ออุ้ยหนานบาล บ้าน
เหล่าปาก่อ เล่าให้ฟังว่า สมัยที่ท่านเป็นหนุ่ม แม่อุ้ยง่าเป็นสาวได้พากันหาบกล้วยไปขายให้ทหารญี่ปุ่น

⁴⁷ สัมภาษณ์พ่อสี จันดีมะง อายุ 76 ปี บ้านยางหลวง วันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ. 2547

⁴⁸ สัมภาษณ์พ่อหนานมหาจันทร์ ดียิ่ง บ้านแม่จาก วันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2547

ที่แม่น้ำจร กล้วยหรีดละ 1 บาท ตอนนั้นเงินมีค่ามาก ในปี 2484 นี้ วัว ควาย ตัวละ 7-8 บาท ท่านบอกว่า เดินทางไปขายกล้วยตอนไปนั้นหาบกล้วยหนักหน่อย แต่ก็สนุกดีคุยกันไป ยังคุยเล่นกันว่า ขายกล้วยแล้วจะได้มีเงินใส่ผี (เสียผี) พวกสาว ๆ ยังบอกว่าถ้าแน่จริงก็ใส่กระเป๋าชี พ้ออุ้ยหนานบาล เล่าอีกว่า ญี่ปุ่นพักอยู่ในวิหารเมื่อก่อนพระทองเหลืองและทองสัมฤทธิ์มีหลายองค์ ญี่ปุ่นเอาพระองค์เล็กสูงประมาณหนึ่งฟุต มาตั้งข้างกองไฟ ข้างละหนึ่งองค์แล้วเอาไม้ย่างเนื้อพาดบาพระพุทธรูป ส่วนในพระวิหารไม่เห็นกับตาแต่มีผู้เล่าให้ฟังว่า พอญี่ปุ่นฆ่าวัวฆ่าควายแล้วกินเนื้อไม่หมด ทหารญี่ปุ่นก็เอาเชือกร้อยแล้วเอาไปแขวนตรงหูประพุทธรูป เพราะในวิหารเป็นที่นอนทหารเต็มไปหมด พวกชาวบ้านเห็นแล้วก็ไม่ค่อยสบายใจเป็นของที่เรากราบไหว้ แต่เมื่อมองดูแล้วเขาไม่ได้ดูหมิ่นเหยียดหยามอะไร แต่เขาไม่รู้จริง ๆ

งานบุญประเพณี

1. ประเพณี 5 เป้ง

เป็นประเพณีที่เกิดขึ้น ณ วัดเจียง ตำบลช้างเค็ง อำเภอแม่แจ่ม และเป็นประเพณีที่เกิดขึ้นหลังจากประเพณีไหว้พระธาตุช้างเค็ง และประเพณีไหว้พระเจ้าตนหลวง (แปดเป้ง) งานประเพณี 5 เป้งเป็นการไหว้พระธาตุนครเจดีย์ที่เป็นพระธาตุเก่าแก่ที่สร้างมานานแล้ว พ่อหนานดวงคำ ตอนนั้นเป็นพระภิกษุดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัดเจียงพร้อมกับคณะสงฆ์อำเภอแม่แจ่ม ได้จัดประเพณี 5 เป้ง ขึ้นปี 2492 เป็นต้นมา (จากการสัมภาษณ์พ่ออุ้ยคำ วุฒิเม อายุ 82 ปี บ้านเจียง) บอกว่าสมัยนั้นการทำไร่ฝิ่นในเมืองแจ่มมีมาก เป็นการค้าแบบเสรีไม่มีใครจับ บ้านเจียงส่วนมากจะทำไร่ฝิ่น ที่บ้านฟุ่ย ปางหินฝน บ้านสันหนอง ไปทางดอยมะขามป้อม ไปทางบันถวน ส่วนทางตำบลท่าผาก็จะไปทำไร่ฝิ่นทางห้วยน้ำดัง เหล่าเียนดอยเลี่ยม สายกองแขกอมเม้งไปทางแม่หลุ พอได้เงินจากการรับจ้าง จากการขายฝิ่นก็เอามาทำบุญประเพณี 5 เป้ง สมัยก่อนไม่มีสถานที่รับจ้างเหมือนสมัยนี้นอกจากการค้าวัวต่าง ๆ กับการทำห่อหนึ่ง (ห่อหมก) ปลาทุ และน้ำอ้อยหาบไปขายข้างที่ฝิ่นออก ช่วงนั้นมีพ่อค้าพ่อขายตลอดถึงแม่ค้าที่ไปเดินทางพร้อมกับพบเห็นคนต่างหมู่บ้านเป็นจำนวนมาก

คำบูชาเจดีย์หรือคำไหว้พระธาตุว่า “ซาระติกา พรหมา จีวะระฐานัง ทุสสะเจติยง อหังวันทา มิ สัพพทา มิ สัพพโส”

2. ประเพณีเก้าเป้ง

เป็นประเพณีที่เกิดขึ้น ณ วัดแม่ปาน พ.ศ. 2500 เนื่องจากมีธาตุตั้งเดิมที่อยู่ในวัดอดีตวัดแม่ปานเป็นวัดร้างมาก่อน ศาสนวัตถุที่คงเหลือ คือ กู่เก่าหรือเจดีย์เก่า ต่อมาได้บูรณะขึ้นใหม่ ในปี พ.ศ. 2500 เมื่อพระสมณะดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัดแม่ปาน พระสมณะเดิมที่เป็นพระวัดบ้านทัพได้มาจำพรรษาที่วัดแม่ปานหลังจากนั้นพระอินทอง ได้กลับไปสอนหนังสือที่วัดป่าแดด พระสมณะพร้อมกับญาติโยมบ้านแม่

ปานได้มากราบเรียนให้ท่านพระครูมหาสมณคณาทร ท่านพระครูมหาสมณคณาได้เป็นประธานในการจัดงาน บุญประเพณีครั้งนี้

พระสงฆ์องค์เจ้าพร้อมกับญาติโยมในแต่ละวัดในแม่แจ่มได้ร่วมงานกันอย่างดีด้วยการเดินเท้า ผู้เฒ่าผู้แก่ที่ไปส่วนมากจะค้างคืนพอเสร็จจากพิธีทำบุญตักบาตรเช้าก็เดินทางกลับพร้อมกับเจ้าอาวาส

สรุป

การปกครองสงฆ์มีความสอดคล้องกับการบริหารประเทศ มีกฎระเบียบที่เป็นรูปธรรม เช่น ใบสุทธิ ต้องมีจารีต หรือการนุ่งห่มแบบดั้งเดิมหรือพม่าต้องยกเลิก การปกครองแบบหัวหมวดอุโบสถ ต้องยกเลิก ต้องเรียนหนังสือไทย พระภิกษุสามเณรต้องไปสอบพระภิกษุสามเณรต้องลาสิกขาไปสอบ

มีรูปแบบการปกครองแบบองค์กร และการปกครองแบบส่วนกลางแต่งตั้งมาให้พระสงฆ์ที่บวช ต้องเรียนนักธรรม ต้องเรียนทำวัตร เช่น ยกเลิกการสวดมนต์ประจำวันดั้งเดิมมาสวดมนต์ 7 ตำนานแทน

มีงานประเพณีเบ่งเกิดขึ้นตามการส่งเสริมของพุทธศาสนาทั่วโลก ที่อายุของพระพุทธรูปศาสนาเดินมาถึงครึ่งหนึ่ง คือ 2500 ปี เหลืออีก 2500 ปี จะรวมกันได้ 5.000 ปี ตามอายุพระพุทธรูปศาสนาองค์นี้ได้ตรัสรู้

ยุคที่ 4

ยุคสงฆ์พัฒนา (พ.ศ.2510 - พ.ศ.2548)

ช่วงนี้บทบาทของพระสงฆ์ที่กลายเป็นพระนักพัฒนาของเมืองแจ่มมีหลายท่าน บทบาทของพระครูญาณกิตติคุณ เจ้าคณะอำเภอแม่แจ่ม เป็นพระผู้เปิดโอกาสให้แก่ชาวดอยได้มีโอกาสศึกษาจนได้ประสบความสำเร็จในชีวิตหลายท่าน เป็นผู้ยังความเลื่อมใสให้พระพุทธศาสนา ให้กับชาวดอยและชาวพื้นราบตั้งแต่ได้อุปสมบทจนถึงปัจจุบัน เป็นนักสังคมสงเคราะห์และเป็นผู้อนุรักษ์ช่วยเหลือหน่วยราชการในแม่แจ่ม ตลอดถึงการพัฒนาพระสงฆ์ในแม่แจ่ม พร้อมทั้งได้จัดการศึกษาให้แก่เยาวชน ฝึกหัดสามเณร ในปกครองให้มีความรู้ความสามารถและคุณธรรม จึงจัดเป็นพระผู้สร้างคุณประโยชน์ให้แก่แม่แจ่มอีกท่านหนึ่ง

พระนักพัฒนา

พระสงฆ์ที่เข้ามามีบทบาทช่วงนี้ คือ

1. **พระครูญาณกิตติคุณ กิตติญาโณ** ชื่อเดิม ณรงค์ นามสกุล ฐิตลาด บรรพชา เมื่อวันที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2503 ณ วัดบุปผาราม อุปสมบทวันที่ 11 มีนาคม พ.ศ. 2511 ณ วัดเจียง โดยมีพระอธิการสุจาร์ โสภณสีโล

หลวงพ่อกำนันมีหลักในการปกครอง คือ การที่จะปกครองให้เป็นเอกภาพ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สิ่งที่สำคัญคือ ใช้วิธีนุ่มนวลไม่ก่อให้เกิดความกینแค้นใจ จนเกิดความแตกแยก หลวงพ่อได้กล่าวว่า ความสามัคคีเป็นสิ่งแรก ความสำเร็จของงานมาเป็นอันดับสอง ทางที่จะแก้ปัญหาได้ถาวรคือ ความอ่อนโยน พุดจาด้วยเหตุผล วิธีการที่ชาญฉลาด

การจะสร้างถาวรวัตถุใดหลวงพ่อก็ไม่ควรจะลืมศิลปวัฒนธรรมของเราที่เป็นล้านนา โดยเฉพาะวิหาร เจดีย์ หรือพระอุโบสถ ให้ถูกลักษณะและถูกรูปแบบที่แสดงถึงวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงามสืบต่อกันมา เราเป็นผู้รับช่วงและรับผิดชอบในการดูแล และรักษาไว้ให้สมบูรณ์ ยิ่งกว่านั้นคือพัฒนาให้ดีกว่าเดิม สิ่งของที่ปลูกสร้างเป็นสิ่งที่ดีแสดงถึงภูมิปัญญาของช่าง พร้อมกับผู้เป็นประธานไปด้วย

หลวงพ่อก็คิดว่า สิ่งทีหลวงพ่อก็ได้กล่าวไว้กับเจ้าอาวาสอยู่ตลอดเวลา คือพุดให้ท่านเจ้าอาวาสฟังหลายอย่าง ได้เล็งเห็นความสำคัญของตัวเองไม่วางธุระ เพราะภิกษุสามเณรตลอดถึงญาติโยมมีเจ้าอาวาสเป็นที่พึ่ง ต้องพัฒนาทั้งความรู้ คุณธรรม และจริยวัตรให้งดงาม เป็นแบบอย่างให้แก่ลูกศิษย์

สร้างมีขนาดความยาว 42 เมตร กว้าง 12 เมตร ท่านพระครูท่านได้หาทุนและสวัสดิการแก่ผู้สูงอายุ ได้จัดวันกตัญญูรดน้ำดำหัวมาแล้ว 2 ปี ในปีนี้ท่านก็ยังได้อนุเคราะห์สถานที่ให้กับผู้สูงอายุได้เดินสุขภาพร่วมกับสาธารณสุขอำเภอแม่แจ่ม

ด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติ ท่านได้เป็นคณะกรรมการกลุ่มหลักเมืองแจ่ม ท่านได้จัดกิจกรรมบวชป่าเป็นประจำทุกปี แต่ละปีก็จะเวียนการบวชป่าไปตามสายน้ำต่าง ๆ ท่านพระครูเป็นบุคคลที่รักธรรมชาติ สมบัติของบ้านเมืองเรา อย่างที่ผมกับคณะกรรมการกลุ่มหลักเมืองแจ่ม ทางฝ่ายบรรพชิตในอำเภอของเราจะมีหลวงพ่อกับอาจารย์สุทัศน์ วัดป่าแดงที่ได้นำพระภิกษุสามเณรไปร่วมป้องกันไม่ให้มีการตัดป่าสนที่บ้านจันทร์ในคราวครั้งนั้น เป็นการอนุรักษ์น้ำแม่แจ่ม แม้แต่ภายในวัดกุ ท่านจะเป็นคนลงมือปลูกต้นไม้ ภายในวัดทำให้วัดกุพร้อมกับโรงเรียนแม่แจ่มปริยัติศึกษามีสถานที่ร่มรื่นไปด้วย

จากการสัมภาษณ์ ด้านการศึกษา หลวงพ่อเป็นหลังของโรงเรียนโดยเฉพาะเป็นขวัญและกำลังใจให้แก่ครู ท่านได้ช่วยเหลือเตือนสติครูและนักเรียน ท่านจะพูดกับคณะครูและนักเรียนเสมอว่า พวกเราทั้งหลายได้มาเรียนสถานที่แห่งนี้ โรงเรียนเราเปรียบเสมือนโรงเรียนสงเคราะห์ นอกจากเราจะเรียนได้ความรู้ พวกเราทั้งหลายยังได้ช่วยพระศาสนา โดยเฉพาะพระเถระถือว่าช่วยได้มาก การที่ว่าช่วยได้มากคือ ช่วยแบ่งเบาภาระให้กับผู้ปกครองที่จะต้องส่งเสียในกรณีบางท่านมีลูกหลายคน หรือบางครอบครัวมีฐานะไม่ค่อยดี เราได้เสียสละให้พี่ให้น้องและได้เสียสละความสุขส่วนตัว โดยเฉพาะคณะครูที่สอนได้ทำหน้าที่ในการสอนเต็มความสามารถแล้วยังช่วยงานคณะสงฆ์อีกหลายอย่าง

หลวงพ่อนอกจากจะช่วยหาทุนมาสมทบในส่วนที่ขาด เช่น ในช่วงแรกเงินเดือนครูไม่พอ ท่านก็ได้ดำเนินการขอรับรองความช่วยเหลือจากเจ้าอาวาสในการทอดผ้าป่า หาทุนมาสร้างห้องน้ำให้กับโรงเรียน กระนั้นยังหาเด็กที่มีจิตศรัทธาและด้อยโอกาสทางการศึกษามาบวชเรียน ในปีหนึ่ง ๆ จำนวนสามเณรที่อยู่ในวัดกุไม่ต่ำกว่า 20 รูป นอกจากนี้ยังส่งเสริมให้นักเรียนศึกษานอกสถานที่ ออกช่วยเหลือชุมชน ไปสร้างโรงเรียนบนดอย ไปสร้างน้ำประปาภูเขาให้กับบ้านแม่ตุมเป็นระยะถึง 4 กิโลเมตร โดยให้สามเณรมัธยมศึกษา 2546 เป็นแรงงานร่วมกับชาวบ้าน ท่านได้หาทุนกับญาติโยมข้างนอกไปซื้ออุปกรณ์เดินน้ำ ท่อ พีวีซี พอพวกเราทำงานเสร็จ สายน้ำไหลลงสู่ถังเก็บน้ำ ความซาบซึ้งยินดีของชาวบ้านบางคนถึงกับน้ำตาไหลออกมาอย่างไม่รู้ตัว ยังความอิมใจให้กับท่านพระครู สามเณรและคณะครูที่ไปวันนั้นยังจดจำอยู่ในความรู้สึกดี ๆ⁴⁹

2. พระใบฎีกาสุทัศน์ วชิรญาณ เป็นพระสงฆ์อีกท่านหนึ่งที่สำคัญและเป็นผู้มีบทบาทในเมืองแจ่มในเรื่องการพัฒนาต่างๆ ท่านพระสุทัศน์ เป็นสงฆ์นักพัฒนารูปหนึ่ง ที่พัฒนาความรู้

⁴⁹ นายวิจิตร กุลเรื่อน นายกเทศบาลตำบลแม่แจ่ม

ความสามารถของตนเองทั้งทางโลกทางธรรม ได้พัฒนาพุทธศาสนา ให้เป็นที่พึ่งแก่ภิกษุสามเณรเยาวชนคนทั่วไปดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ไม่ว่าจะเป็นการมอบทุนการศึกษาแก่สามเณร นักเรียนหญิงนักเรียนชาย อบรมคุณธรรมจริยธรรมแก่เยาวชนชาย คือ การบวชเณรภาคฤดูร้อน ครั้งแรกในแม่แจ่ม และการบวชชีพราหมณ์เยาวชนหญิงครั้งแรกในแม่แจ่ม มีห้องสมุดสำหรับบริการประชาชนทั่วไป ในวัดป่าแดด พร้อมทั้งเป็นโรงเรียนที่ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้จัดให้พ่อครู แม่ครูสอนในอำเภอแม่แจ่มที่เป็นรูปธรรมในปี 2541 และได้ส่งเสริมการปลูกป่าและบวชป่าในวันเข้าพรรษา ตั้งแต่ปี 2535 จนมาถึงปี 2547 มีการส่งเสริมวันเด็กแห่งชาติ ตลอดถึงการจัดค่ายเยาวชนและการตั้งเครือข่ายเยาวชนป่าแดด ยางหลวง บ้านทัพ ดังเรียกติดปากว่า กลุ่มต้นกล้า ไฟใส สายรุ้ง ที่อำนวยความสะดวกช่วยเหลือให้แก่กันโดยเฉพาะเวลาว่างงานในแม่แจ่ม แล้วที่สำคัญ ท่านพระสุทัศน์ วชิรญาณโณ เป็นพระสงฆ์รูปหนึ่งที่ทำให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสทำงานวิจัยขึ้นนี้จากการชักชวนว่าจะมีการทำประวัติศาสตร์เมืองแจ่มในหัวข้อต่าง ๆ ท่านสนใจ เรื่องสมุนไพรรักษาโรค เพราะท่านเคยศึกษามารักษาคนป่วย อยากให้ผู้เขียนเป็นลูกทีม เมื่อถึงเวลาเลือกตัวบุคคลท่านรองเจ้าคณะอำเภอ คือ พระครูมงคล ขอให้ทำประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาการทำวิจัยครั้งนี้ท่านก็ได้ให้ข้อมูลส่วนตัว และเรื่องบอกเล่าหลายอย่างในการทำวิจัย ตลอดถึงการให้คำปรึกษา และเป็นผู้ร่วมคิดร่วมสร้างให้งานชิ้นนี้เกิดขึ้นอันจะเป็นมรดกตกทอดให้แก่เยาวชน แต่ก็เป็นที่น่าเสียดายที่ท่านไม่สามารถได้เห็นงานที่ท่านได้ร่วมสร้างนี้ ต้องมามรณภาพเสียก่อน คณะผู้ทำวิจัยถึงพระคุณของท่าน และบุญใดกุศลใดอันจะพึงมีจากการทำวิจัยชิ้นนี้ขอถวายให้ท่านได้รับด้วยวิถียุณด้วยเทอญ

อุดมการณ์ของท่าน

ในการพัฒนาทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อที่จะให้ชุมชนเป็นที่พึ่งกันและกันได้โดยใช้หลักของพระพุทธองค์มีพระธรรมเป็นแนวทาง การใช้ทุกคนเป็นเครื่องมือในการมีส่วนร่วม แล้วพัฒนาคนเป็นหลัก

จากการประชุมหลังจากการสอปลายภาคเรียนที่ 1 ปี 2546 ก็ได้สนทนารวมกับท่านว่าเราจะพัฒนาการเรียนการสอนให้นักเรียนมีความรู้ความสามารถและรักการเรียนอย่างไร ท่านตอบว่าท่านสอนทุกวันนี้นั้นท่านมีอุดมการณ์ คือ สร้างให้เขามีจิตสำนึกก็พอแล้ว เรื่องความรู้เดี๋ยวเด็กจะไปหาเอง ที่สำคัญคือสอนให้ผู้เรียนสนุกด้วย

“วิธีท่านสอนให้อะอ่อนแอเก่งอีกเขียนหมั่นหาความรู้อย่างมาก คือ สร้างให้อะอ่อนแอมีกำลังใจก่อนจะหนาน เรื่องการอีกเขียนการหมั่นคนมีกำลังใจแล้ว มันถึงจะทำคนเดียวคนเฮถ้าเฮสอนให้อะอ่อนแอเป็นสิ่งที่สำคัญ”⁵⁰

⁵⁰ สัมภาษณ์พระสุทัศน์ วชิรญาณโณ อายุ 38 ปี วัดป่าแดด วันที่ 5 เมษายน พ.ศ. 2547

ถ้าเราจะพัฒนาคนต้องเริ่มที่เยาวชนก่อน ดังนั้นท่านจึงได้จัดอบรมเยาวชนใช้เป็นที่พึ่งของวัดเหมือนในอดีต เช่น ชมรมหนุ่มสาว โดยเปิดโอกาสให้เด็กเข้าค่าย 3 วัน 2 คืน เยาวชนที่เข้าร่วมอบรมส่วนมากไม่รู้ว่ในท้องถิ่นของตนเองมีภูมิความรู้อะไรบ้าง ซึ่งเห็นหน้าผู้มีความรู้อยู่ทุกวัน ท่านแบ่งกิจกรรมคือ ส่วนที่เป็นภาคปฏิบัติทางศาสนา 2 ส่วน ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น

ส่วนที่ 1 จะทำให้เด็กมีเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจรู้ตัวชั่ว

ส่วนที่ 2 จะทำให้ภูมิปัญญาเชื่อมระหว่างวัยผู้แก่ผู้เฒ่าเป็นผู้ทรงความรู้ เด็กเป็นผู้พร้อมที่จะรับความรู้

จากผู้วิจัยเองเคยร่วมเป็นที่ปรึกษาของกลุ่มสายรุ้งและกลุ่มฟ้าใส ตอนเป็นพระได้พบความสุขที่เกิดจากค่ายการอบรม คือ พ่ออุ้ยแม่อุ้ยมีความรู้แล้วได้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ลูกหลาน ขณะที่ท่านทั้งหลายเหล่านั้นให้ความรู้ความภูมิใจสะพานเชื่อมระหว่างวัยได้ทอดมาถึงอย่างสนิทชิดเชื้อ จนมีต้องบรรยาย

3. พระอธิการเอนก มหาวิโร อายุ 38 ปี พรรษา 18 พรรษา เป็นเจ้าอาวาสวัดเจียง ท่านได้ปรับปรุงและพัฒนาวัดเจียงให้เป็นอุทยานการศึกษา มีการสร้างสวนสมุนไพร เพื่อการศึกษา และปลูกต้นไม้ใหญ่ เพื่อเป็นที่ร่มเย็นและเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม ท่านยอมรับว่าท่านเคยไปพักอยู่ที่สวนโมกข์อำเภอไชย จังหวัดสุราษฎร์ธานี แม้ท่านไปพักเป็นระยะเวลาสั้น ๆ เพียง 7 วัน ท่านก็ได้รับความคิดเกี่ยวกับความร่มเย็นตามธรรมชาติ และสภาพป่าตามธรรมชาติภายในวัด และการจัดการเรื่องสิ่งแวดล้อมจากสวนโมกข์มามาก รวมทั้งที่วัดพันตองในเขตอำเภอเมืองจังหวัดเชียงใหม่ ด้วยความชอบส่วนตัว ชอบงานอดิเรกสะสมต้นไม้ที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับกรแก้คุณไสย ว่านแต่ละชนิดก็มีสรรพคุณต่างกันว่านและสมุนไพรจึงมีคุณสมบัติไม่ห่างกันมาก นอกจากนี้พระอธิการเอนกยังได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระธรรมทูตสายปฏิบัติการณ์ทั่วไปของวัดปากน้ำเขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร เป็นประธานหน่วยอบรมประชาชน (อ.ป.ต.) ประจำตำบลช้างเคื่อง นอกจากงานกิจกรรมสงฆ์แล้วท่านจะนำนักเรียนไปทำกิจกรรมปลูกป่า หรือเข้าค่ายคุณธรรมโดยอบรมในด้านศีลธรรม นำเยาวชนร่วมกับการเชิญเจ้าหน้าที่ของรัฐมาให้ความรู้ เกิดความเข้าใจในการทำงานของรัฐ

พระอธิการเอนก เป็นปราชญ์บุคคลมีคุณสมบัติของความเห็นในที่เรียกว่า “ความคิดก้าวหน้าสายกลาง” ไม่ยึดมั่นอยู่ในรูปแบบเดิมจนไม่อาจพัฒนาให้เหมาะสมกับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงได้ในขณะเดียวกันท่านไม่ได้เห็นว่า ความทันสมัยและเทคโนโลยีเป็นพระเจ้าท่านมีความเห็นในเรื่องนี้ ทั้งสองอย่างต้องพัฒนาควบคู่กันไปด้วยกัน โดย “ไม่หลงของเก่า” “แต่ก็ต้องไม่เมาของใหม่” ยึดหลักธรรมไม่ละทิ้งพระวินัยก็ไม่ใช่ว่าจะต้องรักษาปฏิบัติควบคู่กันไป ตามกาลสมัยท่านเป็นผู้มีบทบาทผลักดันเป็นกำลังสำคัญ ขับเคลื่อนกิจกรรมของชมรมหมอมะเมือง อำเภอแม่แจ่ม ตำแหน่งเป็นทางการ คือ ท่านเป็นที่ปรึกษา การผลิตและการใช้พืชสมุนไพรอย่างยั่งยืนในสังคมไทย ในรูปแบบของกรณีศึกษา การสร้าง

กระแสน้องถิ่น-ภูมิปัญญาท้องถิ่น อย่างน้อยก็เป็นประเด็นเรื่องการดูแลสุขภาพของตนเองหรือชุมชนท้องถิ่น

บทบาทชมรมหมอมือมีการประชุมครั้งแรกวันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ. 2544 ที่ห้องประชุมของโรงพยาบาลแม่แจ่ม โดยมีผู้เข้าร่วมประชุมทั้งสิ้น 16 คน/รูป มีเจ้าหน้าที่โรงพยาบาล 8 คน พระภิกษุ 3 รูป และหมอมืออีก 5 คน เมื่อเข้าร่วมเสวนานั้นท่านจะเน้นเรื่องปลูกสมุนไพร เพราะท่านปลูกและขยายพันธุ์สมุนไพรที่วัดเจียงแล้วด้วย ประชุมครั้งที่ 2 เมื่อวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ.2544 มีพระอธิการเอนก มหาวิโร เพียงรูปเดียวเข้าร่วมประชุม พระครูญาณกิตติคุณ เจ้าคณะอำเภอแม่แจ่ม และพระครูปิยธรรมภักดิ์ วัดป่าแดด เจ้าคณะตำบลท่าผา ติดตามกิจทางสงฆ์เพราะทั้ง 2 ท่านนี้เป็นที่ปรึกษาเช่นกันกับพระอเนกก็โครงการ เป้าหมายการประชุมชมรมหมอมือที่บ้านแม่แจ่มระบุวัตถุประสงค์ไว้ 6 ประการ คือ

1. เพื่อสืบสานภูมิปัญญาชาวบ้าน
2. เพื่ออนุรักษ์พืชสมุนไพรแม่แจ่ม
3. เพื่อเป็นการฟื้นฟูสมุนไพรไทย
4. เพื่อเผยแพร่สมุนไพร
5. เพื่อเป็นการดูแลสุขภาพโดยหมดที่บ้าน ให้ชาวบ้านทั่วไปรู้จักมากยิ่งขึ้น

เพื่อให้ประชาชนหันมาใช้สมุนไพรในการช่วยเหลือตัวเอง

พระธรรมจาริกที่มีอยู่ในปัจจุบันที่เผยแพร่พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนหุบเขาอำเภอแม่แจ่ม จะขอทำความเข้าใจมาของพระธรรมจาริกก่อน เนื่องด้วยในปีพุทธศักราช 2507 ได้มีนายประสิทธิ์ ติศวัฒน์ (ปัจจุบันได้สละความสุขส่วนตัว เข้าสู่มัคคากาสาวพัตร์ อุปสมบทเป็นพระภิกษุประสิทธิ์ ปวณฺฑโก จำพรรษาอยู่ศรีโสดา ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่)

สมัยนั้นท่านรับราชการเป็นหัวหน้ากองสงเคราะห์ชาวเขา กรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงมหาดไทย ท่านได้ลาราชการขอเข้ารับการบรรพชาอุปสมบทเป็นพระนวกะภิกษุ อยู่จำพรรษา ณ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพมหานคร เมื่อได้บวชเป็นพระภิกษุ รับการศึกษาอบรมด้านจิตใจ ตามหลักสูตรของพระพุทธศาสนาชั่วระยะเวลา 3 เดือน ได้เกิดความคิดขึ้นว่า ถ้าได้นำเอาหลักธรรมคำสอนและศาสนธรรมทางพระพุทธศาสนาไปเผยแพร่แก่พี่น้องชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ที่อยู่ตามภาคเหนือ และภาคกลาง เป็นบางส่วนคงจะเกิดประโยชน์ไม่น้อย ในการปกครองและการพัฒนาเป็นอย่างดี เพราะว่าประชาชนคนเราจะมีความรักสามัคคีร่วมกันเป็นหมู่คณะใหญ่ขึ้นได้จำเป็นต้องอาศัยขนบธรรมเนียม ประเพณี และหลักศาสนธรรมในทางพระพุทธศาสนา เป็นเครื่องผูกพันสมานน้ำใจให้เข้ากันได้ประการสำคัญ จึงได้นำเอาเรื่องนี้เข้าไปปรึกษารื้อกับพระเดชพระคุณพระธรรมกิตติโสภณ เจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตร (ต่อมาสมณศักดิ์พดฺยศท่านเป็นสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ ท่านได้มรณภาพไปแล้วเมื่อปี พ.ศ. 2535) ท่านได้พิจารณาเรื่องนี้ตามที่พระประสิทธิ์ เสนอเป็นข้อดีมีประโยชน์มาก เพราะ

นอกจากจะอำนวยความสะดวกในการประกาศพระพุทธศาสนาให้เผยแพร่หลายแล้ว ยังจะเป็นประโยชน์ และเปิดโอกาสให้พระสงฆ์ได้ใช้เวลาว่างจากการศึกษาเล่าเรียน (เพราะระยะเวลาที่ปฏิบัติงานเป็น ช่วงปิดภาคเรียนภาคฤดูร้อนด้วย) ออกจาริกไปปฏิบัติงานที่เกี่ยวกับการช่วยเหลือประชาชนตลอดถึง ประเทศชาติตามสมควรแก่สมณวิสัย

ต่อมาท่านพระเดชพระคุณ ท่านเจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตรจึงได้มอบหมายหน้าที่ให้ศูนย์ ชุมชนส่งเสริมวัฒนธรรมไทยซึ่งมีปลัดกระทรวงศึกษาธิการเป็นประธาน ร่วมประสานกับนายประสิทธิ์ ดิศวัฒน์ หัวหน้ากองสงเคราะห์ชาวเขา กรมประชาสงเคราะห์เพื่อพิจารณาอนุมัติหลักการนำเสนอกรม ประชาสงเคราะห์ โดยพระราชนิพนธ์ไว้ร่วมกับเจ้าหน้าที่กรมได้เดินทางไปสำรวจตรวจหมู่บ้านชาวเขา เผ่าม้ง ที่นิคมสร้างตนเองของกรมสงเคราะห์ชาวเขาที่จังหวัดเพชรบูรณ์และจังหวัดพิษณุโลกจังหวัดเลย เพื่อศึกษาหาข้อมูลต่าง ๆ แล้วนำมาประมวลร่างโครงการ เพื่อได้ดำเนินงานขั้นทดลองในปี พ.ศ.2508 ครั้นแล้วนายประสิทธิ์ ดิศวัฒน์ ได้นำโครงการขึ้นไปเสนอกรมสงเคราะห์ได้รับการพิจารณาอนุมัติให้ ดำเนินการต่อไป

พระธรรมกิตติโสภณ ก็ได้นำเอาโครงการที่ร่างขึ้นเข้าสู่ที่ประชุมคณะกรรมการสาขาวัฒนธรรม ทางจิตใจได้รับทราบเนื่องด้วยเหตุที่พระสงฆ์จะออกไปปฏิบัติงานพระธรรมจาริกในการช่วยเหลือพัฒนา และสงเคราะห์ชาวเขานี้เป็นการไปปฏิบัติภารกิจประจำวันจาริกสั่งสอนธรรมแก่ชาวเขา คือ อาจจะ รวมกลุ่มหรือแยกย้ายกันไปตามหมู่บ้าน ๆ ละรูปสองรูป ก็ได้ตามความเหมาะสมและเพื่อให้สอดคล้อง กับงานที่ออกไปปฏิบัติจึงปรึกษารื้อตกลองกันตั้งชื่อพระภิกษุสงฆ์ที่ออกไปปฏิบัติงานเผยแพร่ พระพุทธศาสนาในครั้งนี้ว่า “**พระธรรมจาริก**” ทั้งนี้เพื่อให้ถูกต้องตามพระพุทธานุญาตที่พระพุทธองค์พระ สัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสแก่พระสาวกรุ่นแรกที่จะออกไปปฏิบัติงานประกาศพระพุทธศาสนาว่า “จรถ ภิกขเวจาริกัง พุชชนิตาย พุชชนสุขาย โลกานุกมปายฯ เปฯ ทเสถ ภิกขเว ธมฺม” เป็นอาทิ แปลว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเธอจงจาริกท่องเที่ยวไปจงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข แก่คนหมู่มา เพื่อ นุเคราะห์แก่ชาวโลกดังนี้เป็นต้น ด้วยเหตุดังกล่าวมาแล้วจึงได้นาม พระธรรมจาริก จึงเกิดขึ้นปรากฏแก่ ชาวโลกฉะนี้ ต่อมาในโครงการพระธรรมจาริกจึงได้เกิดขึ้นเพื่อลุล่วงตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในการจัด อารธนาพระธรรมจาริกรุ่นแรกออกไปเผยแพร่พระพุทธศาสนาแก่ชนชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ทางภาคเหนือใน ปี พ.ศ. 2508 พระธรรมกิตติโสภณได้ร่วมกับกรมประชาสงเคราะห์ได้อารธนาพระราชาคณะพระครู สัตยญาพัตรและเถรานุเถระที่มีอายุพรรษาพอสมควรเป็นหัวหน้าพระธรรมจาริกจำนวน 10 สาย ๆ ละ 1 รูป พระภิกษุผู้ชำนาญวิปัสสนาธุระอีก 10 รูป พระนักธรรมอีก 20 รูป พร้อมพระมหาเปรียญธรรมผู้ ชำนาญคันถธุระอีกรวมกันเป็น 50 รูป โดยจัดแบ่งเป็นกลุ่ม ๆ ละ 5 รูป จัดส่งไปเผยแพร่ พระพุทธศาสนาแก่ชาวเขาเผ่าต่าง ๆ รวม 6 เผ่า มีเผ่าม้ง เผ่ามูเซอ เผ่าลีซอ เผ่าอีเกอ เผ่าเย้า และเผ่า กะเหรี่ยงหรือยวมรวม 10 หมู่บ้าน ในระยะหนึ่งเดือนครั้งตามสถานที่ต่าง ๆ ในจังหวัดภาคเหนือ 5 จังหวัดมี จังหวัดตาก จังหวัดเพชรบูรณ์ จังหวัดเชียงราย จังหวัดเชียงใหม่ และจังหวัดแม่ฮ่องสอน จาก

การดำเนินการทดลองนั้นปรากฏว่ามีผลทำให้ชาวเขาเผ่าต่างๆ ประมาณ 5,000 คน เลื่อมใส รู้จักการกราบไหว้พระ และทำบุญใส่บาตรเข้าร่วมทำพิธีปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะประมาณ 800 คน จึงได้ส่งบุตรหลานของตนเข้ารับการบรรพชาเป็นสามเณรจำนวน 12 รูป พอพิสูจน์ได้ว่า พระพุทธศาสนาสามารถเข้ากันได้กับขนบธรรมเนียมประเพณีชาวเขา พระพุทธศาสนาไม่มีกีดกันกับศาสนาอื่น ๆ และไม่บังคับการนับถือผีของชาวเขา นับได้ว่าเป็นนิมิตหมายอันดีสำหรับพระพุทธศาสนา จึงได้ขยายการเผยแพร่ไปทุกปีเพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่ประชาชนให้กว้างใหญ่ไพศาลต่อไป

พอถึงปี พ.ศ. 2513 โครงการพระธรรมจาริกจึงได้เข้ามาเผยแพร่ในสถานที่อำเภอแม่แจ่มมาตั้งอาศรม ณ ที่อาศรมพระธรรมจาริกบ้านดอยผาผึ้ง หมู่ที่ 9 ตำบลท่าผา (ปัจจุบัน) เป็นตำบลกองแขก ได้จัดพระธรรมจาริกที่มาเผยแพร่พระพุทธศาสนา กลุ่มที่ 14 ชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง มีคณะพระธรรมจาริกมีรายชื่อดังต่อไปนี้

1. พระอธิการศรีวงศ์ จิตตสโภ วัดป่าพร้าวใน เป็นหัวหน้ากลุ่ม
2. พระมหาไพฑูรย์ อินุทปัญโญ วัดใหญ่ศรีสุพรรณ กรุงเทพฯ
3. พระมหาสุรสีห์ สุรปัญโญ วัดชัยฤทธสีมา กรุงเทพฯ
4. พระณอม ธมฺมทินฺโน วัดเจียงอำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่
(ปัจจุบันท่านมรณภาพแล้ว)

5. พระณงค์ กิตติญาณิโ วัดกู่ อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

(ปัจจุบันท่านได้พระราชทินนาม สมณศักดิ์พัดยศ เป็นพระครูญาณกิตติคุณ ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะอำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่)

พระธรรมจาริกได้ออกเผยแพร่พระพุทธศาสนาสั่งสอนประชาชนชาวเขาในด้านศีลธรรม เป็นโรงเรียนเด็ก ๆ เยาวชนชั้นมัธยมประกาศเคราะห์เป็นผู้อุปถัมภ์สนับสนุนอำนวยความสะดวกในด้านอุปกรณ์การเรียนการสอน ต่อมาเด็ก ๆ เยาวชนเหล่านั้นได้มาเรียนกับเด็ก ๆ พื้นราบที่โรงเรียนบ้านอมเม็งจนถึงปัจจุบัน

ในปี 2514 ได้ขยายหน่วยงานพระธรรมจาริกเพิ่มขึ้นจึงเปลี่ยนคณะพระธรรมจาริกชุดใหม่ ให้มาประจำอาศรมพระธรรมจาริกบ้านดอยผาผึ้งมีพระธรรมจาริกกลุ่มที่ 15 มีชื่อดังนี้

1. พระมหาวิรัช อุตฺตรภทฺโท วัดนาคกลาง กรุงเทพฯ
2. พระมหาบุญช่วย เตชสี วัดสุคันธาราม กรุงเทพฯ
3. พระมหาบุญเลื่อน กิตติสทฺโท วัดนาคกลาง กรุงเทพฯ
4. พระอุไร มหาวิโร วัดยางหลวง อำเภอแม่แจ่ม
5. พระสัมฤทธิ์ อานนฺโท วัดเจียง อำเภอแม่แจ่ม

ปัจจุบันนี้คณะพระธรรมจาริกชุดนี้ได้ลาสิกขาหมดแล้ว

ในปี พ.ศ. 2515 โครงการพระธรรมจาริกได้ขยายสาขาไปตั้งอาศรมบ้านแม่ยางล้าน ตำบลท่าผา จนถึงปัจจุบันเป็นอาศรมพระธรรมจาริก

ในปี พ.ศ. 2516 ได้มีชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงนำโดยนายพะริโย ชัยมังกร นายส่วยลา ยานู และ นายหนูแกะ สำเร็จ เป็นชาวเขาหมู่บ้านจันทร ตำบลแม่นาจร อำเภอแม่แจ่ม มาติดต่อกับท่านพระครูกิตติ ศิลคุณ เจ้าอาวาสวัดเจียง ตำบลช่างเคิ่ง อำเภอแม่แจ่ม (ปัจจุบัน คือ พ่อหนานสุจาร์ ร่มโพธิ์ มัคคนยกวัด เจียง) ได้คุยกับพี่น้องชาวเขามีความประสงค์อยากได้พระภิกษุสงฆ์ไปอยู่ประจำวัดจันทร เพราะเป็นวัด ร้าง วัดแห่งนี้เคยมีครูบาเจ้าศรีวิชัย เคยไปปฏิสังขรณ์พระธาตุไว้แล้ว ท่านพระครูกิตติศิลคุณ จึงแนะนำให้ ไปหา พระครูโฆภาส คณาภิบาล วัดหมื่นสาร ตำบลหายยา อำเภอเมือง ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าคณะ อำเภอแม่แจ่มในขณะนั้น (ปัจจุบันท่านมรณภาพแล้ว) พอถึงเดือนเมษายน พ.ศ. 2516 ทางโครงการพระ ธรรมจาริกจึงขยายงานเผยแพร่ไปตั้งอาศรมวัดจันทร ทางโครงการได้ส่งพระธรรมจาริกตามรายชื่อ ต่อไปนี้

1. พระอุไร มหาวิโร ย้ายจากอาศรมบ้านยางล้านเป็นหัวหน้ากลุ่มปฏิบัติงาน เผยแพร่พระพุทธศาสนา
2. พระคำป้อ สุวณฺโณ วัดศรีโสดาเป็นรองหัวหน้ากลุ่ม
3. สามเณรลือแฮ วงศ์ศรีโสดา สามเณรชาวเขา วัดศรีโสดาปัจจุบันลาสิกขาแล้ว

ได้ดำเนินการวางแผนงานที่จะต้องปฏิบัติโดยเอาหลักศาสนธรรม เข้าสู่ประชาชนชาวเขาตาม หลักการโครงการพระธรรมจาริกที่จะต้องปฏิบัติเป็นกิจวัตรประจำวันที่จะต้องทำคือ

1. ตื่นนอนตอนเช้า ทำวัตรเช้า นั่งทำสมาธิภาวนาแผ่เมตตา พอถึงเวลา 07.30 น. ออก บิณฑบาต ตามสมณะวิสัย โดยเฉพาะชาวเขาหมู่บ้านจันทร มีความศรัทธาเลื่อมใสในทาง พระพุทธศาสนาอยู่แล้วพร้อมใส่บาตร และจัดภัตตาหารถวายได้ หลังฉันภัตตาหารเสร็จให้พรตามธรรมเนียมของสมณะ ต่อจากนั้นออกเยี่ยมเยียนหมู่บ้านชาวเขาบริเวณใกล้เคียงอาศรม

2. พอถึงเวลาเพลก็กลับมาฉันเพลที่อาศรม ถ้าขณะออกเยี่ยมเยียนหมู่บ้านอื่นเที่ยวจาริก ทำ ความรู้จักคุ้นเคยกับชาวเขา โดยวิธีการหมั่นเวียนผลัดเปลี่ยนกันแยกไปตามหมู่บ้านบริวารตอนแรกพระ ธรรมจาริกต้องเตรียมอาหารไปเอง ต่อมาก็ประชาชนชาวเขาก็เข้าใจเลื่อมใสศรัทธาในหลักธรรมคำสอน ทางพระพุทธศาสนา พอถึงเวลาเพลศรัทธาเขาก็จัดแจงอาหารถวายเพลพระธรรมจาริกตามมีตามเกิด

3. ตอนเย็นกลับถึงอาศรมก็มีการประชุมกันแล้วให้พระทำวัตรสวดมนต์เย็น มีศรัทธาชาวเขา เข้าร่วมทำวัตรสวดมนต์ด้วยจบก็มีการอบรม สนทนาปราศรัย อธิบายธรรม แนะนำให้ชาวเขารู้จักหลักธรรม คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในด้านศีลธรรม ในด้านทางโลกชี้แนะระบอบการปกครองของประเทศ ไทย เพื่อให้ชาวเขาเกิดความรู้ความเข้าใจในนโยบายของพระธรรมจาริกและกรมประชาสัมพันธ์ ที่มี เป้าหมายในทิศทางเดียวกันของการพัฒนาประชาชน

4. แนะนำเรื่องสุขภาพอนามัยให้รู้จักการรักษาความสะอาดร่างกาย และที่อยู่อาศัยตลอดถึง การปฐมพยาบาลเบื้องต้น สมควรแก่สมณะวิสัยของพระธรรมจาริกเท่าที่ทำได้

5. ช่วยชี้แจงให้ชาวเขาเข้าใจถึงเจตนาที่ดีของรัฐบาลที่มีต่อชาวเขา จะพยายามถามประวัติ ขนบธรรมเนียมประเพณี วิธีชีวิตความเป็นอยู่ประจำวัน ศักยภาพภาษาชาวเขาเผ่าต่าง ๆ เทียบกับ ภาษาไทยเท่าที่จะทำได้ เขียนบันทึกอุปสรรคข้อขัดข้องในการปฏิบัติงาน พร้อมทั้งวิธีการแก้ไขเหตุการณ์ นั้น ๆ

6. เมื่ออยู่ที่อาศรม ชาวเขาขอรับยา ก่อนที่จะให้ยาแก่ชาวเขาทุกครั้งต้องสอนให้กราบ พระพุทธรูป (แบบเบญจางคประดิษฐ์) เมื่อให้ยาแล้วเวลาชาวเขาจะกลับต้องสอนให้กราบพระพุทธรูป และลาพระสงฆ์ เน้นการให้ยาแก่ชาวเขามักนำไปเก็บทิ้งไว้ไม่นำมาใช้ให้สำเร็จประโยชน์แก่ตน ให้ยา ทุกครั้งต้องจดบันทึกชื่อที่อยู่ของผู้รับยาเก็บไว้เป็นหลักฐาน ปฏิบัติเช่นเดียวกับสุศาลาอนามัย ประชาชนไทยพื้นราบทั่วไป

7. ทุกวันธรรมสวนะ นัดให้ชาวเขาที่เกิดความเลื่อมใสศรัทธาแล้วมาทำบุญตักบาตร ฟังการ บรรยายอธิบายธรรมตามสมควรเหมาะสมที่จะฟังบำเพ็ญให้เป็นไปได้

8. พระธรรมจาริกทุกคณะเมื่อเดินทางไปถึงท้องถิ่นที่พัฒนา จะต้องไปรายงานตัวถวายความ เคารพแก่พระสังฆาธิการผู้ปกครองในท้องถิ่นนั้น และเข้าเยี่ยมผู้นำฝ่ายปกครองทางอารามจักร เมื่อจะ เดินทางกลับต้องเข้ารายงานผลการปฏิบัติงานแก่พระสังฆาธิการผู้ปกครองฝ่ายพุทธจักร และฝ่าย ผู้ปกครองฝ่ายอาณาจักรด้วย เพื่อจะได้ประสานงานในการพัฒนาในปีต่อไป

9. ได้จัดการเรียนการสอนให้แก่เด็ก ๆ เยาวชนชาวเขา ที่อาศรมพระธรรมจาริกบ้านจันทรขึ้น ปรากฏว่ามีเด็กชาวเขาสนใจมาก ทั้ง ๆ ที่โรงเรียนสหมิตรวิทยามีอยู่แล้ว แต่เป็นโรงเรียนเอกชนฝ่ายคริสต์ ศาสนาไปตั้งก่อนแล้ว แต่เด็กบ้านจันทรไปเรียนสว่นน้อยอ้างว่าขัดต่อประเพณีการนับถือผี หันมาสนใจ โรงเรียนพระธรรมจาริกต่อมาก็ได้ทำเรื่องเสนอ นายอำเภอแม่แจ่มและหัวหน้าหมวดประถมศึกษาขอตั้ง โรงเรียน ชื่อโรงเรียนธรรมวงศวิทยา “**ธรรมจาริกอุปถัมภ์**”

เมื่อได้รับการอนุมัติก่อตั้งโรงเรียนจึงทำอาหารชั่วคราวขึ้นแบบไม่ยกพื้นผากกันด้วยไม้ไผ่ ต่อมา ก็ทางราชการได้จัดครูไปทำการคนแรก คุณครูวงเดช คำออน สอนร่วมกับพระธรรมจาริกและครูนทชัย ทองก้อนสิงห์ ซึ่งเป็นครูสังกัดศูนย์พัฒนาสงเคราะห์ชาวเขากรมประชาสงเคราะห์กระทรวงมหาดไทย เมื่อมีนักเรียนมากขึ้นก็ไปตั้งโรงเรียนสาขาขึ้นที่บ้านสันม่วงมีบ้านหนองแดง บ้านกิวโปง และหัวห้อมมา เรียนร่วม ปัจจุบันเป็นโรงเรียนประถมศึกษา ทั้ง 2 โรงเรียน เมื่อบุตรหลานเรียนจบ ป.6 ถ้าเป็นเด็กชายที่ นับถือพุทธก็ไปบวชเรียนที่ศูนย์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ชาวเขา ณ ที่วัดศรีโสดา เชียงใหม่ แต่ถ้า เป็นผู้หญิงที่ไม่ได้เรียนต่อมัธยมศึกษา ก็ไปเรียนโรงเรียนผู้ใหญ่สตรีวัดวิเวกวนนาราม ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ (หลังมหาวิทยาลัยแม่โจ้) ได้รับความสนับสนุนจาก

1. ศูนย์ฝึกอาชีพสตรีภาคเหนือ
2. สำนักงานสวัสดิการและคุ้มครองแรงงานจังหวัดเชียงใหม่
3. ศูนย์การศึกษาคนออกโรงเรียนจังหวัดเชียงใหม่

วิชาชีพที่เรียน

1. การตัดเย็บเสื้อผ้า
2. การทำอาหาร
3. การอบรมธรรมศึกษา
4. การประดิษฐ์เย็บปักถักร้อย
5. การฝึกหัดอาชีพตามโครงการพัฒนาเด็ก
6. วิชาดนตรีไทย มีอังกะลุง กลองยาว

แต่การพัฒนาอบรมด้านจิตใจยังไม่หยุดได้ขยายไปอีกไปตั้งอาศรมพระธรรมจาริกอยู่ที่ขุนแม่มรวม ขยายอาศรมบวรหลายศูนย์ เช่น อาศรมบ้านห้วยบง อาศรมบ้านห้วยยา อาศรมบ้านห้วยบะบ้า อาศรมบ้านห้วยเจียดแห้ง ปัจจุบันเป็นตำบลแจ่มหลวง ขยายอาศรมพระธรรมจาริกบ้านแม่หยอด ห้วยไผ่ปากกล้วย ห้วยขี้เปอะ และปางอุ๋ง ตำบลแม่ศึกจนถึงปัจจุบัน พระครูญาณกิตติคุณเจ้าคณะอำเภอแม่แจ่มได้ขยายอาศรมอีก คือ อาศรมห้วยผักกูด อาศรมผาละปี ต่อมาเพิ่มอาศรมบ้านแม่ต๋อม ตำบลปางหินฝน อาศรมบ้านมิดหลวง ตำบลบ้านทับ ซึ่งเป็นชาวเขาเผ่าลัวะก็ได้รับการสนับสนุนของโครงการพระธรรมจาริกศูนย์วัดศรีโสดา

“เมื่อไม่มีพระธรรมจาริกเข้ามานับถือผี แบ่งผีลูกเดียวเมื่อไม่สบาย ก็ต้องไปสะปอก (ทำนาย) ที่หมอผีต่อนั้นพ่อเผ่าพะซีเป็นหมอตายไปเมินแล้ว เลี้ยงไก่ เลี้ยงหมูเอาไว้กินบ้างแบ่งผีเลี้ยงผีบ้าง ยารักษาโรคบ่มีเหมือนเดิวนี่ ถนนหนทางบ่มีที่เมืองแจ่ม บ่ได้ไปอยู่แต่บ้าน บ้านเฮาเบิ่งผีหมด ผีไฮ่ ผีนา ผีบ้าน เมื่อ พ.ศ.2513 ตูเจ้าได้เข้ามาอยู่บ้านเฮามีอาจารย์ศรีวงศ์ อาจารย์หนอม อาจารย์ณรงค์วัดภูและเจ้าหน้าที่ประชาสัมพันธ์ มาประชุมบ้านเฮา ทางปู่เงาะ จ่อปี ไปแอ่วกรุงเทพฯ หมู่ตูเจ้าอบรมหมู่เฮา คำมาก็มาไหว้พระสวดมนต์ ตะก่อนวัดอยู่ลุ่มบ้านที่ไต้ทุ่งนอ ที่วัดเดีวนี่ย้ายมาเมื่ออาจารย์อุไรมาอยู่ เดีวนี่เปลี่ยนเป็นตูเจ้าธรรมจาริกหลายรูปแล้ว พระธรรมจาริกมาอยู่บ้านเฮาดีแต่ การเลี้ยงผีก็ลดลง บ่สบายก็ไปหาหมอ ไปทำบุญที่วัด ทำตามตู้ธรรมจาริกอบรม เดีวนี่สบายดี ลูกหลานไปเรียนหนังสือที่อเม็ง ตะก่อนเรียนกับพระธรรมจาริก เดีวนี่มีถนนไปง่ายคนเมืองกับยางก่อเรียนที่เดียวกันหมด ตะก่อน

การกราบไหว้พระก่อบเป็น ไปวัดก่อบ้าง อายคนเมืองเลยบ่เข้าไปวัด
เดี๋ยวนี๋ไปทำบุญก่อดึงกันทั่วอำเภอ เช่น งานปอยหลวง (ฉลองวิหาร,
โบสถ์ ฯลฯ) จะมีกุศลถึงกันทุกเมื่อ เวลาบ้านเฮามีงานวัดอื่น ๆ ก่มาช่วย
กันตึงไต่ตึงยางม่วนแต่ ๆ มาพร้อมกันทั้งปะปากาญอ และคนพื้นราบ คน
เมือง ช่วยเหลือกันเมื่อมีงานบุญเกิดขึ้น)⁵¹

(แม่คู้หน่อบูดี เล่าว่า เมื่อไม่มีพระธรรมจาริกไม่เข้ามาอยู่ เจ็บไข้ได้ป่วยเลี้ยงผีเท่านั้น ก่อนจะ
เลี้ยงผีต้องไปทำนาก่อน ลุงพะซีเป็นผู้ทำนาก่อน เลี้ยงไก่ เลี้ยงหมู ผู้ทำนาก่อนจะบอกให้ เมื่อก่อนไม่มี
โรงพยาบาล และถนนทางไม่มีรถเดินอย่างเดียว เมื่อพระธรรมจาริกมาอยู่ คืออาจารย์ศรีวงศ์ เป็นหัวหน้า
พระสงฆ์ อีกหลายรูป มีเจ้าหน้าที่ประจำสงเคราะห์มาปูเงาะ และจ่อปี ไปเที่ยวกรุงเทพฯ วัดอยู่ที่ทุ่งนาปู
เงาะไม่ใช่อยู่ที่ทุกวันนี้ เดียวพระธรรมจาริกก็เปลี่ยนไปแล้วหลายรูป เมื่อพระมาอยู่รุ่นแรกก็มีการสอน
หนังสือ ไหว้พระบรมม เดี๋ยวนี้เด็ก ๆ ไปเรียนหนังสือที่โรงเรียนบ้านอมเม็ง มีความคุ้นเคยกับบ้านอมเม็ง
แต่ก่อนแล้วเด็ก ๆ ซื่อาย การไปทำบุญ เมื่อมีงานฉลองภายในอำเภอ ถ้ากุศลมาถึงจะแย่งกันไปทำบุญ
เมื่อเรามีงาน คนไต และปะปากาญอก็ช่วยกัน)

“ก่อนพระธรรมจาริกจะเข้ามา ปู่ย่าตายายเรานับถือพุทธรูป
แหละ เมแต่ไม่มีวัดสมัยก่อนไปทำบุญที่วัดอมเม็ง แต่คนพื้นราบคุยมมา
ปะปากาญอไม่ชอบ เวลาไปทำบุญร่วมกันไม่สบายใจ ต่อมาจึงไม่มีใคร
ไปทำบุญที่วัดอมเม็ง ก็เลยนับถือผี เอาผีเป็นใหญ่ เจ็บไข้ ได้ป่วย ก็ว่าเป็น
แต่ผี เลี้ยงผีอย่างเดียว บางทีก็หายบางทีก็ไม่หาย ไม่รู้จะทำอย่างไร บางที
ก็เลี้ยงไก่เลี้ยงหมูไว้สำหรับเลี้ยงผีเท่านั้น ขายก็ไม่มีใครซื้อ ถนนไม่มี
เหมือนเดี๋ยวนี๋ น้ำบ้านม่อง คงคา มีมากเวลาจะข้ามน้ำลากมาก ไม่ได้
เรียนหนังสืออยู่ ได้แต่เลี้ยงวัว เลี้ยงควายเท่านั้น วัวควายขายก็ไม่แพง
นาน ๆ จะมีพ่อค้ามาซื้อก็คนเมืองบ้านท่าผา กองแขกนี้แหละมาซื้อ เมื่อ
พระธรรมจาริกเข้ามาก็มีทั้งซื้อดีและซื้อเสีย

ข้อดี ทำให้เด็กได้เรียนหนังสือ มีความสามัคคี พระธรรมจาริกได้
อบรม ทำวัตรเย็นเด็กมีความกล้า สมัยก่อนปะปากาญอซื่อายภาษาคำ
เมืองก็พูดไม่ได้ เพราะไม่ได้มาเที่ยวพื้นราบเหมือนสมัยนี้ เรื่องเลี้ยงผี
ลดลง การเลี้ยงผีตามถนนแยกไม่มีแล้ว แป้งผีเรือน เตาไฟในบ้าน

⁵¹ สัมภาษณ์แม่คู้หน่อบูดี อายุ 80 ปี บ้านผาผึ้ง วันที่ 15 มีนาคม พ.ศ. 2548

ห้องนอนก็หมีแล้ว เมื่อก่อนแยกไม่ได้ผิผิวเตาไฟต้องอยู่ในห้องนอน
เดี๋ยวนี้แบ่งไว้ต่างหากคนละที่กัน

ข้อเสีย เมื่อความเจริญมาถึงแวดล้อมถูกทำลาย สิ่งที่เป็น
ธรรมชาติก็หายไป ในเข็ลลองดูวังน้ำห้วยบ้านหายหมด เพราะเด็กไม่เชื่อ
ฟังผู้เฒ่าผู้แก่ เอาตัวอย่างที่ได้เห็นในเมืองแล้วกลับมาเรามองดูแล้วไม่
สบายใจ”⁵²

การปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์

ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2)
พ.ศ. 2535 ในหมวดที่ 3 ว่าด้วยเรื่อง การปกครองคณะสงฆ์ได้ระบุไว้ดังนี้

มาตรา 20 คณะสงฆ์ต้องอยู่ภายใต้การปกครองของมหาเถรสมาคม

มาตรา 20 ทวิ เพื่อประโยชน์แก่การคณะสงฆ์ส่วนกลางและส่วนภูมิภาคให้มีเจ้าคณะใหญ่
ปฏิบัติหน้าที่ในเขตปกครองคณะสงฆ์

มาตรา 21 การปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาคให้จัดแบ่งการปกครองดังนี้

1. ภาค
2. จังหวัด
3. อำเภอ
4. ตำบล

จำนวนและเขตปกครองดังกล่าวให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎหมายเถรสมาคม

มาตรา 22 การปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาคให้มีพระภิกษุเป็นผู้ปกครองตามชั้นตามลำดับ
ดังนี้

1. เจ้าคณะภาค
2. เจ้าคณะจังหวัด
3. เจ้าคณะอำเภอ
4. เจ้าคณะตำบล

เมื่อมหาเถรสมาคมเห็นสมควรจะจัดให้มีรองเจ้าคณะภาค รองเจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะ
อำเภอ รองเจ้าคณะตำบล เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะนั้น ๆ ก็ได้

⁵² สัมภาษณ์ นายนะแอ จันทร์ทองคำ อายุ 72 ปี วันที่ 15 มีนาคม พ.ศ. 2548

ในส่วนของอำเภอแม่แจ่มนั้น ถ้าตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ดังกล่าว เป็นการปกครองส่วนภูมิภาค ระดับอำเภอและระดับตำบล ซึ่งเมื่อประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ฉบับดังกล่าวนี้ อำเภอแม่แจ่มมีพระครูโสภาสคณาภิบาล (บุญบัน บุญญาคม) วัดหมื่นสาร อำเภอ เมืองเชียงใหม่ ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะอำเภอ ซึ่งได้รับการรักษาการเมื่อปี พ.ศ. 2502 ได้รับแต่งตั้งให้ดำรง ตำแหน่งเจ้าคณะอำเภอเมื่อปี พ.ศ. 2508

ส่วนระดับตำบลนั้น ได้แบ่งการปกครองออกเป็น 4 ตำบล คือ

1. ตำบลช้างเคื่อง เขต 1
2. ตำบลช้างเคื่อง เขต 2
3. ตำบลท่าผา
4. ตำบลแม่ศึก

แต่ละตำบลมีเจ้าคณะตำบลเป็นผู้ปกครองคณะสงฆ์ในตำบลนั้น ๆ ดังนี้

1. ตำบลช้างเคื่องเขต 1 มีเจ้าอธิการสุจาร์ โสภณสีโล วัดเจียง เป็นเจ้าคณะตำบลเมื่อปี พ.ศ. 2500 ต่อมาได้เลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็นรองเจ้าคณะอำเภอแม่แจ่ม เมื่อปี พ.ศ. 2509 และได้รับสมณศักดิ์ เป็นพระครูสัญญาบัตร เมื่อปี พ.ศ. 2512 มีราชทินนามว่า “พระครูกิตติศีลคุณ” ต่อจากนั้น เจ้าอธิการ พิมล ปิยธมฺโม วัดบุปผาราม ได้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะตำบลสืบมา และมาถึงปี พ.ศ. 2520 ได้รับสมณ ศักดิ์เป็นพระครูสัญญาบัตร มีราชทานนามว่า “พระครูปิยศีลาภรณ์” และได้ลาสิกขาไปเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2524 เจ้าอธิการวิศิษฐ์ สิริมงคล วัดบุปผาราม จึงได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะตำบล ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2527 และได้รับสมณศักดิ์เป็นพระครูสัญญาบัตร เมื่อ พ.ศ. 2531 มีราชทินนามว่า พระครูมงคลวิสิฐ ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2541 ได้เลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็นรองเจ้าคณะอำเภอแม่แจ่ม ต่อจากนั้นเจ้าอธิการบุญธรรม ธมฺมธโร วัดบุปผาราม ได้รับตำแหน่งเจ้าคณะตำบลช้างเคื่องเขต 1 ต่อ และท่านได้มรภาพไปเมื่อวันที่ 9 เดือน เมษายน พ.ศ. 2547 พระใบฎีกาสวัสดิ์ อภิวิฑูญโน วัดห้วย รินได้รับการรักษาการและได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะตำบลช้างเคื่องเขต 1 เมื่อ เดือน ตุลาคม พ.ศ. 2548 สืบมา จนถึงปัจจุบัน

2. ตำบลช้างเคื่องเขต 2 มีเจ้าอธิการอินไชย อินฺทวิชัย วัดบนนา เป็นผู้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะ ตำบลต่อมาได้ลาออกจากตำแหน่ง เจ้าอธิการอุ้นเรือนวัดน้อย ได้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะตำบล และได้ลา สิกขาไปแล้ว เจ้าอธิการทองจันทร์ สุานุกโร วัดพุทธเอ็น ได้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะตำบล และต่อมาได้ ลาออกจากตำแหน่ง และได้รับสมณศักดิ์เป็นพระครูสัญญาบัตร มีราชทินนามว่า “พระครูสถิตศุภวัตร” เจ้าอธิการประเสริฐ กิตติโสภณ วัดพ้าวหนูมได้ดำรงตำแหน่ง เจ้าคณะตำบล และได้ลาสิกขาไปแล้ว เจ้าอธิการอดม กลุยาโณ วัดบนนาจึงได้ดำรงตำแหน่งต่อเมื่อ พ.ศ. 2534 และต่อมาได้รับสมณศักดิ์เป็น พระครูสัญญาบัตร เมื่อ พ.ศ. 2539 มีราชทินนามว่า “พระครูวิบูลกัลยาณกิตติ” สืบมาจนถึงปัจจุบัน

3. ตำบลท่าผา มีเจ้าอธิการดวงดี วิสุทฺโธ วัดป่าแดด เป็นเจ้าคณะตำบล ต่อมาได้ลาออกจากตำแหน่งเจ้าอธิการณรงค์ กิตติญาโณ วัดภู ได้ดำรงตำแหน่งแทนต่อมาได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่ง เจ้าคณะอำเภอแม่แจ่มเมื่อ พ.ศ. 2530 และได้รับสมณศักดิ์เป็นพระครูสัญญาบัตรในปีนั้นด้วย มาราชทินนาม “พระครูญาณกิตติคุณ” เจ้าอธิการจำเริญ ธีรปญฺโญ” ได้รับตำแหน่งสืบมา ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2535 ได้รับสมณศักดิ์เป็นพระครูสัญญาบัตร มาราชทินนามว่า “พระครูปิยธรรมาภิวังสน” และได้ลาสิกขาไปเมื่อ พ.ศ. 2545 เจ้าอธิการทักษิณ โสภณปญฺโญ วัดบ้านเหล่า ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะตำบลสืบมาจนถึงปัจจุบัน

4. ตำบลแม่ศึก มีเจ้าอธิการสิงห์คำ สุขุมโม วัดกองกาน ดำรงตำแหน่ง เจ้าคณะตำบลและได้รับสมณศักดิ์เป็นพระครูสัญญาบัตร เมื่อ พ.ศ. 2517 มีราชทินนามว่า “พระครูกิตติคุณ” ต่อมาได้ลาออกจากตำแหน่งเจ้าอธิการโชติ ปภสฺสโร วัดแม่วาก จึงได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะตำบล เมื่อ พ.ศ. 2545 จนมาถึงปัจจุบัน

ตั้งแต่ประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 มาจนถึงปัจจุบันนั้น อำเภอแม่แจ่มมีเจ้าคณะอำเภอ และรองเจ้าคณะอำเภอปกครองดังนี้

พระครูโภาสคณาภิบาล (บุญปัน ปุญฺญาคม) วัดหมื่นสาร อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ได้รักษาการเจ้าคณะอำเภอต่อจากพระครูมหายมมงคล (สุตฺใจ สุขุมฺคโล) วัดบุปผาราม เมื่อ พ.ศ.2502 และได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะอำเภอเมื่อปี พ.ศ. 2508 มรภาพเมื่อ พ.ศ. 2528

พระครูกิตติคุณ (สุจารย์ โสภณสีโล) วัดเจียง ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรองเจ้าคณะอำเภอแม่แจ่มเมื่อปี พ.ศ. 2509 และได้ลาสิกขาไปเมื่อปี พ.ศ. 2516

พระครูญาณกิตติคุณ (ณรงค์ กิตติญาโณ) วัดภูได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่ง เจ้าคณะอำเภอแม่แจ่มต่อจากพระโภาสคณาภิบาล เมื่อ พ.ศ.2530 จนถึงปัจจุบัน

พระครูมงคลวิสิฐ (วิศิษฐ์ สิริมฺคโล) วัดบุปผารามได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่ง รองเจ้าคณะอำเภอแม่แจ่ม เมื่อปี พ.ศ. 2541 จนถึงปัจจุบัน

คณะศรัทธาวัด

ชุมชนเมืองแจ่ม ที่ประกอบด้วยหลายหมู่บ้าน หลายตำบล แสดงให้เห็นถึงการเป็นเมืองที่มีผู้คนหลายกลุ่มที่เคลื่อนย้ายเข้ามาติดต่อสัมพันธ์และตั้งถิ่นฐานตั้งแต่อริตเป็นต้นมา

ผู้คนในแต่ละชุมชนล้วนนับถือศาสนาพุทธ และศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนาทั้งสิ้น ดังนั้นในแต่ละชุมชนจึงได้มีการสร้างวัดประจำชุมชนของตนเองมาตั้งแต่ครั้งอดีตแล้ว การศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนาของชุมชนเมืองแจ่มได้แสดงออกโดยการจัดตั้งเป็นคณะศรัทธา ของแต่ละวัด

“คณะศรัทธาวัด เป็นรูปแบบการจัดแบบกลุ่มทางสังคมของคนในชุมชน มีการแบ่งแยกหน้าที่โดยการประชาคม เพื่อเชื่อมประสานระหว่าง วัด โดยมี พระสงฆ์เป็นตัวแทนปุจาร์ย หรือมัคนายก เป็นสื่อกลาง และไวยวัจกร เป็นประธานคณะศรัทธา และมีการแตกแขนงของคณะศรัทธาออกเป็น หมวต ๆ เพื่อกิจกรรม พระพุทธศาสนาและเพื่ออุปถัมภ์ศาสนาตั้งแต่ อดีตกาลมาเมืองแฉ่มนั้นเป็นเมืองพระพุทธศาสนาประชาชนนับถือ พระพุทธศาสนา จึงมีวัดประจำหมู่บ้านทุกหมู่บ้าน บ้านกับวัดจึงมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด มีความเออาทรต่อกัน วัดแต่ละวัดนั้นจะมี ประชาชนในหมู่บ้านอุปถัมภ์วัดใดวัดมัน เรียกว่า “ศรัทธาวัด” ประชาชน อยู่ในหมู่บ้านไหนเป็นคณะศรัทธาวัดใดก็มีความรู้สึกว่าวัดเป็นของตนเอง จึงรักและเป็นห่วงวัดของตน จะเอาใจใส่ดูแลวัด จึงมีความเต็มใจที่จะ ช่วยเหลือหรือพัฒนาวัดของตนเอง จะส่งบุตรหลานให้เข้าไปบวชโดย บรรพชาเป็นสามเณรจำนวนมาก อุปสมบทเป็นภิกษุบ้าง วัดไหนมี พระภิกษุสามเณรจำนวนมาก วัดนั้นก็เป็นที่เชิดหน้าชูตาของศรัทธาที่ อุปถัมภ์วัด ดังนั้นคณะศรัทธาวัดของแต่ละวัดก็จะช่วยกันดูแลและ อุปฐากอุปถัมภ์วัดอย่างเต็มที่”⁵³

หัวหมวตวัด เป็นรูปแบบหนึ่งของการจัดกลุ่มทางสังคมของกลุ่มคณะศรัทธาวัดของแต่ละวัด โดยจะมีหัวหมวต หรือหัวหน้าหมวตเป็นผู้เชื่อมประสานกิจกรรมทางพุทธศาสนา ระหว่างพระสงฆ์ ปุจาร์ยวัด และชาวบ้าน

สิ่งที่สมาชิกในแต่ละหัวหมวตต้องปฏิบัติ คือ การผลักดันส่งข่าวให้พระที่อยู่ประจำวัดการร่วมกัน สร้างแปง ซ่อมแซมวัด จัดหาทรัพยากรมาจัดงานบุญ ประเพณีที่มีขึ้นในแต่ละปีและการระดมแรงงาน และทรัพยากรต่าง ๆ ไปร่วมกับหมวตวัดอื่น ๆ ในงานบุญประจำปีของเมืองแฉ่ม เช่น งานเบ็งเดือน 6 ที่ วัดช้างเค็ญ หรืองานเบ็งเดือน 8 วัดกองกาน เป็นต้น

“เพื่อความสะดวกในการช่วยเหลือและอุปถัมภ์ดูแลวัดคณะ ศรัทธาจึงได้จัดแบ่งคณะศรัทธา หรือประชาชนในหมู่บ้านออกเป็นหมวต

⁵³ พระครูมงคลวิสิฐ วัดบุปผาราม วันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2548

ๆ เรียกว่า “หัวหมวดวัด” ในแต่ละหมวดนั้นจะมีหัวหน้าหมวดเรียกว่า “แกหัวหมวด” เป็นผู้ปกครองดูแลในแต่ละหมวด จะมีลูกหมวดประมาณ 10 กว่าครัวเรือน ในการจัดตั้งหรือแบ่งกันเป็นหมวดนี้ เป็นการตกลงหรือเห็นพ้องต้องกันของประชาชนในหมู่บ้านหรือคณะศรัทธาวัดถือว่าเกิดขึ้นโดยประชาคมหมู่บ้าน ไม่เกี่ยวกับองค์กรหรือหน่วยงานของรัฐในการจัดแบ่งกันเป็นหัวหมวดวัดนี้ เพื่อเป็นการสะดวกในการอุปถัมภ์ช่วยเหลือดูแลวัดเมื่อทางวัดมีงานหรือมีกิจกรรมเกิดขึ้น ก็ได้อาศัยแกหัวหมวด เป็นผู้ประสานกับคณะศรัทธาวัด ฉะนั้น แกหัวหมวดจึงเป็นผู้มีความสำคัญและมีบทบาทมากในวัดและหมู่บ้าน”⁵⁴

ในการจัดศรัทธาออกเป็นหมวด ๆ มีผลดีมากมายดังต่อไปนี้

1. ถ้าวัดมีการประชุม บางครั้งไม่จำเป็นที่จะประชุมคณะศรัทธาทั้งหมดเพียงแต่เรียกแกหัวหมวดมาประชุมรับทราบแล้วก็จะนำไปประสานเอง
2. การพัฒนาหรือทำงานวัดนั้นถ้าวัดต้องการความช่วยเหลือไปในการพัฒนาวัด ก็จะแบ่งกันมาทำงานวัดผลัดเปลี่ยนกันแต่ละหมวดไป
3. เวลาจะไปทำบุญที่วัดอื่นทางวัดต้องการศรัทธาไปร่วมทำบุญ ก็จะผลัดเปลี่ยนกันไปในแต่ละหมวด
4. การที่จะนำอาหารไปถวายพระภิกษุสามเณรประจำวันที่เรียก “ส่งข้าววัด” นั้นก็จะผลัดไป “ส่งข้าววัด” กันเป็นหมวด ๆ ไป

สรุปแล้วว่าการที่คณะศรัทธาวัดได้มีการจัดแบ่งกันเป็น “หัวหมวดวัด” นั้นมีประโยชน์และเกิดผลดีหลายอย่างทั้งแกวัดและหมู่บ้านนั่นเอง

ในอดีต กลุ่มเก่าที่เกิดจะเกิดโดยธรรมชาติส่วนมากจะมาจากวัด เพราะถือว่าวัดเป็นสถานที่รวมจิตใจของชาวบ้านมากที่สุด และชาวบ้านก็จะเคารพพระสงฆ์ โดยเฉพาะตุ๊หลวง (เจ้าอาวาส) จำเป็นมากที่สุด ในแต่ละหมู่บ้านนั้นจะมี หัวหมวดวัด มาจากการทำงานเพื่อวัดโดยตรง เพราะกิจกรรมของวัดมีมาก ไม่ว่าจะเป็นประเพณีต่าง ๆ และงานบุญ ก็จะต้องมีหัวหมวดเพื่อรับงานจาก ตุ๊หลวง (เจ้าอาวาส) ไปป่าวให้หมวดของตนเองคือสมาชิกให้รับทราบทางวัดมีงานอะไรบ้าง ปัจจุบันหัวหมวดวัดกลายเป็นเขต ซึ่งแบ่งตามผู้ใหญ่บ้านที่มีนโยบายมาจากรัฐ เพื่อให้ง่ายต่อการปกครอง และชาวบ้านก็ง่ายในการทำงาน เพราะต่อมามีเรื่องทางบ้านที่จะต้องร่วมกันทำจึงเป็นเขตต่าง ๆ ทำงานวัด ในปัจจุบันทั่วเมืองแจ่มนิยมกันแบ่งหัวหมวด หรือเขต มีหัวหน้าเขต มีสมาชิกจะไปงานบุญประเพณีก็แบ่งกันไป ไม่เหมือน

⁵⁴ พระครูมงคลวิสิฐ วัดบุปผาราม วันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2548

สมัยก่อนจะเอาศรัทธาวัดไปกันเป็นหมู่หลาย ๆ ปัจจุบันก็กลายเป็นคิด งานนี้เขต 1 ไป งานต่อไปก็เขตต่อไป เวียนกันไป จะไปทั้งหมดก็ลำบาก เพราะในปัจจุบันมีงานมากตามความเจริญทางด้านวัตถุ

การใช้หัวหมวด ก็มีข้อยกเว้นอยู่เหมือนกันในกรณีวัดใกล้เคียงหรือวัดที่อยู่ในหัวหมวดอุโบสถเดียวกัน หรือมีงานพิเศษ เช่น งานศพเจ้าอาวาส หรืองานประเพณีเดิม เช่น 6 เบ็ง 8 เบ็ง ตลอดถึงงานปอยหลวงของวัดใกล้เคียง เช่น วัดยางหลวงจะมานปอยหลวงปี 2549 วัดป่าแดด วัดบ้านทัพ วัดบ้านเหล่าและวัดพระบาทก็จะยุบหัวหมวด เปลี่ยนเป็นไปรวมกันทั้งหมู่บ้าน

พุทธพิธีกับการเกษตร

“ช่วงปี พ.ศ. 2505-2507 การใช้ยากำจัดวัชพืชไม่มีประชาชนได้ฟังพุทธศาสนารวมคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่อยู่ในพระคัมภีร์ไบเบิลช่วยการแก้ปัญหาในด้านความเชื่อในเรื่องหลักธรรมคำสอนเชิงวิถีพุทธเมื่อเกิดโรคร้าย ภัยธรรมชาติแก่เกษตรกร ไม่ว่าจะเป็นพืชพันธุ์ธัญญาหารข้าวกล้าในทุ่งนา พืชไร่ในสวนเกิดมีเพียง แมลงบังรบกวน พืชไร่ในสวนในทุ่งนามักจะนิมนต์พระสงฆ์ไปเทศน์ เทศนารวมเพื่อเป็นการแก้เคล็ดกำจัดสิ่งเลวร้ายเหล่านั้นให้หมดหายไป เช่น ถ้าเพียง บัง ลงไรนา จะต้องใช้ธรรมอินทินไปเทศนา เข้าใจในความเชื่อเหล่านั้นว่า เนื้อหาในหลักคำสอนนั้นจะไปกำจัดสิ่งที่เกิดให้บรรเทาไป”⁵⁵

สิ่งที่กล่าวมานี้ประสบด้วยตนเอง (ผู้เขียน) ประมาณปี พ.ศ. 2507 บวชเป็นสามเณรฟังจะได้ 3 ปี ก็ถูกเจ้าอาวาสให้ไปเทศน์เทศนาแทน ณ ที่ไร่ผืนของพ่อน้อยพันธุ์ จันต๊ะมั่ง บ้านแม่คงคา (สมัยนั้นการปลูกฝิ่นปลูกได้อย่างเสรี) ปัจจุบันเป็นหน่วยอนุรักษ์ต้นน้ำ ปลูกสนทดแทนนอกจากไร่ผืนก็มีไร่ข้าวได้เทศน์ธรรมชัยมงคลคาถา เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ธรรมชัยสังคหะ ณ ที่ไร่แม่อุ้ยจู วงษ์ชื่อ สถานที่บ้านโป่งเหมีน ตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม (ปัจจุบันเป็นสวนลำไยพ่อหนานทา ทาอวน บ้านท้องฝาย ตำบลช้างเคื่อง) เป็นความเชื่อของแต่ละชุมชนได้ยึดหลักคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาที่อยู่ในคัมภีร์ไบเบิลช่วยแก้ปัญหา ความเชื่อของคนสมัยนั้นสืบต่อกันมาวิธีการก่อนจะเทศน์มีการสมาทานศีล 5 จบก็ฟังธรรมอุปรกรณ์ที่เตรียมมีน้ำขมิ้น ส้มป่อย กระถามทราย พอเทศน์จบเจ้าภาพเอาน้ำขมิ้น ส้มป่อย เทใส่ทรายแล้วนำไปหว่านให้ทั่วในไรนา สรรพสิ่งเหล่านั้นก็หายไป

⁵⁵ นายอุไร ประสงค์ อายุ 58 ปี บ้านยางหลวง วันที่ 18 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2548

พอมาถึงปัจจุบันความเชื่อเหล่านั้นทำให้นักเกษตรกร ชาวไร่ ชาวนา ชาวสวน เหล่านั้นหันไปพึ่งเทคโนโลยีทางวิทยาศาสตร์ใช้สารเคมี ใช้ยาฆ่า ยาปราบ แม้กระทั่งตัวเพียง ตัวหนอน ตัวบั้ง แม่วัชพืชก็ใช้ยาทั้งสิ้นช่วยปราบศัตรูพืช และแมลงที่มารบกวนสิ่งเพาะปลูกของชาวพุทธเกษตร

ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตความเชื่อแบบเก่าที่จะเอาที่พึ่งทางพุทธศาสนามาช่วยการแก้ปัญหาแบบวิถีพุทธใช้ความเมตตา การเอื้ออาทรลดน้อยถอยลงใช้วิทยาศาสตร์เทคโนโลยีรวดเร็วทันใจใช้อินทรีย์สารยาฆ่าศัตรูเล็กสัตว์น้อย แม้กระทั่งตัวเอง เหมือนกับตายผ่อนส่ง ในขณะที่กำลังปราบวัชพืช ฆ่าหญ้า หรือฆ่าแมลงต่าง ๆ เมื่อมารบกวน พืช ผัก ในสวนครัว ในไร่ ในทุ่งนา

การยกเลิกการกินสลากแบบลำดับวัด

พอมาช่วงหลังคณะสงฆ์ได้รับทราบปัญหาติดตามมาจากการกินสลากกรวมหลาย ๆ อย่าง พ่อหนานสุจา ขณะนั้นดำรงตำแหน่งเป็นรองเจ้าคณะอำเภอปี 2517 ได้บอกเลิกให้จัดสลากวัดใดวัดมันไม่ให้จัดรวมกัน พ่อหนานบุญทา ไปดักคอยที่ท้ายบ้านสันหนองไม่ให้ญาติโยมบ้านสันหนองไปแต่งดา ร่วมกับวัดหลวง แต่ญาติโยมก็ยังแอบไปร่วมแต่งดา

พอมาถึงปี พ.ศ. 2521 สมัยพระครูปิยศิลาภรณ์ เจ้าอาวาสวัดบุปผาราม ได้มีมติหลายอย่างมีกฎมีเกณฑ์หลายอย่างดังนี้ พ่อหนานพิมล กล่าวว่า ท่านได้เรียกเจ้าอาวาสให้มาประชุมพร้อมทั้งคณะกรรมการวัด

1. ได้มีมติจากที่ประชุมว่าห้ามจัดสลากไปตามวัดต่าง ๆ ให้จัดวัดเดียวกันคือ วัน 12 เป็ง
2. หากวัดใดไม่ปฏิบัติตามหากถ้ามีงานบุญวัดวัดอื่นจะไม่รับนิมนต์

สาเหตุสำคัญที่ทำให้บ้านเดือดร้อนมี 3 ประการดังนี้

1. การต้อนรับแขกต้องเตรียมจัดหาอาหารมาต้อนรับแขกเป็นจำนวนมากสร้างความลำบากให้แก่เจ้าภาพ

2. มีการเล่นการพนันหลายประเภท นักเลงการพนันจะเดินสายพอบ้านใดก็มีการทะเลาะกัน เพราะเล่นการพนันทำให้หลายครอบครัวเสียเงินจากลูกชายบ้าง พ่อบ้านบ้าง การพนันอื่น ๆ สมัยนั้นได้แก่ ไพ่ ไฮโล ชนกวาง (ตัวด้วงชนกัน)

3. ความไม่พร้อมของญาติโยมปี 2521 นั้นพระสงฆ์ก็ไปรับนิมนต์ตามวัดต่าง ๆ เรียงตามลำดับจนถึงวัดกองแขก พอวันรุ่งขึ้นก็มีกำหนดของการถวายสลากวัดอมเม็งปรากฏว่าถวายบ้านอมเม็งหาย ชาวบ้านที่เป็นผู้ขายได้ไปหาควายไม่มีใครแต่งดาจึงได้ส่งตัวแทนนิมนต์พระสงฆ์จำวัดบ้านกองแขกอีกหนึ่งวัน

จากปัจจัยภายในนี้ทำให้งานกินสลากรวมเปลี่ยนเป็นวัดใดวัดม้นการกินสลากรวมจากการสอบถาม (พ่ออุ้ยสม แม่อุ้ยเปีย บุญรัง บ้านแม่ปาน และจากคณะพ่อน้อยหนานที่ตรวจสอบข้อมูลวัดบุปผาราม วันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2547) ได้กล่าวว่า กินสลากรวมทำให้พี่น้องบ้านเหนือบ้านใต้ใกล้ชิดกันสายพี่สายน้องไปมาหาสู่ใกล้ชิดกันและรู้ว่าใครเป็นพี่น้องเป็นเครือญาติ งานกินสลากที่เปลี่ยนไปเพราะปัญหาภายในไม่ได้เกิดเพราะปัญหายานนอก

ความเชื่อในการทานเชื่อว่าวันสิบสองเป็งยมบาลจะปล่อยเปรตปล่อยผีที่ถูกลงจำ ในนรกให้กลับมาหาญาติพี่น้องลูกหลานเพื่อมารับส่วนบุญ พูดกันว่าพอจำยอมพิบาลอนุญาตให้กลับบ้านมาหาพี่น้อง พวกสัตว์นรกต่างดีใจ แยกย้ายไปหาญาติของใครของมัน

พอมาถึงเมืองมนุษย์แล้วก็จะมาดูลูกหลานญาติพี่น้องว่ามีการอยู่การกินตลอดถึงทรัพย์สมบัติที่ตัวเองได้สร้างไว้เป็นอย่างไรบ้าง พอมาถึงพี่น้องลูกหลานญาติพี่น้องว่ามีการอยู่การกินตลอดถึงทรัพย์สมบัติที่ตัวเองได้สร้างไว้เป็นอย่างไรบ้าง พอมาถึงพี่น้องลูกหลานทำบุญให้กลับไปนรกก็คุยกับเพื่อนว่าลูกหลานได้ทรัพย์สินศฤงคารแล้วก็ไม่ปล่อยปะละทิ้งได้ดูแลรักษาเป็นอย่างดี ก่อนจะกลับผีเหล่านั้น ก็จะได้ช่วยพรให้ลูกหลานมีศรีสุขเจริญรุ่งเรืองในหน้าที่การงานไม่เจ็บไข้ได้ป่วย แต่ถ้ามาแล้วลูกหลานไม่มีใครทำบุญทำทานให้ทรัพย์สินที่เคยสร้างเอาไว้หายไปไม่เหลือเล่นการพนันเสียไป ฝูญุ่ ย่า ตา ยาย พ่อ แม่ เหล่านั้นก็จะกลับไปด้วยความเสียอกเสียใจน้อยเนื้อต่ำใจไปคุยเพื่อนว่าลูกหลานไม่สนใจใยดีตอนอยู่เป็นคนเขาได้เลี้ยงดูได้คิดสร้างสมบัติไม่ว่าจะเป็นบ้านเรือน ไร่นา ป่าสวน ที่อยู่ที่ดินให้มากมาย พูดไปร้องไห้ไปทั้งบ่นทั้งดาจบบ้างว่าอย่าให้มันเจริญรุ่งเรือง หาได้หนึ่งส่วนให้มันเสียสิบส่วน

ประเพณีเจ็ดเป็ง

วัดพระบาทเมื่อก่อนสมัยครูบาเต๊ะจะมีผู้มีชีวิต พ่อหนานเป็นเด็กดูเหมือนได้ไปตามพ่อไปทำบุญเดือนเจ็ดเป็ง พ่อของพ่อหนานเล่าให้ฟังตอนที่พ่อหนานเป็นพระอยู่สมัยพ่อหนานไม่มีลาสิกขาไปแล้วพ่อหนานตา จันทรเวียง เป็นเจ้าอาวาสก็ไม่ได้เริ่มทำประเพณี เมื่อท่านปัญญา มาเป็นเจ้าอาวาสซึ่งวัดพระบาทมีเรื่องราวความเป็นมาสาเหตุที่มีประเพณีเจ็ดเป็ง เพราะวก่อนนั้นมีผู้หญิงคนหนึ่งไปซักผ้าทำน้ำแม่แรก ก็นั่งซักผ้าส่วนที่เป็นเสื้อกางเกงซักหมด แล้วเหลือแต่ผ้าชิ้น (ผ้าถุง) ซักทีหลัง พอเอาผ้าชิ้นซัก (วิธีซัก) กับหินที่นั่งซักผ้าอื่น ๆ หินก้อนนั้นเกิดการสะเทือนแปลกใจมาก พอหยุดหินก็นิ่งเหมือนเดิม จึงสำรวจเหตุการณ์เหล่านั้นไปเล่าให้ผู้เฒ่าผู้แก่ ต่างคนก็คิดไปต่าง ๆ นานา เกิดไกลหลกกันใหญ่ ศรัทธาชาวบ้านประชุมพากันมาพลิกก้อนหินนั้นขึ้นจึงเห็น หินมีรูว่าคล้าย ๆ รอยพระบาท ศรัทธาก็มีความเข้าใจว่า คงจะเป็นรอยพระบาท พระพุทธเจ้าอยู่ที่ต่ำไม่ได้ จึงปรึกษารื้อกันว่า ต้องช่วยกันหามไปไว้บนดอยหน้าวัดยกไม้ขึ้นจากนั้นก็ใช้วิธีลากจึงไปได้พอถึงที่พระบาทประทับอยู่ปัจจุบันลากก็ไม่ไปหามก็

ไม่ขึ้นผู้ที่ช่วยกันลากช่วยกันหามจึงปรึกษาหารือกันว่า ถ้าเป็นเช่นนี้ไม่ต้องย้ายไปไหนแล้ว เอาไว้ตรงนี้แหละ เพราะฉะนั้นจึงใส่ชื่อวัดนี้ว่า **วัดพระบาท**⁵⁶

ประเพณีเจ็ดเป้งที่วัดพระบาทเกิดขึ้นสองครั้ง ๆ แรกสมัยท่านครูบาได้จัดขึ้นจนใช้เป็นประเพณีซึ่งจัดได้ระยะหนึ่งก็หายไป โดยที่ไม่รู้สาเหตุ เปลี่ยนแปลงเจ้าอาวาสหลายรูปแล้ว พอมาถึงปี พ.ศ. 2511 ทางวัดพระบาทขาดเจ้าอาวาส คณะศรัทธาจึงไปนิมนต์ พระปัญญาพุทธสาโร วัดยางหลวง มารักษาการเจ้าอาวาสจึงได้คิดค้นประเพณีเก่าแก่ดั้งเดิมขึ้นมาอีกครั้งโดยการเริ่มขึ้นเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2512 ตรงกับเดือนเจ็ดเหนือ ขึ้นสิบห้าค่ำ เป็นวันประเพณีสงฆ์พระบาทตั้งแต่นั้นจนถึงปัจจุบัน

จุดประสงค์การจัดตั้งประเพณี

1. เพื่อรักษาวัฒนธรรมเก่าแก่ กลัวสูญหาย
2. เพื่อเป็นการรวมความสามัคคีคณะศรัทธา
3. เพื่อเคารพสักการะสงฆ์พระบาท
4. ผลที่เกิดขึ้นจากงานบุญประเพณีจะได้นำปัจจัยสมทบเป็นทุนมูลนิธิเพื่อไว้ปฏิสังขรณ์วัดต่อไป⁵⁷

การจัดงานประเพณีก่อนหน้านั้นงานบุญก็เริ่มที่วัดแต่คณะศรัทธาก็จัดมโหรีสพพื้นบ้านนอกวัด เช่น รำวง ชกมวย เกิดขึ้นไม่มีเรื่องมีราวเหมือนปัจจุบัน ส่วนลิเก ซอ พื้นบ้านเอาไว้ใกล้ ๆ วัด คนเฒ่าแก่ชอบมาร่วมประเพณีกันมากนัก ชี้เหล้า เมายา ไม่รุนแรงเหมือนปัจจุบันนี้แต่ผมภูมิใจมากที่ไปตั้งเป็นประเพณีแล้วยังสืบทอดไว้อยู่ตลอดจนถึงปัจจุบันนี้

การศึกษาของพระสงฆ์

การศึกษาฝ่ายโลกได้ขยายการศึกษาไปทุกอำเภอมีย 2 ระบบ คือ ระบบในโรงเรียนและระบบนอกโรงเรียน แต่ทางอำเภอแม่แจ่มได้จัดแบบระบบนอกโรงเรียน (กศน.) คำเต็มก็คือ การศึกษานอกโรงเรียน เรียกอีกอย่างคือการศึกษาผู้ใหญ่อนุญาตให้พระสงฆ์-สามเณรเข้ามาศึกษาเล่าเรียนได้เรียนว่า ระดับ มี 2 ระดับ เช่นกัน ระดับ 3 หมายถึง ผู้ที่จบป.4 เดิมศึกษา ป.5,6,7 ถ้าเรียนจบครบหน่วยกิตการเรียนได้วุฒิประกาศนียบัตร ระดับ 4 (ม.3)

พอมาถึงปี พ.ศ. 2518 จึงได้เปิดโรงเรียนสายสามัญแก่พระภิกษุ-สามเณรขึ้น ณ ที่วัดบุปผาราม โดยมีพระครูปิยศีลาภรณ์ (พิมล ปิยธมฺโม) เจ้าอาวาสวัดบุปผาราม เจ้าคณะตำบลช้างเคื่อง เขต 1 เป็นผู้ก่อตั้ง ใช้ชื่อว่า “โรงเรียนผู้ใหญ่วัดบุปผาราม” สังกัดศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดเชียงใหม่

⁵⁶ สัมภาษณ์พ่อนานคำ แจ่มใส อายุ 64 ปี บ้านอมเม้ง วันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2547

⁵⁷ สัมภาษณ์พ่อนานปัญญา ทานา อายุ 59 ปี บ้านห้วยหินเหล็กไฟจอมทอง วันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2548

กรมการศึกษานอกโรงเรียน การทรงศึกษาธิการเปิดสอนในระดับ 4 (ม.3) พระภิกษุ-สามเณร ในอำเภอแม่แจ่มเข้ามาศึกษาเล่าเรียนจนจบไปหลายรุ่นส่วนการศึกษาพระปริยัติธรรมก็มีการเรียนการสอนอยู่ตามสำนักเรียนต่าง ๆ อยู่เหมือนเดิม

ในเวลาต่อมา ทางกรมการได้เปิดกว้างให้พระภิกษุ-สามเณรได้ศึกษาเล่าเรียนในวิชาสามัญมากขึ้น กรมการศาสนาได้สนับสนุนให้มีการจัดตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาขึ้น กรมการศาสนาได้สนับสนุนให้มีการจัดตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาขึ้น คณะสงฆ์อำเภอแม่แจ่มโดยพระครูญาณกิตติคุณ (ณรงค์ กิตฺติธฺมาโน ฐิตฺตฺถ) เจ้าอาวาสวัดกุ เจ้าคณะอำเภอแม่แจ่ม ได้ไปติดต่อขออนุมัติให้จัดตั้งได้ตามหนังสืออนุมัติ เลขที่ 18/2538 ลงวันที่ 27 เมษายน พ.ศ. 2538 จึงได้ทำการเปิดโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาขึ้นในเดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2538 ณ ที่วัดกุ อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ใช้ชื่อว่า “โรงเรียนแม่แจ่มปริยัติศึกษา” มีการเรียนการสอนทั้งนักธรรม บาลี และวิชาสามัญ ซึ่งมีพระครูญาณกิตติคุณ เป็นผู้จัดการ มีพระมหาสงัด มนฺตภาณี (สงัด ร่มโพธิ์) เป็นครูใหญ่ และมีคณะสงฆ์อำเภอแม่แจ่มเป็นเจ้าของและให้การอุปถัมภ์ ยังได้ขยายห้องเรียนไปเปิดสอนที่วัดแม่นาจรอีกแห่ง ชื่อ “โรงเรียนแม่แจ่มปริยัติศึกษา” สาขาแม่นาจร⁵⁸

ต่อมา พระครูปริยัตตธรรมาภีรตน (จำเริญ ธีรปญฺโญ ตีระสม) เจ้าอาวาสวัดป่าแดด เจ้าคณะตำบลท่าผา ได้เปิดทำการเรียนการสอนโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาขึ้น ณ วัดป่าแดดอีกแห่งหนึ่ง ใช้ชื่อว่า “โรงเรียนโพธิธรรมศึกษา” เป็นสาขาของโรงเรียนแม่แจ่มปริยัติศึกษา⁵⁹

การสร้างวัดถาวร

อุโบสถที่สร้างขึ้นใหม่ โดยคอนกรีตเป็นวัสดุก่อสร้าง

1. วัดบุปผาราม สร้างเสร็จปี พ.ศ. 2509
2. วัดกองกาน สร้างเมื่อปี พ.ศ. 2517
3. วัดกุ สร้างเมื่อปี พ.ศ. –

สำหรับวัดที่กำลังก่อสร้าง คือ วัดบ้านเหล่า

ศาลาที่เป็นทรงล้านนามีที่วัดป่าแดดที่เดียว สร้างเมื่อ พ.ศ. 2511

⁵⁸ ดูประวัติโรงเรียนแม่แจ่มปริยัติศึกษาได้ที่ภาคผนวก ก

⁵⁹ อ่านประวัติเพิ่มเติมที่ภาคผนวก ก

ศาลาการเปรียญที่เป็นแบบทรงไทยภาคกลางมีวัดบุปผาราม สร้างเมื่อปี พ.ศ. 2523 ต่อมาก็ วัดบ้านเหล่า วัดน้อย วัดพร้าวหนุ่ม วัดต่อเรือ วัดทุ่งยาว วัดแม่นาจร วัดบนนา และที่กำลังจะสร้างคือ วัดบ้านทัพ

วิหารแบบทรงไทยภาคกลางวัดที่สร้าง คือ วัดบุปผาราม และฉลองเมื่อ ปี พ.ศ. 2536

ศาลานิมนต์สร้างขึ้นตามลำดับวัดดังนี้

1. วัดคู่ สร้างเสร็จปี 2539
2. วัดบุปผาราม สร้างเมื่อปี 2540
3. วัดป่าแดด สร้างเมื่อปี 2544 สร้างพร้อมกับหอระฆัง
4. วัดแม่ปาน สร้างเมื่อปี 2546
5. วัดบ้านทัพ, วัดต่อเรือ, วัดห้วยริน, วัดกองกาน สร้างเมื่อปี 2548

สรุป

ลักษณะของสถาบันพุทธศาสนาในแม่แจ่ม ยังเป็นที่พึ่งแก่ชุมชนในท้องถิ่นยังมีหมอยาและการศึกษาที่คอยช่วยเหลือสังคม พระสงฆ์ได้จัดการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรมให้แก่เยาวชนชายที่เข้ามาบวชเป็นสามเณรได้เป็นภาระให้สังคมในการสร้างบุคคลกรให้มีคุณภาพทั้งวิชาและความรู้

พระสงฆ์ที่มีความสามารถในการจัดหาทุนทางการศึกษาก็ได้อนุเคราะห์ทุนการศึกษาให้แก่เยาวชนที่มีฐานะยากจน

มีสงฆ์นักพัฒนาได้จัดการอบรมชุมชนในท้องถิ่นให้เยาวชนมีโอกาสปฏิบัติธรรมในช่วงปิดเทอม ช่วงเข้าพรรษา และการศึกษาธรรมศึกษาเป็นประจำทุกปี

การสร้างวัดส่วนใหญ่จะใช้วัสดุที่ได้ซื้อมาจากถิ่นอื่น

ประเพณีตลอดถึงการไปของคนที่แตกต่างไปจากเดิม พิธีกรรมต่าง ๆ จะเป็นรูปแบบมากขึ้นแต่จุดมุ่งหมายของพิธีเพื่อโชวีหรือความเป็นระเบียบมากกว่า จะส่งเสริมทางจิตใจ พระสงฆ์ยุคปัจจุบันต้องทำงานหนักทั้งงานด้านศาสนาที่มีรูปแบบการปกครองจากส่วนกลาง พร้อมกับงานพิธีกรรมในแม่แจ่มก็มีมากจนไม่ค่อยมีเวลาที่จะปฏิบัติบิณฑนา เพื่อประโยชน์ของตนเองเลยมีแต่งงานอนุเคราะห์ชุมชนเต็มไปหมด

บทสรุป

พระพุทธศาสนาในยุคดั้งเดิมมีลักษณะเฉพาะถิ่น คือ การเรียนการสอนเป็นอักษรล้านนา เรียนวิปัสสนาภาษาบาลีธรรมในธรรมบทหรือชาดก พระเถระผู้เป็นองค์ธรรมกถึกหรือนักเทศจะได้พระธรรมคำสอนจากการเทศและการอ่านคัมภีร์

การสวดมนต์ทำวัตรจะสวดมนต์ประจำวันมีบทสวดที่ใช้เฉพาะถิ่นการฝึกท่องแบบมุขปฐะ คือท่องจำจากคำปากเพราะไม่มีหนังสือ

การปกครองเป็นการเอาผู้มีความรู้ความสามารถในท้องถิ่นคนท้องถิ่นเลือกเอง เรียกรปกครองนี้ว่า หมวดยุโบสถ พระสงฆ์เป็นที่พึ่งบพาททางสังคมมาก คือ เป็นหมดยาเป็นหมดยา เป็นไวยาจารย์ เป็นอาจารย์สั่งสอนศิลปะวิทยาการต่าง ๆ ตลอดถึงช่างในหมู่ต่าง ๆ ด้วย

งานประเพณีพิธีกรรมทางศาสนาเป็นการรวมคนให้ตั้งอยู่ในความดีมีโอกาสสะสมบุญตามเวลาสมควร ไม่เห็นแก่เงินทองที่จะได้มา แต่การสร้างประเพณีพิธีกรรมเพื่อสร้างคนดี

การสร้างวัดวาอารามใช้วัสดุในท้องถิ่นช่วยกันสร้างมีนายช่างคอยดูแลเท่านั้น การทำ ทำไปด้วยความศรัทธา ไม่รีบร้อนทำการก่อสร้างวัดวาอารามเมื่อว่างจากการทำมาหาเลี้ยงชีพในช่วงฤดูร้อน

การเปลี่ยนแปลงทางบ้านเมืองเรียกว่า อาณาจักรทำให้ล้านนาต้องตกเป็นส่วนหนึ่งของสยาม รัฐของสยามต้องการปกครองประเทศชาติเป็นระเบียบเดียวกันโดยเฉพาะพระสงฆ์กับวัดเป็นฐานอำนาจที่สำคัญและยิ่งใหญ่ที่สุด รัฐก็มีการปฏิรูปการศึกษา การปฏิรูปประเพณี และวัฒนธรรมคำสอน ตลอดถึงแนวการปฏิบัติ

การที่พระสงฆ์จะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันต้องมีกิจวัตร จริยวัตร อย่างเดียวกันในช่วงแรกนี้ที่ปฏิรูปได้ คือ การเรียนหนังสือไทยกับการเรียนนักธรรม ตลอดถึงการสร้างบุคลากรรุ่นใหม่เพื่อจะสนองงานตามนโยบาย คือ การส่งพระสงฆ์ไปศึกษาต่อ

การปกครองสงฆ์มีความสอดคล้องกับการบริหารประเทศ มีกฎระเบียบที่เป็นรูปธรรม เช่น ไบสุทธิต้องมีจาริต หรือการนุ่งห่มแบบดั้งเดิมหรือพม่าต้องยกเลิก การปกครองแบบหัวหมวดยุโบสถต้องยกเลิก ต้องเรียนหนังสือไทยพระภิกษุสามเณรต้องไปสอบประถมต้องลาสิกขาไปสอบ

มีรูปแบบการปกครองแบบองค์กร และการปกครองแบบส่วนกลางแต่งตั้งมาให้

พระสงฆ์ที่บวชต้องเรียนนักธรรม ต้องเรียนทำวัตร เช่นเย็นเลิกสวดมนต์ประจำวัดดั้งเดิม มาสวดมนต์ 7 ด้านแทน

มีงานประเพณีเป็งเกิดขึ้นตามการส่งเสริมของพระพุทธศาสนาทั่วโลกที่อายุของพุทธศาสนาเดินมาถึงครึ่งหนึ่ง คือ 2500 ปี เหลืออีก 2500 ปี จะรวมกันได้ 5,000 ปี ตามอายุพระพุทธศาสนาองค์นี้ได้ตรัสรู้

ลักษณะของสถาบันพุทธศาสนาในแม่แจ่ม ยังเป็นที่พึ่งแก่ชุมชนในท้องถิ่นยังมีหมอยาและการศึกษาที่คอยช่วยเหลือสังคม พระสงฆ์ได้จัดการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรมให้แก่เยาวชนชายที่เข้ามาบวชเป็นสามเณรได้เป็นภาระให้สังคมในการสร้างบุคคลกรให้มีคุณภาพทั้งวิชาและความรู้

พระสงฆ์ที่มีความสามารถในการจัดหาทุนทางการศึกษาก็ได้อนุเคราะห์ทุนการศึกษาให้แก่เยาวชนที่มีฐานะยากจน

มีสงฆ์นักพัฒนาได้จัดการอบรมชุมชนในท้องถิ่นให้เยาวชนมีโอกาสปฏิบัติธรรมในช่วงปิดเทอมช่วงเข้าพรรษา และการศึกษาธรรมศึกษาเป็นประจำทุกปี

การสร้างวัดส่วนใหญ่จะใช้วัสดุที่ได้ซื้อมาจากถิ่นอื่น

ประเพณีตลอดถึงการไปของคนที่แตกต่างไปจากเดิม พิธีกรรมต่าง ๆ จะเป็นรูปแบบมากขึ้น แต่จุดมุ่งหมายของพิธีเพื่อโชวีหรือความมั่งมีจะเป็ยมากกว่าจะส่งเสริมทางจิตใจ พระสงฆ์ยุคปัจจุบันต้องทำงานหนักทั้งงานด้านศาสนาที่มีรูปแบบการปกครองจากส่วนกลาง พร้อมกับงานพิธีกรรมในแม่แจ่มก็มีมากจนไม่ค่อยมีเวลาที่จะปฏิบัติวิปัสสนา เพื่อประโยชน์ของตนเองเลยมีงานอนุเคราะห์ชุมชนเต็มไปหมด

1. เรื่องปู่เสียดคำลัวะ

พอหญิงคนนั้นคลอดลูกมาก็ได้ลูกตามปรารถนา ลูกที่เกิดมาก็มีความเฉลียวฉลาดกว่าลูกไทรธรรมดา ปู่เสียด เติบโตขึ้นมาก็ได้ไปอยู่ในหมู่บ้านลัวะ มีวันหนึ่งลูกลัวะป่วยลัวะก็เลยขอปู่เสียดไปทำนายว่าจะเป็นเพราะผีทางเหนือทางใต้ห่วยใดมาตักตอลูกข้า พอปู่เสียดได้ยินอย่างนั้นก็เอาคุ่นไฟกับข้าวเย็นแล้วเอาใบตองห่อเอาเวียนปลายตีนลูกลัวะ 3 รอบแล้วบอกว่า “ ผีเค้าไม่หลงวัง (โพรง) ไม่ใหญ่ ได้ตักได้ตอลูกข้าต่อนี้ ข้าได้มาฮับมาต่อนแล้วเด้อ “ปู่เสียดอยู่ในกรวกไม้ (โพรงไม้) ก็ตอบว่า เออ พอลัวะได้ยินก็ขนลุก แล้วก็ต่อไปอีกว่าขอให้ถอดพิษ ถอดไม้ออกจากลูกข้าบัดนี้ยามนี้เด้อะ อย่าให้เหลือให้ค้าง “ปู่เสียดก็ตอบครั้งที่สองอีกว่า เออ ลัวะที่ชานอกก็ต่างได้ยินเสียงดังออกมาจากกรวกไม้ (โพรงไม้) เหมือนกันทุกคน เมื่อข้ามารับมาต่อนแล้วก็หือมีความสุขจะไปตักไปตอกันอีก ผีก็ให้อยู่ส่วนผี คนก็ให้อยู่ส่วนคน พอลัวะว่าเสร็จ ปู่เสียดที่อยู่ข้างในก็ตอบดังกว่าเดิม ลัวะที่ทำพิธีและที่อยู่ข้างนอกก็พากันวิ่งหนีหมดเลยเพราะกลัว ปู่เสียดก็เลยจัดการนำหมูกลับบ้านหมดเลย ต่อมาลูกปู่เสียดได้นำเนื้อและข้าวเดินกินตามหมู่บ้าน พอลูกลัวะเห็นลูกลัวะก็ร้องไห้แย่งกิน ลัวะเลยถามลูกปู่เสียดว่า “เอาเนื้อมาจากไหน” ลูกลัวะก็ตอบว่า “ป้อเปื้อนไปเซาะที่เค้าไม่หลงวัง (โพรง) ไม่ใหญ่ปุ่น” ลัวะก็รู้ทันทีว่าเสียงที่ได้ยินนั้นเป็นเสียงปู่เสียดแน่ ๆ อยู่มาป้อเมิน (ไม่นาน) ลูกปู่เสียดก็ป่วย ปู่เสียดก็ขอลัวะมาทำนาย ลัวะก็ทำนายทายทักเหมือนกับปู่เสียดทำนายให้ลัวะนั้นแหละ ลัวะก็บอกให้ปู่เสียดไปหาหมุดหัวห้ากามาเลี้ยงปู่เสียดก็แกล้งไปถามหมู่บ้านเหนือบ้านใต้ แต่ก็ไม่ซื้อปู่เสียดเอาผักแพงมาเจาะเป็นรูแล้วได้เวลาพบค่าไฟแพะก็ลากผักแพงไปพร้อมทั้งทำเสียงร้องอวิก ๆ เหมือนกับเสียงหมุดหัวใหญ่ ๆ ร้อง พอลัวะได้ยินต่างก็วิ่งเข้าไปโพรงไม้ใหญ่ พอปู่เสียดไปใกล้ไม้ใหญ่ก็เอาไม้ฟาดผักแพงแล้วทำเสียงเลียนแบบหมูกำลังใกล้ตาย ลัวะที่อยู่ข้างในต่างก็ตืออกดีใจว่าจะได้กินหมู แล้วแกก็จัดแจงต้มผักแพงชงนั้น ลัวะอยู่ในโพรงไม้ก็คุยกันแกก็เอาฟางข้าวมาสอดเข้าตรงรูโพรงไม้แล้วพลาพูดว่าวันนี้เจ้าป้าเจ้าเขาคงชวนเพื่อนมาเยอะนะ ปู่เสียดก็บอกว่าจะเอาฟางให้ปุ่น่ง พอได้เวลาอันสมควรปู่เสียดก็เอาผักแพงที่ต้มยกขึ้นหึ่งเพื่อบวงสรวงเช่นไหว้ พอเวลามีดสนิปปู่เสียดก็เลยเอาไฟจุดให้เจ้าพ่อเห็นเพราะกลัวจะไม่เห็นข้าวของเช่นไหว้ แกจุดไฟล้อมรอบโพรงไม้หมดเลย ลัวะจึงไม่มีอากาศหายใจและในที่สุดก็ถูกไฟครอกตาย

ลูกปู่เสียดกินปลา ลูกลัวะเห็นก็อยากกินบ้าง ลูกลัวะก็ร้องไห้ให้พ่อหาให้ ลัวะก็ไปถามปู่เสียดว่าเวลาไปตกปลาทำอย่างไรบ้าง ปู่เสียดบอกว่าเอาไข่ไปตกปลา ลัวะก็หาไข่สอง-สามรังในหมู่บ้าน

เพื่อจะไปหาปลามากิน ปู่เส็ดก็ไปก่อนแล้วลับมีดอีโต้ เอาไม้มัดติดด้ามแก็กพลิกมีดให้เห็นแวบ ๆ เหมือนปลาพลั่วเห็นลัวะนึกว่าปลาจริง ๆ ก็เลยไขโยนลงไปปู่เส็ดก็เลื่อนมีดเข้าหาตัวเรื่อย ๆ พอใกล้ ๆ ตัวก็เอามีดเขื่อนไขออกจากเบ็ด แล้วก็กระตุกเบ็ดลัวะก็ดึงเบ็ดนึกปลาติดเบ็ด แต่ปลาไม่ได้ติดเบ็ดไม่ได้ปลาสักตัวจนไขหมด พอถึงตอนเย็นลูกลัวะเห็นลูกปู่เส็ดกินไขก็ร้องไห้ยาอกกิน ลัวะเลยถามว่าไปเจอไขที่ไหนมาลูกปู่เส็ดก็ตอบว่าพ่อไปเอาวังปลาท้ายบ้านมา อยู่มาอีกสอง-สามวัน ปู่เส็ดก็ทำหาไขเพื่อจะเอาไปตกเบ็ด พอลัวะรู้ลัวะก็พากันไปหมดบ้าน (ลัวะผู้ชาย) เพราะคิดว่าแก็กแคนปู่เส็ด พ่อปู่เส็ดไปถึงวังเลยเอาไขโยนไปที่ละฟองพร้อมเบ็ด พอลัวะเห็นก็พากันทำเหมือนปู่เส็ดทำคือเอามีดอีโต้พลิกไปพลิกมาเพื่อให้เห็นแวบ ๆ เหมือนปลา ปู่เส็ดสังเกตจากท่อไม้ไผ่ที่ลัวะใช้หาไข และสังเกตจากหญ้าที่คลุมหัวแล้วปู่เส็ดก็เอาก้อนหินโยนใส่ลัวะที่มาแก็กแคนตายหมด

อยู่มาไม่นานลูกลัวะเห็นลูกปู่เส็ดเลี้ยงนกแล (นกแก้ว) เลยอยากได้จึงถามว่าได้มาจากไหน ลูกลัวะตอบว่าพ่อไปจับบนเขาโน่นลูกลัวะที่อยู่ในหมู่บ้านต่างพากันไปหาปู่เส็ดเลยไปถามปู่เส็ดว่าวิธีการจับนกแล (นกแก้ว) และกาสรไปเอานกแล (นกแก้ว) จะไปเอาตอนไหนปู่เส็ดตอบว่าต้องไปเอาคืนเดือนเพ็ญต้องขึ้นไปเอาบนภูเขาสูงแล้วปู่เส็ดก็พาพวกเด็ก ๆ ในหมู่บ้านทั้งหมดขึ้นไปบนป่าสนพร้อมกับชี้ให้เด็ก ๆ ดูลูกสนว่านั่นแหละคือนกแล (นกแก้ว) แล้วก็บอกให้เด็ก ๆ ทุกคนว่าอย่าส่งเสียงดังเดี๋ยวนกจะบินหนี ลูกลัวะต่างตื่นเต้นที่ได้เห็นลูกสนคิดว่าเป็นนกแลต่างก็วิ่งแล้วปู่เส็ดก็เอาขวานด้ามหลวง ๆ เพื่อที่โค่นต้นไม้ พอขวานลับเข้าไปสอง-สามทีขวานก็หลุดออก ปู่เส็ดก็เอาขวานกระแทกกับหัวเข้าลูกลัวะ ลูกลัวะก็ร้องไห้บอก ปู่เส็ดก็บอกว่าอย่างร้องเดี๋ยวนกจะบินไปหมด ลูกลัวะก็ต้องทนและหยุดร้องทันทีเพราะความท้ออยากได้นกพอไม้ใกล้ล้มปู่เส็ดก็บอกให้ลูกลัวะทั้งหลายวิ่งไปรอที่จับนกแจ (นกแก้ว) เพราะเด็กเข้าใจว่าลูกต้นสนนั้นเป็นนกแลจริง ๆ ก็วิ่งไปทางที่ไม้จะล้มพอไม้ล้มก็ทับใส่ลูกลัวะตายหมดไม่เหลือแม้แต่คนเดียว

ดังนั้นในหมู่บ้านเลยเหลือแต่ผู้ชายวัยรุ่น และพ่อบ้านประมาณ 4-5 คน คุยกันถึงว่าอยากแลกนอนเมียกับปู่เส็ด แต่ปู่เส็ดมีข้อแม้ว่าต้องให้ปู่เส็ดนอนก่อนเพราะว่าลัวะมีหลายคน ปู่เส็ดก็นอนกับเมียลัวะแล้วเอาระดิงมัดติดเอวเวลานอนกับเมียลัวะก็เลยมีเสียงดังของกระดิง ลัวะผู้ชายก็เลยถามปู่เส็ดว่ามี เคล็ดลับอย่างไรที่นอนแล้วมีเสียงไฟเพราะเพราะพริ้งสนุกสนาน ปู่เส็ดได้ตอบไปว่า “ถ้าต้องการรู้ต้องมีข้อแม้ว่าห้ามนอนกับเมียฉันแล้วฉันจะบอกให้” พวกลัวะต่างก็ตกลงเพราะเมื่อไปแอบฟังปู่เส็ดร่วมหลับนอนกับเมียตนเองมีเสียงไฟเพราะเหลือเกิน แล้วปู่เส็ดก็ได้นัดหมายให้เอาเงิน (ตะกั่ว) กับถ่านไปที่วังน้ำ ส่วนข้ออื่นกับหม้อปู่เส็ดจะรับผิดชอบเตรียมไปเองส่วนลัวะที่ต้องการไปหล่มะหิงต่างก็อยากได้ลูกกระดิงของตนเองใหญ่และดัง ๆ เลยเตรียมเงิน (ตะกั่ว) เยอะมากในการหล่มะหิงต้องจับไม้สั้นไม้ยาวว่าใครจะได้หล่มก่อนหลังเพื่อที่ไม่ให้ลัวะแย่งกันลัวะที่ได้คิดสุดท้ายต่างใจจืดใจจ่อเพราะกลัวตะกั่วหมดการหล่มกระดิงของปู่เส็ดนั้นคือตักตะกั่วใส่ลูกอ้นทะแล้วก็ถีบนำออกผู้ชายลงน้ำเพื่อให้ไหลน้ำออกวังได้ ต้องเลือกสถานที่ที่น้ำเชี่ยวที่สุด พอ

เลือกเวลาและสถานที่ได้แล้ว ปู่เสียดจัดการต้องหม้อต้มจีน (ตะกั่ว) ให้เหลว แล้วก็ให้บุคคลที่ได้คิวแรก หรือที่ 1 เข้าหลอมมะหิงห์โดยผู้ที่หล่อต้องยืนถ่างขาคร่อมน้ำที่เขี้ยวที่สุดพร้อมกับดึงหนังอันทะของตนเองออกมาเพื่อรองรับตะกั่วปู่เสียดก็ใช้ทัพพีตักตะกั่วราดอันทะแล้วปู่เสียดก็ถีบหน้าอกให้หยายท้องลงน้ำเขี้ยว มีบางคนที่เป็นลูกผู้ใหญ่บ้านหรือลูกแคว้น (กำนัน) บอกแก่ปู่เสียดว่า ข้าเป็นลูกแคว้น (กำนัน) จะเอาสองซ็อนแต่ไม่มีใครได้สองซ็อนเพราะซ็อนเดียวกันตายแล้วสถานที่หล่อกระดิงนั้น ปัจจุบันเรียกว่า **ออบลัวะวาย** อยู่บริเวณใกล้บ้านสบลอง

พอปู่เสียดตายผู้หญิงโกรธแค้นก็หมายว่าจะไปถ้ำอุจจระใสหลุมศพปู่เสียดให้สะใจ เลยไปถามลูกปู่เสียดว่าฝังศพพ่อตรงจุดไหน ลูกปู่เสียดก็รู้ทันทีชี้ไปใกล้ชุมต่อหลวง (ตัวต่อที่อยู่ในดินมีขนาดใหญ่ที่สุด) คนเมืองเรียกว่า ต่อสาดหรือต่อเสื่อ เพราะว่ามันคุ้ยดินออกมาขนาดเท่าผืนเสื่อ ลัวะผู้หญิงก็ไปชวนเพื่อฝูงทั้งบ้านว่าไปแก้แค้นปู่เสียดกันดีกว่า เพราะเขาฆ่าลูกผัวเรา เลยไปถ้ำอุจจระใสชุมต่อก็เลยถูกต่อต่อยตูด ลัวะผู้หญิงตะโกนออกมาว่าปู่เสียดนี้จริง ๆ ตายแล้วยังดุเลย

2.ตัวอย่างการเขียนจดหมายหาพระสงฆ์

เขียนที่วัดพุทธเอ็น

สมณกถาหมายพระครูบาอินตา นายกิติ 14 วัดพุทธเอ็นถึงตุ้เจ้าญาณทิน วัดหัวริน และตุ้เจ้าเต๊ะวะ วัดโหลงใต้ทรงรบ

แต่ท่านทั้ง 2 ได้ขึ้นมาประชุมที่วัดพุทธเอ็นในวันเดือน 10 ลง 13 ค่ำ พຼ່ງนี้ เพราะมีความขัดข้องด้วยภายในหลายอย่างเป็นการยุ่งเหยิงนัก แต่มีความขัดสน อย่างหนึ่งอย่างใดก็อย่าได้อ้างจิม

เซ็นต์ ชื่อพระอินตา

เป็นสำคัญ

3.คำไหว้พระธาตุปีเกิด

พระธาตุประจำปีเกิด

พระธาตุประจำปีเกิดโบราณ อาจารย์ได้เขียนเป็นตำราได้สืบกันมาว่ามนุษย์คนเฮที่เกิดมาในโลกนี้เมื่อสิ้นอายุขัยแล้วดวงวิญญาณจะไปสถิตอยู่ตามพระธาตุเจดีย์ต่าง ๆ ตามปีเกิด และในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ หากได้ไปไหว้ไปนมัสการยังพระธาตุประจำปีเกิด ถือว่าได้บุญได้กุศล และทำให้อยู่ดีมีสุข อายุยืนยาวนาน คนสมัยก่อนจะมีรูปภาพพระธาตุเจดีย์ประจำปีเกิดไว้ในบ้านเรือนหรือบนหิ้งแต่เป็นรูปขาวดำ สำหรับไว้สักการบูชา ในการรวบรวมพระธาตุเจดีย์ประจำปีเกิดนี้มีใน

ตำราคนเมืองเหนือเป็นตำราพื้นเมือง หรือล้านนา ผู้เขียนประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในครั้งได้ แสวงหารวบรวมไว้ให้อุบาสกอุบาสิกาผู้นับถือพระพุทธศาสนา นำมาศึกษาและกราบไหว้ผู้ที่สนใจ จะได้ทราบว่าพระธาตุเจดีย์นั้น ๆ ตรงกับวันเกิดปีเกิดของตนเอง เมื่อมีโอกาสจะได้ไปสักการบูชา หรือน้อมระลึกถึงด้วยความเคารพเลื่อมใสก็จะก่อให้เกิดบุญกุศลความสุข ความเจริญในชีวิตยิ่ง ๆ ขึ้นไป พระธาตุประจำปีเกิดนี้ ตามตำราของโบราณจารย์ได้กล่าวไว้ดังนี้

คนเกิดปีชวด (หนู)	วัดพระธาตุศรีจอมทอง	จังหวัดเชียงใหม่
คนเกิดปีฉลู (วัว)	วัดพระธาตุลำปางหลวง	จังหวัดลำปาง
คนเกิดปีขาล (เสือ)	วัดพระธาตุช่อแฮ	จังหวัดแพร่
คนเกิดปีเถาะ (กระต่าย)	วัดพระธาตุแช่แห้ง	จังหวัดน่าน
คนเกิดปีมะโรง (งูใหญ่)	วัดพระธาตุพระสิงห์	จังหวัดเชียงใหม่
คนเกิดปีเส็ง (งูเล็ก)	วัดพระธาตุพระพุทธรายา	ประเทศอินเดีย
คนเกิดปีมะเมีย (ม้า)	พระเจดีย์พระธาตุตะไกอง	ประเทศพม่า หรือ
เจดีย์ชะเวดากอง ประเทศเมียนมา)		
คนเกิดปีมะแม (แพะ)	วัดพระธาตุดอยสุเทพ	จังหวัดเชียงใหม่
คนเกิดปีวอก (ลิง)	วัดพระธาตุพนม	จังหวัดนครพนม
คนเกิดปีระกา (ไก่)	วัดพระธาตุหริภุญชัย	จังหวัดลำพูน
คนเกิดปีจอ (สุนัข)	เจดีย์พระเกตุแก้วจุฬามณี	ดาวดึงส์
คนเกิดปีกุน (หมู)	วัดพระธาตุดอยตุง	จังหวัดเชียงราย

คำนมัสการพระบรมธาตุจอมทอง

กราบไหว้เมื่อบรมธาตุอยู่ในคูหาปราสาทให้ว่า นโมพุทฺธายะ นะมามิ ติโลกะโม
 ลิง โลกะภูฏ ปะติภุจิสฺส ภูชิตัง สัพพะโลเกหิ กิตติมันตัง มะโนหะรังอะหัง วันทามิสัพพะ
 ทา

คำแปลว่า

อะหัง อันว่าข้าพเจ้า นามามิ ก็ไหว้ครบทวารทั้งสามโลกโมลิมักว่าติโลกสุส ภควโต ทักขิน
 โมลี ซึ่งพระธาตุจอมหัวเบือ่งขวาแห่งพระพุทธเจ้า ตนประเสริฐล้ำเลิศกว่าโลกทั้งสาม ทักขินโมลี
 ธาตุนั้นปติภุจิสฺส มักว่า ภควโตอภิวฐานพเลนฐิตัง อันตั้งอยู่ด้วยกำลังอธิษฐาน แห่งพระพุทธเจ้าโล
 กภุมุทฺธนิ บนยอดดอยจอมทอง อังครวั อันมีเมืองอังครวัฐ กิตติมันตัง อันภาษาปรากฏมากนัก
 มโนหรง อันนำมาซึ่งความเลื่อมใสศรัทธาอันดีปิตปราโมทย์โลกานังแห่งโลกทั้งสาม สัพพะโลเกหิ
 ษิตัง อันโลกทั้งมวลหากควรบูชา อามิสปฏิบัติ ะเสนะ ด้วยสามารถแห่งอามิสบูชาและปฏิบัติ

บูชา สัพพะทาในกาลทุกเมื่อแล

คำไหว้พระธาตุลำปางหลวง

ยา ปาตุภูตา อะตุลานุภาว จิรัง ปะติฏฐิตา สัพภักปะปะนุเร เทวณะ คุตตะ ราภิธะ
ยา นะ มามิหันทัง วะระชินะธาตุง กุมาระกัสะปะงั นละตะ ธาตุโย เมฆิยะมะหา เถระ กัณธาตุ
ฐะเปติ มหาสุาเน เจติยัง ปุชิตา นะระ เทเวหิ อะหังวันทา มิธายุโย

คำไหว้นมัสการพระธาตุช่อแฮ

โกเสยยะระชัคคะปปพะเต สัตตะมะโนธัมเม พุทธาเสสา อะหังวันทามิ สัพพะทา อะหังจัน
ทามิ ธาตุโย อะหังวันทามิ สัพพะโส

คำไหว้พระธาตุแช่แห้ง

ตั้งนะโม 3 จบ แล้วกล่าวบูชาว่า ยา ธาตุภูตา อตุลา นันทปุเร เทวานุภาวณะ วะระธาตุ
เสฏฐัง อะระหัง วันทา มิ สัพพะทา อะหังวันทามิ ธาตุโย หรือว่าดังนี้

ยา ธาตุภูตา อะตุลานุภาว จิรัง ปะติฏฐิตา นันทะกัปะปะเก ปุเร เทวณะ คุตตะวะระพุท
ธาตุง จิรัง วันทามิ หันตัง ชินะธาตุโย โส ตะเถาคะตัง อะหังวันทา มิ สัพพะทา อะหังวันทามิ พุระโต

คำไหว้พระธาตุพระสิงห์

นะมามิ สิหิงพิมปัง สุวัณณารัมมัง ลังกาชาตัง โสภาภิโสภัง สะราภิกันตัง นะมามิหัง

แปลว่า ข้าพเจ้าขอนอบน้อม พระพุทธรูปพระสิงห์ อันแพรวพราวไปด้วยทอง สร้างมาจาก
สีลังกาอันงดงามยิ่งนัก ข้าพพุทธเจ้าขออบน้อมพระสิงห์

คำไหว้พระเจดีย์พุทธคยา อินเดีย

ปะฐะมัง โพธิปัลลิกัง ทุตติยัง อานิสมสะกัง ตติยัง จังกะมะเสฏฐัง จะตุตถังระ ตะนะพะรัง
ปัญจะมัง อะชะปาละนิโคธัง จัมมัสสราชายะตะนัง สัตตะมัง มุจจะลินทัง อหังวันทา มิ ภูระโต

คำไหว้พระเจดีย์ชะเวดากอง (พระธาตุตะโก้ง เมืองพม่า)

ซัมพุทีเป วะระสุาเน สิงคุดะเร มะโนธัมเม สัตตะระตะนะปะฐะมังกุกุสันธัง สุวัณณะ
ทันทัง ธาตุโยฐัสสะติ ทุตติยังโกนาคะมะนัง ธัมมะถะวณัง ธาตุโย ฐัสสะติ ตติยัง กัสสะยัง พุทธจี
วะรังธาตุโย ฐัสสะติ จะตุตถัง โคตะมะอัฐฐะเสะ ธาตุโยรัสสะติ ปัญจะมัง อริยะเมตเตโย อะนา
คะเตอุตตะมังคะธาตุโย อะหังวันทามิ พุระโต

คำไหว้พระธาตุคอกยสุเทพ

สุวัณณเจติยัง เกสวะระมะมัตถะลุงคัง ะวัณญะธาตุสุเทเวหิ สัพพะบุชิตัง นะระเทเวหิ
อะหัง วันทามิ ธาตุโย อะหังวันทามิ สัพพะทา

คำไหว้พระธาตุนม (ภาคอีสาน)

กะปะณะศิริสะมิง ปัพพะเต มหากัสสะเปนะ ฐานปิตัง พุทธะอุรังคะธาตุง สีระสา นะมามิ
ข้าพเจ้าขอน้อมนมัสการ พระบรมอัฐังคะธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่พระมหากัสสป
เถระเจ้า นำมาฐาปนาไว้ ณ ภูกำพร้าวด้วยเศียรเกล้า

คำไหว้พระธาตุหริภุญชัย

สุวัณณเจติยัง หริภุชะยัญญัง ะระมะโกลีธารัง อรัญญะสุทัง สะหะอังคฺคฺคฺสิญญัง ถัจจา ยะเนนา
นิตะปัตตะปัตตะพุรัง สีเสนะ มัยหัง ปะณะนามิ ธาตุง อะหังวันทามิ สัพพะทา ข้าพเจ้าขอเอาเศียร
เกล้า ของข้าพเจ้า นอบน้อมพระธาตุอันเป็นเจดีย์ทอง ซึ่งอยู่ในเมืองหริภุญชัย คือ พระอัญมณี
พระโมลีอันประเสริฐ พระอัฐิส่วนพระทรงอันประสุดกับทั้งพระอัฐิพระองค์และพระธาตุย่อยเต็ม
บาตรหนึ่ง อันพระกัจจายะนำมา ข้าพเจ้าขอวันทาในกาลทุกเมื่อแล

คำไหว้พระธาตุเกตแก้วจุฬามณี

ดาวะติงสาเยะ ปุรัมเม เกสวะจุฬามณี สะวีระปัพพะตา บุษิตา สัพพะเทวานัง ดังสีระสา ธาตุ
อุตตะมังอะหังวันทามิ สัพพะทา

คำไหว้พระธาตุดองตุง

พิมพา ะชะคคะ ปัพพะเต นะจุฬา ธาตุ จิรัง-มะหาคะมา นะมามิหัง อะหัง วันทามิ สัพพะ
ทา

4.วันดี-วันเสีย

เดือนเกียง เดือนห้า เดือนเก้า-ระวิจันตัง	เสีย	วันอาทิตย์กับวันจันทร์
เดือนยี่ เดือนหก เดือนสิบ-อังการัง	เสีย	วันอังคารวันเดียว
เดือนสาม เดือนเจ็ด เดือนสิบเอ็ด โสริ-กูร	เสีย	วันเสาร์กับวันพฤหัสบดี
เดือนสี่ เดือนแปด เดือนสิบสอง สุขโข-พุทธา	เสีย	วันศุกร์กับวันพุธ

โลกวันแบบโบราณ

ผู้ที่จักมีงานมงคลต่าง ๆ เช่นบวชพระเปิกตุ้ สร้างบ้านใหม่ ขึ้นบ้านใหม่ กินแขกแต่งงานไป คำขายเปิดร้าน ไปติดต่อการงานเสี่ยงโชค โยกย้ายไปอยู่ต่างบ้านต่างเมือง การลงทุนค้าขายหาก ต้องการวันดีมีโชคชัย ก็ให้ดูตามนี้และเลือกเอาวันดีเว้นวันเสียก็จะเกิดสมฤทธิ์ผล แก่ท่านดัง ประสงค์ เพราะโลกโบราณแบบนี้มีผู้เอาไปใช้แล้วได้ผลดีดังใจนี้มากมายต่อมากแล้ว เดือนออก- เดือนแรม ก็ถือเอาแบบอย่างเดียวกันคือ

1	ค่ำ	ข้างแควขึ้นสู่โรงธรรม	ดี
2	ค่ำ	พึงธรรมกลางป่าช้า	ไม่ดี
3	ค่ำ	ล้างมือถ้าคอยกิน	ดี
4	ค่ำ	นอนหลายตื่นตากแดด	ไม่ดี
5	ค่ำ	ผีแหวดล้อมปองเอา	ไม่ดี
6	ค่ำ	ลงสำเนาไปค้า	ดี
7	ค่ำ	เคราะห์หอยู่ถ้าคอยชน	ไม่ดี
8	ค่ำ	สรวนบ่เมี้ยน	ไม่ดี
9	ค่ำ	ถูกเสี้ยนพระราม	ไม่ดี
10	ค่ำ	หาความงามบ่ได้	ไม่ดี
11	ค่ำ	ชี้ไร่เกิดเป็นดี	ดี
12	ค่ำ	บ่มีดีสักหยาด	ไม่ดี
13	ค่ำ	ไชยะปราบชมพู	ดี
14	ค่ำ	ศัตรูปองร้าย	ไม่ดี
15	ค่ำ	ถูกแม่ผีหลวงปองเอา	ไม่ดี

หมายเหตุ : ปัจจุบันก็ถือตามนี้

5.ประวัติพระสงฆ์ที่มีบทบาทในเมืองแจ่ม

ประวัติพระใบฎีกาสุทัศน์ วชิรญาณ

ชีวิตก่อนบรรพชา

พระใบฎีกาสุทัศน์ วชิรญาณ เดิมชื่อ สุทัศน์ นะติกา เกิดวันพุธที่ 4 เดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2509 บิดาชื่อ นายคำ มารดาชื่อ นางพัน เกิดอยู่บ้านเลขที่ 64 หมู่ที่ 4 ตำบลท่าผา อำเภอมะ

แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ท่านเป็นกำพร้ามารดาตั้งแต่ท่านอายุได้ 1 ขวบ บิดาของท่านได้แรงงานใหม่ และท่านก็ได้ไปอาศัยกับตายาย ท่านมีพี่น้องร่วมโลหิตกันทั้งหมด 12 คน ฐานะทางครอบครัวของท่านเช่นเดียวกับชาวชนบททั่วไป เมื่อเทียบกับลูกทั้ง 12 คน คนทั่วไปอาจจะว่าลูกมากและยากจน แต่ในบริบทสมัยนั้น ครอบครัวในชนบทจำเป็นต้องมีลูกมากเพื่อใช้แรงงานในภาคเกษตรกรรม ถ้าถามว่าฐานะทางเศรษฐกิจดีหรือไม่อย่างไรก็ตอบได้ว่าอยู่ได้ไม่ถึงกับยากจน

หลังจากที่ท่านได้เข้ามาอาศัยอยู่กับตายายแล้ว ปี พ.ศ. 2516 เป็นปีที่ท่านมีอายุกำหนดที่จะต้องเข้าเรียน ตาและยายจึงนำท่านไปฝากโรงเรียนวัดป่าแดด ในปี พ.ศ. 2520 ท่านก็สามารถเรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ชีวิตในวันเด็กของท่านนับว่าค่อนข้างที่จะแตกต่างจากเด็กในชนบททั่วไป กล่าวคือ ท่านจะมีนิสัยที่ใฝ่ในการแสวงหาความรู้ใส่ตัวเองมาก ท่านจะใช้เวลาว่างจากการทำงานช่วยเหลือครอบครัวอย่างที่เด็กทั่วไปทำได้มาอ่านหนังสือ ซึ่งตรงจุดนี้ถ้าเป็นเด็กทั่วไปก็จะเล่นกันแต่ท่านกลับไม่ทำอย่างนั้น สภาพแวดล้อมทางครอบครัวมีส่วนที่ทำให้ท่านเป็นอย่างนั้น เนื่องจากว่าลุงของท่านเป็นทิดที่เคยบวชเรียนมาก่อน มีความรู้ทางด้านภาษาล้านนาและเปณผู้ที่ได้รับการศึกษาทางธรรมะเป็นอย่างดี และลุงก็จะเป็นคนที่ชอบอ่านหนังสือมากเช่นกัน ท่านมักที่จะหยิบเอาหนังสือของลุงมาอ่านติดขัดตรงไหนก็จะถามลุง ในขณะที่พี่ชายของท่านที่เคยบวชเป็นสามเณรและลาสิกขามาเช่นกัน

ดังนั้น จึงทำให้ที่บ้านของท่านมีหนังสือหรือตำราอยู่บ้านบางส่วน ตลอดถึงมีผู้รู้หนังสืออยู่บ้าง ทำให้ท่านสามารถอ่านหนังสือได้ดีตั้งแต่ตอนอยู่ ป.1 และเมื่อท่านสำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 ที่โรงเรียนป่าแดดแล้ว ท่านก็ได้หันหลังให้กับเรื่องของความสนุกสนาน มุ่งเข้าสู่ร่มผ้ากาสาวพัตร์ เนื่องจากท่านเห็นคุณค่าของการศึกษาทั้งที่เคยประสบด้วยตนเองและมีแบบอย่างที่ดีอย่างลุง

และพี่ชาย และอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ท่านตัดสินใจบวชเพราะว่าคนที่เรียนต่อในสมัยของท่านนั้น ต้องมาศึกษาในเมือง ญาติท่านในเมืองก็ไม่มีในขณะเดียวกันท่านจะต้องเดินทางไปกลับทุกวันก็เห็นว่าจะลำบาก ท่านจึงเลือกเอาที่จะบวชและหันหน้าศึกษาพระปริยัติธรรมในทางพระศาสนาดีกว่า ท่านจึงได้ตัดสินใจบวชเป็นสามเณร ณ วัดป่าแดดนั่นเอง

การบวชและการศึกษาหลังการบวช

เมื่อเรียนจบการศึกษาระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ท่านก็เข้ามาบวชเป็นสามเณร เมื่อครั้งอายุ 11 ปี ท่านบวชเมื่อวันที่ 27 เดือน มิถุนายน พ.ศ. 2520 ณ วัดป่าแดด พระอุปัชฌาย์คือเจ้าอธิการพิมล ปิยธมฺโม วัดบุปผาราม ตำบลช้างเคือง อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ หลังจากบวชเป็นสามเณรในพระพุทธศาสนาแล้วท่านได้ศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกนักธรรมที่สำนักศาสนศึกษาวัดป่าแดด ท่านใช้เวลาในการศึกษานักธรรมชั้นตรี (ขั้นต้นของการศึกษาแผนกนักธรรม) อยู่รวมเวลาทั้งหมด 4 ปี จึงจะสอบผ่าน ตรงจุดนี้ท่านมองว่าถ้าเป็นคนอื่นก็คงจะท้อและ

พาลไม่เรียนหรือลาสิกขาไปแล้ว แต่ท่านกลับไม่ทำอย่างนั้น เหตุผลหนึ่งที่ท่านพอจะรู้ว่าทำไมถึงต้องเรียนซ้ำชั้นนานหลายปีนั้นก็คือ ตัวหนังสือของท่านไม่สวยและข้อสอบก็จะเป็นข้อสอบแบบอัตนัยทั้งหมด กรรมการคงจะอ่านคำตอบของท่านไม่ถนัด เพราะว่ามันไม่สวย ท่านเชื่อว่าทำทำข้อสอบถูก แต่ท่านก็ไม่ได้ห้อยย ท่านใช้เวลาส่วนหนึ่งคัดไทยในที่สุดท่านก็สามารถที่สอบผ่านได้ในปีที่ 4

ในช่วงที่ท่านเรียนพระปริยัติธรรมแผนกนักธรรมอยู่นั้น เวลาส่วนหนึ่งของท่านนอกจากจะเป็นการท่องหนังสือ ทำกิจวัตรประจำวันของสงฆ์ เช่น การทำวัตรสวดมนต์ บิณฑบาต กวาดลานวัด เป็นต้น แล้วทุก ๆ เย็นหลังจากเลิกเรียนหนังสือท่านและพระภิกษุสามเณรภายในวัดจะช่วยกันปั้นอิฐเพื่อสร้างกุฏิที่พักจำพรรษาอีกหลังหนึ่ง หลังจากทำงานเสร็จก็จะทำวัตรสวดมนต์ คัดตัวหนังสือล้านนาที่มีท่านเจ้าอาวาสเป็นผู้สอน หลักสูตรที่มีเสริมขึ้นของพระภิกษุสามเณรภายในวัดคือ “ภาษาล้านนา” ท่านกล่าวว่า พระภิกษุสามเณรที่เป็นชาวเหนือหรือชาวล้านนาจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเรียนรู้ภาษาล้านนานั้นส่วนมากบรรพบุรุษจะเขียนหรือ “จ๋าน” ไว้ในธรรมใบลานเป็นภาษาล้านนา

หลังจากสอบนักธรรมชั้นตรีผ่านแล้ว ท่านก็ได้ศึกษาต่อจนจบนักธรรมชั้นเอกอีก 3 ปีต่อมาและก็จบการศึกษาผู้ใหญ่ระดับ 4 (เทียบเท่ามัธยมศึกษาชั้นปีที่ 3 ในปัจจุบัน) จึงนับว่าท่านเป็นสามเณรที่เฝื่องในการศึกษาอย่างจริงจัง

เมื่อท่านสำเร็จการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกนักธรรมชั้นเอกและการศึกษาผู้ใหญ่ระดับ 4 แล้วท่านก็ไม่มีโอกาสเรียนต่อ เนื่องจากฐานะทางเศรษฐกิจในช่วงนั้นอยู่ในช่วงฝืดเคืองทางบ้านไม่สามารถที่จะส่งให้เรียนต่อได้และสถานที่เรียนก็หายาก ท่านจึงตัดสินใจพักการเรียนไว้ระยะหนึ่งเมื่อท่านรู้ว่าตัวท่านเองคงไม่มีโอกาสที่จะเรียนต่อแล้วก็เลยแสวงหาความรู้จากแหล่งอื่น เพราะท่านตระหนักอยู่เสมอว่าเราต้องมีความรู้เทียบเท่ากับเพื่อนรุ่นเดียวกันที่ไม่ได้บวชเรียน แต่เรียนหนังสือในโรงเรียนประจำอำเภอหรือจังหวัด ดังนั้นทุกวันหลังจากที่ท่านฉันเช้าและเพลเสร็จ เมื่อทางวัดไม่มีกิจอันใดให้ต้องทำท่านก็จะไปอ่านหนังสือพิมพ์ที่ศาลา อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน และในระหว่างนั้นมีรุ่นพี่และเพื่อนที่บวชเรียนแล้วไปเรียนที่กรุงเทพฯ และสระบุรีได้มาชวนให้ท่านไปเรียนต่อที่กรุงเทพฯ ท่านตัดสินใจตามเพื่อเข้ากรุงเทพฯ ด้วยความหวังใจว่าจะเรียนต่อระดับที่สูงขึ้นไปกว่าเดิม แต่ท่านก็โชคร้ายอีกครั้งเมื่อโรงเรียนดังกล่าวได้ปิดรับสมัครนักเรียนไปแล้ว ท่านจึงต้องกลับมาที่วัดป่าแดดอีกครั้งหนึ่ง

โอกาสที่ท่านจะได้เรียนหนังสือได้มาเคาะประตูกุฏิท่านอีกครั้งหนึ่ง เมื่อเพื่อนของท่านอีกรูปหนึ่งไปบวชอยู่ที่จังหวัดลำพูน ได้กลับมาเยี่ยมโยมพ่อ โยมแม่ และได้ชวนท่านไปเรียนด้วย ท่านตัดสินใจออกจากวัดบ้านเกิดเพื่อศึกษาต่ออีกครั้งหนึ่ง และพี่ชายท่านก็สนับสนุนในเรื่องของค่าใช้จ่ายในการศึกษา จนในที่สุดท่านก็ได้เรียนต่อในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 จนได้

ระหว่างที่กำลังศึกษาอยู่นั้น ท่านได้เกิดความคิดเห็นที่ขัดแย้งภายในตัวท่านเองว่า อันที่จริงนั้นวัตถุประสงค์อย่างหนึ่งก็คือ ให้เราอ่านออกเขียนได้ ฉะนั้นเมื่อเราอ่านออกเขียนได้ก็ไม่จำเป็นที่จะต้องเรียนต่ออีก ความรู้ใช้อยู่แต่ในห้องเรียน นอกห้องเรียนต่างหากที่มีความรู้อยู่มากมาย ความคิดของท่านในช่วงนั้น คือ ไม่จำเป็นที่จะต้องมานั่งเรียนในห้องเรียนอีกต่อไป และประกอบกับการที่ท่านเป็นนักเรียนที่ชอบซักถามจนเพื่อน ๆ ในห้องเรียนพากันไม่พอใจ ท่านจึงตัดสินใจลาออกจากโรงเรียนแล้วกลับมาอยู่ที่วัดป่าแดดอีกครั้งหนึ่ง

จากโครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้พบภาพจิตรกรรมฝาผนัง วัดป่าแดด แปรภาพด้วยกัน เป็นภาพที่ช่างไทยใหญ่เขียนขึ้น อยู่ในสภาพที่ทรุดโทรม ในปี 2527 นายทนต์ได้ติดต่อขอทุนจากมูลนิธิเสฐียรโกเศศ นาคประทีป และปี 2528 เป็นโอกาสดีที่ท่านพระสุทัศน์ ได้พบผู้รู้สองท่าน คือ อาจารย์เพ็ญ หริพิทักษ์ กับ อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ซึ่งเป็นประธานอนุกรรมการฝ่ายดำเนินงานของมูลนิธิ เมื่อมีโอกาสก็ได้สนทนาร่วมด้วยกัน อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ว่า สามาถรูปนี้มีความคิดที่แปลกไม่เหมือนพระเณรทั่วไป จึงได้สนับสนุน โดยการส่งเสริมโครงการห้องสมุดสามาถรูปวัดป่าแดด เริ่มเป็นโครงการเล็ก ๆ คือ ให้ผู้อ่าน อ่านหนังสือเรียบร้อยแล้ว ย่อมาส่งเป็นบทสรุปแล้วมีสินน้ำใจเล็ก ๆ น้อย ๆ ตอบแทนให้ ไม่จำกัดว่าเป็นหนังสือประเภทใด แต่มีผู้ตอบรับทุนเป็นจำนวนมาก พอปีที่สอง ได้ส่งเสริมให้มีการงานธรรมบาลาน แต่การงานธรรมมีผู้ร่วมโครงการ 4-5 รูป

ปี 2532 ส่งเสริมการอ่านได้เปิดโอกาสให้ทั้งสามเณรและเยาวชนที่อยู่ในแม่แจ่มมีโอกาสได้อ่านหนังสือดี ๆ และเพิ่มขึ้นพร้อมกับจำนวนรางวัลที่เป็นสินน้ำใจเล็กน้อยเป็นห้องสมุดเปิด คนทั่วไปสามารถใช้ได้ทุกวัน

ปี 2535 ได้ขยายกลุ่มเป้าหมายมอบทุนให้แก่ผู้หญิงที่ด้วยโอกาสทางการศึกษาเพราะช่วงนั้น ในสังคมภาคเหนือ เรื่องการตกเขี้ยวเป็นเรื่องดังมาก การตกเขี้ยว หมายถึง การจ้องตัวเด็กผู้หญิงที่หน้าตาดี แต่มีฐานะยากจน พอจบประถมศึกษาปีที่ 6 แล้วก็จะรับไปขายประเวณี

ท่านพระสุทัศน์ได้คิดว่ามีทางเดียวที่จะช่วยเด็กผู้หญิงเหล่านี้ ให้พ้นจากวงจรอันชั่วร้ายคือการให้เขาเหล่านี้มีโอกาสทางการศึกษา ท่านได้พูดว่าจะช่วยจนเต็มความสามารถที่จะทำได้ในปีหนึ่ง ๆ ผู้ขอรับทุนจำนวนเพิ่มขึ้นจนเงินไม่พอต้องเอาตัวเงินตั้งหารกับผู้ขอรับทุน ท่านก็พูดกับผู้วิจัยว่าเราน่าจะสร้างวัดแล้วให้ผู้หญิงเหล่านั้นบวชชี แต่ก็ไม่ได้แค่ความคิด เพราะท่านคิดว่าผู้ชายก็ยากจน เราก็มีสถาบันวัดรองรับให้ความช่วย นำสงสารเด็กผู้หญิงที่ด้วยโอกาสทั้งหลายไม่มีสถาบันใดที่จะรองรับเขาเหล่านั้น เมื่อเทียบกับจำนวนแล้วไม่น้อยกว่าผู้ชายเลย ทั้งผู้หญิงเป็นเพศที่อ่อนแอ มีผู้ที่ช่วยโอกาสนำมาซึ่งประโยชน์ของตนอีกจำนวนมาก ท่านได้จัดกิจกรรมต่าง ๆ ให้แก่นักเรียนทุน เพื่อที่จะไม่ให้เด็กเหล่านั้นหันไปหาสิ่งเสพติด ในช่วงปิดเทอมก็จัดกิจกรรม เช่น ให้นักเรียนหญิงบวชชีพราหมณ์ อบรมศีลธรรม เข้าค่ายอาสาพัฒนา

ท่านพระสุทศน์ได้พัฒนาความรู้ความสามารถของตนเองมาจากวัดการเรียนนักธรรมและการศึกษานอกโรงเรียน สำนักวัดบุปผาราม ต่อจากนั้นได้พัฒนาการพูดและแนวคิดที่จิตภาวดี วิทยาลัย อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี ทำให้ท่านสามารถเทศน์ปาฐกถาได้ ต่อมาเมื่อได้พบอาจารย์สุลักษณ์ พร้อมกับได้เป็นลัทธิบริหารของพระโพธิ์รังสีรองเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ ทำให้ท่านมีที่ปรึกษาที่ดี ตลอดถึงมีผู้ให้ความสนับสนุน คือ พระเจริญ ต่อมาเป็นพระครูปิยธรรมภิกขุวัฒน์ ท่านพระสุทศน์เป็นบุคคลที่อ่านหนังสือมากคนหนึ่ง หนังสือในห้องสมุดมีประมาณหนึ่งพันกว่าเล่ม คิดว่าท่านคงอ่านเกือบหมดทุกเล่ม จากคำบอกเล่าของพระอธิการทักษิณ เจ้าคณะตำบลท่าผา ปัจจุบันเล่าให้ฟังว่า

“ตอนท่านเป็นสามเณรได้ไปอ่านหนังสือในห้องสมุดอยากทราบว่าพระสุทศน์ได้อ่านหรือยัง เลยแกล้งถามท่านว่า เรื่องที่ผมต้องการทราบจะอยู่ในหนังสือเล่มใดท่านอาจารย์สุทศน์ สามารถหยิบหนังสือให้ดู”¹

จากที่ท่านได้อ่านหนังสือมาทำให้ท่านมีความคิดกว้างไกล และทำให้ท่านเป็นพระที่ไม่หยุดนิ่งในเรื่องความคิด คือการที่ท่านมีกัลยาณมิตรดี ท่านได้เป็นสมาชิกของเสกขิยธรรมได้อบรมแลกเปลี่ยนความคิดกับพระสงฆ์ชั้นแนวหน้าของเมืองไทย การอ่านหนังสือผู้เป็นนักปราชญ์ในเมืองไทย เช่น อาจารย์พุทธทาส อาจารย์ประเวศ อาจารย์ ส.ศิวัรักษ์จะอ่านตลอดเวลา เมื่อท่านมีโอกาไปในเมือง ก็จะซื้อหนังสือติดมาด้วยทุกครั้ง หลังจากผู้วิจัยเรียนจบก็ได้มาร่วมทำงานกับท่าน ช่วงนี้ท่านใช้เวลาส่วนใหญ่ศึกษาเรื่องจัดการศึกษาทางเลือกใหม่อย่างจริงจัง

ท่านได้กล่าวว่า ท่านอยากจัดการศึกษาทางเลือกใหม่ให้กับพระสงฆ์ในแม่แจ่ม คือ การพัฒนาผู้เรียนบนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการวัดผลความสำเร็จของการศึกษา คือ ผู้ศึกษามีความรู้ความสามารถในการประกอบอาชีพเลี้ยงตัวได้อย่างมีความสุข โดยจะไม่เน้นเอาเกรดเพื่อสอบเข้ามหาวิทยาลัยจนลืมความเป็นคน พอเรียนแล้วก็ไปสนองความต้องการของโรงเรียนเป็นตัวจักรตัวหนึ่ง นับวันก็จะทำให้เกิดช่องว่างระหว่างชนบทกับเมือง ระหว่างวัยหนุ่มกับผู้แก่เฒ่า ตั้งแต่เปิดทำการเรียนการสอนมาหลักสูตรและแก่นสาระหลัก เช่น วิชาภาษาอังกฤษ ภาษาไทย คณิต วิทยาศาสตร์ เราก็ได้เน้นให้นักเรียนเต็มความสามารถ แล้วจัดตารางเรียนให้นักเรียนไปเรียนภูมิปัญญากับผู้รู้ในชุมชนทำให้เกิดปัญหาหลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นผู้ปกครองอยากให้ลูกเรียนแบบธรรมดาทั่วไป จากตัวนักเรียนที่ไม่มีระเบียบวินัยไม่ตั้งใจเรียนจำนวนครูที่สอนน้อยนักเรียนมากผู้ที่ไม่สนใจก็ไม่ได้รับความรู้ ทำให้คณะครูช่วยกันปรับการเรียนการสอนใหม่ โดยจัดฐานการ

¹ คำบอกเล่าพระอธิการทักษิณ โสภณปัญญา วัดบ้านเหล่า วันที่ 8 มกราคม พ.ศ. 2547

เรียนรู้ตามความต้องการของนักเรียนมี 10 กว่าฐานภายในหนึ่งอาทิตย์ให้จัดในโรงเรียนถ้านักเรียนเลือกเรียนฐานใดแล้วก็ต้องทำให้เป็นแล้วจึงจะย้ายฐานได้ การเรียนเช่นนี้ได้ผลดี ผู้รู้ก็มีความสุข นักเรียนก็มีความสุข ท่านพระสุทัตน์ มักจะพูดเสมอว่าการเรียน คือ การปฏิบัติทดลอง

พอได้แนวทางเช่นนี้ แล้วก็ยึดแนวปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบันตอนนี้ให้เน้นเรียนรู้จากคอมพิวเตอร์ สอนวิธีใช้อินเตอร์เน็ต เพื่อค้นหาข้อมูลหาความรู้ด้วยตนเอง

จากที่ผู้วิจัยเป็นลูกศิษย์ของท่านพระสุทัตน์ตั้งแต่ปี 2529 ได้ทราบความมีเมตตาของท่านดี โดยเฉพาะการส่งเสริมให้ลูกศิษย์โอกาสทางการศึกษาและการเรียนรู้พุทธธรรมหรือพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า แม้แต่การส่งไปอบรมพระหน่วยพัฒนาทางจิต ที่จิตภาวัน ผู้วิจัยก็ได้อาศัยบารมีของท่านพระสุทัตน์ และท่านพระครูปิยะธรรมภักดิ์ ไปส่งถึงชลบุรี ผมได้นั่งเขียนวิจัยให้ท่านอ่านได้เพราะความเมตตาของท่านในวันนั้น ผมสามารถเป็นครูสอนนักเรียนได้ตั้งแต่ตรีถึงเอก ในปัจจุบันแบบไม่ต้องถือหนังสือมาอ่านก็เพราะความเอื้อจริงเอื้อจริงในการสอนและให้ทองหลักธรรมจบเป็นเล่ม ๆ

ถ้าใครไม่ตั้งใจเรียน ท่านก็แนะนำให้คณะสงฆ์ว่าอย่าส่งรายชื่อสอบ มีหลายคนหลายท่านไม่มีสิทธิ์สอบมีการวิจารณ์ทั้งข้อดีข้อเสีย สำหรับตัวท่านแล้วท่านพูดว่า เราจะวิจารณ์เราอย่างไรก็ตาม แต่ขอให้สงฆ์ทั้งหลายคงอยู่อย่างมีประสิทธิภาพ

การเปิดโอกาสให้คนทำงาน

ท่านพระสุทัตน์ เป็นบุคคลที่ให้คนทดสอบความสามารถ โดยเฉพาะคนทำงานกับท่าน เช่น พระวิมล ได้อยู่ช่วยงานเป็นลูกศิษย์ของท่าน ก็ยกหน้าที่การดูแลผู้รับทุนตลอดถึงการรับผิดชอบกิจกรรมและโครงการต่าง ๆ คนทำงานใดเมื่อท่านไว้วางใจท่านก็จะมอบหมายให้ทำ ก็จะทำอย่างเต็มความสามารถ พร้อมกระนั้น ท่านจะส่งเสริมและให้โอกาสเวลาอันควรมักจะลงทุนสูงอย่างเช่น การซื้อตู้เชื่อม หินไฟเบอร์ตัดเหล็ก ให้กับพระวิมลมาฝึกวิชาชีพแก่สามเณร จนปัจจุบันนายวิมล ใจอ่อน บ้านป่าแดด สามารถทำเป็นอาชีพได้

ท่านพระสุทัตน์ เป็นบุคคลที่รู้จักกาลยามมิตรทั้งข้างในและข้างนอก คือ ท่านมีเสขิยธรรมเป็นวงภายในสมณะเพศ เจ้าคณะปกครองพระเถรานุเถระ ส่วนข้างนอกก็จะได้จากท่านรู้จักกับ อาจารย์เจนจิรา อาจารย์สิงหา อาจารย์อุทิศ อาจารย์วีรพล แม่ฝอยทอง อาจารย์วิถี นายสมเกียรติ พ่อหนานทอง

ลักษณะบุคลิกส่วนตัวของท่าน

ท่านเป็นพระที่มีความสันโดษ สมถะ มีความอดทนสูง มีฐานการปฏิบัติงานอยู่ในความเที่ยงธรรม ยอมรับความเห็นของผู้อื่น มีความอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่ถือตัวโดยเฉพาะการทำงานท่านจะเข้าไปปรึกษาจากผู้รู้หรือผู้ที่เกี่ยวข้องจะไม่ทำโดยพาละการ บุคคลที่ท่านให้ความเคารพและเชื่อถือมาก คือ พระครูปิยะธรรมภักดิ์ สองท่านนี้ถ้าทำงานร่วมกันใครก็อยากช่วยเพราะพระสุทัตน์

เป็นผู้มีความคิดกว้างไกลทันสมัย พระครูปิยธรรมเป็นพระมีเมตตาสูง ใช้ความนุ่มนวล คนรักใคร่
ทุ่มเทให้กับงาน

อุดมการณ์ของท่าน

ในการพัฒนาทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อให้ชุมชนเป็นที่พึ่งกันและกันได้โดยใช้หลักของพระ
พุทธองค์ มีพระธรรมเป็นแนวทาง การใช้ทุกคนเป็นเครื่องมือในการมีส่วนร่วม แล้วพัฒนาคนเป็น
หลัก

จากการประชุมหลังจากการสอบปลายภาคเรียนที่ 1 ปี 2546 ก็ได้สนทนารวมกับท่านว่า
เราจะพัฒนาการเรียนการสอนให้นักเรียนมีความรู้ความสามารถและรักการเรียนอย่างไร ท่านตอบ
ว่าท่านสอนทุกวันนี้ท่านมีอุดมการณ์ คือ สร้างให้เขามีจิตสำนึกก็พอแล้ว เรื่องความรู้เดี๋ยวเด็กจะ
ไปหาเอง ที่สำคัญ คือสอนให้ผู้เรียนสนุกด้วย

“วิธีท่านสอนหือละอ่อนเก่งฮักเฮียนหมั่นหากความฮู้มันบ่ยาก คือ สร้าง
หือละอ่อนมีก่ากิดก่อนคะหนาน เรื่องการฮักเฮียนการหมั่นคนมีก่ากิด
แล้ว มันตึงจะทำคนเดียวคนเฮถ้าเฮสอนหือม่วนนั้นเป็นสิ่งสำคัญ”²

ถ้าเราจะพัฒนาคนต้องเริ่มที่เยาวชนก่อน ดังนั้นท่านจึงได้จัดอบรมเยาวชนใช้เป็นที่พึ่ง
ของวัดเหมือนในอดีต เช่น ชมรมหนุ่มสาว โดยเปิดโอกาสให้เด็กเข้าค่าย 3 วัน 2 คือ เยาวชนที่เข้า
ร่วมอบรมส่วนมากไม่รู้ว่ในท้องถิ่นของตนเองมีภูมิความรู้อะไรบ้าง ซึ่งเห็นหน้าผู้มีความรู้อยู่ทุก
วัน ท่านแบ่งกิจกรรมคือ ส่วนที่เป็นภาคปฏิบัติทางศาสนา 2 ส่วน ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น

ส่วนที่ 1 จะทำให้เด็กมีเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจรู้ตัวชั่ว

ส่วนที่ 2 จะทำให้ภูมิปัญญาเชื่อมระหว่างวัยผู้แก่ผู้เฒ่าเป็นผู้ทรงความรู้ เด็กเป็นผู้พร้อมที่
จะรับความรู้

จากผู้วิจัยเองเคยร่วมเป็นที่ปรึกษาของกลุ่มสายรุ้งและกลุ่มฟ้าใส ตอนเป็นพระได้พบ
ความสุขที่เกิดจากการอบรม คือ พ่ออ้อยแม่อ้อยมีความรู้แล้วได้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ลูกหลาน
ขณะที่ท่านทั้งหลายเหล่านั้นให้ความรู้ความภูมิใจสะพานเชื่อมระหว่างวัยได้ทอดมาถึงอย่างสนิท
ชิดเชื้อ จนมิต้องบรรยาย พอกิจกรรมจบลงเราให้ตัวแทนผู้เฒ่าผู้แก่พูด

“ป้ออ้อยแม่อ้อยดีใจดีลูกหลานได้มาเฮียนฮู้จากหลายสิ่งหลายอันบันเจื้อ
ป้ออ้อยใครหือลูกหลานเฮียนเฒ่าแล้วแต่ก้อบฮู้จะสอนอย่างใด”

² สัมภาษณ์พระสุทัศน์ วชิรญาณ อายุ 38 ปี วัดป่าแดด วันที่ 5 เมษายน พ.ศ. 2547

(พ่ออุ้ยแม่อุ้ยดีใจที่หลานได้มาเรียนรู้จากหลายสิ่งหลายอย่าง พ่ออุ้ยแม่อุ้ยอยากให้
ลูกหลานเรียนนานแล้ว แต่ไม่รู้จะสอนอย่างไร)

ตัวแทนนักเรียนที่เข้าค่ายขอบคุณ

“หนูเฝ้าคิดว่าป้ออุ้ยแม่อุ้ยจะมีความสามารถนักหนาจื่ออยู่มาตั้งวัน
ได้กะไปโฮงเฮียน หลานใครเฮียนใครฮู้กะบอกเล่าไปเฮียน ป้ออุ้ยแม่อุ้ยมา
สอนวันนี้ก็ดีแล้ว ขอขอบคุณนัก ๆ”

(พวกเราไม่คิดว่าพ่ออุ้ยแม่อุ้ยจะมีความสามารถมากมาย ทุกวันนี้ได้แต่ไปโรงเรียนหลาน
อยากเรียนรู้ก็ไม่กล้าไปเรียน พ่ออุ้ยแม่อุ้ยมาสอนวันนี้ก็ดีแล้ว ขอขอบคุณมาก ๆ)

ท่านพระสุทัศน์ เป็นสงฆ์นักพัฒนารูปหนึ่ง ที่พัฒนาความรู้ความสามารถของตนเองทั้ง
ทางโลกทางธรรม ได้พัฒนาพุทธศาสนา ให้เป็นที่พึ่งแก่ภิกษุสามเณรเยาวชนคนทั่วไปดังที่ได้กล่าว
มาแล้ว ไม่ว่าจะเป็นการมอบทุนการศึกษาแก่สามเณร นักเรียนหญิงนักเรียนชาย อบรมคุณธรรม
จริยธรรมแก่เยาวชนชาย คือ การบวชเณรภาคฤดูร้อน ครั้งแรกในแม่แจ่ม และการบวชชีพรามณ์
เยาวชนหญิงครั้งแรกในแม่แจ่ม มีห้องสมุดสำหรับบริการประชาชนทั่วไป ในวัดป่าแดด พร้อมทั้ง
เป็นโรงเรียนที่ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้จัดให้พ่อครู แม่ครูสอนในอำเภอมแม่แจ่มที่เป็นรูปธรรม
ในปี 2541 และได้ส่งเสริมการปลูกป่าและบวชป่าในวันเข้าพรรษา ตั้งแต่ปี 2535 จนมาถึงปี 2547
มีการส่งเสริมวันเด็กแห่งชาติ ตลอดถึงการจัดค่ายเยาวชนและการตั้งเครือข่ายเยาวชนป่าแดด ยาง
หลวง บ้านทัพ ดังเรียกติดปากว่า กลุ่มต้นกล้า ฟ้าใส สายรุ้ง ที่อำนวยความสะดวกช่วยเหลือให้แก่กัน
โดยเฉพาะเวลาฝึกงานในแม่แจ่ม แล้วยังที่สำคัญ ท่านพระสุทัศน์ วิชิรญาณ เป็นพระสงฆ์รูปหนึ่งที่ทำให้
ผู้วิจัยได้มีโอกาสทำงานวิจัยขึ้นนี้จากการชักชวนว่าจะมีการทำประวัติศาสตร์เมืองแม่แจ่มในหัวข้อ
ต่าง ๆ ท่านสนใจ เรื่องสมุนไพร เพราะท่านเคยศึกษามาพอสมควร อยากให้ผู้เขียนเป็นลูกทีม เมื่อ
ถึงเวลาเลือกตัวบุคคลท่านรองเจ้าคณะอำเภอ คือ พระครูมงคล ขอให้ทำประวัติศาสตร์
พระพุทธศาสนาการทำวิจัยครั้งนี้ท่านก็ได้ให้ข้อมูลส่วนตัว และเรื่องบอกเล่าหลายอย่างในการทำ
วิจัย ตลอดถึงการให้คำปรึกษา และเป็นผู้ร่วมคิดร่วมสร้างให้งานชิ้นนี้เกิดขึ้นอันจะเป็นมรดกตก
ทอดให้แก่เยาวชน แต่ก็เป็นที่น่าเสียดายที่ท่านไม่สามารถได้เห็นงานที่ท่านได้ร่วมสร้างนี้ ต้องมา
มรณภาพเสียก่อน คณะผู้ทำวิจัยถึงพระคุณของท่าน และบุญใดกุศลใดอันจะพึงมีจากการทำวิจัย
ชิ้นนี้ขอถวายให้ท่านได้รับด้วยวิญญานด้วยเทอญ

ประวัติพระอธิการเอนก

พระอธิการเอนก มหาวิโร อายุ 38 ปี พรรษา 18 พรรษา เป็นเจ้าอาวาสวัดเจียง ตำบล ช่างเคิ่ง อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ นามเดิม อเนก นามสกุล ฤทธิ์เรืองโรจน์ ภูมิลำเนา อยู่ที่ บ้านป่าฝาง เขตชุมชนเทศบาลตำบลแม่แจ่ม อยู่ไม่ไกลจากบ้านเจียงเท่าใดนัก ท่านเกิดในตระกูล ชาวไร่ชาวนา แต่อุปนิสัยใจคอของท่านจากคำบอกเล่า คนอื่นคือ ท่านใจบุญ ไม่ทานเนื้อสัตว์ทุก ชนิดตั้งแต่ท่านยังเป็นเด็กเล็ก พ่อแม่จับปลามาได้เอาเก็บไว้ในบ้านทั้ง ๆ ที่ปลานั้นตายไปแล้ว เด็กชายเอนกก็เอาปลาที่พ่อแม่เก็บไว้นั้นไปปล่อยคืนในแม่น้ำตามเดิม นอกจากนั้นเมื่อเยาว์วัย ท่านชอบดูแลสุขภาพครอบครัว ชอบเล่นเป็นหมอหายาจากต้นไม้มารักษา จนได้สมญานาม ว่า “หมอน้อย” เมื่ออายุถึงเกณฑ์ที่เข้าโรงเรียนประถมศึกษา ท่านไปเรียนหนังสือที่โรงเรียนบ้าน เนินวิทยา อำเภอแม่แจ่ม ต่อมาอายุ 12 ปี ท่านมีความประสงค์ด้วยตนเองที่จะเข้าวัดเพื่อบวช เรียนและศึกษาหลักธรรมจึงขออนุญาตจากบิดามารดา เข้าไปอยู่วัดเจียงบรรพชาเป็นสามเณร เอนก แต่เดิมคิดว่าจะไปเรียนหนังสือเพื่อแสวงหาความก้าวหน้าในทางการเล่าเรียนทางโลกและ ทางธรรมในตำบลอื่น ๆ อันไม่ใช่บ้านเกิด จึงออกจากวัดเจียงเดินทางไปเรียนหนังสือที่ในเมือง เชียงใหม่อยู่ที่วัดพอนสร้อย แต่ในที่สุดก็ได้เรียนมัธยมศึกษาจบ ม.6 ฝายธรรมจบชั้นสูงสุดนักธรรม ชั้นเอก

ต่อมาที่วัดเจียงไม่มีพระสงฆ์จำพรรษา ท่านจึงรับนิมนต์จากชาวบ้านกลับมาเป็นเจ้า อาวาสวัดเจียงตั้งแต่ พ.ศ. 2532 และได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดเจียง พระอธิการเอนก มหาวิโร ท่านกลับมาท่านก็ได้ปรับปรุงและพัฒนาวัดเจียงให้เป็นอุทยานการศึกษา มีการสร้างสวนสมุนไพร เพื่อการศึกษา และปลูกต้นไม้ใหญ่ เพื่อเป็นที่ร่มเย็นและเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม ท่านยอมรับว่า ท่านเคยไปพักอยู่ที่สวนโมกข์ อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี แม้ท่านไปพักเป็นระยะเวลาสั้น ๆ เพียง 7 วัน ท่านก็ได้รับความคิดเกี่ยวกับความร่มเย็นตามธรรมชาติ และสภาพป่าตามธรรมชาติ ภายในวัด และการจัดการเรื่องสิ่งแวดล้อมจากสวนโมกข์มามาก รวมทั้งที่วัดพันตองในเขตอำเภอ เมืองจังหวัดเชียงใหม่ ด้วยความชอบส่วนตัว ชอบงานอดิเรกสะสมต้นว่านที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการ แก้วคุณไสย ว่านแต่ละชนิดก็มีสรรพคุณต่างกันว่านและสมุนไพรจึงมีคุณสมบัติไม่ห่างกันมาก นอกจากนี้พระอธิการเอนกยังได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระธรรมทูตสายปฏิบัติการทั่วไปของวัดปากน้ำ เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร เป็นประธานหน่วยอบรมประชาชน (อ.ป.ต.) ประจำตำบลช่างเคิ่ง เขต 1 นอกจากงานกิจกรรมสงฆ์แล้วท่านจะนำนักเรียนไปทำกิจกรรมปลูกป่า หรือเข้าค่าย คุณธรรมโดยอบรมในด้านศีลธรรม นำเยาวชนร่วมกับการเชิญเจ้าหน้าที่ของรัฐมาให้ความรู้ เกิด ความเข้าใจในการทำงานของรัฐ

พระอธิการเอนก เป็นปูชนียบุคคลมีคุณสมบัติของความเห็นในที่เรียกว่า “ความคิดก้าวหน้าสายกลาง” ไม่ยึดมั่นอยู่ในรูปแบบเดิมจนไม่อาจพัฒนาให้เหมาะสมกับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงได้ ในขณะเดียวกันท่านไม่ได้เห็นว่า ความทันสมัยและเทคโนโลยีเป็นพรเจ้าท่านมีความเห็นในเรื่องนี้ ทั้งสองอย่างต้องพัฒนาควบคู่กันไปด้วยกัน โดย “ไม่หลงของเก่า” “แต่ก็ต้องไม่เมาของใหม่” ยึดหลักธรรม ไม่ละทิ้งพระวินัยก็ไม่ใช่จะต้องรักษาปฏิบัติควบคู่กันไป ตามกาลสมัย ท่านเป็นผู้มีบทบาทผลักดันเป็นกำลังสำคัญ ขับเคลื่อนกิจกรรมของชมรมหมอมือ อำเภอมะนัง ตำแหน่งเป็นทางการ คือ ท่านเป็นที่ปรึกษา การผลิตและการใช้พืชสมุนไพรอย่างยั่งยืนในสังคมไทย ในรูปแบบของกรณีศึกษา การสร้างกระแสท้องถิ่น-ภูมิปัญญาท้องถิ่น อย่างน้อยก็เป็นประเด็นเรื่องการดูแลสุขภาพของตนเองหรือชุมชนท้องถิ่น

บทบาทชมรมหมอมือมีการประชุมครั้งแรกวันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ. 2544 ที่ห้องประชุมของโรงพยาบาลแม่แจ่ม โดยมีผู้เข้าร่วมประชุมทั้งสิ้น 16 คน/รูป มีเจ้าหน้าที่โรงพยาบาล 8 คน พระภิกษุ 3 รูป และหมอมืออีก 5 คน เมื่อเข้าร่วมเสวนานั้นท่านจะเน้นเรื่องปลูกสมุนไพร เพราะท่านปลูกและขยายพันธุ์สมุนไพรที่วัดเจียงแล้วด้วย ประชุมครั้งที่ 2 เมื่อวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2544 มีพระอธิการเอนก มหาวิโร เพียงรูปเดียวเข้าร่วมประชุม พระครูญาณกิตติคุณ เจ้าคณะอำเภอมะนัง และพระครูปิยธรรมวิวัฒน์ วัดป่าแดด เจ้าคณะตำบลท่าผา ตัดภารกิจทางสงฆ์ เพราะทั้ง 2 ท่านนี้เป็นที่ปรึกษาเช่นกันกับพระอเนกก็โครงการ เป้าหมายการประชุมชมรมหมอมือเมืองพื้บ้านแม่แจ่มระบุวัตถุประสงค์ไว้ 6 ประการ คือ

1. เพื่อสืบสานภูมิปัญญาชาวบ้าน
2. เพื่ออนุรักษ์พืชสมุนไพรแม่แจ่ม
3. เพื่อเป็นการฟื้นฟูสมุนไพรไทย
4. เพื่อเผยแพร่สมุนไพร
5. เพื่อเป็นการดูแลสุขภาพโดยหมดพื้บ้าน ให้ชาวบ้านทั่วไปรู้จักมากยิ่งขึ้น
6. เพื่อให้ประชาชนหันมาใช้สมุนไพรในการช่วยเหลือตัวเอง

ประวัติพระอนันต์ อนันโท

พระอนันต์ ฉายา อนันโท นามสกุล กุลเม็ง อุปสมบท พ.ศ. 2526 ณ ที่วัดป่าแดด ยังไม่ทันได้พรรษา วัดยางหลวงขาดเจ้าอาวาส คณะศรัทธาวัดยางหลวงจึงได้ขอความเมตตาต่อเจ้าอาวาสวัดป่าแดด ขอนิมนต์ท่านอนันต์ อนันโท ได้รักษาดูแลวัดยางหลวงก็ท่านได้ปฏิบัติสานกิจพระพุทธศาสนาอยู่ที่วัดยางหลวง 3 พรรษา จึงได้ไปรับการอบรม ผู้นำท้องถิ่นฝ่ายบรรพชิต ณ ที่วิทยาลัยครูเชียงใหม่ (มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ปัจจุบัน) พอพรรษาที่ 4 ได้ไปรับการอบรมพระธรรมวิทยากร ณ ที่วัดหมื่นล้าน พอกลับมาก็ได้ใช้วิชาความรู้จากที่ได้อบรมมานำพัฒนาท้องถิ่นทั้งทางโลกและทางธรรม เป็นครูสอนโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกนักธรรม สำนักวัดป่าแดด

อยู่วัดยางหลวงพรรษาที่ 5 เห็นศรัทธาประชาชนบางคนบางท่านกำลังเดินทางผิดหลงยาเสพติดกันงอมแงมจึงคิดวิธีการจัดการอบรมทางจิตใจ แล้วใช้ยาสมุนไพรช่วยทดลองรักษาปรากฏว่าได้ผลตามเป้าหมาย รุ่นแรกรับจำนวน 15 คน ได้ผลจริง ๆ ที่ไม่กลับหวนคืนไปเสฟอีก 10 คน ต่อจากนั้นก็รับไปเรื่อย ๆ 2 คน 3 คน มีทั้งชาวพื้นราบ พื้น่องชาวเขา เป็นที่น่าเสียดาย ที่ไม่ทำสถิติเอาไว้ รู้ว่าอดได้จริง ๆ คนที่ไปมาหาแวะเยี่ยมเท่าที่มีชีวิตอยู่ บางคนก็ตายไปแล้วก็มี ทำการบำบัดได้ 8 ปี จึงได้ลาสิกขาเป็นฆราวาสเพราะเป็นห่วงมารดาอยู่คนเดียวไม่มีใครดูแล

ถึงแม้ว่าได้ลาสิกขาไปแล้ว แต่การบำบัดก็ไม่ทิ้ง เพราะคนไข้อยากบำบัดก็ไปขอบำบัดให้ทีละคน 2 คน เพราะรับมากไม่มีสถานที่ให้คนไข้พัก ทำบ้างหยุดบ้าง ก็ยังได้รับอานิสงส์จากการช่วยเหลือบำบัดคนไข้หลงผิดติดยาเสพติด จึงทำให้ตัวเองได้มีงานทำประกอบอาชีพเลี้ยงมารดาและครอบครัว ทางโรงพยาบาลแม่แจ่มต้องการ คนที่เข้าใจการใช้ยาสมุนไพร ตัวเองจึงได้รับเลือกเข้าเป็นผู้ช่วยเหลือ

อายุรเวช การผลิตยาสมุนไพร เพื่อใช้ในโรงพยาบาลชุมชน และสถานีนอนามัยที่ได้นำสมุนไพรไปใช้บริการรักษาผู้ป่วย

ก็ภูมิใจในชีวิตตัวเองไปงานสังคมงานบุญต่าง ๆ ไปพบผู้ที่เคยมาอดยาเสพติดกับตนเอง ตั้งแต่เป็นพระตลอดถึงลาสิกขามาแล้ว บุญคุณเหล่านั้นคนไข้ยังไม่ลืม บางคนมีอายุรุ่นปู่รุ่นลุงแล้วเมื่อพบกับท่านเหล่านั้นจะยกมือไหว้มาขอบคุณอยู่เสมอ ทำให้นึกถึงหลักธรรมที่เคยศึกษาเล่าเรียนมานับพการี และกตัญญูทวดที่ อยู่ในหัวใจตลอดมา

6.ประวัติโรงเรียนแม่แจ่มปริยัติศึกษา

โรงเรียนแม่แจ่มปริยัติศึกษา แผนกสามัญศึกษา สังกัดกองศาสนศึกษา สำนักงานพุทธศาสนาแห่งชาติ ซึ่งเป็นโรงเรียนของคณะสงฆ์อำเภอแม่แจ่ม ได้รับการอนุมัติจัดตั้ง เมื่อวันที่ 27 เมษายน พ.ศ. 2538 และเปิดดำเนินการเรียนการสอนเมื่อปี พ.ศ. 2538

โรงเรียนได้จัดการเรียนการสอนในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น โดยใช้หลักสูตรพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2534 ของกระทรวงศึกษาธิการ

ในปัจจุบันโรงเรียนแม่แจ่มปริยัติศึกษา ได้เปิดขยายห้องเรียน (สาขา) ไปยังสาขาแม่นาจร สาขาป่าแดด ในปีการศึกษา 2546 ทางโรงเรียนจะได้ขยายโอกาสทางการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย

การจัดการศึกษาให้อยู่บนพื้นฐานความสมดุลระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม เพื่อพัฒนาทักษะด้านต่างๆให้มีความรู้ มีคุณธรรม และเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ โดยเน้นพลังของชุมชนได้แก่ วัด โรงเรียน ชุมชน เป็นแหล่งการเรียนรู้ ให้นักเรียนรัก ภูมิใจในภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของตน

วิสัยทัศน์ของโรงเรียน

วัด โรงเรียน ชุมชน มีส่วนร่วมสร้างคนให้มีคุณภาพ และสามารถปรับตัวใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนได้อย่างมีความสุข (การศึกษาดี มีความสุข ชุมชนเข้มแข็ง เศรษฐกิจมั่นคง สิ่งแวดล้อมยั่งยืน)

ปรัชญาการศึกษา

จัดการศึกษาเพื่อพัฒนาทักษะ และการดำเนินชีวิตให้มนุษย์ที่สมบูรณ์

คำขวัญของโรงเรียน

เรียนดี รู้ดี มีคุณธรรม

คติพจน์

วิสุชา รูป ปณฺธิตาน

บัณฑิตมีความรู้เป็นเครื่องประดับ

กรอบภารกิจ

1. พัฒนาวัด โรงเรียน ชุมชน ให้มีคุณภาพตามมาตรฐานการศึกษา
2. พัฒนาครูให้มีคุณภาพมาตรฐานวิชาชีพครู
3. พัฒนาผู้เรียนให้มีคุณภาพตามมาตรฐานการศึกษา
4. พัฒนาหลักสูตรและสถานศึกษาให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน
5. พัฒนาระบบการบริหารจัดการโดยใช้โรงเรียนเป็นฐาน

6. พัฒนาแหล่งเรียนรู้ชุมชนที่เอื้อต่อการเรียนการสอน

เป้าหมายทางการศึกษา

1. นักเรียนมีคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมอันพึงประสงค์
2. นักเรียนมีทักษะ และเจตคติที่ดีต่อการดำรงชีวิต
3. นักเรียนมีความรักและภูมิใจในวัฒนธรรมท้องถิ่น

วัตถุประสงค์

1. เพื่อเป็นการสนับสนุนส่งเสริมและขยายโอกาสทางการศึกษาสำหรับเด็กที่ด้อยโอกาสทางการศึกษา
2. เพื่อเป็นการป้องกันการแพร่ระบาดของยาเสพติดในท้องถิ่น และปลูกฝังให้เยาวชนรู้ถึงโทษของยาเสพติด

เพื่อสร้างพุทธทายาทที่มีคุณภาพและส่งเสริม พระพุทธศาสนา ทำนบบำรุงศิลปะ วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม เพื่อนำสถาบันพระพุทธศาสนา สังคม และประเทศชาติให้ดำเนินไปในทิศทางอันพึงประสงค์

7.ประวัติโรงเรียนโพธิธรรมศึกษา(โรงเรียนวัดป่าแดด)

วัดป่าแดด ตำบลท่าผา อำเภอมะเข่ จังหวัดเชียงใหม่ เคยเป็นศูนย์กลางชุมชนและศูนย์กลางการศึกษาของพระภิกษุสามเณรในตำบล มาตั้งแต่ครั้งตั้งวัด เมื่อ 100 กว่าปีที่ผ่านมาดังมีหลักฐานเหลืออยู่ถึงปัจจุบัน เช่น หอไตรและคัมภีร์ใบลานที่เจ้าอาวาสรูปที่สองและศิษย์ของท่านจารไว้ ต้นพืชสมุนไพร และความเป็นผู้นำ ที่มีผู้เล่าขานถึง และศิษย์ของท่านยังมีชีวิตก็ยังคงบทบาทเป็นผู้นำชุมชนอยู่ เมื่อวัดถูกลดบทบาทด้านอื่น ๆ ลง แต่วัดป่าแดดก็ยังคงเป็นศูนย์กลางการศึกษาของพระภิกษุสามเณรประจำตำบลอยู่ คือ เป็นที่ตั้งของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกนักธรรม

ต่อมาวัดป่าแดด กลับมาเป็นศูนย์กลางการปกครองคณะสงฆ์ตำบลอีก เมื่อท่านเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน (พระครูปิยะธรรมวิวัฒน์) ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะตำบลในปี 2530 จึงได้เริ่มพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชนอีกครั้งด้วยการ จัดตั้งห้องสมุดขึ้นให้บริการความรู้แก่พระภิกษุสามเณรและประชาชนรอบวัด ปี 2530 เป็นต้นมา ได้จัดทำโครงการโรงเรียนสามเณรขึ้นเพื่อจัดสอนหลักสูตรเสริมด้วยการฝึกอบรมให้ความรู้แก่พระภิกษุสามเณรผู้มีผลงานด้านการศึกษาหาความรู้ด้วยตนเองปี 2533-2534 ร่วมกับโรงพยาบาลแม่แจ่ม จัดสอนวิชาสมุนไพร

และการสาธารณสุขมูลฐานและส่งเสริมการใช้สมุนไพร ปี 2535 เป็นต้นมา ได้มอบทุนการศึกษา แก่เยาวชนสตรีผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษา ที่จบการศึกษาภาคบังคับแล้ว ให้ได้ศึกษาต่อในชั้น มัธยมศึกษา จนเกิดกลุ่มเยาวชนนักเรียนทุนที่ได้ทำประโยชน์แก่ชุมชนวัดป่าแดดในโอกาสต่อมา ปี 2541 ได้ร่วมกับคณะสงฆ์นำตำบลเขตปกครองดำเนินการเปิดสอนโรงเรียนโพธิธรรมศึกษาซึ่งเป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ภายใต้การเป็นสาขาของโรงเรียนบาลีสาธิตศึกษามหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ เพื่อทดลองจัดการศึกษาตามแนวปรัชญาการศึกษาแบบพุทธ และเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแก่พระโพธิ์ธำมณี อัครราชูปถัมภ์เจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่

การก่อตั้งและดำเนินงานโรงเรียนทางคณะผู้ทำงานตระหนักถึงปัญหาต่าง ๆ และมีหลักการเหตุผล ดังต่อไปนี้

1. ปัญหาการศึกษา

การศึกษาในปัจจุบันเป็นการศึกษาเพื่อศึกษาต่อ โดยที่ผู้ศึกษารู้สึกด้วยตลอดเวลา แม้เป้าหมายการจัดการศึกษาจะระบุว่าเพื่อให้ผู้เรียน “คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น” ก็ตามแต่ดูเหมือนว่า เป้าหมายนี้ยังไม่ได้รับการปฏิบัติให้บรรลุผลอย่างจริงจัง ด้วยปัจจัยหลายอย่างอาทิ ความไม่พร้อมและความเคยชินของครู การจัดการเรียนที่มีเวลาเป็นกรอบ มุ่งเน้นการแข่งขันที่ใช้คะแนนทางวิชาการเป็นเกณฑ์ จะด้วยปัจจัยใดก็แล้วแต่ โดยที่ต้องเรียนในหลักสูตรที่ทางทางการวางกรอบอย่างเคร่งครัด ทำให้เกิดการเรียนรู้เป็นส่วน ๆ ไม่เป็นองค์รวม ผลผลิตทางการศึกษาจึงเป็นผู้มีความรู้เป็นส่วนเป็นเลี้ยว ไม่สามารถนำความรู้มาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ ดังนั้นนักเรียนจึงคิดไม่เป็น เป็นแต่จำ ประยุกต์ใช้ความรู้ไม่เป็นเพราะไม่ได้ฝึกทักษะ ทำลายตนเองด้วยยาเสพติดและฆ่าตัวตาย เป็นต้น แม้ผู้ที่เป็นดังกล่าวนั้น ก็มีจำนวนน้อยที่จะรู้ว่าชีวิตคืออะไร สาระชีวิตที่แท้จริงคืออะไร เกิดมาทำไม เพื่ออะไร และรู้ว่าโลกคืออะไร เป็นอย่างไร ส่วนใหญ่ยังไม่เข้าใจและยึดถือว่าโลกเป็นนิรันดร์ สุข และอึดถึก จึงพากันยึดถือวัตถุเป็นสรณะ ยึดถือไร้สาระจนเกิดเป็นความทุกข์สาหัสตามที่เห็นกันทั่วไป

2. ปัญหาในท้องถิ่น

ในระยะเวลาสิบห้าปีที่ผ่านมา อำเภอแม่แจ่มได้พัฒนาตัวเองให้ก้าวหน้าไปมาก แต่ก็มีบางสิ่งบางอย่างที่เป็นการทำลายแม่แจ่มเอง เช่น ค่านิยมการบริโภค ที่พุ่งเพ้อ ราคาสินค้าอุตสาหกรรมที่แพง ค่าแรงที่สูง ราคาผลผลิตทางการเกษตรต่ำ ศิลปวัฒนธรรมถูกตีค่าเป็นสินค้าวิถีชีวิตดั้งเดิมที่พึ่งตนเองและพึ่งพาอาศัยกันในกลุ่มชนถูกทำลาย กลายเป็นชุมชนที่พึ่งพาระบบตลาด ถือเงินเป็นใหญ่ เมื่อเป็นเช่นนี้ประชาชนที่ยกจนอยู่แล้วก็ยิ่งยากจนลงอีก ภายนอกดูเหมือนว่ามีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีบ้านอยู่ มีสิ่งอำนวยความสะดวกมากขึ้น แต่ว่าข้างในกลับกลวงชาวบ้านมีชีวิตอยู่ได้ด้วยสินเชื่อ จึงมีหนี้สินคนละมาก ๆ จนล้นพ้นตัว เมื่อเป็นเช่นนั้นปัญหาในแต่

ละครบครวัจจึงมีมาก เกิดการทะเลาะและการแตกแยกกันภายในครอบครัว พ่อบ้านต้องออกไปขายแรงงานในเมืองหรือต่างประเทศ เกิดการหย่าร้าง เมื่อแม่บ้านต้องออกไปหาเงินนอกบ้าน ทั้งลูกเฒ่าที่อยู่ในวัยที่กำลังเปลี่ยนแปลงทั้งร่างกายและจิตใจให้อยู่กับปู่ย่าตายายที่ไม่เข้าใจเด็กวัยรุ่นไม่ได้รับความอบอุ่น เมื่อมีปัญหาไม่มีคนให้คำปรึกษาจึงหาทางออกด้วยวิธีการที่ผิด เช่น เสพยาเสพติด ออกจากบ้านไปมั่วสุมกับเพื่อน บางรายไม่ได้รับการศึกษาต่อก็ออกไปขายแรงงานเป็นแรงงานราคาถูก หรือประกอบอาชีพที่ไม่เหมาะสมกับเพศและวัย ทำให้มีผู้ติดเชื้อเอดส์ขึ้นในชุมชน ปัญหานี้ไม่เว้นแต่บนภูเขาซึ่งเป็นที่ทุรกันดารยิ่ง

3. ปัญหา วัด และคณะสงฆ์ในท้องถิ่น

ตั้งแต่ ปี 2535 เป็นต้นมา พระภิกษุสามเณร ในตำบลท่าผา-กองแขก อำเภอแม่แจ่มได้ลดจำนวนลงมาเมื่อเทียบกับอดีต วัดเก่าแก่หลายวัดมีพระภิกษุเพียง 1-2 รูป ไม่มีสามเณรอยู่ประจำ บางวัดไม่มีพระภิกษุสามเณรอยู่ ทั้งที่เพิ่งก่อตั้งใหม่ ทั้งตำบลมีวัด สำนักสงฆ์และที่พักสงฆ์เกือบ 20 แห่ง จะก่อตั้งใหม่อีกหลายแห่ง ทุกครั้งที่มีการประชุมกำนันผู้ใหญ่บ้าน กรรมการวัดในตำบล หรือเมื่อคณะสงฆ์ออกไปเยี่ยมเยียนญาติโยมวัดต่าง ๆ มีผู้ปรารภอยู่เสมอว่าจะทำอย่างไรให้วัดมีพระสามเณรอยู่ประจำอย่างแต่ก่อน ปัจจุบันเด็กในหมู่บ้านยังนิยมบวชเรียนอยู่แต่ไปบวชที่อื่น หรือบวชแล้วออกไปเรียนต่อที่อื่น เพราะหากอยู่ที่วัดในหมู่บ้านจะไม่ได้รับการศึกษาอย่างเต็มที่ จึงทำให้วัดขาดพระภิกษุสามเณรอยู่ และทำให้การปกครอง การดำเนินกิจการพระศาสนามีอุปสรรค มีสาเหตุมาจากคณะสงฆ์ตำบลท่าผาไม่มีโรงเรียนที่จัดการศึกษาให้พระภิกษุสามเณรภายในตำบล

หนึ่งในปี พ.ศ. 2541 พระเดชพระคุณหลวงพ่อพระโพธิ์รังษี หรือที่รู้จักกันทั่วไปว่า “ท่านเจ้าคุณโพธิ์” เจ้าอาวาสวัดพันตอง ที่ปรึกษาคณะจังหวัดเชียงใหม่ อดีตรองเจ้าคณะจังหวัดฝ่ายสาธารณูปการ ที่ปรึกษาและองค์อุปถัมภ์โครงการโรงเรียนสามเณรวัดป่าแดด อำเภอแม่แจ่ม มีอายุย่าง 80 ปี คณะศิษย์ และผู้ที่เคารพนับถือในท่านประกอบด้วย สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (ม.มจร.) วิทยาเขตเชียงใหม่ เสนอสังฆาลย์ ชมรมเพื่อเชียงใหม่ สำนักพิมพ์มติชน ได้จัดกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อถวายเป็นการเฉลิมฉลองอายุของท่าน

ดังนั้น ในโอกาสอันเป็นมงคลนี้ คณะสงฆ์ตำบลท่าผา โดยโครงการโรงเรียนสามเณรวัดป่าแดด ในฐานะผู้สนองงาน จึงติดต่อประสานงานกับโรงเรียนบาลีสาธิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ขอขยายห้องเรียนโรงเรียนบาลีสาธิต ม.มจร. ไปเปิดสอนที่วัดป่าแดด อำเภอแม่แจ่ม (เป็นสาขา) ทำเป็นโรงเรียนในอุดมคติ ถวายเป็นการเฉลิมฉลองอายุของท่าน

โดยจัดกระบวนการเรียนการสอนวิชาปรัญติธรรม แผนกสามัญ และพยายามนำเอาปรัชญาการศึกษาแบบพุทธมาประยุกต์ใช้ ในกระบวนการเรียนการสอนวิชาการ เรียนรู้และฝึก

ทักษะในภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ให้กว้างขวาง ลึกซึ้งกว่าหลักสูตรปริยัติธรรม แผนกสามัญ เพื่อให้ผู้ศึกษาเข้าถึงความจริง ความดีและความงามแห่งชีวิต เป็นหลักสูตรเสริมซึ่งเป็นการบูรณาการที่บูรณาการหัวใจ (จิต) สมอ (ปัญญา) และทักษะทางกาย วาจา (ศีล) ให้ไปด้วยกันอย่างสมดุล เป็นการศึกษาที่ทำให้ผู้เรียนมีความรู้ทั้งคดีโลก คดีธรรม รู้เท่าทันโลกและตนเอง มีคุณธรรม มีความกล้าหาญทางจริยธรรม สามารถนำความรู้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์สุขแก่ตนเอง และร่วมสร้างสรรค์สังคมให้ดีขึ้นไปด้วยกัน

เมื่อได้รับความเห็นชอบจากผู้บริหารโรงเรียนบาลีสาธิตศึกษา ม.มจร. แล้วผู้ประสานงานโครงการฯ นำเรื่องนี้เข้าเรียนปรึกษาพระเดชพระคุณหลวงพ่อด่านเจ้าคุณพระโพธิ์รังษี รองเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ พระคุณท่านก็เห็นชอบด้วย และเมตตาให้ชื่อโรงเรียนว่า “โรงเรียนโพธิธรรมศึกษา” ตามนามของพระคุณท่าน ซึ่งหมายถึงความว่า “โรงเรียนที่จัดการศึกษาเพื่อการรู้แจ้ง” อันเป็นนามมงคลยิ่งนอกจากนั้นท่านก็ให้ความเมตตาให้เป็นประธานที่ปรึกษา และประธานอุปถัมภ์โรงเรียนด้วย

หลักการและเหตุผล

พระพุทธเจ้าทรงแสดงพุทธธรรมไว้เมื่อ 2500 กว่าปีมาแล้วว่า โลกหรือชีวิตเกิดขึ้นจากปัจจัยปรุงแต่ง คือ การประชุมกันของปัจจัยต่าง ๆ ตามธรรมชาติแล้วเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ไม่เป็นแก่นสารต้นตน ซึ่งเรียนว่า “มัชฌิมนธรรม” หรือกฎธรรมชาติหรือสภาพธรรมดามีในโลก ผู้ที่ไม่รู้ไม่เข้าใจธรรมชาติส่วนนี้ย่อมยึดถือโลกหรือสิ่งที่ตนคาดหวังไม่ได้เป็นไปตามใจตน และพระศาสดาได้แสดงธรรมอีกอย่างหนึ่งว่า ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล คือ การควบคุมพฤติกรรมด้านกาย วาจาของตนให้เป็นปกติ ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น สมาธิ คือ การทำจิตใจของตนให้สงบตั้งมั่น และปัญญา คือ มีท่าหรือทัศนคติที่ถูกต้องต่อเหตุการณ์ที่ปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้นอย่างรู้เท่าทันปัจจุบัน ซึ่งมัชฌิมนปฏิปทานี้เป็นทางดำเนินชีวิตทางเดียว ที่นำไปสู่การหลุดพ้นจากทุกข์หรือปัญหา เป็นชีวิตที่มีอสรภาพและเสรีภาพที่สุด

ด้วยความตระหนักในปัญหาดังกล่าว และเห็นว่าพุทธธรรมเป็นทางออกทางเดียวที่จะนำมนุษย์ไปสู่ความหลุดพ้นได้ เมื่อจัดตั้งโรงเรียนโพธิธรรมศึกษาขึ้นมาทางผู้บริหาร ผู้ดำเนินงานในโรงเรียนจึงนำเอาปรัชญาการศึกษาแบบพุทธมาปฏิบัติ ซึ่งเป็นการศึกษาที่พยายามจะเข้าถึงขั้นว่า “คิดเป็น คือ คิดอย่างไม่ให้เกิดความทุกข์ (สัมมาสังกัปปะ : ปัญญา) ซึ่งเป็นผลมาจากจิตที่สงบตั้งมั่น (สมาธิ) แล้วส่งผลเป็นการแก้ปัญหาชีวิตทั้งระบบได้ “ควบคู่กับการจัดการศึกษาสายสามัญ ที่หวังไว้เพียงแต่การพัฒนาหัวสมอง การกระทำและแก้ปัญหาเทคนิคในวิชาชีพเท่านั้น และศึกษาชุมชนท้องถิ่น ทั้งที่เป็นส่วนประวัติความเป็นมา ภูมิศาสตร์ ภูมิปัญญา และศิลปวัฒนธรรม ประเพณี เพื่อให้ผู้ศึกษาได้เรียนรู้ทั้งการดำเนินชีวิตแบบพุทธ การศึกษาสายสามัญและความรัก ความภูมิใจในท้องถิ่น ซึ่งจะเป็นบาทฐานในการดำรงชีพในสังคมที่ดีงามและมีความสุขต่อไป

ดังนั้น ทางคณะสงฆ์และศรัทธาประชาชนในตำบลท่าผา-กองแขก บ้านทัพ จึงได้จัดตั้ง และเปิดสอน โรงเรียนโพธิธรรมศึกษา โดยขอเป็นสาขาของโรงเรียนบาลีสาธิตศึกษา มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ และเป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรมของโรงเรียนแม่แจ่มปริยัติศึกษา เพราะมีนโยบายกำหนดเขตการศึกษา สาเหตุที่จัดเพราะอยากสร้างบุคคลที่มีโลกทัศน์ที่ถูกต้อง มีปัญญา มีความตั้งใจที่จะทำความถูกต้อง เหมาะสมในการจะปฏิบัติต่อสังคม และการเลี้ยงชีวิตโดยชอบธรรม โดยการใช้ธรรมของพระพุทธองค์กับภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นหลัก แล้วนำกระบวนการใหม่ๆ มาเป็นเครื่องมือขับเคลื่อน โดยให้องค์ความรู้เกิดขึ้นจากการสืบค้น เกิดจากกระบวนการและการปฏิบัติที่เป็นองค์ความรู้ที่แท้จริง

วัตถุประสงค์

1. เพื่อจัดการศึกษาทางเลือก การศึกษาแนวใหม่สำหรับสามเณร
2. เพื่อป้องกัน และแก้ไขปัญหายาวชน เช่น การใช้แรงงานเด็ก และยาเสพติด
3. เพื่อแก้ไขปัญหาคาราคาเข่งสามเณรในตำบลท่าผา-กองแขก

กลุ่มเป้าหมาย

- สามเณรในตำบลท่าผา-กองแขก และตำบลบ้านทัพ อำเภอแม่แจ่ม 18 วัด บวชใหม่ปีละ 30-40 รูป (ส่วนหนึ่งเป็นชาวไทยภูเขา)

วิธีการเรียนการสอน

1. จัดอบรมเข้ม ฝึกวิธีศึกษาหาความรู้ด้วยตนเองขั้นพื้นฐาน (ศิลปะการอ่าน, การฟัง, การคิด, การซักถาม, การเขียน, การสังเกต, การจัดเก็บข้อมูล และการใช้ห้องสมุด)
2. จัดการเรียนการสอนปกติ ในหลักสูตรปริยัติสามัญ นักรธรรม บาลี
3. จัดการศึกษาภาคสนามในวิชาแม่แจ่มศึกษา ภูมิปัญญาท้องถิ่น พัฒนาชุมชน เกษตรธรรมชาติ เป็นต้น
4. ฝึกอบรมหลักสูตร พุทธธรรมกับเยาวชน ธรรมปฏิบัติ กรรณฐานสำหรับเยาวชน เป็นต้น
5. เปิดสอนวิชา พระไตรปิฎก ภาษาล้านนา พิมพ์ดีด คอมพิวเตอร์ ไฟฟ้าเบื้องต้น
6. จัดฝึกอบรมหลักสูตรต่าง ๆ ที่น่าสนใจจากวิทยากรขององค์กรเครือข่ายทางวิชาการ

กระบวนการเรียนการสอน

“สร้างชุมชนการเรียนรู้ ผู้สอนและผู้เรียนสัมพันธ์กันแนบแน่น การเจริญกัลยาณธรรม ความเป็นกัลยาณมิตร เรียนรู้ด้วยกันอย่างมีส่วนร่วม ผู้เรียนมีความสุขกับการเรียนรู้ ความรู้เพื่อพัฒนาตนและสังคมให้เจริญตามนัยยะแห่งพุทธธรรม”

คณะกรรมการบริหาร/ดำเนินงาน

1. พระครูธรรมเสนาสุนัต	ผู้จัดการ
2. พระมหาสุชาติ สุชาติ	อาจารย์ใหญ่
3. พระครูปิยธรรมมาภิวัฒน์	ผู้ช่วยผู้จัดการโรงเรียนสาขา
4. พระใบฎีกาสุทัศน์ วชิรญาณ	ผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่โรงเรียนสาขา
5. พระอดุลย์ สุขุมโม	เลขานุการฯ
6. พระอธิการทักษิณ โสภณปญโญ	เหรัญญิก
7. เจ้าอาวาสทุกวัดในตำบล	กรรมการ
8. คณาจารย์ผู้สอนทุกท่าน	กรรมการ

บรรณานุกรม

หนังสือ

ปราณีศิริธร ณ พัทลุง เพ็ชรล้านนา (2)
ฝอยทอง สมวธา เล่าขานตำนานเมืองแจ่ม
สวัสดี อ่องสกุล ประวัติศาสตร์ล้านนา
หนังสือประวัติวัดศรีเกิด พิมพ์ในงานฉลองกุฏิวัดศรีเกิด

ผู้ให้สัมภาษณ์

1. แม่อุ้ยดี แก้วทิศ อายุ 77 ปี บ้านสามสบ วันที่ 15 มกราคม 2547
2. พ่ออุ้ยสม บุญรัง อายุ 87 ปี บ้านแม่ปาน วันที่ 30 มกราคม 2547
3. พ่อหนานดวงจันทร์ ดียิ่ง อายุ 74 ปี บ้านแม่วาก วันที่ 5 เมษายน 2547
4. อาจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ข้อเสนอแนะจากเวทีแลกเปลี่ยน วันที่ 13 พฤศจิกายน 2547
5. พ่ออุ้ยหนานปิว ฟองตา อายุ 76 ปี บ้านห้วยริน วันที่ 30 มกราคม 2547
6. พ่อหนานบุญทอง รบชนะ อายุ 77 ปี บ้านช่างเค็งบน วันที่ 25 พฤษภาคม 2547
7. พ่อหนานดวงจันทร์ ดียิ่ง อายุ 74 ปี บ้านแม่วาก วันที่ 25 พฤษภาคม 2547
8. พ่อหนานประเสริฐ ปันศิริ บ้านพร้าวหนุ่ม วันที่ 26 มีนาคม 2547
9. พ่อน้อยแก้ว พิพาคำ บ้านเกาะ วันที่ 26 พฤษภาคม 2547
10. พ่อหนานพิมล อาจใจ บ้านช่างเค็งบน วันที่ 25 พฤษภาคม 2547
11. พ่ออุ้ยหนานอินทอง เจริญโรจน์ อายุ 88 ปี บ้านนาเรือน วันที่ 5 มีนาคม 2547
12. พ่ออุ้ยใจ เก่งการทำ บ้านป่าแดด วันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2547
13. พ่อหนานสุจาร์ รมโพธิ์ บ้านเจียง วันที่ 25 พฤษภาคม 2547
14. พ่อหนานบุญทา คงทน บ้านช่างเค็งบน วันที่ 25 พฤษภาคม 2547
15. พระใบฎีกาสุทัศน์ วชิรญาณ อายุ 37 ปี อดีตเจ้าอาวาสวัดป่าแดด วันที่ 13 เมษายน 2547
16. พ่อหนานจันทร์ตา ศรีเที่ยง อายุ 84 ปี บ้านท่าผา วันที่ 10 มีนาคม 2547
17. พ่อหนานทองคำ นิปุณณะ อายุ 76 ปี บ้านเกาะ วันที่ 10 มีนาคม 2547
18. พ่อหนานวรรณ เจริญผล บ้านผานัง วันที่ 20 เมษายน 2547
19. แม่อุ้ยแก้ว ทะบุญ บ้านป่าแดด วันที่ 30 สิงหาคม 2547
20. พ่ออุ้ยหลาน มูลแก้ว บ้านแม่ศึก วันที่ 18 มีนาคม 2547
21. พ่อหนานอุณ สนธิคุณ บ้านนางแล วันที่ 5 พฤษภาคม 2547
22. พ่อหนานบุญทา คงทน บ้านช่างเค็งบน วันที่ 25 พฤษภาคม 2547

23. พ่ออุ้ยน้อยสุพรรณ พืฬาคำ บ้านสันหนอง วันที่ 17 พฤษภาคม 2547
24. แม่อุ้ยปวง พืฬาคำ อายุ 94 ปี บ้านต่อเรือ วันที่ 22 เมษายน 2547
25. พระครูมงคลวิสิฐ เจ้าอาวาสวัดบุปผาราม รองเจ้าคณะอำเภอแม่แจ่ม วันที่ 28 ธันวาคม 2547
26. พ่ออุ้ยหนานอินทอง เจริญโรจน์ อายุ 88 ปี บ้านนาเรือน วันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2547
27. พ่ออุ้ยตาคำ วงษ์ชื่อ อายุ 76 ปี บ้านยางหลวง วันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2548
28. พ่ออุ้ยหนานบาล ใจอ่อน บ้านป่าแดด วันที่ 13 มีนาคม 2548
29. พ่ออุ้ยหนานอินทอง เจริญโรจน์ อายุ 88 ปี บ้านนาเรือน วันที่ 17-18 ตุลาคม 2547
30. พ่อหนานอินคำ หนันชัย บ้านพร้าวหนุ่ม วันที่ 1 กันยายน 2547
31. พ่อหนานหลาน มูลแก้ว อายุ 81 ปี บ้านแม่ศึก วันที่ 3 ธันวาคม 2547
32. พ่อหนานหมาจันทร์ ดิยัง บ้านแม่วาก วันที่ 5 กันยายน 2547
33. พระอธิการทักษิณ ไสภณปญโญ วัดบ้านเหล่า วันที่ 8 มกราคม 2548
34. พระสุทัศน์ วชิรญาณ อายุ 38 วัดป่าแดด วันที่ 5 เมษายน 2547
35. แม่อุ้ยหนอบุติ อายุ 80 ปี บ้านผาผึ้ง วันที่ 15 มีนาคม 2548
36. นายนะแอ จันทร์ทองคำ อายุ 72 ปี วันที่ 15 มีนาคม 2548
37. พระครูมงคลวิสิฐ เจ้าอาวาสวัดบุปผาราม รองเจ้าคณะอำเภอแม่แจ่ม วันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2548
38. พ่อหนานอุไร ประสงค์ดี อายุ 58 ปี บ้านยางหลวง วันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2548
39. พ่อหนานคำ แจ่มใส อายุ 64 ปี บ้านอมเม็ง วันที่ 23 กันยายน 2547
40. พ่อหนานปัญญา ทานา อายุ 59 ปี บ้านห้วยหินเหล็กไฟ อ.จอมทอง วันที่ 25 มีนาคม 2548
41. สัมภาษณ์พ่อสี จันตะมัง อายุ 76 ปี บ้านยางหลวง วันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ. 2547
42. นายวิจิตร กุลเรือน นายกเทศบาลตำบลแม่แจ่ม